

KARINTHY FRIGYES ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI

Karinthy Frigyes

Címszavak a Nagy Enciklopédiához

CIKKEK

ELSŐ KÖTET

**VÁLOGATTA ÉS A SZÖVEGET GONDOZTA
UNGVÁRI TAMÁS**

TARTALOM

„Ki kérdezett?...”

Címszavak a Nagy Enciklopédiához

KI KÉRDEZETT?

„ÉRDEKES...”

PILLANATNYI ELMEZAVAR

CSODA

A MACBETH-JÓSLAT LÉLEKTANA

MUNKA

MADÁCH

A VERS LELKE

ISTEN FELFEDEZÉSE

VERBA MANENT, SCRIPTA VOLANT

Ó, ÉLET TÜKRE, MŰVÉSZET!

A ROSSZ DARAB

BŰN ÉS LELKIISMERET

LIBAZSÍROS VATTA

SZEMÉREM

SZÍNHÁZ? MOZI?

AZ EGY ÉS A SEMMI

AUTOMATABŰFÉ

KÉPÍRÁS

KEZEDET CSÓKOLOM, KEDVES BARÁTOM

SEGÍTSÉG

MANCI, A ROBB KIRÁLYNŐJE

EMBERT MÉGSE ETTÜNK

LELKEK RELATIVITÁSA

ÉBREDÉS

MILYEN LESZ A DIVAT?

RÁDIÓ!... RÁDIÓ!...

LELŐTTED A CSÁBÍTÓT...

CSAK

„ÉN”

JÓZAN ÉSZ

SZEMET HUNYNI

ŐSZIBARACKONZERV

KEGYELET

SZAVAK ÉS KÉPEK

ÁLLAMI PROPAGANDA

Karinthy Frigyes notesze

KARINTHY FRIGYES NOTESZE

VÉGELADÁS

Minden másképpen van

ELŐSZÓ, MAGAMHOZ

FORDÍTOTT VILÁG

KÉRŐDZŐ VILÁG

AMI ESEMBE JUT

MA SZOMORÚ VAGYOK

AZ ÍRÓ BECSÜLETE

NÉHÁNY CSEKÉLYSÉG

NOTESZEM

KEMÉNYKALAP

ESETLEG NEM SZERETIK AZ EMBERT

NEVETÉS

SZÁMOK

LÁNC SZEMEK

DÉMON

MELEG VAN

SUL MARE LUCCICA...

KOLLMANN

SZÉPIÁT ETTEM

HÁROM MADÁRRÓL

PÁDI ÉS PASI

EGY ELMARADT POFONRÓL

A STRAND HEDONISTÁJA

AKROBA-AT! DIPLOMA-AT! - Ó!

BANALITÁS

TAPSOLNAK A MOZIBAN

BESZÉLŐ MOZI

FILM

VÁGÓHÍD

MARTINOVICS

KÉT NAPÓLEON

FEJLŐDÉS

PÉKMESTER

SZOBALÁNYUNK

EGY NAP

JOSÉPHINE BAKER

MŰVÉSZET, SZOBOR, VERS

DIKTATÚRA

POLITIKA

ÚRIEMBER

TOLSZTOJ [1]

TOLSZTOJ [2]

VITÁK

TÁRSADALOM

MAGYAR TÉMA

DICKENS

TEATRO DEI PICCOLI

ARABESZK

MINT IDEGEN FORGOK PESTEN

TÁNCOLÓ EGÉR

FUKSZ ÚR

ISTEN

KALEIDOSZKÓP

SZILVESZTER

„Ki kérdezett?...”
Címszavak a Nagy Enciklopédiához

Ezek apró tanulmányok, a szónak mai értelmében. Talán szabad már halkán és óvatosan kimondani megint a „tanulmány” szót anélkül, hogy okvetlenül költői művekről, művészi alkotásokról készült disszertációkra gondolna az olvasó. Talán elhiszik már, hogy egy szó, egy fogalom, egy tárgy, odakiönt, a valóság világában nemcsak közvetve, műveken keresztül inspirálhatja a gondolkodót, hanem közvetlenül is - csakúgy, mint a költőt -, hogy ez a szó, „szerelem” és „halál” és „éhség” és „munka” és „pénz” a szív húrjának s az értelem idegének billentyűit egyszerre is leütheti, nemcsak egymás után - hogy tetszésemre, hangulatomra bízhatom: verset írjak róla, vagy értekezést - hogy néha a vers, néha meg az értekezés közelíti meg jobban ugyanazt a Megközelíthetlent.

Ezek most értekezések - mondjuk még szárazabban: fogalom-meghatározások. Vagy szerényebben: címszavak. Címszavak a Nagy Enciklopédiához, amit tíz év óta emlegetek, s amiről (ha kik ismernek, emlékeznek rám, tudják, mikor megszólalok, mit folytatok, hol hagytam abba legutóbb) egy novellában, egy humoreszkben, egy versben ábrándozom néha, makacsul és kitartóan, e század hajnalán, mint Rousseau és Diderot ábrándoztak a tizennyolcadik század közepén. - A Nagy Enciklopédiához, amelyre megérett az idő, szétrombolt és romokban heverő alapfogalmak bábeli poklában, e rettenetes században, melynek tudománya és politikája és művészete szétbontott mindent, és semmit össze nem rakott - a Nagy Enciklopédiához, amit együtt kellene megírni, nem szaktudósoknak és filológusoknak és szótárszerkesztőknek -, hanem a közlekedés győzelmes forradalmával összekovácsolt emberiség vehető szellemeinek, költőknek, gondolkodóknak, mindenütt a világon - aminek megszerkesztéséhez külön törvényű, független várost kellene építeni, s ott összehozni őket, hogy dolgozzanak, mint ama Szabad Kőművesek, akik csak így építhették fel ezredévre szóló dómjaikat... a Nagy Enciklopédiához, ehhez a még nem létező műhöz, amelyhez minden gondolatom száll, amelynek hangjához, módszeréhez igazodom, mikor fogalmakat tisztázok magamban, igazságot keresek, megismeréshez jutok... a Nagy Enciklopédiához, ami nem fog elkészülni soha.

KI KÉRDEZETT?

- Ki kérdezett?

Tréfálva szólt rám valaki, mikor beszélni kezdtem - idejövet, az utcán láttam valamit, és eszembe jutott, hányszor volt ez már így és mindig hiába... pedig milyen egyszerű a dolog! Nekem mindig az volt az érzésem, hogy csak akkor kellene...

- Ki kérdezett?

Így szakított félbe tréfából valaki: de én meghökkentem, és komolyan elhallgattam, és nem tudtam folytatni. Mi történt velem? Aztán nógattak, hogy hát mit akartam mondani, hiába... egyszerre nevetségessé és értelmetlen ostobasággá vált az egész.

Sokszor vagyunk így mondásokkal. Évtizedeken át mondjuk „jó napot!” és „ajánlom magamat” és „egészségére” és „van szerencsém” - és egyszer, évtizedek múlva, odafigyelünk, hogy mit jelent a szó - s hirtelen, mint most is, szakadék nyílik meg a szó alatt - s a szakadékon át a köd és káosz - egy pillanatra az élet szörnyű értelmetlensége.

- Ki kérdezett?

Igaz is - ki kérdezett engem? Hogy van az, hogy erre még sohase gondoltam? Soha senki se kérdezett, írtam és beszéltem és ágáltam s hadakoztam - véleményem volt erről, meg amarról - szóltam életről, halálról, szerelemről, költészetről, magamról, gyerekről és asszonyról és cserebogárról... ügyeltem alanyra és állítmányra, lenge jelzőre és komoly főnévre, rideg számnévre, igekötőre és névutóra - ütemre és rímre -, hogy érthető és világos legyen, amit mondok: egyetlen helyes formája a gondolatnak, hogy könnyen fogja fel s el ne veszítse többé, akit megajándékozok vele. Feladványokat oldottam, csomókat vágtam ketté, erőlködtem, hogy közelebb jöjjenek kezdethez és véghez, a két pólushoz, hol még nem járt sarkutazó...

De ki kérdezett?

Nem mondom, jártak nálam is körkérdésekkel, ankétokkal, hogy mi a véleményem a divatról és hol ebédeltem legjobban. De ezeket elhárítottam, kitérő választ adtam, nem volt mit mondanom.

Legtalálóbbról válaszaim - most veszem észre - el nem hangzott kérdésekre zengtek fel: miért csodálkozom hát a süket csöndben, hogy senki nem siet el vele - legjobb tanácsaim annak szóltak, aki már elpusztult tulajdon hibájából - miért csodálkozom hát, hogy senki nem követte?

Ki kérdezett?

Én megmondtam mindent előre - én láttam a fenyegető veszedelmet -, láttam a sötét felhőt, s tudtam a villámról, ami lecsap. Láttam őket születni s rohanni haláluk felé - láttam a bűnt, s megmondtam előre: ne így, ne ezt, átok és gyalázat lesz belőle. Nevén neveztem a vackort s

az ízes gyümölcsöt - megmondtam, mi van belül -, miért nem válogattak hát, ahogy mutattam? Voltam helyettük a csatorna szennyében nyakig - és csattogott légcsavaram a tiszta felhők közt, helyettük -, és elmondtam, mit láttam amott, mit gyötrődtem emitt, milyen a bűzös aljasság íze s milyen az illatos napsugáré - hát akkor miért hemzseg még mindig a pocsolya boldogtalanok lelkétől s miért magányosak a havas hegyormok? Én szóltam, hogy arra ne tessék menni - én szóltam, hogy erre van az út -, hát akkor miért vannak telve a gödrök? Én táblát állítottam szabad úszók és lubickoló gyerekek közé - miért puffadnak hát hullák a víz fenekén?

Én minderre megfeleltem - de ki kérdezett?

Senki se kérdezett, igazad van, közbeszóló. Nem is értek rá kérdezni. Mert megkérdezték a miniszterelnököt, hogy mi lesz a haza sorsa - és megkérdezték a kereskedőt, hogy mennyiért adja -, és megkérdezték a kalóriát, hogy fog-e sikerülni? Megkérdezték a cápát, helyes dolog-e a vegetarianizmus, megkérdezték a betegséget, hogy érzi magát, megkérdezték a poloskát, hogy lehetne a vérontást elkerülni? Megkérdezték a tüzet, egészséges dolog-e a jeges zuhany - megkérdezték a vizet, mitől szokott tűzbe jönni? Megkérdezték a madarat, hová repül, a napot, merre szállt?

De ki kérdezte az embert? Ki kérdezett, Homérosz? Ki kérdezett, Szókratész? Ki kérdezett, Gautama Buddha? Ki kérdezett, Názáreti?

Shakespeare, Goethe, Madách, Dante, Beethoven, Kant... ki kérdezett?

Ember, aki tudod - ember, aki láttad -, ember, aki nézted, figyelted, élted - tudtad, mielőtt volt, tudtad, mielőtt lett -, ordítottál, hogy közeledik - ki kérdezett?

Megváltó Atyaisten - aki tudod, hogy lehetne elkerülni, mit kellene tenni, hová kellene fordulni, hogy kellene csinálni -, ki kérdezett?

Ki kérdezett? Ne kérdezd - ordíts, ahogy a torkodon kifér, mert különben csönd lenne körülötted -, ordítsd magad a kérdést, s hidd el a visszhangnak, hogy ő volt, s felelj a visszhangnak, hogy legalább a magad szavát halld.

„ÉRDEKES...”

Megpróbálok leszámolni ezzel a szóval - annyiszor találkoztam vele, és mindig nyugtalanított: szeretném tudni, miért? Mit értünk alatta, miért mondjuk? Mit találunk érdekesnek?

Magam sohase szerettem különösképpen. Tudatos beszédben, ha odafigyeltem arra, amit mondok, igyekeztem kerülni. Hiába. Annyira lábra kapott, a közhasználatban úgy beidegződött, nem lehet élni nélküle - most, hogy jellemző jelzöt keresek, amivel igazoljam, miért foglalkozom vele külön fejezetben, nem találok mást önmagánál -, úgy érzem, nem tudom másképpen lekötni az olvasó figyelmét, csak ha biztosítom róla, hogy az „érdekes” szó nagyon *érdekes* szó és érdemes megelemezni. Persze, ilyenformán fokozottan kell vigyázni, nehogy a logikai levezetés legrikítóbb hibájába essem: a meghatározó fogalmak közé bele ne keverjem véletlenül éppen a meghatározni való fogalmat.

Egyébként a tulajdon ellenszenvemmél röviden számolhatok le, egyszerűen azért nem szeretem, mert nagyon is közönséges szó. Minden pillanatban kimondjuk, udvariasságból, kíváncsiságból - aki a választékos beszédet szereti, annak a fülét okvetlenül sérti az a henye felelőtlenség, amivel oda szoktuk dobni.

De miért? Hiszen vannak jelzők, határozók, amiket, mióta szavakban jelezzük egymásnak, ami bennünk közös: a mindnyájunkban megegyező külső és belső élményt, talán még többször használunk, mint ezt, anélkül hogy elcsépeltnék érezném.

Mióta...

Íme, az első megfogható karakterisztikum.

Az „érdekes” szót sok ezer éven át nem használták olyan sűrűn, és ritkábban is nem a mai értelmében használták, illetve nem azokban az esetekben, mint ma. Az „érdekes” szó, mint jelzője és jellemzése jelenségeknek, az irodalomban és a közhasználatban körülbelül száz éve, hogy nélkülözhetetlenné vált. Tessék régi könyveket olvasni, régi beszélgetéseket, társalgásokat rekonstruálni a könyvekből, hagyományokból merített stílképzelettel - sehol nem akadunk nyomára. Nehéz volna történelmi regényt írni, amiben, mondjuk, Savonarola, vagy akár Rákóczi Ferenc így vélekedett volna egy neki előadott eseményről, hogy „nagyon érdekes”. Viszont vélekedni vélekedtek az emberek mindig, sőt volt idő, mikor a dolgokról való vélekedés fontosabban volt fontosabb maguknál a dolgoknál, mint ma. Hogy lehet az, hogy a számkra leglényegesebb szempont, az *érdekesség* és érdektelenség (unalmasság) nélkül megvoltak az emberek?

Aki a felvetett kérdést jól értette, nem várhatja ezek után az *érdekesség* ideologisztikus vagy etimológiai elemzését. E fejtegetés keretében nem azt akarjuk megtudni, mi az, ami az embereket általában *in specie aeternitatis*,¹ érdekli - csak annyit, s annyit is csak a tanulság kedvéért: hogy mióta s miért használjuk ezt az értékmérő megkülönböztetést? Abból, hogy új keletű szóhasználat, máris következtetni lehet rá, hogy valami *változással*, átalakulással lépett fel, terjedt szét, s talán nem rossz nyomon indulunk el, ha a 19. század *közlekedési* fennállásával, különösképpen pedig az *újságírással* hozzuk összefüggésbe.

---

¹ *in specie aeternitatis* - az örökkévalóság jegyében

A nyom helyesnek látszik. Az újságírás az a közlekedési eszköz, aminek nemcsak fenntartója, de létrejöttének feltétele és alapja volt a feltevés, hogy az embereket nemcsak az „érdeklő”, ami közvetlenül összefügg az ő *személyes érdekükkel* (interes), hanem van egy bizonyos fajta kíváncsiság, még nem vonzódás és már nem közöny, bizonyos fajta, főként hozzánk hasonlókkal megesett történetek számára, aminek jellegét a „pletyka” szó fejezi ki legjobban: ez a könnyű híryanagy, amivel szemben nem érdemes helyesléssel vagy helytelenítéssel, örömmel vagy felháborodással, részvétellel vagy bosszúérzéssel, hittel vagy tagadással, egyszóval *erkölcsi ítélettel* állást foglalni, nem lévén köze ezekhez a kategóriákhoz - egy kis könnyű tűnődést, pillanatnyi figyelmet érdemelnek, mint a lét, vagy az emberi élet tragédiáját megszakító, színező epizódok. „Újság” a szó valódi értelmében olyan esemény, eseményke, ami annyira jelentéktelen, hogy „új”-nak hat, mikor százezredszer megtörténik, mert mindig újra elfelejtődik, szemben az élet nagy dolgaival, amikről bizony keserves, végzetes tapasztalatból tudjuk, hogy nem újak: voltak, vannak és lesznek, ércöklő törvények akaratából. Az első újságok, mikor a tizenharmadik század derekán felbukkannak, nem is egyebek ilyen pletykaszerű mendemondák mulattató röpiratánál, eseményeket közölnek, amiknek jellemzésére nincs külön szó, kölcsönkérnek egy határozatlan megjelölést: és megszületik az „érdekesség” fogalma.

Megszületik, körülhatárolódik és élni akar, a maga szűkre szabott korlátai közt. De szülője és gyermeke, az Újság, ijesztő méreteken bár, de természetes módon kitágul másfél század folyamán, betölt minden hézagot, egyikévé lesz a civilizált élet döntő és elhatározó tényezőinek: valódi élethatalom, sorsokat teremtő és irányító. És az „érdekesség” szűk fogalma, a maga sekély és csekély tartalmával, *természetellenesen* vele tágulni kénytelen - természetellenesen, mert természeténél fogva nem bírja ezeket az arányokat: betegesen megduzzad, abnormis formát vesz fel, és kiszorít egészséges erkölcsi normákat.

Talán megért az olvasó, ha szembeállítok két „újsághírt”. Az egyik, mondjuk, Párizsban jelenik meg a tizenharmadik század közepén: Madame Levallier kis kutyájának hatos ikrei születtek. A másik New Yorkban, múlt héten: a kínai felkelők lemészároltak háromszázezer embert. Senki se vitathatja, hogy az első hír *legfeljebb* érdekes, viszont - és itt a baj! - valakinek közölünk, újságot olvasó és újságot író mai emberek között nem lehet immár bátorsága azt vitatni, hogy a második hír *több*, vagy *más*, mint érdekes. Bátorsága - ez a helyes szó! Mert homályosan és szorongva érezzük ugyan, hogy valami egyebet kellene gondolni, érezni, mondani, *tenni* erre a hírre - ezzel szemben mit mutat az újság, szolgálja és ura a közvéleménynek? Százezer embert megölték - százezer embert elpusztított a földrengés - agyonlőtte a csábítót - egy fiatal leány öngyilkossága. Százezer ember... rettentő... Rettentő?!... Nem lehet rettentő - hiszen *érdekes*! Igenis, érdekes - mert ha nem volna az, nem csinálnának újságot, nem nyomtatnák szörnyű nagy betűkkel, hogy mindenki észrevegye és megvegye a lapot. Százezer ember - hogy mennyire *érdekes*, mutatja, hogy kétszázezer *még érdekesebb volna* -, ha nem százezer, hanem kétszázezer pusztult volna el, *még nagyobb betűkkel nyomtatnák ki, és 20-30 000 példánnyal még többet nyomtatnának a lapból, a kiadónak nem kis öröme.*

Agyonlőtte a csábítót - *még érdekesebb volna, ha két csábítót lőtt volna agyon.* Fiatal leány öngyilkossága - érdekes. De érdekesebb, ha a fiatal leány *gyönyörű szép és nagyon gazdag volt.*

Így szüli meg az újságírás az „érdekes” és „nem érdekes” ellentétet - és az európai ember felnevelkedve a légkörben, amit az újságírás százada teremtett, kezdi már elfelejteni, hogy ez az ellentét nem *valódi, nem természetes ítélete értelemnek és érzelemnek* - álképlet, szurrogá-

tum, pótlása és behelyettesítése ama természetes ellentéteknek, amiket így hívtunk valamikor: *jó és rossz, helyes és helytelen*, követni, avagy tagadni való - megkülönböztetve a történéseket a boldogságra való törekvés tudatában, hogy harcoljunk-e megismétlődésének lehetősége ellen, vagy elősegítsük azt - romboljunk vagy építsünk, akarjunk vagy ne akarjunk? Egy szóval: tanuljunk belőle.

„Érdekes!”, mondjuk ehelyett, enyhén ingatva a fejünket - és ez a fejrázás, a *tagadásnak, lerázásnak* ez a mozdulata nagyon jellemző a lelkiállapotunkra, amivel el akarjuk hessegetni magunkról azt az öntudatlanul, úgy látszik, mégiscsak jelentkező *felelősségérzést*, amivel fogadni kellene minden *embertársunkkal* történt esemény hírét - a felelősséget, amit legalább helyeslésben vagy rosszallásban kellene vállalni, ha cselekedetben, segítségben vagy büntetésben nem vállalhatjuk. „Érdekes!”, mondjuk, nehogy jót vagy rosszat kelljen mondani, elárulva és bevallva meggyőződésünket, vallásunkat, jellemünket, egyéniségünket, helyt állva érette, mikor viszonyba lépünk az eseménnyel.

Érdekes, mondjuk, és megjelenik arcunkon a mai európai ember karikatúrája, ez a se hideg, se meleg, se vidám, se szomorú bizonytalanság, amiből nem lehet immár kiolvasni az *egyéni tragédiát* - ez az arc, amelyben a szem nem a lélek tükre, immár nincs is mit tükröznie, hiszen a lélek nem rajzolódik ki a tagadás vagy igenlés kontúrjaiban - elvesztette természetes viszonyát a külső történéssel, mikor a benne lappangó, mindnyájunkra vonatkozó végzetességet, a Sors ujjsmutatását, ledegradálta az esemény mellékületeinek színvonalára.

Egy kis őszinte megfontolás után nyilvánvaló ugyanis, hogy az újság, az érdekesség szülője és szülöttje, ez az anyaghalmaz, amit *egy hamis optimizmus a jelen történelemírásának tart*, a világ eseményeinek nem a lényegét, még csak nem is a tartalmát, hanem úgyszólván *csak sorrendjét*, majdnem azt mondhatnám, *statisztikai részét hangsúlyozza*, aminek, az esemény belső tartalmát tekintve, eleven emberek között igazán csak néhány különködő matematikus, unatkozó bogarász számára lenne értéke, ha nem szoktunk volna hozzá, hogy „érdekes”-nek találjunk mindent, amit az újság annak talál fel. Hét évvel ezelőtt, a spanyoljárvány idején, a lapok naponta közölték az aznap elhunytak számát, ez a növekvő szám a járvány csökkenésével végre apadni kezdett. Természetesen a halottak számának csökkenésével a járványról szóló cikkek jelentősége és terjedelme is csökkent (nem lévén már olyan „érdekes” a dolog), de most nem erről akarok beszélni, hanem arról a kommunikéről, amit a vége felé adott le egy szép nap a könyomatos, és amit a lapok ebben a formában hoztak másnap. A kommuniké örömmel közölte, hogy a járvány, hála Istennek, utolsó napjait éli, és az olvasó bizonyára megnyugvással hallja, hogy a hivatalos jelentés szerint *a mai napon már csak egy ember halt meg spanyolban*. Az örvendetes hír olyan szuggesztíven volt megírva, hogy az ember szinte látta *annak az egy áldozatnak* vidám és elégedett arcát, amivel utolsó szavait: „ihaj-csuhaj, vége a járványnak, mama már csak egy ember halt meg, tudniillik én” - elfütyörészte. Az újság ugyanis, nem lévén „érdekes”, hanem *több annál*, nem vette észre, hogy annak a napnak az *az egy halál* volt az eseménye és nem az, hogy mások nem haltak meg.

Nagyobb baj ennél, hogy az „érdekesség” beteges túlburjánzása megfertőzte a kultúra ellenőrző apparátusát: az esztétikai és etikai kritika módszertanát, meggyöngítve a féket, mely hivatta volt formát adni ennek a kultúrának. A művészet birodalmában, a fikciók világában, könnyebben viseli el és heveri ki ezt a féktelenséget - néhány bolond „irány”, néhány fából vaskarika „műfaj” keletkezik, szimultanizmus, dadaizmus, szürrealizmus, felháborodva a műkritika impotenciáján, mely a szép és csúnya fogalmát az „érdekesség” aggkori perverzitásával próbálja behelyettesíteni. Mondom, a művészet kiheveri ezt, utána majd csak minden

visszazökken természetes kerékvágásába. Sokkal veszedelmesebb tüneteket produkál ugyanaz a folyamat a *cselekvéseket* ellenőrző etikum területén. A világháború megmutatta, mi jön ki belőle, ha emberi cselekedetek megítélésében másféle követelményeket próbálunk felállítani, mint hogy a cselekedet jó vagy rossz. Mindenesetre „érdekes” felfogások születtek meg, teszem fel, hogy embert ölni tudatosan és módszeresen egyik legfőbb feltétele a fejlődésnek - hogy az öngyilkosság hasznos áldozat, hogy boldogulásunk legbiztosabb útja, ha a polgárság megvédi a hadsereget és nem megfordítva, és végre - least last - maga a „fajelmélet”, a fejgörcs legbiztosabb gyógyítása amputálás formájában.

Ebben az utolsó kilengésben a „fajelmélet” gyakorlati alkalmazásában érte el csúcspontját az a szellem, ami a természet titkainak lelkes kutatásával kezdődött, és az újságírás diadalmas győzelmével tetőzte művét. Itt talán meg is állhatunk. Természetkutatás, fejlődéstudomány - valamikor belső kényszerek, *imperativusok*, a Nagy Cél szolgálatában - az újságírás századában öncéllá váltak, hallatlanul „érdekes” eredményeikkel - ki törődne vele, mire való, mire jó, mire rossz; a tudomány? „A természet titkai kilesve!” - ennyi az egész az újságíró számára - egyik oldalon a színésznő titkai, másik oldalon a természeté, az alkotóé, a teremtetőé - az újságíró otthon érzi magát mindkettőnek a budoárjában -, maga a világ pedig egy nagy keresztretjtvény, aminek megfejtését jövő számunkban közöljük. Világ titka, lélek titka - csupa titok, csupa rejtvény -, s az elemző lélektan „legérdekesebb” vívmánya a kornak, megfejti nekünk, *hogyan jött létre a lélek*, mely mindezt felfogja. Kik érdekel, hogy *mi lett belőle*, miután létrejött? Kik érdekel a Norma, aminek jegyével kutatni kezdtük, kik érdekel, *mire* kell tudnunk mindezt. Kéz és láb és szem és fül titka megfejtve. Tudjuk, mire való - kik érdekel, mire való az egész?

S most, hogy a Nagy Enciklopédiára gondolok, csüggedten teszem le a tollat. Soha ebben a korban nem fogom megtudni, *szép* volt-e a költői mű, amit írtam, *jó* volt-e a cselekedet, amit tettem, s szorongva érzem, kár folytatni ezt az elemzést. A szerkesztő, akinek odaadom, az olvasó, aki végére jár, ha tetszik neki, és meg akar dicsérni érte, azt fogja mondani: „nagyon érdekes”, amit ön az „érdekes”-ről mond.

De kérem, az Istenért, én nem „érdekeset” - én *igazat* akartam mondani.

Igazat?!... Mi az?!...

PILLANATNYI ELMEZAVAR

Fabre-nak, a zseniális entomológusnak szép kis tanulmánya a *skorpió öngyilkosságáról* negatív eredményről számol be: kísérletei döntő módon megcáfolják azt a babonát, hogy az emberen kívül van élőlény a földön, mely végveszedelem esetén a halál kínjait azzal rövidíti meg, hogy önmaga vet gyors véget életének. Ezzel az állatok öngyilkosságáról szóló feltevésnek utolsó bizonyítéka is elesik: a suicidium végképpen emberi fajtánk szomorú privilégiuma marad.

Ebben a miniatűr értekezésben nem az öngyilkosság problémájával akarok foglalkozni. Ez a kérdés azért tartozik csak ide, mert a manapság divatos furcsa, általánosító lélektani módszer, önmagával ellentmondásba kerülve, egyrészt léleknek *csak* az emberi egyén értelmi és érzelmi tevékenységét nevezi, másrészt ezt a tevékenységet, fejlődéstani alapon, mégis állati mivoltunkból vezeti le, azonosítva a lelket az értelemmel. Ilyenformán az öngyilkosság lelki okát logikusan nem keresheti másban, mint a közös, nagy ösztön, a létfenntartás negatívumában: a halálfélelemben. E logika szerint az öngyilkos valóban a „halál elől menekül a halálba”, vagy szabatosabban a „kínos és nehéz halál elől a gyors és könnyű halálba” - s hogy az állatok nem ölik meg magukat, ez csak azért van, mert logika és belátás híján nincs módjukban választani a kettő között. Az öngyilkosság ilyenformán éppen azért emberi privilégium, mert annak a tulajdonságunknak következménye, ami az embert megkülönbözteti az állattól: hogy tudniillik logikus és belátásos élőlény. Kis megfontolás után ugyanis nyilvánvalónak látszik, hogy alapjában véve minden öngyilkosság a halál gyötrelmes kínjaitól való félelemből származik, aki éhhalálra ítélve, mondjuk, agyonlövi magát, csakúgy a szintén biztos, de kínosabb halál elől menekül, mint a reménytelen szerelmes, aki abban a (számára az adott pillanatban abszolút bizonyosságnak tetsző) feltevésben vet véget életének, hogy vágyai teljesülése nélkül lelkileg és testileg úgyis elhervad, eleped, tönkremegy, meghal, kínos és hosszú halállal, mint akitől elvették az élet feltételeit. Csak a magát halandónak *tudó* ember lehet öngyilkos, a halál *tudata* nélkül nincs öngyilkosság - az öngyilkosság tehát belátásos folyamat eredménye, logikus, emberi cselekedet.

Ez hát rendben volna, ha az egészséges közfelfogás nem állana merőleges ellentétben ezzel a tudós magyarázattal. A közfelfogás szerint ugyanis az öngyilkos - különösen a bonyolultabb bánatok és lelki fájdalmak öngyilkosa - nemcsak hogy nem cselekszik logikusan és emberhez méltó módon, hanem egészen érthetetlenül s értelmetlenül cselekszik, és tetteire nincs is más magyarázat, mint hogy „pillanatnyi elmezavarban” követte el. Sietek előrebecsátani, hogy a fentebb vázolt tudományos magyarázat éppolyan hamis, mint az agyoncsodált „egészséges közfelfogás”.

A tudományos magyarázattal könnyebben végezhetek, bármilyen meglepőnek lássék a szempont, ahonnan támadom; - a felfogás, amelyből kiindul, egy ponton lévén csak sebezhető.

Ez a pont a halálfélelem kérdése, amiből az egész magyarázat kiindul. Hozzászoktunk, hogy elvileg minden félelem alapját végeredményben a fizikai halálfélelemben keressük. A testi fájdalomtól is azért félünk, mert a rendellenes testi állapot, aminek jeladása a fájdalom, az életet veszélyezteti. A lelki fájdalom, létérdekeink, létfeltételeink sérelmének eredője, szintén a haláltól való szorongás - a halálfélelem minden más félelmet magában foglal, s ebből arra

következtetünk, hogy magában semmi nem oly félelmes, mint minden félelmes dolog összessége, a halál.

Ez a következtetés helytelen, tehát a tapasztalat nem is igazolhatja. Állítom, hogy *van, amitől jobban félünk, mint a fizikai haláltól* - és ezzel nem erkölcsi vagy transzcendens diszciplínákra, „becsületre”, „kategorikus imperatívusokra” vagy hasonló szintetikus fogalmakra célzok, mert hiszen ezeket, ha akarom, megint csak lételemet fenyegető vagy támogató elemekre bonthatom fel, ugyanazt kapom ugyanazért. A valóság sokkal egyszerűbb.

Nem kell sem túlságosan gyávának, sem idegesnek lenni ahhoz, hogy a következő gondolatpéldát átérezzük. Éjszaka van. Arra ébredek, hogy recseg az ajtó, s a szomszéd szobában halk, egyforma léptek zaja rémlik. Felülök az ágyban, az ajtó felé meredek. Az ajtó lassan, óvatosan nyílik.

A szívem dobogni kezd: mi lehet az? Tegyük fel, hogy a rabló, kezében törrel, azért jön, hogy álmomban leszúrjon. Félelmemnek alapos oka van, életem forog veszélyben - és mégis, ennek a félelemnek színe más, ebben a félelemben valami *egyéb* is van, *több* annál, mintha ugyanez nappal történe, bármily védtelen volnék, kiszolgáltatva a halálnak, a gyilkos kezei közt, harcmezőn vagy oroszláncok között. Tegyük fel, hogy mielőtt felébredtem, zavaros, értelmetlen álmom volt - a megszokott álmologika képei -, önmagammal találkoztam, mondjuk, vagy egy ismerős, kedves arc szemeim előtt változott át idegenné, vagy egy nehéz tárgy a levegőbe emelkedett, vagy átment a falon. És most itt a tény: az ajtó nyílik, valaki jön.

Mindenki, külön-külön, tegye fel magának a kérdést és válaszoljon rá - megnyugodna-e, megszűnne-e a félelme, ha az ajtó résén nem egy eleven, hús és vér rabló lépne be ezek után, kezében törrel, hogy leszúrja - hanem, mondjuk, egy átlátszó, rémes alak, két fejjel és felemelt karokkal -, vagy, mondjuk, a kilincs lenyomódna, az ajtó kinyílna - *és senki nem lépne be*. Vagy, mondjuk, önmagát látná belépni és közeledni, vagy egyszerre az ágya emelkedni kezdene, vagy, mondjuk, az éjféle órában egy pillanatra kisütne a nap, vagy a tárgy, amihez hozzányúlna, eltűnne abban a pillanatban.

Mindezek a dolgok nem fenyegetnék az életét: de a félelme nemcsak hogy nem szűnne meg, hanem, nagyon valószínűen, még növekedne, olyan fokra, hogy szívesebben cserélné ki azzal, amit egy közönséges halálveszedelem kelt az életteljes szervezetben.

Ez a megkülönböztetés nem egy neuraszténiás képzelet beteg csapongása, hanem a közönséges tapasztalatból levont következtetés és annak megfontolása. Mindenki tudja, hogy voltak és nyilván lehetnek is a halállal szemben bátran, kevésbé bátran és gyáván viselkedő emberek. Magam is láttam egészséges és beteg embereket meghalni, és igazolhatom ezt. De azt még nem hallottuk, hogy volt ember, aki a kísértettel szemben - ha valóban annak ismerte el - bátran viselkedett volna. Sőt, a legendák és hagyományok tele vannak olyan esetekkel, mikor halált megvető hősök, félelmetlen zsarnokok végre is megtörtek és gyávák és alázatosak lettek egy Látomástól - vagy mikor megrögzött bűnösök önként jelentkeztek, kevésbé félve a megérdemelt halálbüntetéstől, mint az általuk megölt áldozat Halott Árnyékától, ami üldözte őket.

De mi az a Kísértet és Látomás? Az olvasó csodálkozva néz rám és azzal gyanúsít, hogy holmi okkult elemeket akarok becsempészni gondolatmenetébe. Sietek eloszlatni aggodalmait. A Kísértet és Látomás éber eszméletünknek az a rettentő pillanata, mikor kénytelenek vagyunk azt hinni, hogy lelki életünk, én-életünk alapja, a Világról és Magunkról való képünk

hamis volt. Énünknek és a Világnak összefüggése megszakadt, tehát vagy a világ szűnik meg számunkra, vagy Énünknek kell megszűnni abban a formájában, ahogy eddig azonosítottuk magunkkal. Ha a világ nem az, aminek hittem, olyan valami, amiben a nehéz tárgyak lefelé esnek, és a halottak meg vannak halva, az élők pedig élnek és nem megfordítva - akkor ebben a világban nekem, az én eddigi Énemnek, melyet ebből a világból alkottam, semmi keresnivalója nincsen - az én énem megszűnik, legfeljebb egy másik lép a helyébe, abba a világba való, amelyben a halottak élnek, és az élők meg vannak halva. De mi közöm nekem ennek a másik Énnak az életéhez? Íme, a meg hasonlítás pillanata, a kísértés pillanata (a kitűnő magyar szóalkotó érzék itt is fején találta a szöveget) - a Kísértet azért rosszabb a halálnál, mert kísértésbe jövünk tőle, hogy énünket megtagadjuk, azt az Ént, amiben mindig bennfoglaltatik az életünk, holott az életünkben nem mindig foglaltatik bent az Én (például mikor alszunk), aminek elvesztése tehát többet jelent, mintha az életünket vesztenénk el. Íme, a nehéz pillanat - nem elmezavar, sőt inkább az utolsó józan pillanat, az elmezavar előtt, az a pillanat, mikor elmezavar fenyeget.

Mert a Kísértet nem más, mint a Téboly, és azt már hallottuk, hogy volt, aki bátran viselkedett a tulajdon halálával szemben, de olyan ember még nem volt, aki bátran viselkedett a tulajdon megtébolyodásával szemben. Kérdezd meg a festőt és színészt, akinek halálfélelmet és tébolyt kell ábrázolni - melyik arcot festi vagy alakítja borzalmasabbra, nagyobb rémületet és rettenetet kifejezőbbre? A téboly látomása, maga a téboly az a valami, amiről előbb azt állítottam, hogy jobban félünk tőle, mint a haláltól.

Így válik érthetővé, miért és mennyiben emberi dolog az öngyilkosság - azért és annyiban, amiért és amennyiben az állatok, önálló énjük nem lévén, nincs mit elveszteniök, nem örülhetnek meg, vagy jobban mondván, az állatok tulajdonképpen mind örültek, egyéneikben örülten születnek, s életük végéig rángatja őket dróton a megadott Ösztön rögeszméje. Soha nem értette meg jól a téboly lényegét, akire az állatok, különösen a rovarok makacs, egyforma tevékenysége, minden egyéni örömet megtagadó lázas erőfeszítése nem gyakorolta még a tipikus mánia - megszállottság hatását. A galacsinhajtó bogár, a veszettül zabáló hernyó engem ellenállhatatlanul emlékeztetett azokra, akiket a tébolydákban láttam, megmerevedve valamely állandó mozdulat ismétlésében. Az állatok a maguk rögeszméjét születésük előtt kapják - nem kerülhetnek szembe a problémával, amitől az öngyilkos - e probléma elől és nem a halál elől - a halálba menekül.

Ezek után, hogy most már a „közfelfogás”-t is szemügyre vegyük, hátra volna még a *szuverén halálfélelem* feltevése elleni bizonyításom kikerekítése, ellenpróba formájában. Aki figyelmen kívül hagyja e hevenyészett fejtegetésben, felvetheti a kérdést: vajon a tébolytól való félelem, elemeire bontva, nem azonos-e a halálfélelemmel? Hiszen a téboly betegség, a legsúlyosabb betegségek egyike, s mint ilyent, éppen úgy okunk van hosszú és kínos halált jelentő folyamat kezdetének tekinteni, mint minden egyebet, ami lehetetlenné teszi számunkra az élet folytatásának gondolatát. A tébolyban is a halált félnők ilyenformán - s így kútba esne az egész okoskodás.

Nos tehát - eltekintve az előbbi, pusztán spekulatív értelmezéstől, mely szerint az Én, a tudat számára az életnél magasabb kategória - a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a téboly (mindig a közönséges értelemben *valódi* tébolyról, a paranoiáról, nem az agy lueszes elváltozásáról, a paralízisről beszélve) ridegen élettani, tehát az önfenntartási ösztön szempontjából egyedül tekintetbe vehető szempontból inkább *életmentő*, életfenntartó folyamat, mint betegség. A

betegség, amivel összetévesztjük, nem maga a téboly, hanem az a lelki megrázkódtatás, ami a tébolyt - fiziológiai értelemben szerencsésnek mondható esetekben - maga után vonja. A közfelfogás az „elmezavar”-t pongyola és felületes módon képzelel el - innen a félreértés.

A téboly ugyanis soha nem önálló folyamat, hanem éppen olyan következménye a lelki megrázkódtatásnak, mint amilyen következménye a bánatnak a sírás, vagy az égési sebesülésnek a vízhólyag meg a seben képződő pörk. Mint ahogy a szervezet hevenyészett bőrképletet produkál ideiglenesen vagy állandó használatra, hogy megakadályozza az elvérzést, úgy produkál az elviselhetetlen tudattal megtámadott lélek egy olyan lelkivilágot (pszichózis), amelyből kizárhatja, vagy amelybe betokozhatja a halálosan veszedelmes képzetet. Sematikus példa: az anya váratlanul elveszti egyetlen gyermekét - a csapás annyira lesújtja, hogy a szó mindenféle értelmében bele kellene pusztulnia -, nem tudna enni és inni, szervezete tönkremenne, a melankólia kóros szórakozottságában nem tudna figyelni azokra az állandó kis veszedelmekre, amik életünket fenyegetik, s amikkel szemben egy öntudatlan állandó körültekintés tartja fenn az egészséges ember életét. Folyton az elviselhetetlen gondolat káprázatában bukdácsolna, nekimenne a falnak, legurulna a lépcsőn, nem ugorna félre a villamos elől. A szó testi értelmében pusztulna bele a lelki sérülésbe - itt a testet csak a lélek mentheti meg, de hogyan? Az eddigi én (szubjektum és objektum, az intellektus és a világ viszonya, logikus világkép) alkalmatlanná vált az életre, mert hisz a gyermek, odakünt, a valóság világában, nincs többé és feltámasztani nem lehet. Nincs más hátra, fel kell áldozni ezt az ént és *faute de mieux*,² konstruálni kell egy másikat - új viszonylatot, amiben persze a másik összetevő, a külső világ is megváltozik. És az élet logikája, ez a furcsa erő, mint a matematikus, aki az euklideszi geometriáról más számítási alapra tér, csinál egyéni használatra új alapot, egy olyan feltevést, amely szerint a gyermek él és jelen van - mivel azonban a logika, az oksági törvény kényszere továbbra is fennáll, az értékeket mind átszámítja erre a feltevésre. És létrejön egy új világkép, egy új számítási alap, egy új viszony a két összetevő közt, a *téboly*, ez az egyéni használatra összetákolt szűk és szálnalmas, de kétségkívül kerek világ, mely arra mindenesetre alkalmas, hogy a testet mozgó és védő idegrendszernek visszaadja éberségét és használhatóságát - állati értelemben megmentse az életnek. A paranoiás tébolyodott, klinikai tapasztalat szerint, élettani szükségleteit tűrhetően elvégzi, mindenesetre jobban, mint a sérülés idején, rendesen meghízik, és élettartama megközelíti a normális élettartamot.

De a valódi Én, a világgal való viszonylatban *mindnyájunknál hasonló, tehát egymásban, a másik emberben önmagát felismerő én* menthetetlenül elveszett. Elveszett az *emberi közösséghez való tartozásunk* pótolhatatlan érzése - a világból és az életből nem, de az *emberi közösségből* kikapcsolódunk, és *ennek a kikapcsolódásnak kilátása szörnyűbb kilátás a halálnál, ennek a kikapcsolódásnak félelme borzalmasabb félelem a halálfélelemnél, ennek az összetartozásnak ösztöne, érzése és akarata hatalmasabb erő az egyéni, létfenntartó erőnél, mert elsősorban emberek akarunk lenni s csak másodsorban egyéni emberek.*

Ezért félünk jobban a tébolytól, mint a haláltól. A tébolyodott, a Külön Egyéniség, még ha Jézus Krisztus is, vagy maga az isten, tulajdon létezésében, semmi esetre nem ember többé, és fogantatásunkkor, mikor embernek fogantatunk, és születésünkkor, mikor embernek születünk, ezzel a kizárólagos választásunkkal elsősorban nemcsak az akaratunknak és vágyunknak adunk kifejezést, hogy élni akarunk - hiszen ezt pillangó és saskeselyű, és mit tudom én, tűzokádó sárkány, villámszóró Jupiter formájában is megtehettük volna -, hanem annak a kizárólagos vágyunknak és akaratunknak adunk kifejezést, hogy éppen emberek akarunk lenni.

---

² *faute de mieux* - jobb híján

Túl, a születendő Élet lehetőségének világában nyugodtan szunnyad és várakozik a csíra, füle botját sem mozgatja az Életrehívó Harsona állandó zengése közben - de felüti fejét, mikor az Ember hívja őt, gyenge hangon, odafönt, a szerelmes napvilágról. Nem „élni, élni, élni!” akarunk mindenáron, mint a derék tudós, a fűzfapoéta és a rajongó, meg nem értett asszony hirdeti - ember, ember, ember akarunk lenni, amíg lehet -, ember, az élet telje, összessége, legmagasabb formája - több nem kell egyelőre, de kevesebb nem elégszünk meg, inkább nem élünk.

Ami tehát az öngyilkost illeti, hogy az ő példájával fejezzük be, amit az ő példájával kezdtünk - az az állapot, amiben tettét elköveti, korántsem a halálfélelem, de még kevésbé „Pillanatnyi elmezavar”. Pillanatnyi elmezavarnak legfeljebb azt lehet nevezni, ha nem öljük meg magunkat, mikor semmi egyéb nem marad belőlünk, mint a puszta életünk. Vannak halottak, akik megtagadták a puszta életet s akiknek józanságában senki sem kételkedik - de sajnos, vannak élők, akikre azt kell mondanunk: - „*Pillanatnyi elmezavarban életben maradt, emberhez méltó élet reménye nélkül.*”

CSODA

Természeténél fogva egyike a legnehezebben meghatározható fogalmaknak.

Legáltalánosabban olyan tapasztalt vagy elképzelt eseményt szoktunk így nevezni, aminek „nem tudjuk magyarázatát adni”, amit a fennálló és általánosan alapul vett szemléleti formába nem tudunk beilleszteni. Ez a fennálló szemléleti forma, a mai (európai) ember számára a körülbelül hatezer éve dívó ok- és okozat-összefüggést veszi alapul, csodának tehát az olyan eseményt nevezné, ha lehetségesnek tartaná, ami független az ok és okozat törvényétől. De mivel ilyen esemény lehetőségének feltevése éppen azt a szemléleti formát ingatná meg, aminek dialektikájával kellene a „csoda” fogalmát meghatározni (másféle dialektika nem állván rendelkezésére annak, aki fogalmat elemez, hiszen maga a „fogalom” fogalma is az „okságba vetett hitünk”-ből származik) - a filozófia valami kényszeredetten ingadozó tartózkodással úgy intézi el a dolgot, hogy fogalomnak tekinti ugyan, de nem határolja el - legfeljebb a lélektanban, ahol persze csak a „csodában való hit” feltételeit és természetét lehet vizsgálni, magát a csodát mint objektumot, nem. Ilyenformán a „csoda” nem is volt eddig tárgya az egzakt filozófiának - csak az okkultnak. Viszont az okkult (gnosztikus) filozófiának nem lévén módszertani alapfeltétele a fogalommeghatározás, a „nem okkult” (úgynevezett *agnosztikus*) elme számára nem adhatott soha megemészthető és megvilágosító képet, elhatározó és végleges állásfoglalást a csodával szemben.

Le kell hát mondani róla, hogy a két lehetséges világérzés, létérzés közül akár az egyiknek, akár a másiknak dialektikáját segítségül vegyük, amikor válaszolni akarunk a kérdésre, hogy hát tulajdonképpen micsoda a csoda? A kettő között kell keresni valamit - és aki becsületesen keres, talál is: azt a dialektikát, aminek szükségképpen e kettő között van a helye: az eleven szubjektum (én) egyszerű, a kérdés felvetésének pillanatában minden szemléleti formától mesterségesen felszabadított képzettársításnak dialektikáját.

A szabad képzettársítást próbáljuk tehát megfigyelni, miután a „csoda” szó elhangzott.

Mit érez minden mai ember, külön-külön, csodának, ha a hittanban tanult, nagyon is merev és száraz csodameghatározás zavaró mellékképzetében nem kapaszkodhatik?

A válasz egy tétova mozdulat lesz, nevek után kapkodás, bizonytalanul kifordított tenyér, tátongó száj, nagy lélegzet, mint mikor valami hirtelen változás ígérkezik - többnyire egy önkéntelenül fölfelé, a Szabad és Ismeretlen Tér felé dobott tekintet. Nagyon emlékeztet a mozdulat az ősapa riadalmára, mikor villám csap le előtte, vagy tűzhányó tör ki - még nem eléggé ember, hogy meg ne ijedjen, de már nem eléggé állat, hogy elfusson előle, anélkül, hogy megnézné, *megvárna, mit jelent a számára?* (Ugyanezt figyeld meg a csecsemő félig védekező, elugró, félig odanyúló, közeledő mozdulatán és arckifejezésén, ha gyufát gyújtasz előtte.)

Mindenesetre kettős, összetett mozdulat: félelem, de még sokkal inkább *várakozás*.

Az első általános bizonyosság: a csoda olyasvalami, amit *várunk*. Várunk, tehát nyilvánvalóan úgy érezzük, hogy *még nem történt meg*. A „csoda” szóhoz, mint alanyhoz illesztett állítmány, ha ige, feltételes módban él bennünk. „Ha csoda történné!” „Csodának kell történnie ahhoz, hogy...” „Csoda volna!” „Ha megtörténne a csoda...” és a többi, a szokott kifejezések.

Nem történt meg, de *meg kellene történnie*: a második ködös sejtetem. Meg kellene történnie ahhoz, hogy...

Mihez?

Ahhoz, hogy valami más dolog, amiről tudunk, aminek bekövetkezése soron van, *ne történjen meg*.

Mert valami *történni akar*, amiről tudunk... *honnan tudunk róla?* Onnan, hogy *már megtörtént*. Megtörtént és most megint meg akar történni - *ismétlődni akar*.

A csoda pedig az, hogy ne ismétlődjön. Más legyen helyette, ami még nem történt meg.

De miért várunk valami mást, mint ami eddig történt?

Mert a jót szeretjük és a rossztól félünk. Várni pedig azt várjuk, amit szeretünk - ha tehát mást várunk, mint ami már megtörtént, nyilvánvalóan *nem volt jó az, ami megtörtént*. A csodától jót várunk, ez most már világos - a csoda fogalmát nem meríti ki a *váratlanság* ismérve -, soha a *váratlanul lecsapó rosszat* nem neveztük csodának. „Csoda történt!”, ehhez az önáltató állításhoz ragyogó arc, boldog mosoly, fénylő szemek illenek.

E ponton, egy látszólagos ellentmondást tartalmazó szó miatt meg kell akasztanunk a szabad képzettársítás folyamatát. Odáig jutottunk, hogy a csoda az, amit *várunk*, szemben azzal, aminek *ismétlődő bekövetkezésétől tartunk* - ugyanakkor a csodafogalom *egyik*, ha nem is kimerítő ismérvéül a *váratlanságot* voltunk kénytelenek elfogadni. Valóban, nem lehet az csoda, ami nem váratlan: de az ellentmondás a dolog természetében rejlik.

Talán a csecsemő és az ősember imént felvillant képe érzékelteti meg még egyszer, egyszerre, mind a kettőt; lehetségesnek mutatva a lehetetlent. Mert *két* mozdulat volt és nem *egy* - először a *megriadás*, aztán a *várákozás*. Azért várákozunk, mert volt valami, amittől *megriadtunk* - és most lehetségesnek tartjuk, hogy *valami* történjen, amit nem ismerünk.

Valóban, nem várnánk csodát, *még meg nem történtet*, ha nem volna adva bennünk valami, egy elfelejtett, mégis létező emlék - *egy jel, amit kaptunk valamikor*.

A csoda valami, ami *még nem történt meg* - de úgy látszik, valahogyan megígértetett. Ez a jel nem történés, hanem egy történés előrevetett árnyéka. Nincs tehát ellentmondás abban, hogy éppen úgy várjuk a lehetetlent, mint a lehető - a kettő közt az a különbség, hogy a lehetőben már megtörtént dolgok ismétlődését várjuk, a lehetetlenben új történést. De a megtörtént dolog *tudatunkban van* - azért tudatunk számára a *csoda* az, ami váratlan -, tudattalanunkban azonban megtörtént dolgok emléke helyett valami más, ismeretlen dolognak *kell lennie*, valami riadalomnak, ami kezdettől fogva feszülten figyel és vár valamit, ami még nem történt meg.

Mi volt ez a riadalom? álmunkban sem tudjuk - nincs képzetünk róla, amit társíthatnánk -, vissza hát, a társítható képzetek közé!

Első pillanatra hitetlennek, vallástalannak, legalábbis kereszténytelennek hangzik az állítás, hogy csoda az, ami még nem történt meg. Hiszen Krisztus csodatételei be vannak cikkelyezve - az öt kenyér és ötezer ember lehetetlensége, vallásos ember számára, megtörtént valóság. De a szabad asszociáció kedvéért legyünk egy pillanatra éppoly kevésbé vallásosak, mint vallástalanok - vallástalanság alatt éppen úgy pozitív meggyőződést, a *matériában* való hitet értvén -, és azonnal érezni fogjuk a nyugtalanságnak és kielégítetlenségnek azt a jellemző rosszérzését, amit *tökéletlen meghatározások* keltenek az értelemben, ha a krisztusi cselekedetet csodának nevezi a cikkely. Ehhez a nyugtalansághoz és bizonytalansághoz egyáltalában nem kell, hogy

tagadjam a krisztusi csoda lehetőségét, még csak az se, hogy *kétkedjem* benne. De hát akkor hogy írjam körül, hogy nevezzem meg nyugtalanságom okát?

Habozom, erőlködök. Valóban, az a helyzet, hogy nem tagadom, nem is kétkedem benne - és íme, mégsem vagyok kielégítve, ma élő ember, itt e Földön, aki a csoda ismérveit keresi. Míg az előbbi bekezdést írtam, figyelve lelkiállapotomat, nyugtalanul és türelmetlenül néztem ki az ablakon - és íme, repülőgép csapott el fölöttem. És mint egy villámcsapás, eszembe jutott valami: hirtelen megnyugodtam - tudom már, miért nem merítette ki számomra a krisztusi cselekedet a „csoda” fogalmát, még akkor se, ha nem kétkedem benne.

Az öt kenyér és ötezer ember lehetetlensége megtörtént - *de miért történt meg csak egyszer?* Utána visszazökkent minden az ismétlődő lehetőségek korláta közé. A csodától azt várom, hogy attól fogva, hogy egyszer megtörtént, mint lehetetlenség, lehetőséggé váljon - alkatrészévé a világnak, alkatrészévé minden lehetségesnek. Nem tudok belenyugodni, hogy Krisztus cselekedete után miért nem lehet azóta, tehát ma is, ötezer embert jóllakadni öt kenyérrel? Krisztus csak *elkövette* a lehetetlent, de nem tette *lehetővé* - márpedig a csoda lényege abban van, hogy a lehetetlen lehetővé *váljék, változzék* - a csoda lényege abban van, hogy utána gazdagabb és tökéletesebb legyen valami. Nem elég a csodához, hogy ötezer ember jóllakjék öt kenyérrel - az is kell hozzá, hogy *elmúljon és ne ismétlődjön meg többé ezáltal az az elviselhetetlen állapot, mely mindig újra megismétlődik, hogy ötezer embernek éheznie kell, mert csak öt kenyér van.*

Íme, a hitetlen Tamás hitvallása: a csoda *realitás*, csak akkor csoda. És a krisztusi bölcsesség jele, hogy Tamást nem átkozta ki, sőt odaültette magához, megmutatta neki sebé, a reális valóságot, jutalmazva és nem büntetve a makacs és erős hitet, mely *annyira* akart hinni, mint senki más: - a csoda tényét a valóságos tények közé akarta sorolni - Tamás azért kétkedik, mert hinni akar! -, de a valóságos tényekre jellemző, hogy megismétlődnek: a csoda tehát csak akkor lehet tény és valóság, ha maradandóvá lesz akkor, mikor megtörténik.

Nézd: ez a repülőgép. Valamikor azt mondták - az ember nem repülhet - csak a mesében, a csodában. De egyszer mégis felrepült - felrepült, és *nem is szállt le többé*. A repülő ember valósággá vált - és a csoda lényege éppen abban van, hogy megszűnjön csoda lenni a pillanatban, mikor megtörtént, és változzék végleges valósággá. A repülés feltalálását csodának érzem, mert hiszen azóta repülünk: - és ha az előbb azt mondtam, hogy csoda még nem történt, most pedig mégis megneveztem egy megtörtént csodát - ez csak azért van, mert nem tudom biztosan, *mindig fog-e vajon repülni az ember?* Feltámasztottak előttem egy halottat: - még nem mondom, hogy csoda történt: várnom kell, vajon *nem hal-e meg* mindjárt, akit feltámasztottak. Mert ha meghal - ugyan mi értelme volt a csodának? Hiszen *azért* kellett a csoda, mert *meghalni nem jó*, mégis mindenki meghalt eddig - valódi csodának tehát nem azt érezzük, hogy *kétszer hal meg valaki*, hanem azt, *hogy egyszer sem hal meg*.

Miért nem hajlamos a mának egészséges gyermeke például a *spiritizmus* gyűjtőnévvel összefoglalt jelenségekkel komolyan foglalkozni? Nem a „reális” világképbe belecsontosodott szellemi tehetetlenség, lustaság az oka ennek, mint ahogy az okkult fanatizmus állítja - magamat is beleszámítva, nagyon sok embert ismertem, akinek csodavonzó, csodaállító képzelete és belátása sokkal fantasztikusabb, nagyobb erőfeszítést igénylő utakat tett meg a *nem létező*, de *elképzelhető*, a *nem ismert*, de *lehetséges* dolgok birodalmában, mint amennyi a kísértetekben való hithez szükséges - és akiket mégis hidegen hagyott az elsötétített szobában imbolygó asztráltest. A spiritizmusnak nem az a baja, hogy valószínűtlen tényeket állít - a spiritizmusnak az a baja, hogy azokat a nagyon is valószínű tényeket, amiket állít, nem tudja kimutatni

ismert tényekre való hatásában. Talán meg fog érteni a spiritiszta, ha a repülőgép-csodát összehasonlítom az asztrálest-csodával. Az, hogy az ember repül, talán nem nagy változás ahhoz képest, hogy nem repült - de ennek a kicsi változásnak ezerféle tényleges változás felel meg az addig ismert tények világában - az ismert világ képe megfelelő arányban megváltozik, újfajta közlekedés indul meg, növekszik, gyarapodik - új szempontok, új megismerések, újfajta, bővült, kitágult látás indul meg, s nem múlik el többé - csupa bizonyíték, szembeszökő és tapintható, hogy a repülés csodája nem képzelődés volt és nem álom, *hanem megtörtént igazság.* De mire hivatkozhatik a spiritizmus? A spiritizmus azt állítja, hogy ezelőtt mintegy nyolcvan esztendővel (Fox-féle jelenségek, 1842-ben, Amerikában, mint a *mai*, úgynevezett *tudományos* spiritizmus kiindulópontja) kiderült, hogy kísértetek vannak, és ezekkel érintkezni lehet. Ez utóbbi lehetőség, ha igaz volna, nagyobb változást jelentene, valóban, az ember eddigi életében, mint a repülőgép feltalálása. De hol vannak azok a jelenségek, amik arányban állanának ezzel a csodálatos eseménnyel? Hiszen ha ez igaz volna, azóta gyökeresen meg kellett volna változnia a világnak - gyökeresebben, mintha a marsbeliekkel vettük volna fel az érintkezést, hogy megtanuljuk tőlük mindazt, amit nem tudtunk. A kísértetek, akik állítólag, keresték velünk az érintkezést, ezelőtt nyolcvan évvel megtalálták - szent Isten, hát *miért* keresték, még mindig nem lehet észrevenni? Hiszen azóta műszereknek kellene lenni, amiket az ő szükségletük szerkesztett meg, amiknek segítségével bármikor, bármelyikkel, bármelyikünk érintkezhetik - annyi jelentősége csak lett volna a nagy felfedezésnek, ha valóban megtörtént, hogy ennyire inspiráljon bennünket? Ehelyett émelygős, unalmas, elavult, misztikus és primitív vallási ideológiák lomtárából felszedett „harmónium”-hangulatot látunk és néhány érzélgős vénkisasszonyt, az „elsötétített” szobában. Ez az egész „változás”, amit az állítólagos csoda produkált: - igazán nem érdemes foglalkozni vele.

A *valódi* csoda, amit várunk, nem hasonlíthat ehhez - még sokkal inkább a repülőgéphez, a Röntgen-fényhez és a rádióhoz. Mert a valódi csoda, amit várunk, ami még *nem történt meg*, nem történhetett meg, hiszen arról mindannyiunknak *tudnia kellene* - a valódi csoda tulajdonképpen nem más, mint az a *megváltás*, amit a vallásos rendszerek ígérnek - valóra válása a rossz helyett jót akaró sejtelemnek, mely valamikor jelt kapott: jelt kapott, talán éppen a krisztusi cselekedetekben, amik nem csodák voltak, de *bejelentése* egy elkövetkező csodának. Az ismert világ, ok és okozat, dolgok ismert összefüggése és bekövetkezése, úgy függ fölöttünk, emberek fölött, mint valami ítélet, amit ismeretlen erők hoztak. Ezt az ítéletet a *leíró tudomány* felismerte, s azonosnak találta azzal, amit régi kronológiák és vallások *végletnek, sorsnak, istenrendelésnek* hívtak. Az ember számára ez az ítélet *marasztaló* - a leíró tudomány is arra a következtetésre jut, amire a vallásbólcsélet: hogy sárból vagyunk és sárrá válunk, mert állati származásunk bélyegét viseljük, s az állatok sárból lettek, és sárrá változnak ama Törvény szerint. S ha mégis várjuk a csodát, akkor azt a valamit, amit várunk, nem magyarázhatjuk másképpen, mint úgy, hogy az Ember jelt és utasítást kapván valahonnan, *megfellebbezte* ezt az ítéletet, és akarja annak megváltoztatását.

Az ember nem fogadja el végzetét, még ma is várja megváltoztatását - talán úgy lehetne röviden megfogalmazni az Arisztotelész-módszeren nevelkedett ötezer éves Európának a kereszténységet csak *magábfoglaló*, de nem hozzáidomult dialektikájával a csodát, amiből, a leíró tudomány útmutatása szerint és mégis dacolva azzal, az anyaggal *kísérletező* tudomány adott ízelítőt. Ázsia és az okkultizmus ám hadd kísérletezzzen tovább a lélekkel, mely eddig még meg nem váltotta a testet - mi itt Európában egy darabig még megfogható csodákkal, szárnyakkal és távolba látó szemekkel és távolba halló fülekkel próbáljuk megváltani a testbe költözött lelket - míg ki nem alszik a mécses, vagy lángba nem borítja a világot.

Mert a csoda lényege éppen ez a „vagy-vagy” - a csoda lényege az, hogy két esélyünk van, hogy az utak minden pillanatban szétnyílnak, hogy ugyanazoknak az összetevőknek nem *egyetlen* eredője lehet csak - a csoda lényege az, hogy a *jövő* nem megfordított tükörképe a múltnak, hanem eleven valóság a halott és dermedt történés felett -, a csoda lényege kiirthatatlan hitünk a szabad akaratban és választás jó és rossz között.

A MACBETH-JÓSLAT LÉLEKTANA

1

Gyengébbek kedvéért: Macbeth-jóslatnak (a Shakespeare *Macbeth*-jében előforduló ilyen természetű jóslat után) hívjuk azokat a jövendöléseket, amelyek szándékosan vagy öntudatlanul (rosszhiszeműen vagy jóhiszeműen) *előidéz*ik azt, amit megjövendölnek: ezek tehát tulajdonképpen nem jóslatok, hanem (ritkábban) tudatos vagy (legtöbbször) tudatlan *szuggesztiók*, melyek a legsóvárbab vágyunkat csiklandozó, tehát leghatásosabb inger, a *jövőbe látás* álruhájában férkőznek közel akaratunkhoz, hogy befolyásolják, idegen akarattelemeket csempésszenek belé, idegen akarat szolgálatába hajtsák.

Ennek a szuggesztióféleségnek lefolyása nagyjában (sematikusan) a következő:

Á.-nak érdekében áll, hogy B. bizonyos cselekedeteket kövessen el, vagy oly módon változtassa akaratát, ahogy az Á.-nak megfelelne. Az egyenes akaratátvitel (rábeszélés, ösztönzés) azonban, eltekintve attól, hogy erőteljes ellenállásra talál, azonkívül, ha ezt le is tudná győzni, nyugtalan érzést hagyja maga után Á.-ban, mert a közvetlen akaratátvitel nyilvánvalósága a szuggesztált cselekedet következményeiért visszahárítaná rá a felelősséget a cselekedet minden kockázatával, mint felbujtóra. Ha azonban Á. szavának, véleményének B. előtt súlya és tekintélye van, módjában lehet ezt a felelősséget oly módon hárítani el preventíve, hogy akaratát *jövendölés* formájában közli B.-vel: azt állítván, hogy B. mint ilyen és ilyen ember (persze, önkényes tetszése szerint, a célnak megfelelően jellemezve B.-t) ezt és ezt fogja elkövetni. B., aki hajlamos hinni abban, hogy Á. valódi „emberismerő” s mint ilyen, „következtetni” tud a jellemről, tehát jövendölni is tud, ettől fogva kétféle hatás alá kerül. Először is a jellemzésnek hatása alatt természetének minden megnyilvánulását önkéntelenül is ellenőrzi, összehasonlítja ezzel a jellemzéssel - a megfelelőnek látszó adatokat nyilvántartja, a többit elfelejti; ily módon csakhamar arra a meggyőződésre jut, hogy a jellemzés helyes volt - e meggyőződés kialakulásával megerősödik Á. emberismerő képességében való hite. Ebben az első stádiumában a sugalmazottságnak, még nem követi el a megjövendölt cselekedetet, de már vakon rohan a második stádium felé, amelyben el fogja követni. Egyidejűen ugyanis azzal a felfedezéssel, hogy Á., tökéletesen jellemezte őt, gyökeret ver benne az a szemlélet, hogy ilyen tökéletes *leíró* jellemzése az emberi természetnek *általában* lehetséges - hogy tehát az emberi természet, emberi jellem a pozitív ismeretek kategóriájába tartozó valami lévén, éppúgy leírható, meghatározható, mint minden egyéb pozitív dolog - ha pedig leírható és meghatározható jelenségeiben, tevékenységében és irányában is éppen úgy kiszámítható, mint azok - más szóval alkalmas rá, hogy jelenvaló tevékenységéből következtetést vonjunk jövőbeli tevékenységére. És kialakult a *fatalista pszichózisnak* klasszikus, klinikai kórképe - az a rögeszme, hogy cselekedeteinknek mechanikus, okozati összefüggése kell hogy legyen egy meghatározott lelki képlettel, az úgynevezett „jellem”-mel, amivel a szerencsétlen mániákus behelyettesíti elvesztett, élő, eleven énjét. Innen kezdve alig érdekli más, mint a bekövetkezendő esemény. Süketen és vakon megy el tulajdon akaratának és vágyának ezerféle teljesülési lehetősége mellett - első személy helyett harmadik személynek tekinti magát, akinek „feladata”, súlyosabb esetben „hivatása” van -, és nem nyugszik, amíg azt a feladatot, a Macbeth-jóslat tartalmát végre nem hajtotta. Utána, rendesen, a teljes meghasonlás és összeomlás következik.

Ez volna, ismétlem, a M.-jóslat beváltásának *sematikus* leírása. A valóságos életben természetesen a sorsunkat, boldogságunkat vagy szerencsétlenségünket kialakító sok mindenféle hatóerő között ez a szuggesztív csak mint összetevő szerepel és szerepelt mindig, mióta egyik ember gondolatát és érzését közölni tudja a másikkal, hogy ezzel annak gondolatát és érzését befolyásolja. A modern, európai ember gondolkodásmódja, nevelése, filozófiai kultúrája azonban - és éppen ezt akarom kimutatni - fokozottan alkalmas talajjá teszi lelkét a sugalmazásnak erre a fajtájára: ezért időszerű felhívni a figyelmet a M.-jóslat kivételes veszedelmére.

Az elmúlt század racionalista szelleme a lelki tényeket éppúgy *leírható*, fatalista értelemben *törvényszerű* jelenségeknek tekintette, mint természettudománya az érzéki világot, vagy művészete a mozgásban kifejezett életet. Ez a szemlélmód éppúgy a megelőző racionális enciklopédikus-tudományos nevelésből maradt meg, mint minden egyéb. Ha, mondjuk, a természettudományban Darwin nevével és szellemével, az irodalomban Zoláéval, a művészetben a megfelelő iskolával jelölöm meg a röviden *naturalizmusnak* nevezett irányt: akkor a lélektanban *Janet*, *Freud* tanítása az ennek megfelelő klasszikus példa. A *pszichológia naturalizmusát* azonban az utóbbi évtizedek hanyatló formaérzéke hibásan alkalmazta, belső azonoságnak tekintve azt, ami *csak hasonlat volt*: - művészet és tudomány és életbölcesség között zavaros, korai, káros kölcsönhatások jelentkeztek. A félig megértett, sületlen megismeréseken táplált lélek elveszett a növekvő fogalomzavarban - összezagyvált szubjektumot és objektumot, érzékletet és spekulációt: *elvesztette az ellenőrzés, minden ítéletet előbb a valósággal, s csak azután az ítélő személyével összehasonlító kritika zsinórmértékét*, mint a skolasztikusok annak idején. Szabadon kóvályogva az önelemzés légüres terében, odáig jutott, hogy minden öröm és bánat okát, mint kutya a farkát, önmagában kergesse, életét és boldogságát kizáróan ama tény következményének tekintse, mely annak idején ezt az életet létrehozta. (Mintha az élet folytatásához minden pillanatban nem ugyanakkora erő kellene, mint annak létrehozásához kellett!) Akadtak aztán buzgó lélekelemzők, akik, ha kell, kielemezték a lelki okot, a traumát, aminek következtében Freud professzor megalkotta a lélekelemzés teóriáját - és a lelki okot, a traumát, aminek következtében az illető, aki ezt kielemezte, hajlamos volt rá, hogy kielemezze, hogy miért kellett ennek és annak a teóriának így és így kialakulni *Freud* professzor *mentalitásából*. És az az egyszerű kis szempont, hogy a teória *helyes-e, jó-e, megfelelő a valóságnak, s ha igen, hogyan alkalmazható* céljának, a lélek harmóniájának, boldogságának felismerésére: ez a szempont mint méltatlan, tudománytalan, nem is szerepelt immár a szempontok között. S míg odakint ragyogott a nap, zúgott a tenger, s a huszadik század boldog gyermeke sárkányra pattant, s már-már megnyergelte a fellegeket: - a „*mentalitás*” rögeszméje ezerkilencszáztizennégyre megszülte zamatos kis gyümölcsét: a dögvészt és az undort. Jött azután a többi - forradalom és ellenforradalom -, s mindennek betetőzéséül, hogy az Embergyermekek fejlődésének zavaros útját minden szennyeken és trágyákon át *visszacsinálják* (ne felejtjük el: *inter feces et urinam nascimur!*³) jött az adu: *a fajkülönbség eszméjének piedesztálra emelése*: intézményes gyűlölet és halál, az élet, a születő lélek meggyalázása az anyaméh petefészkében: az a világboldogító tan, hogy, mint a versenylovaknak az istállóban, minden tulajdonságuk, papírforma szerint, adva van ama világrengető felfedezés alapján, hogy kutyából nem lesz szalonna. S ne hidd, boldogtalan tévelygő, hogy ennek a minden szépség és öröm és nevetés és remény csődjét ásitó lelki impotenciának nincs meg a maga szenvedélyes, lángoló dialektikája: a *fajpsziche*, a *fajmentalitás*, és hasonló számárságoknak külföldön is, nálunk is megvannak a maga apostolai, akik saját magukról határozottan azt állítják, hogy ők nem emberek, hanem egy fajta akaratának inkarnációi, hogy rajtuk keresztül

³ *inter feces et urinam nascimur* - szarban és húgyban születünk

a fajta élete „teljesedik ki”. És kész a frissen sült, tősgyökeres európai ember, aki, ha valami gázságot követ el, egyszerűen ráfogja a papájára - az önérzetes férfi, aki cselekedeteiért Darwinra hárítja a felelősséget - a „hja, én *ilyen ember* vagyok!”, a „már én ilyennek születtem”-féle legények, a saját magukat képzelt drótokon rángató pojácák, a „velem nem így kell bánni, mert én ilyen és ilyen vagyok”-féle nyavalyatörős asszonyok és hasonló étvágyrontói a mindig megújuló életre egészségesen éhező léleknek. És a többi járuléka: mindenféle *pánizmus*, *ellenpánizmus*, antiszemitizmus stb. Végre e remek szép tárgyi világszemléletből fakadó preparált erkölcsi szemlélet (mi lehetne más?): „a zsidók csálnak és lopnak, üssük agyon a zsidókat!”, ehelyett „üssük agyon a csalókat és tolvajokat; ha sok lesz köztük a zsidó, annál rosszabb a zsidókra nézve” - emberi *rossz tulajdonságok* üldözése helyett *emberüldözés*, ez az újfajta exorcizmus, mely nem az ördögöt kergeti ki az emberből, hanem az embert az ördögből.

Körülbelül így fest az a lélek, melyre a M.-jóslat veszedelmessé válhatik. A mechanikus-tudományos eredmények hibás alkalmazása életjelenségekre egyrészt a tudományos gondolkodás tisztaságának árt, másrészt az életet nyomorítja ott, ahol nem elég erős, hogy lerázza magáról. Elfelejtjük, hogy *jósolni* (Ostwald klasszikus fogalmazását idézve) csak a tudomány jósolhat és csak a maga hatáskörében, a mechanikus jelenségek világában - élet az életről, akarat az akaratról nem jósolhat semmit, élet az életet, akarat az akaratot csak sugalmazhatja, befolyásolhatja, teremtheti és megsemmisítheti: élő lény jóslata más élő lény vagy lények sorsáról alapjában véve *mindig* M.-jóslat, M.-szuggesztívó. Mindig enyhe émelygéssel párosult bosszúsággal tölt el, mikor például a legelőbb anyaggal foglalkozó, legelőbb élőlénynek, a *költőnek* heves vágyát, akaratát, a rossz ellen való kétségbeesett tiltakozását, a jónak mohó kívánását *váteszi*, *jövőbe látó* képességnek klasszifikálja a rajongó utókor, abban a naiv hitben, hogy ezzel a legnagyobb elismerés babérját nyújtja át.

3

A kísérleti tudomány végső céljának, az ember boldogulásának jegyében elfogulatlanul vizsgálja az élet elemi jelenségeit, életfenntartókat és életpusztítókat egyaránt - előbbieket oly célból, hogy ellesse a teremtés titkát, utóbbiakat, hogy irányukat megváltoztassa: ahogy a pusztító villám lényegét felismerve, megtalálja a villamos erőt, és gépeket hajt vele, az élet pusztító erőit is kihasználhatja, és jóra fordíthatja. A kísérleti lélektan Macbeth „lesz, hogy legyen” jóslatát, ezt a veszedelmes, romboló erőt (tudatosan és óvatosan kezelve) utóbbi időben jó sikerrel alkalmazta, a szigorúan tudományos hipnotikus gyógyító kísérletek formájában. Itt, légüres térben, melléktünetek kikapcsolásával, a belátással ellenőrzött jó szándék segédlete mellett tökéletes tisztaságában zajlik le a folyamat. A különben is beteg akaratot teljesen, szinte azt mondhatnám: sterilizálva, antiszeptikus módon kikapcsoljuk és egy kiszámított, a szóban forgó lélekre nem veszedelmes, szigorúan az ő életérdekével összeegyeztethető (rendesen ép, bizonyos adott akaratbetegség leküzdésére irányuló), tehát szintén steril jóslatot csempészünk be az öntudatlannak a tudattal kommunikáló apparátusába. Az elaltatott pácienssel közlik, hogy ezt és ezt fogja tenni, így és így fogja érezni magát, ebbe és ebbe az irányba összpontosítja lelki tevékenységét. Hallja a jóslatot, akaratát, életereje nem ellenszegül, felébredve nem is tudja, hogy a jóslat csak ál-jóslat, mű-jóslat, M.-jóslat volt, összevágta tulajdon akaratával, és rendszerint azzal a gyorsasággal és precizitással, ahogy a laboratóriumban előkészítve szoktak lezajlani a fizikai jelenségek, az emberre való veszedelem nélkül, vagy ahogy például a himlőoltásnál kicsiben kitermeljük a betegséget, elkerülve a betegség veszedelmét - a M.-jóslattal művi úton megfertőzött lélek végrehajtja a jóslat tartal-

mát, és immunizálódik más, káros befolyásokkal szemben. Ez az egyetlen terület, ahol M.-jóslatnak hasznos szerepkör nyílik, ahol szinte azt mondhatnánk, a M.-jóslatnak jövője van. Elvértve persze a gyakorlati életben is előfordul, hogy a M.-jóslat hasznos, termékeny eredménnyel jár; rendszeren olyan esetekben, mikor a jós valamilyen diszpozíció következtében kedvező irányban elfogult azzal szemben, akinek jósol, hajlamos rá, hogy túlbecsülje, s így tudtán kívül, tulajdonképpen ő áll az illető hatása, befolyása alatt (éppen azért ezek az esetek nem is *tiszta*, azt lehetne mondani, ezek inkább ál-Macbeth-jóslatok). A kezdő szerelmekben lehet ilyen jóslatnak eredménye: ez a magyarázata annak, hogy a szeretett nő vagy férfi *megszépül*, a szerelemre *méltóbbá* és *alkalmasabbá* válik magától a szerelemtől - ez a magyarázata mindazoknak a *csodáknak*, amik úgy születnek meg, hogy valaki hitt ebben a csodában. Magyarul az ilyen jóslatot egyszerűen *bizalomnak* nevezzük. A jó pedagógus jól ismeri jelentőségét, és néha félig-meddig tudatosan alkalmazza, mint hipnotizőr. Azt a megszívlelendő pedagógiai tapasztalatot, hogy egy jól alkalmazott dicséret ezerszer buzdítóbb és serkentőbb hatással van a fejlődő képességekre, mint ezer szigorú gáncs és kifogás, egy csapattisztól hallottam először. Eltekintve azonban a pedagógiától, amely végre mégiscsak inkább tudomány, az elfogult, befolyásolt, tehát nem önző M.-jóslat valóban csodát művelhet, kedvező irányban. A század elején föllendült magyar művészi és irodalmi életben figyeltem meg egy ilyen csodát. Egy érzékeny lelkű, de különben jelentéktelen művész volt a csoda tárgya, aki abban a korban, mikor a zsenik a szóban forgó műfajban már remekelni szoktak, igen gyatra és gyenge műveket alkotott, az úgynevezett „oroszlánkörmök” halvány árnyéka nélkül. Ezt az embert a szerencsés véletlen odadobta egy forrongó, nyugtalan kultúrharcos társaság kellős közepébe, mely a különben is kultúréhes korszak vezérképviselésében, a nyugati föllendülés látványán lelkesedve, nemcsak remélte és várta, de öntudatlanul szinte követelte, „jósolta” a honi művészet föllendülését, mohón keresve tárgyát a lelkesedésének. Különféle, egészen durva külső jelek a szóban forgó művészre terelték a figyelmet. Egyszerre elterjedt a babonás hír, hogy nagy művész született. Az a különös, megfordított helyzet állt elő, hogy váratlanul sokat emlegetetté és híressé vált egy művész neve, akinek a műveit senki nem ismerte. Ennek a furcsaságnak magyarázata igen egyszerű. Az a kor volt, amikor még egy nem létező kultúrhadsereg számára a progresszív irány lázasan készítette elő a kereteket: tisztikart szervezett, és a tisztikar hierarchiája vezér után kutatta a láthatárt. „Ön nem tudja, kicsoda X. Y.?” - kérdezte csodálkozva valaki, aki X. Y.-ről semmit sem tudott. - „X. Y. mondjuk a legnagyobb festő!” - És X. Y. - legnagyobb festő lett, mielőtt maga is tudott róla, előbb lett híressé, mielőtt műveivel okot adott volna a hírre, előbb bíztak benne, mielőtt bizalomra érdemes lett volna. És a csoda megtörtént: a már hírneves művész valóban jobb műveket kezdett alkotni, mint azelőtt, s végre csaknem elérte azt a magaslatot, ahová erővel lökték fel; csaknem akkora lett, mint a bálvány, amit csináltak belőle. Vesd össze a jó magyar közmondással: akinek hivatalt ad az Isten, ad annak észt is a hivatalhoz. Annyi bizonyos, hogy képességek fejlesztésében a *jóhiszemű* M.-jóslatnak üdvös eredménye lehet.

4

De általában és leggyakrabban a „lesz, hogy legyen” jóslatot kaján ösztönök váltják ki: hangsúlyát ördögi fenyegető zene adja meg az öntudatlan mélyéből. A jóslatban a jós vágya nyilatkozik meg, a „lesz” mindig „legyen”-t jelent, akkor is, ha Kánaánt és akkor is, sőt akkor még inkább, ha apokaliptikus összeomlást ígér. Hiúság, túltengő önzés, egyéni érdek, ellenőrizhetetlen indulatok - ezek voltak alkatrészei az ördögi kotyvaléknak, mely a fenyer három boszorkányának üstjében fortogott, mikor Macbeth megjelent köztük, hogy jövődjét láthassa. Ebből a fazékból kerültek ki az elmúlt század anyagelvű szemléletének nagy *történelmi jóslatai* (világháború, összeomlás, különféle diktatúrák), amik mindenütt beváltak, ahol

az elnyomott lélek elhitte, hogy szolgásra született, és szolgásban fog meghalni - s a zsarnok elhitte, hogy hivatást teljesít embertelen bűneivel. Ezekről a „jósoktól” tudta meg a vérszopó rosszindulat, hogy jöhet gyilkolni és rabolni - az áldozatot már előkészítették, nem ellenkezni, sorsába belenyugodni -, ezek a „jósok” világosították föl a dögvészt, hogy Európa sorsában nagy szerepet szánt neki a Gondviselés, siessen elfoglalni helyét, készüljön a jövőre. Ne felejtsük el, hogy a lelkek ellenálló ereje fordított arányban áll a lelkek tömegével - hogy a tömeglélek gyengébb és ingatagabb és befolyásolhatóbb minden egyes alkatrészénél - ezt jól tudja a demagóg, és jól érzi csörgősipkás vajákos főpapja, a *politikai jós*. De így van ez minden egyéni élet történetében is. Aki végiggondolja életét, és figyelmezteti lelkének rezdüléseit, észre fogja venni, hogy vonultak végig vörös fonalak életén, döntő pillanatokban, amikre így gondolunk: *ha akkor bátor lettem volna!* e fonalak csomósodtak össze ártalmas, romboló, gátló göbökké, s akadályozták meg a cselekedetekben, amikről később derült ki, hogy javát szolgálták volna. Ha e fonalak egyikét megvizsgálod, rá fogsz jönni, hogy gyökerét, magvát a régi, fejletlen gyermekakarat földjébe vetette el valami hívatlan próféta, rosszindulatú jós, gyermeklelkek gyilkosa.

Ennyi hát az egész. Aki fölismeri az M.-jóslat veszedelmét, igyekezzék védekezni ellene - magában pedig fojtsa el a jósló hajlandóságot. - Könnyű védekezni: a próféták közül könnyen ismered meg az igazit és a hamisat - a hamis próféta sem Kánaánban, sem az összeomlásban részt venni nem akar, önmagának soha nem jósol, csak másoknak - az igazi legfőbb idézi önmagára régi próféták jóslatát (Krisztus), ő maga nem tartja eléd a jövőendő tükrét, Pandora szelencéjét nem csörgeti füledbe, hanem kézen fog, ha elfogadod kezét, s igyekszik vezetni, kalauzolni a göröngyös úton, mely minden fordulónál kétfelé nyílik, újra meg újra: egyik az életé, másik a halálé, s minden fordulónál újra figyelmeztet, hogy szabadon választhatsz: nincs kötött marsrutád - a jövőendő nem odakint vár rád, hanem bent, a szívedben.

Ne higgy annak, aki jósol és „jellemmez” - annak higgy, aki szeret és tanácsot ad.

MUNKA

Munka...

Mit értünk alatta? Hogy használjuk, mire alkalmazzuk, mit nevezünk így?

A fizikus általában a mozgás eredményét jelöli ezzel a szóval, mikor az erő változást idéz elő az anyagon - a fiziológus, biológus, szűkebben, élő szervezetek erő kifejtését, függetlenül az eredménytől. Minket nem ez érdekel. Mi az, amire az emberek, társadalomban élve, egymást szolgálva, gondolnak, mikor azt mondják: ma sokat dolgoztam! vagy: sok munkával jár a foglalkozásom!

Eleinte csak az úgynevezett *testi munkát* vették komolyan munkaszámba - *munkásnak* csak a kezével, lábával erőlködő embert nevezték - később, lassacskán kiderült, hogy az úgynevezett *szellemi munka* is fáradtsággal jár - a fáradtság, kimerülés lett a munka mennyiségének ismérve, gyakran értékmérője is. A szocialista szótárak kezdtek *testi munkát*, *fejmunkát* megkülönböztetni egyenlősítő, nivelláló rögeszméjükben, de a *munka* szó jelentését nem határozták meg. Talán közelebb jutunk az igazsághoz, ha a kérdést szemléleti előítélet, tudományos rendszer nélkül, naivan, kapásból tesszük fel azoknak, akik mérvadók benne, a dolgozóknak - dolgozók alatt értve mindenkit, aki *önmagát annak tartja*, aki munkának nevezi a *rendes foglalkozását, tevékenységét*.

Tegyük fel a kérdést, vessük össze a válaszokat és ámuljunk el a furcsa eredményen.

Kezdődik a furcsaság a szigorúan vett testi munkásnál, ahol azt hinné az ember, van valami közös mérték. A favágó, zsákhordó, téglarakó kőműves halálfáradtan vánszorog haza, szidja az isten és világ teremtését, amiért nem teremtette grófnak. De közben a gróf, ha jófajta, fiatal, életerős, korának gyermeke s élvezni akarja korát: - mit csinál közben a gróf? Talán ágyban heverész és pipál, amit a zsákhordó szeretne csinálni? Dehogy. Fölkel korán, korábban talán a zsákhordónál is, megfürdik, kisétál, elmegy a tornaterembe, vív, ugrál, gyakorlatozik, talán olyanféle tornaeszközökkel, mint a favágó balta - mindenesetre halálra fárad, mire hazaér ebédelni. Ebéd után vadászni megy, izzadva bújja az erdőt, liheg, kifárad - mire hazaér, várja már az előkelő társaság. Fel teniszezni, golfozni, csónakázni, szóval *szórakozni* - és a szórakozás, amit irigyen néz, kerítés mögül, nemcsak a fáradt proletár, hanem a lusta polgár is, csupa veszekedett testi munka, mozgás, fáradozás, feszült figyelem, erőlködés.

De hát akkor... Még ne feleljünk, gyerünk tovább.

Egy táncosnővel találkoztam ma: kérdésemre, hogy van, fáradt mosollyal jegyezte meg, hogy sokat dolgozik. Délelőtt gyakorolja magát, este két lokálban lép föl, modern táncokat lejt. Utána látogatóban voltam Nagyságos Asszony nál - bocsánatot kért, hogy kicsit álmos, de reggel hatkor jöttek haza, bálban voltak. Ne tartsam könnyelműnek, de hát gondoljam meg, a házi munkában, gyerekkel, cseléddel való vesződségben kimerül a legjobb asszony is - megérdemel néha egy kis pihenést, szórakozást. Bizony, ő nem tagadja meg magától, jól is mulatott, tizenegyedtől hajnali ötig táncolt, egyfolytában.

Az ügyvéd keserves munkának nevezi, hogy emberekkel tárgyal, beszélget, kérdezősködik - ugyanazt, amiért megszólják a naplopó fecsegőt, aki mindezt a maga mulatságára csinálja. A tudós munkatermében folyadékokat önt össze, villamos gépet forgat, kipróbálja, mi lesz, ha fénysugár megy keresztül a kristályüvegen, pókot etet, bogarat fogdos, békát kínozt, sárkányt ereget. Ha a kisfiam csinálja ugyanezt, rászólok, hogy elég a hancúrozásból, tessék dolgozni. A kisfiam megszakadó szívvel irigyli a kalauzt, vasúti ellenőrt, kocsist, akinek szabad egész nap jegyet lyukasztani, szép piros jelzőlámpát emelgetni, vonatot indítani, lovat hajtani. A zsokét fizetik, hogy lovagoljon, a sofőrt, hogy autót vezessen - az úriember fizet, hogy lovagolhasson, autóba ülhessen. Hol itt a mérték? A feleségem görcsöket kapott fölháborodásában, mert este kivételesen nem mehetett moziba, pedig ott tudna ülni napestig. De tárgyalnom kellett a nagy filmügynökség dramaturgiájával, aki keservesen panaszkodott, hogy nem bírja a strapát: naponta négy filmet kell végignéznie, hogy referálhasson róluk az igazgatónak. Ugyanígy panaszkodott a kiadócég lektora, akit kizáróan arra alkalmaznak, hogy a világirodalom legmulatságosabb humoros remekműveiből válogassa ki fordításra, ami legjobban tetszik neki, hogy aztán jó drágán el lehessen adni őket, a szórakozni vágyó közönségnek.

Rudolf császár, szabad idejében, mikor nem kellett dicsőséget és boldogságot hirdető hódoló küldöttséget fogadnia, órasmesterséget folytatott: közönséges órákat fabrikált össze százszámra, szenvedélye kedvéért elhanyagolta az uralkodást. Daidalos életével fizetett, hogy a Nap felé szárnyaló mámor üdvösségét megízlelhesse - pilótáink nem jó foglalkozásnak tartják a magukét: a közönség közönyös, alig keres meg annyit az Embermadár, hogy egy jó pohár sört felhajtson valamelyik pincében - ők már tudják, hogy a saskeselyű nem a szabadság gyönyörét keresi odafent, a fellegek között, hanem a széles kilátást, ahonnan messze lehet látni a Földön, észrevenni a rögök közt heverő dögöt, táplálékát. Egy kis költsézetért se megyünk a szomszédba - a szomszéd jön hozzánk, hogy eladja nekünk portékáját, keserves munka eredményét, a költsézetet.

Munka! A fizikai erő kifejtés közös vonása nem ad általános meghatározást, ember számára, a munka szó jelentéséhez - hiszen, szigorúan véve, életünk, születésünk pillanatától a halál pillanatáig a merev természetben, példátlan, ziháló, megfeszült erőlködés jegyében zajlik le: szívünk, tüdünk, gyomrunk, vérünk, agyunk zakatolása egy pillanatra se, álmunkban se szünetel - minden pillanatban újra megszüljük magunkat, a vajúdás minden kínszenvedésével, hogy élhessünk. Darwinék az életért való küzdelem példái közül kifejezték a legfontosabbat: azt, hogy minden egyes egyén, amaz első sejt formájában, mely a petesejtet álmából felkelti, millió életért küzdő társa közül kerül ki egyetlen győztesnek, hogy maga az életre-születés ténye, mindannyiunk számára, olyan győzelmet és diadalt és világbajnokságot jelent a lemaradt életaspiránsok világában, amihez képest Napóleon minden hadisikere gyerekjáték. Bátran pihenhetnénk babérainkon, a megharcolt harc diadalával, attól a perctől kezdve, mikor megszülettünk - az igazi harc, az igazi *munka* nehezén olyankor már rég túlvagyunk.

Munka! A példákból, zavarosan, annyit látunk egyelőre, hogy ami az egyiknek munka, ugyanaz a másiknak szórakozás és pihenés - több! öröm és mámor, az élet célja, értelme, vágyak teljesülése. Dolgozz, míg a mécsed ki nem alszik - így a morál, a gyakorlati elv pedig: dolgozz, hogy megteremtsed magadnak a vágyak teljesülésének lehetőségét, szerezd meg azt, amiből, amivel megvalósíthatsz mindent, *amiért* élsz. De hol a határ munka és öröm, cél és eszköz között? A férfi javakat gyűjt, hogy boldogságot, szerelmet, nőt szerezzen - a nő szerelmet ad, hogy javakhoz jusson -, de ki az, aki e vásárban ad és vesz? Hiszen boldogságot, szerelmet áhít mind a két fél - ki az, aki *abból él, amiért él* - a tökéletes ember?

Tegyük fel hát végre a kérdést az egyetlennek, aki nem áztatott bennünket, nem térhet ki a válasz elől, nem hallgathat el semmit: *önmagunknak*. Mit értesz *munka* alatt?

Ha a fáradtsággal, kimerüléssel mérem, sokszor dolgoztam keményen - de mi a fáradtságnak, kimerülésnek ismérve? Nehezen tudnám meghatározni. Annyi bizonyos, hogy nem kellemes állapot az, amit így neveznek: fáradtnak, kimerültnek lenni. Annyi, mintha azt mondanám, hogy kedvetlen, rosszkedvű, elégedetlen vagyok. Nos tehát, mikor éreztem magam kedvetlennek, rosszkedvűnek, kielégítetlennek?

Erre könnyen felelhetek. Olyankor, mikor, amit végeztem, nem az volt, vagy nem úgy sikerült, ahogy szerettem volna. Megállapítom, és minden alkotó munkát végző társam igazat fog adni nekem ebben, hogy jó munkát sokkal könnyebb csinálni, mint rosszat. Nagyon jól emlékszem rá, milyen veritékes kínszenvedéssel, mennyivel több idő alatt születtek meg a rosszul megfogott, ihletetlen írások, és nagyon jól emlékszem arra a könnyű, biztos lendületre, arra a pillanat alatt mindent összefogó villámfényére az örömben fogant alkotásnak, amiben a szép és jól sikerült munka születik. Figyeljétek meg, hogy dadog, hogy erőlködik, mennyi fölösleges ballasztot cipel és mégis mily egyhangú és színtelen a szónok, akinek nincs mondanivalója, és milyen ékesen szólóvá tesz bennünket, ha hinni tudunk benne, hogy a mi igazunk általános, egyetemes igazság. Munka! Egyszer három napig nem mozdultam ki szobámból, mert jól éreztem magam otthon; az a tudat, hogy elmehetek, fölöslegessé tette, hogy elmenjek. Próbálta volna csak valaki kívülről rám zárni az ajtót: öt perc múlva körömmel kezdtem volna alagutat ásni, a falon keresztül.

Aki ezt a szót kimondja, munka, ki kell, hogy mondja ezt a szót is, *szabadság* - s ha kimondta, rá fog eszmélni, hogy a két fogalmat ellentét formájában társította benne az öntudatlan életkedv. A munka mértéke nem az erő kifejtés, nem is a fáradtság, amivel jár - a munka mértéke az az ellenállás, ami tiltakozik bennünk jobb, nekünk valóbb, boldogítóbb tevékenység nevében. Munka az, ami helyett mást szeretnénk csinálni, munka az, amihez nincs kedvünk, munka az, amihez nem értünk, munka az, amire nem vagyok való, munka az, amivel nem szívesen foglalkozom.

Mert nem igaz, hogy életünket önmagáért éljük. Nem született még értelmes ember, kinek szíve és esze helyén volt, hogy megelégedett volna a pusztá élettel, s nem lett volna kész eldobni, ha üressé vált.

Az élet tartalma teszi kedvessé számunkra az életet, és ezt a tartalmat nem úgy hívjuk, hogy munka, hanem úgy, hogy szabadság.

MADÁCH

A jubileumra

Mielőtt a címet leírtam - mert kietlennek és sivárnak találtam a puszta tulajdonnevet -, jelző után kutattam magamban, s csodálkozva eszméltem rá, hogy nincsen. Goethét isteninek nevezték - Petőfi nevéhez a „lángelme” fűződik -, Kantról tudom, hogy mély volt - Shakespeare a „legnagyobb” -, bölcs volt Tolsztoj, és Heine szellemes volt. Madáchot legutóbb valamelyik kurzuslap mint „a nagy magyar filozófust” emlegette. Ugyanígy alapon kiváló közgazdásznak is nevezhette volna. Nem, Madáchnak nincs jelzője, egyedül hangzik el bennünk e két szótag jámbikus lendülete - egyedül, s talán még csak egy van kívüle, mely így jelző nélkül úszik a társuló képzetek tengerében, önmagát idézve csak, összehasonlító értékmérő nélkül, jelző és főnév egyben - ez a szó: Dante.

1

Ez ötletszerű akkord után, melynek semmi vonatkozása a következőkhöz, szeretném „az értelem mérónját” lebecsátani „vizének mélységeibe” - előre sejtve, hogy a mérón „félrebillen”, s nem marad más, mint dadogó kiáltások vagy néhány hasonlat. Próbáljuk meg mégis.

Húszéves koromban azt írtam fel jegyzőkönyvembe: „Ha az *Ember Tragédiá*-jából nem maradt volna fent más, mint az a papírlap, amire Madách feljegyezte a dráma ötleteit - ha soha meg nem írja, csak a tervet, a dráma meséjét, röviden, néhány szóban -, ez a terv, ez a vázlat elég lett volna hozzá, hogy nevét fenntartsa, s úgy emlegessék őt, mint a legnagyobb költők egyikét.”

Ezt a groteszken túlzottnak látszó meghatározását Madách jelentőségének ma is vallom. Vallom, hogy az *Ember Tragédiája* feldönti a művészi alkotás legnépszerűbb, a legnagyobb tekintélyektől támogatott alaptörvényét, mely szerint a műalkotás értékének kérdése csak a „miként”-en és nem a „min” múlik - hogy az alkotás tárgya, annak első látomása a költő lelkében egészen közömbös valami az összehasonlításban, hogy a költőt csak a kifejezés ereje teszi, függetlenül attól, amit kifejez -, röviden, hogy a költői alkotás művészete ugyanolyan vonatkozásban áll a természettel és emberrel, mint akár a zene, akár a képzőművészetek.

Nem akarok az alapfogalmak tisztázásába belebonyolódni. Ez a tisztázási folyamat régen megtörtént bennem, és eredményeit mindenben igazolta számomra a tapasztalás. Csak egy feltűnő jelenségre szeretnék rámutatni. Azok a kiváló esztétikusok és kritikusok, akik a fent vázolt művészetszemléletet alkották és vallották, alkotják és vallják, amikor valamely adott költői művet vagy költőt méltányolnak, hasonlataikat, képeiket szívesen veszik a képzőművészetek és a zeneművészet szótárából - sőt enélkül nem is tudnak hozzáférni a műhöz. Csak úgy hemzseg a stílusuk ilyen szavaktól, mint „festői”, „monumentális”, „plasztikus”, „színes”, „színtelen”, „orkesztrális” stb. A végén már el is felejtik e fogalmak származását, és közvetlenül alkalmazzák a költészetre. Ez nagyon természetes. Aki a költészetben csak az érzéket keresi, nagyon könnyen esik abba az érzéki csalódásba, hogy szavakkal kifejezett „ábrát” lát maga előtt („ábrázolás!!”), leírt képet vagy szobrot, szavak anyagából összeállított képét a természetnek. Nem veszik észre, hogy ez a jellemzési mód milyen egyoldalú: hogy milyen

könnyű „megfesteni” a költőt - de milyen nehéz, sőt csaknem lehetetlen „leírni” a festőt. Az igazság pedig nagyon egyszerű: a nyelv ősi logikája mutatja meg. A „mű” és „művészet” szó eredetien érzéki alkotásokra, zenére és képzőművészetre vonatkozott - a költészetre csak alkalmazták, később a *kifejezés* tökéletességének jellemzésére *per analogiam*. De a költészetnek a „művészet” csak eszköze és jelképe, sohasem lényege és célja - magában foglalhat minden művészetet, lehet „festői” és „zenei” -, de soha nem lehet „egyik válfaja” a művészetnek, mint a zene, a festészet: innen van, hogy a költői alkotás lehet „művészi”, de a művészi alkotás nem lehet „költői”. Mert a költészet lényege az érzékfölötti, vagy mondjuk, *minden érzék összhangzásából eredő elgondolás* - lényege minden együttvéve, aminek testet ad forma és művészet -, mert a költő maga az ember és nem annak valamilyen megnyilatkozása, mint a festő és muzsik. A költő maga a Gondolat és kompozíció - ama Gondolat, amit kép és zene csak illusztrál. Amaz ismeretlennek, akihez minden gondolatunk száll, mikor magunkról beszélünk, az Emberről a költő ad hírt - festő és muzsik csak az ő kíséretében jelenik meg, tolmács gyanánt, hogy szavait magyarázza.

Ennyit a költészetről általában, s ennyit is csak azért, mert Madáchról van szó. Annak ugyanis, aki a Madách-problémával foglalkozik, számolnia kell valamivel, egy bizonyos lappangó kritikai felfogással, ami más költőnél mellékkérdés maradt volna, Madách értékelésében azonban csaknem végzetessé vált. Ez a kényes kérdés Madách művének Goethe *Faust*-jával való rokonsága, vagy durvábban az a feltevés, hogy Goethe döntő hatással volt Madáchról, s ilyenformán Madách Goethe-epigonnak, műve *Faust*-Nachdichtungnak tekinthető. Ez a felfogás nem magyar eredetű: a *Tragödie des Menschen* szédítő arányain meghökkent s zavarát esztétikai dialektikával leplező német kultúrgőg eszelte ki - a magyar kritikának csak annyi bűne van benne, hogy nem tiltakozott ellene, nem állt ki méltó fegyverzettel Madáchért (összesen két számba vehető Madách-tanulmányunk van, s így az, aki, mint jómagam, nemcsak hogy Goethe-epigonnak *nem* tartja Madáchot, de a *Tragédiá*-t, ha százszor hatott is alkotójára a *Faust*, a *Faust*-nál tökéletesebb remeknek vallja - tekintélyekre nem lévén módja hivatkozni, kénytelen maga keresni meg a törvényeket, amikből mértékét veszi).

Nem érzem magam elfogultnak. Ha a *Toldi*-trilógiáról volna szó, vagy Petőfi műveiről, tekintetbe venném s leszámítanám azt a rokonságnál is mélyebb rokonszenvet, ami hál' istennek, megzavarja a hűvös tárgyilagosság tekintetét - s amit annak köszönhetek, hogy magyarnak születtem. De az *Ember Tragédiája* csak költője személyénél fogva nemzeti kincs - maga a mű a Világirodalomé, s a mellette vagy ellene való harc világirodalmi jelentőségű.

S ha már e harc fennáll: lássuk, világirodalmi szempontból, a legfontosabb ütközőpontot, az eredetiség kérdését.

2

Ama noteszjegyzet tartalmát, a dráma ötletét, aminek magában álló, csodálatos tökéletességét, semmihez nem hasonlítható eredetiségét elsősorban bizonyítani akarom, ilyenformán képelem.

Ádám, az első ember, a paradicsomkertben, ahol egyéni szempontból nagyon jól érzi magát, azon tűnődik, vajon érdemes-e neki foglalkozni vele, hogy mi lesz az ő halála után? A kérdésnek Ádám esetében különleges érdekessége van; ő az egyetlen ember, akinél ez nem pusztán filozofálás, hanem nagyon is gyakorlati probléma, mert hiszen úri tetszésétől függ, hogy a megfontolás eredményeképpen szabad folyást engedjen-e a jövőnek, vagy pedig, az Édenkert egyéni boldogságában megnyugodva, mint olyan állapotban, aminél boldogabbat

úgyse kívánhat, egyszerűen befejezettnek tekintse Isten művét személyével, mint a teremtés legjobban sikerült kísérletével, s ne fárassza magát azzal, hogy Istent utánozva, ő is magához hasonló, de boldogságban tökéletesebb lényeket teremtsen. A jövő kérdése tehát számára nemcsak belátás, hanem akarat dolga.

Boldogságának azonban van egy szépséghibája: az unalom. Ha nem unatkozik, nem volna ideje tünődni - hamar rájön tehát, hogy Istentől éppen ebben különbözik, s boldogsága is ezzel tökéletlenebb. Isten nem unatkozik, mert olyan színjátékot indított meg a világ teremtésével, aminél nagyszerűbbet, unaloműzőbbet, mulatságosabbat, izgalmasabbat képzelni se lehet, ő is szeretne ilyen színjátékot, ami őt legalább annyira érdekli, mint Istent a Világmindenség. Ehhez azonban színészeket kell teremteni.

Győz a kíváncsiság, és Ádám összebeszél Luciferrel, a nagy rendezővel, hogy mulattatására találjon ki neki is valami hasonlót. Valami történetet, aminek szereplői nem végtelen nap-rendszerek, angyalok és démonok legyenek, mint a *Divina Commediá*-ban, hanem hozzá hasonló emberek, akiknek sorsa éppen azért Ádámot - az embert - mindennél jobban érdekli.

Ádám tehát elalszik, és kezdetét veszi a színjáték: az Emberiség Története. A történelem különféle korszakai elevenednek meg - de korántsem *epikus*, *elbeszélő* formában. Az alvó Ádám meghökkenve ismer rá álmképeiben: *önmagára*. És minden korszaka az Emberiség Történetének az ő személye körül alakul ki - minden változása a történetnek az ő személyes, jól ismert életének, örömeinek, bánatának, töprengésének, megfontolásának, jókedvének vagy kedvetlenségének a következménye. Érdekes regény vagy költemény helyett izgalmas drámát kap: az Emberiség Története csábító cím volt csak: Ádám Tragédiája az egész, aki mindent megpróbál, hogy az Édenkert boldogságát visszaszerezze, hogy végét vesse a színjátéknak, amit unalmában önmaga keresett. Ádám mint Fáraó, mint Tankréd, mint Miltiadész, mint Kepler, mint Danton, keresi a boldogságot, s gyötrő küzdelmet folytat álmának rémképeivel, *embertársaival*, hogy megszabaduljon tőlük. De Lucifer most már nem hagyja felébredni - egyre borzalmasabb alakokkal népesíti be álmát -, az alvó nyugtalanul hanykolódik és hörög - kezdi már világosabban sejteni (tizedik, tizenegyedik, tizenkettedik szín), hogy csak álmodik, s végre, lerázva a lidércnyomást, egy ordítással felébred. De közben, álmában, megismerte önmagát, ahogy *csak* álmában ismerhette meg: reményeit, vágyait, a haláltól való félelmét s az élet megvetését és akarását - szerelmét és gyűlöletét. És nagy nyugtalanság fogja el: szabad-e élni annak, aki ilyen, mint ő? Ám a színjáték már lepergett, és visszagondolván az egészet, ámulva eszmél rá, hogy elmékedésének, próbálgatásának, reményeinek és kudarcai-nak története pontról pontra összeesik fajtája történetével.

3

Szándékosan mondtam el a *Tragédiá*-t úgy, hogy ne legyen szó benne a mű úgynevezett „filozófiai”, „szemléleti”, „eszmei” tartalmáról: mellőztem Isten és Ördög versengését az emberért. Isten diadalát s az ember megtérését. Azt akartam hangsúlyozni, hogy a pusztá mesében minden benne van - az Eszme nem kiegészítője vagy alapja, nem szülőanyja a mesének, s a mese nem jelképe vagy példázata az eszmének. Eszme és történet, gondolat és jelkép egy és ugyanaz a *Tragédiá*-ban - ha az alkotás legmagasabb fokának anyag és a forma tökéletes egységét vallom, ennél nagyszerűbb példát nem találhatnék. Ádám, az első ember, a múltat és jövőt nem ismerő (múltja nincs, jövője tőle függ), emlékektől nem befolyásolt,

félelemtől nem akadályozott Gondolat légüres terében tűnődik az élet lehetőségeiről, az élet értelméről. Mindaz, amit e lehetőségekről és azoknak következményeiről elgondol, a szabad, minden tapasztalattól független Gondolat törvényei szerint következik egymásra - ha Ádám utódok nélkül pusztul el, s elmarad az Emberiség Története, *Ádám lelkének története*, rajongás és csüggedés, szerelem és kiábrándulás, vágy és megadás akkor is így, ebben a sorrendben zajlanék le benne. És íme, az ismert valóság, a Történelem ugyanazt az utat futja be, mintha csak illusztrálni akarná egy ember lelki válságait - kell-e még bizonyíték, kell-e külön példa, jelkép, filozófiai megfontolás, szemléleti szempont annak világos belátására, hogy amit Történelemnek nevezünk, az nem az anyag és tömeg torlódásának, gyűrődésének és kavargásának véletlen játéka, hanem valamely ismeretlen eredetű Léleknek és Érzésnek és Gondolatnak az életformákban való különféle kísérletezése - hogy a Valóság, aminek mindannyian szereplői vagyunk, nem eredeti forrása minden drámának, hanem maga már dráma, csak képe és tükrözése valami ismeretlen Abszolút Valóságnak: dráma és regény, aminek *hőse* van - hogy ami itt történik, az nem az Emberiségnek, hanem az Embernek ügye, aki nem egyén, de nem is az egyének összessége, tulajdonképpen nincs is és mégis mindnyájunk által nagyon jól ismert, pontosan leírható, mindentől megkülönböztethető, rendkívül érdekes és különös Valaki.

Ezt a mellőzhetetlen, elpusztíthatatlan, a végtelenség gondolatához hasonló módon elintézhethetetlen, tehát nyilván örökéletű, sok-sok ezer év óta megújra felbukkanó eszmét soha még ilyen szerencsés ötlettel nem fogták meg, mint Madách. Az ötlet, hogy az első ember elalszik és végigálmodja, saját története gyanánt, az emberiség történetét, azonkívül, hogy páratlanul elmés, annyira eredeti, hogy tulajdonképpen nem is hasonlítható *egy* vagy *más*, *bizonyos* szerző alapötletéhez: - legfeljebb a több, egymásra következő szerző és költő által az idők folyamán kialakított, kicsiszolt, kitökéletesített legendamesék, kozmogóniák, vallásrendszerek alapjául szolgáló mítoszok jelképes mesetartalmához, amennyiben ezeket költői alkotásoknak tekintjük, s nem isteni kinyilatkoztatásnak. S valóban, Madách legendája éppen úgy lehetne alapja egy elképzelt vallásnak vagy kozmogóniának, mint akár Buddha királyfi története, akár Kronoszé, akár a Mózes nevéhez fűződő hét nap és hét éjszaka meséje - mert ne felejtjük el (ez utóbbira való tekintettel), hogy a zsidó-keresztény legendából Madách Ádámnak igazán csak a *nevét* vette át: az ő Első Emberének, a tökéletesen fejlett értelmű lénynek annyi köze sincs a bibliabeli Ádámhoz, mint a Miltonénak, aki ugyan szintén értelmes Ádámot komponált, de meghagyta őt a keretben, ahonnan vette. Ám bizonyos, hogy csak ezekben a legenda-szerű költeményekben forrott úgy össze eszme és történet, mese és tanulság, szabály és példa, hogy a belőlük alakult vallásos szemlélet már nem is tudja jóformán eldönteni, vajon a legenda meséjét költötték-e annak vallásfilozófiai tartalmához - avagy a meséből alakult-e ki idővel a vallásfilozófia törvénye? Hogy a fiait felfaló Kronosz története származott-e az idő fogalmának megismeréséből - vagy e meséből ismerte meg az idő fogalmát a görög filozófus -, hogy az Időt nevezték el Kronoszról, vagy Kronoszt az Időről? De az irodalom történetében szinte példátlan, hogy egy költői mű magva annyira önálló legyen, mint a legendáké.

4

Az új bort bátran töltheted régi tömlőbe, mert „nem azért jöttem, hogy a törvény formáját eltöröljem, hanem hogy azt újra betöltssem”. A kereszténység felfedezésszerűen új gondolatát senki nem fogja a zsidó gondolattal összetéveszteni, vagy abból származtatni, amiért Krisztus zsidó tanítványai az ótestamentum formanyelvén fogalmazták meg mesterük tanítását. Ha Krisztus Athénben születik, és görög filozófusokat ihlet meg igéjével, a négy evangélium talán Platón beszélgetéseire emlékeztetne, de tartalma, jelentősége, eszméinek évezredekre szóló hatása ugyanaz maradna, mint így.

Nem *Faust*-ot és a *Tragédiá*-t akarom az ó- és az új testamentumhoz hasonlítani, csak egymáshoz való viszonyukat. Akinek mondanivalója, témája annyira eredeti és önálló, mint a Madáché, annál bátran mondhatunk le róla, hogy „egyéni”, „eredeti” hangot keressünk a költészetében. Valóban, Madách „kifejező művészete”, e művészetnek hangja és beállítása, metafizikai hasonlatköre, aforizmáinak alkalmazása a helyzetre, gyakran emlékeztet Goethe művészetére, legalább olyan gyakran, mint ahányszor Goethe emlékeztet klasszikus mestereire, görögökre és latinokra vegyesen.

De hát mit is jelent tulajdonképpen az a sokat emlegetett formai „eredetiség”? Ezt az erényt korunk túlzottan tudományos esztétikája, mely hovatovább kezdi magát egészen a modern, a maga területén pompás fejlődésnek indult és nagyszerű eredményeket felmutató elemző lélektan valami mellékágának tekinteni, egy kicsikét túlbecsüli. Ez a lélekelemző műkritika már alig foglalkozik magával a művel, csak a „művész”, a „költő”, a „költő lelke”, a „zseni természetrajza”, az „ihlet elemzése”, a „művész különleges látása” érdekli - a művet afféle dokumentumnak, tünetnek tekinti, amiből a költő lelkére következtethet, amiből e nagyszerű, ritka lélekpéldányt rekonstruálhatja magának. A zseni iránti rajongásában végre oda lyukad ki bizonyos esetekben (sok példát láttunk erre), hogy a versek ugyan nagyon rosszak, de a szakértő rokonlélek kiérzi belőlük, milyen nagy költő írta őket. Az ilyen amatőr dilettáns, művészünneplő, autogramtól elájuló és kéziratot elemző műkritikus (ki a maga helyére, életrajzi adatok és szoborra való pénz gyűjtésére utasítva, igen hasznos kultúrmunkát végezhet) persze semmit sem becsül annyira, mint az „eredetiséget”, az „egyéni hangot”, az „új formát”. Akit nem lehet senkihez hasonlítani, az nyilván a legkülönb. Ha egy új szókötést, megváltozott ritmust, a megszokottól eltérő mondat szerkezetet fedez fel, rögtön „új korszak”-ot szimatol a költészetben - az új költőről, aki mindezt kiagyalta, hajlandó feltenni, hogy nem volt elődje, és nem lesz utódja, hogy az egész költészetet az ujjából szopta, átalakította és újjáteremtette, és mindenkit lepipált. Az „új hangot megütő” költőt aztán kiemeli természetes helyéről, az Eszmék és Formák (irodalom) folytonosságának történetéből, s úgy tekinti, mint minden esztétikai megismerés ősforrását: mintha a nyelvet is a költő találta volna föl, minden szavának gyökerét az ősi fogalmakig vezeti vissza erővel, s persze álmélkodva és szörnyűködve jön rá, hogy az új költőben tulajdonképpen „minden benne van”, az egész világmindenség, s hogy ez a szörnyű kozmikus „élmény” benne talált először ihletett látnokára. (Az ilyen rajongó legfőbb ütőkártyája a „vátesz” és „próféta” minősítés - nem is igazi költő a szemében, aki csodálatos ihlettel meg nem jósolta előre, hogy vagy így lesz, vagy úgy lesz, valahogy csak lesz.) És az „új költő” személye körül megindul a belemagyarázás posvány-dilettantizmusa, melynek tulajdonképpeni magva az a nagyon érthető és kedves csodálkozása a botfülű polgárléleknek, amit az egyszerű ember, aki nem ér rá esztétizálni, így fejez ki fejcsóválva, de legalább őszinte tisztelettel: „honnan a csodából vette ez az ember azt a sok bolondságot?!” Mert ne felejtsük el, hogy a polgár megbotránkoztatása (épater le bourgeois) egyben szomorú, de nagyon hatásos felkeltése a polgár érdeklődésének - persze, inkább csak a költő személye iránt.

Ismétlem, Madách jelentőségének hamis beállítása kényszerít rá, hogy az „eredetiség” hálátlan és terméketlen problémájával többet foglalkozzam, mint magával a *Tragédiá*-val. - Nagyon jól tudom, milyen haszontalan munka olyasvalamit cáfolni, aminek tarthatatlansága, előbb vagy utóbb, magától kiderül, de igyekszem ingerültség és elfogultság nélkül okoskodni - a valóságra, a tapasztalatra, a múltra hivatkozom hát. Abban, csekély kivétellel (futurizmus!) megegyezünk, hogy a költői szépség *egyik* objektív ismérve az Idő - a herosztráteszi esetektől eltekintve a leghatalmasabb hang az, amit legtovább vernek vissza „az idő bércei, a századok” (Petőfi). Nos tehát, aki az Eszmék és Formák történetében igazán otthon érzi magát, lassan-

ként rájön, hogy a kipróbált *legnagyobbak hangban és formában jobban hasonlítanak egymáshoz, mint a másodrendűek*. Mintha valami közös cél sarkallná őket, évezredek folyásában, rokon törekvés, egymás támogatása, valami emberfölötti erőfeszítésben, igyekeznek lemondani az „egyéni” hangról, az „új hangszer”-ről - igyekeznek átadni egymásnak, átvenni egymástól a régi lantot: - igyekeznek eszközzé tenni csak a „művészetet” - (és itt lehetetlen nem idézni Madáchot: „*A művészetnek is legfőbb tökélye, ha úgy elbú, hogy észre sem veszik*”). A gondolat apróbb rakétája hetykén, magabízó önállósággal robban fel és sokszínű szikrát dobál maga köré - a nagy gondolat örömétől vagy bánatától terhes lélek azonban fél, nem szívesen foglalkozik magával, nem keresi magában azt, ami megkülönbözteti, tart tőle, hogy túl sokat talál, nagyon is egyedül marad - rokon lelket keres térben és időben. S ha megszólal végre - inkább a *közlés* lehetősége érdekli, mint a *kifejezés* (nagy különbség van a kettő között!), s szívesen veszi át a már bevált, felhasznált közlési formát, közismert keretet. Persze, akinek csak „egyénisége” van, azt a kifejezés érdekli jobban, a megkülönböztető jegyek. És kialakul a költők második csoportja, a magában álló különlegesség, amiből csak egy van, „akire minden sorából rá lehet ismerni”. De csodálatosképpen az ilyen *valamely szempontból* unikum-szerű ritkaságok száma mégis nagyobb, mint azoké, akik általános szempontból voltak a legkülönbek. Marinetti úrra valóban ráismerek minden sorából - Petőfire nem. Mégis több Marinetti van, mint Petőfi. A legnagyobb szellem, a „zseni” (ha mindenáron annak kell nevezni), nem valami érthetetlen, megfoghatatlan, marsbeli elmeszörnyeteg, hanem „*primus inter pares*” különössége arányaiban van - közületek való, minden egyes emberhez közelebb áll, mint közülük ketten egymáshoz. *Ádám* ő, akiben Fáraó és Miltiadész, Sergiolus és Tankréd, Danton és Kepler éppen úgy magára ismer, mint a Tower nyüzsgő tömegének egy névtelen szemlélője, vagy a hómezők vándora, ki embertársát keresi az eszkimók hóputrijában. Ne elemezzétek lelkét, ne próbáljátok megfejtetni titkát, vegyétek, amit adott, és ösmerjétek meg belőle önmagatokat.

5

Ádám ő - ez a hasonlat világosan mutatja az érem másik oldalának, a *Tragédia formai, ábrázoló* tökéletességének titkát - Madách *művészetét* is. S így akit mégis a mű jelentésén túl, az alkotás lélektana érdekel: nem kaphat rá plasztikusabb példát, összefogóbb magyarázatot és megoldást, mint amit a *Tragédia* nyújt. A megoldás és magyarázat ez: a legkiválóbb költők és írók, akik a legtöbb és legtökéletesebb képzelt hőst alkották, a jellemzés és ábrázolás nagymesterei, akiknek különféle figurái legelőbb társai életünknek - legyenek bár azok a legellentétesebb jellemek, soha nem alkotják a hőst pusztán külső megfigyelések összeállításából. Szemünk előtt a legkülönfélébb hősök panorámája vonul el - a rajz mindenütt eleven és természetű. Madách a *valódi* Keplert, a *valódi* Dantont, a *valódi* Tankrédet írja meg, eleven hősöket kívül és belül, olyannak, amilyennek, külön-külön rajzolná meg bármelyiket az epikus képzelet. Maga a téma nem is kívánná ennyit. A Goethe Faustja, átfiatalítva Mefisztó bűvös italától, marad az öreg tudós, a szkeptikus okoskodó, a fiatalság és szenvedély maszkjában. De a *Tragédia* Tankrédjá és Keplerje és Dantonja és Miltiadész, hittet és tüzet azonosítja magát önmagával - *Ádám* nem *szerepeket* játszik, nem Danton és Kepler és Tankréd és Miltiadész szerepét, hanem azonos Dantonnal és Keplerrel és Tankréddel és Miltiadésszel. Az összeolvadás azonban tökéletes - a lehetetlenség és ellentmondás szemünk előtt zajlik le, és nincs benne semmi lehetetlen és ellentmondó. Tankréd jellege merőleges ellentéte Danton jellemének - de *Ádám* jellemében mind a kettő benne van: holott *Ádám* korántsem bizonytalan vagy határozatlan jellem. Nézzétek meg a különbséget. A megfiatalított Faust hűvös távolságát, önmagát idegennek szemlélő tárgyilagosságát szerepével szemben - és gondoljátok a minden ízében miltiadészi és tankrédi és dantoni és kepleri lélek szenvedélyes megnyi-

latkozásaira, ahogy a *Tragédiá*-ban élük külön életüket. Ezek mind külön drámai hősök: eleven alakok. De miért azok? Mert *belülről* ábrázolta őket a nagy epikus: a tulajdon, mindegyikhez hasonló lelkének közös forrásából - a nagy epikus, aki ezúttal, a pompás színjáték ünnepélyes alkalmából, még hozzá le is veti álarcát, megmutatja Ádám személyének jelképes hasonlatával a hősalkotás szemfényvesztő bűvészetének egyszerű titkát: azt, hogy mindent önmagából teremtett, hogy azért ismer mindenkit, mert önmagát ismeri.

Önmagát, az Embert.

6

Egyetlen pont van mégis, ahol a különben erőszakolt párhuzam összemérhető rokonságot mutat fel *Faust* és a *Tragédia* között - ez is inkább negatívumok megegyezése. Madách műve éppoly kevésbé „filozófia”, mint ahogy *Faust* nem az. Akik valami bölcselemi szemlélet költői feldolgozásának akarják tekinteni, egyéb támpont híján, egyetlen mondat körül hadakoznak - a mű utolsó mondata ez: „Mondottam, ember, küzdj és bízva *bízzál*”. És próbálják magyarázni pro és kontra, ebből a zárómondatból, hogy a *Tragédia* tulajdonképpen a katolikus vallásbölcselem hirdetője - mások pesszimista, szkeptikus szemléletet, ismét mások progresszív, forradalmi optimizmust sejteneek mögötte. Mindennek a belemagyarázásnak megint csak ama *zenicentrikus*, öntudatlanul személyeskedő kritikai szemlélet az alapja, mely mindenáron tudni szeretné, miféle ember volt Madách, miben hitt, mit akart, hová tartozott, miféle párt, csoport, felekezet vagy szövetség sajátíthatná ki magának, hogy a benne rejlő hatalmas szuggesztív erőt felhasználja. A szocialisták esküdtek rá, és sűrűn idézték, mert a történelem hullámainak visszatérő ütemét olyanformán mutatta be, mintha maga is felismerte volna azt a tételt, amin a szocializmus alapszik, a *történelmi materializmus törvényszerűségének* tételét - de bezzeg, a szocializmus kísérleti államában, a *kommünben*, sietve levették a műsorról, egyetlen jelenete, a falanszter-kép miatt, mely egyrészt nagyon is élethűen kezdődik, másrészt nagyon is őszintén végződik. S ha megalakulna, újjászületne az a *másik* világ, amit mostanában néhány futóbolond áhít, tisztára az *ellentét* logikájával, csak azért, mert minden ellentéte a kommunista örületnek (rögeszmének csak rögeszme lehet az ellentéte), ki merné előadni a középkorban játszó felvonást? Egyik se adhatná elő - pedig mindkettőjüknek szól, amit Lucifer mond Tankrédnak:

A szent tan - az mindig az álmatok
Önátkotokra, bűnös emberek,
Mert addig csúritek, hegyezitek,
Hasogatjátok, élesítitek,
Míg örültség vagy béklyó lesz belőle.

Hiába, a szent tan hegyezői, hasogatói és élesítői tovább citálják a *Tragédiá*-t - s fogják is térben és időben, mindenütt és mindenkor. Filozófus, költő, szociológus - zsarnok és rabszolga, a maga szemével nézve, magáénak vallhatja - nincs az a római pápa, aki bizonyítékot találna benne, hogy indexre vethesse - és mégis, nincs az a szabadgondolkodó, akinek gondolatát ne szabadítaná fel még jobban. A hazaszeretet is idézheti, és idézheti a nemzetköziség: minden vélemény összessége ez a munka, hitetlenség helyett a mindenhivés alkotása. A nőgyűlölet apostolai hiába hivatkoznak Madách Évjáának hűtlenségére és gonoszságára - hiába idézik a költő boldogtalan életét, lesújtó tapasztalatát, amit volt bátorsága bevallani -, minden tapasztalaton és annak minden tanulságán túl, történelmen és megfontoláson, ott áll a diadalmas Éva a jóság dicsfényében:

Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál?
Hiszed, hogy éjed engem elriaszt?
A rög hull csak belé, a föld szülötte:
Én glóriával általlépem azt.

Hisz-e Istenben, vagy nem? Bíz-e a jövőben, vagy csak a múlt reménytelen ismétlődésének látja? Pessimista vagy optimista? A két első kérdésre két citátummal felelek:

Hát megmaradt tebenned is, ki a
Természetet s embert lemérted
Mint végső salak: a nagy hiúság.

Ezt a falanszter tudósának fejére olvassa Ádám: de ugyanígy mondhatná Lucifer az Úrra: Madách Istene hiú Isten: nem tudja védeni magát a vád alól, hogy csak azért alkotott, mert „érzé eszméi közt az űrt”, melynek Lucifer volt a neve, az ő erejében való kétkedés. S utolsó szavaival is *követel* és nem *ád*.

S a jövő? A cselekmény semmivel sem biztat, és Kepler, a dantoni forradalmon túl, miután tulajdon szemével látta - álom az álomban -, hogy a „meglelt Talizmán, mely a vén földet ifjúvá teszi”, ki fog gurulni kezéből - mégis így búcsúzik önmagától egyikében a legváratlanabb és legcsodálatosabb lelki fordulatoknak, egyetlen pillanatra kitárva az igazi költő lelkének végső mélységét, melyről Rabindranath Tagore, aki látni vélte, azt állítja, hogy ott a kétségbeesés legfeketébb pillanatában, a halál, az öngyilkosság pillanatában is valami ujjongó, határtalan öröm tombol és ficáncol:

Együtt mondunk búcsút az iskolának:
Téged vezessen rózsás ifjúságod
Örömhözó napsugár és dalokhoz:
Engem vezess be, kétes szellemőr
Egy új világba, mely fejlődni fog,
Ha egy nagy ember eszméit megérti
S szabad szót ad a rejlő gondolatnak,
Letűnt koroknak átkozott porán.

7

A harmadik kérdésre a két első adja meg a választ. Általában kétféle szemléletet különböztetnek meg - rosszat várót és jót várót (pessimista és optimista), vidámat és szomorút. Mindkettő egészséges szemlélet, mert arccal a jövő felé van irányítva. Madáchra egyik sem illik - egy harmadik szemléletet idéz fel bennünk, a legegészségesebbet, az élet egész teljét magában foglalót: a *fenségeset*. E szemlélet által előidézett lelkiállapot teteje a legnagyobb vidámságnak és legnagyobb szomorúságnak egyszerre: az a bizonyos lépés, mely a nevetségéstől elválasztja, ugyanakkor összeköti a *legkevésbé nevetséges emberi megnyilvánulással: a nevetéssel*. De nem a Nietzsche erőszakolt, mesterséges hahotájával: ezt a nevetést nem Lucifer hallatja, nem sátáni kacaj ez - Ádám lelkének mélyén hullámszik, mint a tenger.

És ezzel a tökéletesség harmadik ismervéhez jutottunk. Madách nem pessimista és nem optimista, nem vidám és nem szomorú: Madách derűs és tiszta, mint a felhőtlen ég. A *Tragédia* nem szomorújáték és nem komédia - a szó isteni értelmében humoros mű, összhangját az ellentétek adják -, végső hatása ama felszabaduló, kitáguló érzés pillanatában nyilvánul meg,

melyben felismerjük minden dialektika és bölcselkedés származását az élet rohanásában - s amit. Isten és állat közt, egyedül az ember fejez ki sajátos spontán mozgulataival ajkának: a mosollyal. A humor, minden alkotó nagyság feltétele, teszi ruganyossá és élővé a lüktető pergő jelenségeket, s menti át sötét és világos felhőzetén a rohanó időnek - a humor nedvei duzzadnak szavakban és eseményekben, amint ravaszul és kiélezve sorakoznak, hogy szájatátó ámulatba ejtsék nézőjüket és hallgatójukat. Ezt a „szomorújátékot”, ezt a „drámai költeményt” vidáman nekifeszülő erővel a legtisztább Intelligencia és Belátás teremtetten meg, tulajdon akaratóból, a hetedik napon, mint valami Isten.

8

Shakespeare műveiről mondják, hogy egy idegen planéta lakói, ha egyebet nem tudnának rólunk, belőlük megismerhetnék az embert. Ha ezt a kérdést gyakorlativá tenné valami világ-egyetemi esemény: mi a *Tragédia*-t ajánlanánk fel erre a célra, mint amiből nemcsak az embert, de annak végzetét is megismerhetné az idegen planéta lakója: bármikor következzen be a találkozás.

A *Tragédia* abban, amit mond, emberekhez beszél - de kompozíciójának szédlítő arányai mintha ennél távolabbi, időben és térben messzebbre kitűzőtt célra volna *méretezve*: szándékosan veszem kölcsön ezt a kitételt a mérnöki tudomány műnyelvéből. Hogy túl fogja élni korát, ez a jóslat szinte kevésnek hangzik, ha ezekre a méretekre nézünk. A nagy költői művekről azt szokták mondani: élni fog, míg ember él a földön - ez a jóslat csak a költői gondolatra, érzésre, bölcsesetre szól -, a kompozíció csodáját nem fedi, nem határozza meg.

Nem értitek?

Az egyiptomi gúla jelképe világosan mutatja a különbséget. A geometriának és építéstílusnak, tudománynak és művészetnek e legtökéletesebb formája emberi sírnak készült: a belsejében kuporgó múmia építette maga köré, hogy hírt adjon magáról a hozzá hasonló embereknek s ráismerjenek, hogy ember volt, „míg ember él a földön”. De ehhez elég lett volna a balzsamozás is - s a koporsó, ha az emberi test alakját veszi fel, az emberi szem figyelmét inkább tereli magára, inkább tűnik fel azoknak, akikhez beszélni akar. Mi szükség volt hát erre a különös formára, erre a különös kompozícióra, mely egyáltalán nem hasonlít az emberi testhez, és nem emlékeztet az emberi lélekre? Nem emlékeztet rá, sem formájában, sem anyagában. Kőből készült, abból az anyagból, mely megvolt, mielőtt ember élt, s nyilvánvalóan meglesz akkor is, ha valami katasztrófa vagy végelgyengülés következtében az élet megszűnik a Földön.

Kinek beszél, kihez szól hát a gúla, ha túlszámította ezt a katasztrófát is? Kinek a figyelmét akarja felkelteni ez a nagy dió, hogy törje fel s keresse meg magvát, az embert? Látogatót vár talán, aki eljőhet még, ha meghalt az emberiség - látogatót, akinek hírt akar adni róla?

A *Tragédia* monumentális kompozícióját csak a gúlához tudom hasonlítani. Goethe *Faust*-jának nincs ilyen kompozíciója: történetének szeszélyes rajza híven követi az emberi természet vonalát - a benne lüktető, csapongó lélek ruháját veszi fel -, talán előbb és emberibb is a történet maga. De ha együtt nézem őket: mintha fellobbanó lángoszlopot látnék, mely

megvilágít egy kietlen, hatalmas épületet. Így világítja meg *Faust a Tragédiá-t* - a lángoszlop azonban kialszik, s a sötétben csak az épület marad meg.

A *Tragédia* versei az emberhez szólnak - története az emberről beszél, valakinek, aki az embert embernél jobban megérti. Ezért nincs benne bölcsélet, tanulság, morál - annak, akinek feltárja idomtalan vonalait, nincs erre szüksége, az ő számára minden bölcsélet és tanulság a puszta Tény, amit e történet elmond. Himnusz tehát ez a költemény, a szó legvalódibb értelmében, himnusz az Istenhez, nyílt kérdés, ég felé fordított szemekkel - íme, uram, ez történt, s te mondd meg annak, akinek kedvéért történt, mit jelent s miért volt. Mi pedig építsük a gúlát, míg mécsesünk ki nem alszik.

9

Centenáriumot ünnepel Magyarország: egy költő születésének századik évfordulóját. A zsenikultusz hivatott istápolóit szeretettel s biztatva üdvözljük ez alkalomból. Mi egy másik évfordulóra várunk csendben és áhítattal, mely vagy harminc év múlva lesz időszerű: a *Tragédia* születésének emlékünnepére.

S még egyszer idézzük e néhány reflexió keretében Petőfi büszke szavait:

Verjék vissza az időnek bércei, a századok...

Hatalmas hang volt: az első bérc, az első század most készül visszaverni.

A VERS LELKE

Kedves és vidám társaságban, ahol még élnek egy emberibb kor hagyományai, alakult ki ez a - tárgyam szempontjából - figyelemre méltó társasjáték.

Valaki azt kérdezi:

- *Micsinál a micsoda a micsodán, meddig micsinál a micsodája?*

A társaság gondolkozik, aztán az egyik kivágja:

- *Megy a juhász a számáron, földig ér a lába.*

Mire a kérdező elégedetten:

- Úgy van.

Ennek a *kicsoda-micsoda* játéknak szóban forgó társaságban idővel bajnokai fejlődtek. Büszkén vallom, hogy magam is közéjük tartozom, akik szemrebbenés nélkül vágják ki a legnehezebb és legritkább verssorokat a jól feltett kérdésre: ráismernek drámákból vett idézetekre, sőt szállóigékre, keresztül-kasul, az egész magyar költészettörténetből vett példákra. A játék lényege az, hogy a verssor minden szavának megfelelő, szótani értelemben vett kérdő névmásokból állítjuk össze a sort, ebből kell aztán kitalálni.

Ahogy gyakorlás közben a fülem differenciálódni kezdett, megfigyeléseket tettem magamon a kitalálás feltételeinek lélektanához. Bármilyen gyorsan jöttem rá, ízlelgetve nyelvemmel és fülemmel, a kérdezett verssorra, a hozzá való közeledés mindig három fázisból állott, mint mikor nagyobb kategóriákból kisebb kategóriák felé haladunk.

Először a műfajt éreztem meg, hogy drámai vagy elbeszélő, vagy népdalszerű. Aztán a sornak valamilyen megközelítő, nagy általánosságban értett tartalmát. Végre a költő egyéni hangját, a stílust. Ezután bukkant fel bennem a verssor.

Ez a három fázis néha tudatos volt, ilyenkor megtörtént, hogy jeleztem is őket, ilyenformán:

- Ez valami ballada... aha... valami naiv esemény van benne... valószínűen a népköltészetből... hosszú lejáratú... izé... Arany Jánostól van... megvan!... „Ó, irgalom atyja, ne hagyj el...” az *Ágnes asszony*-ból.

Egyszer az is megtörtént, hogy majdnem pontosan körülírtam egy olyan verssornak a tartalmát, amiről utóbb kiderült, hogy nem is találhattam ki, mert nem ismertem. Megmondtam, hogy tájleírás, naplementével, ehhez hasonló dolgokkal. Máskor a magyar *L'Aiglon* (*Sasfiók*) utolsó soráról („Adassa rá fehér egyenruháját”) kitalálás előtt megmondtam, hogy drámából való, mégpedig nem eredeti nyelvén.

Ez a produkció, versekről lévén szó, a „daltalan szívek” korában (soha ilyen verstelen nem volt Európa, mint ma) a legtöbb embert untatja - jobbik esetben hüledeztek, álmélkodtak az *outsider* hallgatók, varázslatról beszéltek, azt mondták, ez már gondolatolvasás, vagy összebeszélés, hogy lehet az, hogy néhány „kicsoda, micsoda”-ból az ember felismerjen sok ezer verssor közül egy bizonyosat?

Ha logikusan, tehát *prózai értelemben* (ne felejtsük el: *vers* és *próza* - ez nemcsak két műfaj, hanem két szemlélet, két lehetősége a lelki életnek, két világ, ha úgy tetszik - a valóság és a rejtelemé, az értelemé és a sejtelemé) nézem a dolgot, a csodálkozóknak kell igazat adni. Mert végre is, akár vers, akár próza, filologice és filozofice a mondott és írott beszéd végeredményben *mondatokból* áll, vagyis *ítéletekből*, és a mondat, akárhogy variáljuk, logikus építmény, állandó alkatrészekből: alany és állítmány, jelző, tárgy és határozó. Ez a csekély számú alkatrész - pláne a magyar nyelvben, ahol a részek *helye* is meglehetősen adva van - aránylag nem sok permutációt enged meg - a kérdő névmásokkal való behelyettesítés után néhány csoportban kellene, hogy felosztódjék minden elképzelt és elképzelhető mondat, és minden csoport *alapkérdése* végtelen sok mondatra kellene hogy rápasszoljon. Hogy van az mégis, hogy erre a kérdésre „mire kicsoda, micsinál a kicsoda?” csalhatatlanul megérzem, hogy kizáróan ezt jelentheti „talpra, magyar, hí a haza!” semmi egyebet, holott ilyen összeállítású mondatot milliót konstruált és konstruálhat még az emberi beszéd?

Annyi tehát máris kiderült ebből a játékból a *vers lelkének* megértéséhez, hogy *egy verssor karakterére, magára a verssorra rá lehet ismerni tisztán a szavak szótani elhelyezéséről* - ez tehát a versnél legalább olyan lényeges tulajdonság, mint a benne foglalt tartalom. Több, mint lényeges - döntő, végzetesen elhatározó tulajdonság, amiből mindjárt következik is az első, fontos megállapítás: hogy a vers éppen abban különbözik a prózától, hogy a benne foglalt tartalom nem fejezhető ki prózában - a vers tehát ott kezdődik, ahol a próza végződik -, a vers tartalma prózára *nem fordítható le*, nem azért, mert bonyolultabb, sokrétűbb, mint a próza, hanem azért, mert egészen másvalami, máshonnan eredő, nem közös forrású alkotása a képzeletnek, mert nem az értelemből, hanem úgy látszik, annak megkerülésével, *közvetlenül* a lélekből ered - hogy tehát a versnek nincsen és nem lehet „elmondható” „tartalma” - nagyon jól emlékezem, diákkoromban (akkor költő voltam) milyen komikusan hatott rám az a naivitás, hozzá nem értés, amivel az esztétika tanárom felszólított, hogy mondjam el a felolvasott versnek a „tartalmát”. Igen jól éreztem ugyanis, csak nem tudtam volna kifejezni akkor, hogy a versnek nem lehet „tartalma” - vagy inkább a versnek nem lehet olyan „tartalma”, ami a formájától különválasztva is jelentene valamit, amit ki lehetne hámozni belőle, mint valami magot -, mert a vers nem *másféle* kifejezése a prózában is elgondolható tartalomnak, nem rövidebb vagy hosszabb, nem kötöttebb vagy lazább, nem szigorúbb vagy szabadabb valami prózánál - hanem lényegében más, úgy látszik, összefogóbb és egészebb megnyilatkozása lévén a stílusban élő egyéniségnek, talán nem is kevesebb, mint *az egyéniség tulajdon stílusában való megnyilatkozásának legnagyobb lehetősége, legmagasabb foka: ahol kifejezés és mondanivaló, forma és tartalom, külalak és belérték egy és ugyanaz, szétválaszthatatlan egész: önmagát magyarázó értelem, közvetlen jelentés.*

És itt dől el az egész, sokat vitatott formakérdés, aminek hamis felvetése, a fogalmak összekuszálása következtében, tette lehetővé a költészet állítólagos forradalmát, azt az álképletet, amit „szabad vers” néven termelt ki magából, mint valami technikai felfedezést, egy „daltalan szívű” század. Persze, aki versben megkülönböztet formát és tartalmat, mondanivalót és „technikát”, gondolatot és annak „művészi” kifejezését - annak a számára kézenfekvő lehetőség, hogy a technikát fejleszteni lehet, függetlenül a tartalmától, „megkötni” vagy „felszabadítani” - mindenesetre: újítani. Vers - ritmus és rím nélkül! - (úgynevezett *belső* dinamikával - mindjárt kiderül, kicsoda ál-fogalmat takar ez a nagyképző szó!) - nem hasonlít ez a büszke műfajjelnevezés veszedelmesen a *drótnélküli telefon* és *fűstnélküli lőpor* műszavakhoz? Forradalom és maradiság így állanak egymással szemközt a költészetben, mint két szörnyű tévedése a „daltalan szívek”-nek - utóbbi, az esztétikában, mint *tartalomkereső*, ellensége a

versnek -, előbbi, az alkotásban, mint formabontó, aki a fürdővízzel együtt, természetesen, a gyereket is kidobja. A valóság pedig egyszerűen az, hogy a daltalan szív számára akár esztétikus, akár költő az illető, lelke mélyén, öntudatlanul, éppen olyan érthetetlen valami, hogy miért kell bizonyos gondolatokat és észrevételeket versben elmondani, mint az, hogy értelmes ember úgy fejezze ki magát, hogy megszakítson egy gondolatot egy rokonhangzású szó kedvéért, hogy a következő sor vége éppen olyan hangzású legyen, mint az előző sor vége. Aki a versben „formakérdést”, „művésztechnikai” kérdést ismer, függetlenül a verstől, annak a számára a „szabad vers” felfedezése után, elismerem, roppant nevetséges valami lehet, hogy kiváló szellemek, mélységes gondolatok és érzések hordozói, világmegváltó eszmék terhesei azzal bajlódnak évszázadokon át, a megváltó eszmék kifejezése közben, hogy rokonhangzású szavakat fogdostak össze, ilyeneket, hogy aszongya „tavasz” és „havaz”, amiknek semmi köze egymáshoz, értelemben: - igazán olyanféle látvány, mintha a nagy próféta, mikor az emberiség sorsát irányító hegyibeszédet tart, közben legyeket fogdosna. Hát nem furcsa? Petőfi leül, március tizenötödikén, hogy megszövegezza a magyarság felszabadulásának proklamációját, egy újkori Macbeth-jóslatát, mely hivatva van *bejelenteni* és *előidézni* a szabadságharcot, millió ember önkéntes vérehullását, új alkotmányt, új történelmet - és közben azon töri a fejét, hogy „esküszünk” úgy végződjék, hogy „leszünk”, és „ember” az olyanféleképpen hangozzék, mint „nem mer” és „domborulnak”, az „leborulnak”!

Nehéz is védekezni a daltalan szív egészséges nevetése ellen, és a költő, akiben a vers lelke él, kezdettől fogva tört szavakat dadog - valóban, mit felelhet? Tetten érték a nevetséges rímjátékon - ő érzi, hogy igaza van, de nem meri kimondani -, ki hinné el neki, hogy ez a játék a vers határtalan birodalmán belül *azonos* a legvéresebb igazsággal - hogy a világ megváltása igenis *szavakon* múlik -, hogy kezdetben az Ige volt és az Igéből lett az Értelmelem - nem megfordítva, mint ahogy a logika hirdeti, mikor *fogalmakat* vesz alapul, amikhez szavakat keresett az értelem. Nos, hát igen - ez a két szó csak a *fülemben* találkozott: de, ha *valódi versről van szó*, mérget vehettek rá, hogy az értelemben is közük van egymáshoz. Furcsa, ugye, hogy mélység, igazság s annak *egyetlen* érthető és helyes és felfogható kinyilatkoztatása jött létre, azaz *egyetlen*, legrövidebb és leggazdaságosabb kifejezése a gondolatnak, mint két pont közt *egyetlen egyenes* vonal, szóval a *tökéletes meghatározás*: egyszerűen úgy, hogy két szó a szavak tengerében véletlenül hasonlóan hangzott? Furcsa és mégis így van.

Und was ich *stelle*
Auf dieser *Welt*,
Ist, wie auf einer *Welle*
Gestellt.⁴

Íme egy *igazság*: aki tömörebben és igazabban és helyesebben és logikusabban akarja kifejezni, okvetlenül lazábban és enyhébb és hamisabb és a gondolattól eltérőbb *prózát* kap. És íme mégis, miután felfogta a legegyszerűbb és legigazabb *ítéletet*, ami e mondatban foglaltatik: álmélkodva jössz rá, hogy a mondat keresztül-kasul, széltebe-hosszába rímel és cseng és bong. Megint csak a halhatatlan Leonardo da Vinci-mondást tudom alkalmazni, amit már annyiszor alkalmaztam: *ez a vers jó* (helyes és igaz!), *mert szép*. Mi mást jelenthet hát ez a megismerés, mint azt, hogy valahol lent, a fogalmak és szavak születésének mélyében, a szavak és fogalmak összefüggenek, kettős gyökerük van - hogy a „*víg-asztal*” azért rímel a „*vigasztal*”-ra, mert a *víg asztal* csakugyan *vigasztal*. És a valódi vers, ütemében és rímeiben felfedezi ezt a titkot, fogalmak és szavak, szó és gondolat és kifejezés, kifejezés és közlés közös származásának titkát. Amit a „szabad vers” dilettánsai keresnek, a *belső dinamika*, régen megvan: kezdettől fogva megvolt, úgy hívják, hogy *ütem és rím*.

⁴ Und was ich *stelle*... - Amit ezen a világon teszek, annyi, mintha hullámra tenném

Máskor beszélek majd arról, amit az elején feldobtam: az egyéniség és stílus kérdéséről, arról, hogy a stílusból éppúgy következtetni lehet *egyetlen, élő egyéniség jelenlétére*, mint megfordítva (Krisztus létezésének kérdése például, hogy el ne felejtsem!) - most csak egyet még, azok számára, akikben esztétizáló, költészetelemző hajlandóság van - vigyázzatok! a *valódi vers*, melynek lelke van, elemezhetetlen és felbonthatatlan, mint az eleven lélek - *a valódi versnek csak a hatását lehet magyarázni és értelmezni, magát a verset nem.*

ISTEN FELFEDEZÉSE

„Si Dieux n'existerait faudra
l'inventer!”⁵

- Az elmés francia mondás - magyarázta tovább, belemelegedve tárgyába, a csillagász -, hogy istent, ha nem volna, fel kellene *találni*, annak számára, aki a találmányok és felfedezések lélektanával tisztába jutott, majdnem ugyanannyit jelent, mintha azt mondanám, hogy istent, ha van, *fel is lehet fedezni* - felfedezni, a szó valódi, tehát tudományos értelmében, nem eljutni a *benne való hit* révén, az ő létének megismeréséhez, mint ahogy a vallásos, belső módszerek próbálják - hanem felfedezni, megkeresni, szemtől szembe megtalálni őt, a *benne való kételkedés* révén, mint ahogy a tudományos, külső módszerek szokták. Felfedezni, mint ahogy felfedeztük a Földet, a bolygókat, mint ahogy felfedeztük Amerikát és az Északi-sarkot, mint ahogy felfedeztük - és nem feltaláltuk - a repülőgépet s ama fényt, mely láthatóvá teszi a láthatatlant.

Tudományos szempontból a kérdésnek ilyenén módon való feltevése egyáltalán nem nevetséges. A tudomány régen túl van már azon a merev, gyermekes állásponton, hogy költészet és megismerés, képzelet és valóság, érzés és tudás, két külön világ, külön mozgás, amiknek ellenkező iránya van. Tudomány és költészet egymáshoz való viszonya nem *koordinált* ellentét - a különbség köztük csak tartalmi, mennyiségbeli -, korántsem kategorikus: s kettő közt a tudomány az összefoglalóbb tartalom, mert magában foglalja a költészetet, míg a költészet nem foglalja magában a tudományt. A finnyás intuitivisták, önmagukat álomba ringató művészellemek hiába próbálják tagadni: költészet és tudomány párhuzamos vonalak, s valahol a végtelenben találkozniuk kell. Csak a felületesség és műveletlenség képzelet el a tudományt holmi száraz és rideg tevékenységnek - a *született* művelt lélek (mert ilyen is van - íme, az első költői paradox, holott tudomány!) jól tudja, hogy költőietlen tudomány nincs, legfeljebb tudománytalan költészet van!

A remek Chesterton egy helyen a következő elmés váddal próbálja nevetségessé tenni a „tudományos tébolyt”, ahogy ő nevezi: „Világ kezdete óta sok százezer öregasszony állítja, hogy látta a kísértetet - és erre jön négy vagy öt öregember, és azt állítják, hogy ez a sok öregasszony nem látta a kísértetet.” A vád elmés, s ha igaz volna, meg is bélyegezné a tudományt. Csakhogy nem igaz - a tudomány meghallgatása nélkül imputál állításokat, amiket a *valódi* tudomány soha nem állított. A *valódi* tudomány soha nem állította, hogy a százezer öregasszony *nem látta a kísértetet* - a valódi tudomány annyit kockáztat csak meg, hogy amit százezer vénasszony látott, az talán *nem kísértet volt*.

Finom különbség ez, de döntő különbség! A *valódi* tudomány soha nem állította, hogy isten nincsen, legfeljebb azt állította, hogy amit istennek hittünk, az *másvalami*. De ezt is csak feltételesen - mert a *valódi* tudomány, szemben a költészettel, soha nem állította, hogy *tud* valamit (íme, a második paradox!), mindig csak azt, hogy *keres* valamit, legfeljebb, hogy *sejt* valamit - mert a valódi tudomány mindig azzal foglalkozik, amit *még nem ismer* - szemben a költészettel, mely azt írja le, amit *már ismerni vél*.

---

⁵ Si Dieux n'existerait... - Ha Isten nem volna, ki kellene találni!

És a valódi tudomány soha nem tagadta a költészet óriási jelentőségét, mondhatnám előjogát, kezdeményező szerepét abban a folyamatban, mely az igazság megismeréséhez vezet, s mely nélkül soha el nem jutna odáig. Sőt, egyre világosabban sejt valami sajátságos törvényszerűséget, mely szerint mindazt, ami *van*, mindazt, ami *lehetséges*, először a költészet veszi észre - s a tudomány csak a költészet nyomában kullogva, gyakran csak *évezredek múlva* jut el odáig, hogy igazolja a költészetet - a valódi tudomány számára tehát az, hogy a vallás költészete *hisz* isten léteiben, egy ok arra, hogy *lehetségesnek* tartsa isten létezését. Mert íme, mindannak létezését és lehetőségességét, amit a tudomány ma *igazolt*, más szóval *felfedezett és feltalált*, a költészet régen megérezte - ennek a törvényszerűségnek megismeréséhez nem kell több, csak annyi, hogy jóhiszeműek legyünk, és *szó szerint* vegyük a költészetet.

Abban a pillanatban, hogy szó szerint vettük, csodálatos rendszer körvonalai bontakoznak ki előttünk. Kiderül, hogy *repülőgépek lennie kellett*: - különben hogy beszélhettek volna évszázadokon át a költők *emberi* érzelmek és vágyak *szárnyalásáról*? Kiderül, hogy a Röntgen-fény *lehetséges volt* - honnan sejthette volna a költő különben, hogy szeme a tárgyak mögé hatol, hogy *szívünkbe lát*? S honnan vette volna Tündérország költője az „ezermérföldes papucs”, a „hipp, hopp, ott legyek, ahol akarok” ábrándképeit, ha nem lett volna mód rá, hogy évezredek múlva a tudomány telefonnal és rádióval és mozgófényképpel igazolja Tündérországot? A „tudomány csodája” mindig megvalósítása csak a „hitrege csodájának” - s hogy a halottakat *fel fogjuk támasztani tudni*, hinnünk kell azért, mert legenda van róla, hogy volt, aki feltámasztotta. Mert nincs és nem lehet annyi hatalma a képzeletnek, mint amennyi lehetősége a valóságnak van - mert a képzelet véges, a valóság pedig végtelen.

A szó szerint vett költészet megtanít rá, a jövőbe látni, azzal, hogy feltárja a múltat - megtanít rá, hogy semmit értelmünk lehetetlennek ne tartson, amit érzésünk lehetségesnek mutatott - sőt megtanítja az értelmet bátran elindulni az úton, amit az érzés kijelölt. Ha a szerelmet „édes”-nek érezte valaha költő, mérget vehetünk rá, hogy a tudomány kimutatja egykor, minő rokonságban van ízlőszervünk és szerelmi érzékletünk idegvégződése a központi dúcrendszerben - a „lólábú” ördög képzele veszedelmesen emlékeztet holmi darwini őseemberre, a görög kentauron keresztül - az angyalt pedig, ha akarod, a jövő évszázadezredekben keresheted. Nem halt meg a *szív*, mikor az *agyvelőt* felfedezték - átalakult csak *vagusszá*, bolygó ideggé, s végzi munkáját tovább.

S ha istenről beszél a legenda, úgy kell lennie, hogy a tudomány egykor megtalálja majd: *mi volt az* a létező valami, aminek létezése elkerülhetetlenné tette, hogy istent lásson a költő? S a tudomány előnyben van, több kilátása van rá, hogy *megtalálja*, éppen, mert *nem hisz benne*, mint a vallásnak arra, hogy *megmutassa*, éppen, mert *hisz benne* - a vallás odafent *tudja* őt, a mennyekben - a tudomány mindenütt *keresi*, kívül és belül, a csillagos égen, alul és felül, s az emberi lélek horizontján is, odabent. És talán felfedezi vagy - most már láttuk, hogy mindegy - feltalálja őt, kételkedésének kandi tekintetével, kíváncsiságának mindent felturkáló, céltalan játéka közben - véletlenül és váratlanul, mint a puskaport vagy a rádiumot, vagy az elektront, valahol, a kémcső fenekén, csapadék alakjában - vagy az agyvelő gyrusai közt, tulajdon személyében -, valami képlet vagy összefüggés formájában, de mindenesetre *szemmel látható* módon, megvalósítva és kinyilatkoztatva, hogy megálljon Előtte, s számon kérje egykor - mivére teremtette ezt a csodálatos és szörnyű világot s benne őt, csodálatos és szörnyű kép-mását, az embert.

VERBA MANENT, SCRIPTA VOLANT

Tudom, Kovács úr, szándékosan írtam fordítva - tudom, hogy eredetileg így hangzik: szó elrepül, írás megmarad.

S mégis, eltűnődve ezen az igazságon, és mint annyi máson, a felrétegződött konvenciók kérge alól ellentmondó tények és érvek bukkannak felszínre. Az Igazság, vagy ahogy mondatott a régieknek, az Ige, bonyolult jószág, minél régibb, annál bonyolultabb - annál könnyebben megeshetik, hogy feje tetejére áll, ha ellenőrző szándékkal hozzányúlsz. Általában a legelemibb, legkipróbáltabb alapigazságoknak az úgynevezett axiómákat, szólásmódokat, közmondásokat szoktuk tartani, mint amiket a nemzedékek hagyományain át leszűrt primitív, közvetlen tapasztalat igazol. Mégis, minap a közmondásoknak egy hatalmas gyűjteményét lapozgatva, mulatságból összeírtam vagy két tucat közmondáspárt, melyek homlokegyenest ellenkező igazságokat, ítéletet, sőt tanácsot tartalmaznak ugyanarról a problémáról - kicsit megbolondulna, aki közmondások szerint akarná berendezni az életét. A keményfejű logikus ugyanis azt mondaná, hogy ugyanarról a tárgyról szóló két ellenkező állítás közül csak egyik lehet igaz - az Ismeretlen Valóság azonban, amit sokan ostromolunk, bölcsen mosolyog, s azt feleli a lázadó logikának, amit az egyszeri rabbi felelt, mikor szemrehányást tettek neki, hogy két vitatkozót, külön-külön meghallgatva, mindkettőnek igazat adott, holott mindkettőnek nem lehet igaza: „neked is igazad van, édes fiam!” Kicsit nehéz megszokni, mégis bele kell törődni, hogy nem a logika hozta létre a világot, hanem a világ hozta létre a logikát, hogy a világ megvan logika nélkül is, de a logika nincs meg a világ nélkül. Sok ezer éve három próféta körül sorakozik a hívő világ, három közül egy lehet csak az igazi, de soha nem fogjuk megtudni, melyik: sokkal helyesebb hát, ha az igazság ismervéül a *régieket* s nem a *logikát* tekintjük, s megállapodunk benne, hogy a tévedés, ha túlélt vagy hatezer évet, igazságnak számít.

Ezen az alapon merem hát támadni a „szó elrepül, írás megmarad” elvét, mint olyant, mely nem érte még el a korhatárt. Végre is, mi az az írás? *Megrögzítése* a szónak, valóban - s ha ennyit jelentene csak, mai szóhasználatunkban, egy technikai eljárást a beszéd konzerválására - szó nélkül aláírnám fenti közmondást. Csakhogy írás alatt ma többet értünk ennél - külön művészetet, mint ahogy valamikor külön művészetté differenciálódott a *szónoklat*, külön a közönséges beszédétől eltérő törvényekkel és szabályokkal. Az *írásművészet* alkotásaira alkalmazza hát a mai ember azt az axiómát - s ebben az alkalmazásban egyszerűen téved, mit két döntő példával s egy megfontolással bizonyítok.

A megfontolás induljon ki *Buffon* méltán híres mondásából: „style c’est l’homme - a modor az ember”. Ez a „modor” *Buffonnál*, aki esztétikus volt, nyilván *írásmodort*, sőt az *írásművészet modorát* jelenti, azért választotta jelképül a görög írószerszám (sztülosz) nevét. Nos, ebben a formában az axióma egyszerűen *nem igaz*. Minden józan ember megítélésére bízom, vajon egy ember *beszédmodora*, bármekkora íróművész legyen az illető, ahogy rögtönözve vélekedni, ítélni, hozzászólni szokott az élet elébe kerülő dolgairól, nem szükségképpen *jellemzőbb-e* lényére, jellemére, emberi mivoltára, mint az írásművészet többé-kevésbé kötött szabályainak betartását megkívánó *formanyelv*. Bármennyire közelítse meg ez a formanyelv az élő beszéd közvetlenségét - az élő embert mégis a szó fogja jelenteni, közvetlen megnyilatkozása a gondolatnak, s nem az, amit ma írásnak nevezünk.

Ahogy az élő ember emlékét a (mondjuk, lerögzített) élőbeszéd tovább tartja meg az időben, éppen mert mindennél inkább őt jelenti, mintha *írásművet* hagyott volna hátra - e sejtelen igazolására két nevet mondok: Szókratészét s Jézusét. Európa gondolkodásának s Európa hitének kettős eredetét és megalapítóját. Egyiknek a keze alól sem maradt fenn egyetlen sor írás se, egyiknek szavait Platón jegyezte fel, a másikat négyen is: Máté, Márk, Lukács, János. És íme, a négyféle vallomás, négyféle írásmodoron túl, mégis annyira plasztikusan s félre nem érthető módon alakult ki egyetlen, senkivel össze nem téveszthető Élő Ember *eleven beszéde*, eleven beszédében eleven lelkének, gondolatának tartalma és színe és alakja, hogy a magam részéről bátran vállalkoznék rá. *Krisztus létezését*, a sokat vitatott kérdést, minden történelmi kutatás mellőzésével, pusztán *stíluselemzéssel* kimutatni, egyszerűen azon az alapon, hogy itt egy kifejezett, egyéni beszédmodor adódik a feljegyzésekből - beszédmodor pedig az ember, ahol tehát beszédmodor volt, ott ember is volt.

Mert szabatosan a buffoni mondás így tarthatná fenn magát: a szó az ember. S közvetlenebbül lévén az, mint az írásművészet alkotása, úgy látszik, hivatottabb, hogy túlélje őt. Eckermann könyvének olvasása közben ötlött fel bennem e paradox sejtelen - aki ismeri a hűséges krónikás naplóját, melyben Goethe szavait feljegyzi, velem együtt nem tarthatja lehetetlennek, hogy kétezer év múlva, ha Goethe minden művét ellepi a feledés pora, ezt a könyvet, melyet nem ő, *róla* írtak, ismerni és olvasni fogja még a világ.

Ó, ÉLET TÜKRE, MŰVÉSZET!

A színházból vegyes érzésekkel jöttem el: maga a darab, ez a *Mari-Anne szíve* című, mint az élet hű ábrázolása, kénytelen volt tetszeni nekem, vagy hogy mondjam, kénytelen voltam elismerni, hogy tetszik, hatással is volt rám, felizgatott és nyugtalanított: de már abból, hogy ezt ilyen körülményesen nyögöm ki, arra kell következtetnem, hogy ez a tetszés nem valami közvetlen és egyszerű, hanem szintén körülményes módon alakult ki.

Ugyanis az a harc, ami a hősnő lelkében dül a darab folyamán, hogy tudniillik a férjét, Lajost, szeresse-e, amiért jó és nemes és nagylelkű, és megbocsátja neki, hogy Alfréd reménytelen szerelme, de csakis azért, mert reménytelen, Alfréd iránt leküzdhetetlen szenvedélyt kelt a szívében - avagy inkább Alfrédot szeresse, amiért meg tudja érteni, hogy Mari-Anne képtelen nem szeretni a férjét is, abból az alkalomból és azért, mert Lajos, a férj, belenyugszik abba, hogy ő Alfrédot szereti és nem őt, pedig csakugyan - na, szóval ez a harc számomra nem egészen kielégítő, avagy legalábbis nem egészen megnyugtató elintézés nyert azáltal, hogy Alfréd föbe lőtte magát, a férj pedig leugrott a kastély csillagásztornyából, s így Mari-Anne megtört és immár használhatatlan szívét nyújthatja csak át Ödönnek. Tudniillik izé... nem megy a fejembe, hogy ha valakinek a lelkében egy harc dül, ebben a harcban miért kell hősi halált halni mindenkinek, csak éppen Mari-Anne, a harc boldogtalan csatavesztett tábornoka marad életben. És egyáltalán - miért halt hősi halált a Lajos meg az Alfréd a harcban, mely Mari-Anne lelkében dúlt? Nem értem ezt a dolgot, ha én az északi harctéren vagyok, és a déli harctéren Gyula van, hogy jövök én ahhoz, hogy én attól elessek? Na persze, persze, a Mari-Anne egy finom és valódi női lélek, rajongó és boldogtalan lélek - de hát azért izé... egyszerűen: törvénybe kellene iktatni végre, amit már régen hangsúlyozok, hogy *a női lélek boldogtalanságát, mint olyan közveszélyes betegséget, amibe mindig más hal bele, nem a páciens - a közbiztonságra való tekintettel, kötelező módon, hivatalosan gyógykezeljék.*

No de ezt csak mellékesen jegyeztem meg, hiszen a mindenekfölött szent és sérthetetlen Művészet magaslatáról nézve a dolgot, ez a jelentéktelen gyakorlati kérdés eltörpül az egyetlen lényeges és fenséges szempont előtt: hogy tudniillik *igazat* írt-e a nagy Művész, *híven* adta-e vissza az életet, *ilyen-e* a női lélek, mint amilyennek Mari-Anne lelkét ábrázolta - mert hiszen a többi nem fontos, lévén a Művészet az Élet Tükre.

Hát kérem. Hát igen. Hát ilyen. Azaz hogy... de szót szóba ne öltsek.

Tudniillik másnap megismerkedtem Líviával. Nekem mindjárt nagyon tetszett Lívia, őszinte ember vagyok, megmondtam a férjének is. A férj rezignáltan, de megértően, szelíden bólintott. Később, mikor jobban kezdtem ismerni Líviát, és kiöntöttem előtte kétségeimet, ő is bizalommal lett hozzám, és elmondta a harcot, ami lelkében dúlt. Hát, kérem, kiderült, hogy nem tudja, mit tegyen, a férjét szeresse-e, amiért jó és nemes és nagylelkű és megbocsátja neki, hogy az én reménytelen szerelmem leküzdhetetlen szenvedélyt kelt a szívében irányomban - avagy inkább engem szeressen, amiért meg tudom érteni, hogy ő képtelen nem szeretni a férjét is, amiért belenyugszik abba, hogy ő engem szeret és nem őt, pedig csakugyan.

Ahogy ezt Lívia könnyezve és fátyolos szemekkel elmondta nekem, kimondhatatlan szorongás és félelem fogott el, eszembe jutott a *Mari-Anne szíve* című darab - sőt, őszintén szólva a *Mari-Anne* című darab már előbb eszembe jutott, mikor beleszerettem Líviába -, és most

lesújtva és szorongva állapítottam meg magamban, hogy íme, milyen igaz ez a darab, milyen nagyszerű és tökéletes, íme, csakugyan ilyen az élet és a női lélek. Már éppen ki is akartam ezt mondani, már nyitva volt a szájam, hogy elmondjam Líviának, hogy milyen érdekes darabot láttam, és hogy mennyire illik az esetünkre - amikor Lívia szavamba vágott, és így folytatta: „Tudja, Sándor, úgy van ez, mint abban a *Mari-Anne szíve* című darabban, amit múlt héten néztünk meg a férjemmel. Nagyon tetszett nekem, nagy hatással volt rám, szegény férjemre is nagy hatással volt - ennek a darabnak köszönheti, hogy nem vágta magát pofon, mint a Gézát, aki udvarolt nekem, mielőtt a férjem látta ezt a darabot.”

Hát kérem.

Én mindenesetre nagyon örülök, hogy Lívia férje engem nem vágott pofon annak a darabnak a hatása alatt, mely az életből ellesve ábrázolta Lívia férjét, aki nem vág engem pofon, hanem megért engem, minek következtében Lívia férje, aki különben pofon vágott volna, nem vágott pofon, vagyis tényleg úgy van az életben, mint a darabban, illetve úgy van a darabban, ahogy az életben, azazhoggy...

Ezek után pedig van szerencsém bejelenteni, hogy a Művészetet, az Élet Tükrét, amelyben az Élet meglátja önmagát, és visszatükrözi a Művészetet, valamint az Életet, melyben a Művészet képe tükröződik, egyszóval az egész városligeti tükörpalotát, amiben ez a sok tükör tükrözi a tükroket, ott egye meg a fene, ahol van, és tiszteltetem Mari-Anne-t, Líviát és Gézát és Lajost, és Ödönt és saját magamat, nekem ebből elég volt.

A ROSSZ DARAB

Kedves Szerkesztő Úr;

az ön munkatársa már megint felkeresett, már megint felbosszantott, már megint rosszul tette fel az interjú alapjául szolgáló fő kérdést, már megint elkergettem, és már megint kiderült, hogy a rosszul feltett kérdés következtében több hozzászokni valóm van a tárgyhöz, mintha a kérdést jól tette volna fel - megint neki volt igaza.

Azt kérdezte (miután kémei értesítették, hogy jelen voltam Wedekind *Erdgeist*-jénél, Orskával, a Renaissance-ban), hogy mi az impresszióm darabról és színésznőről?

Impresszióm! Hát mi vagyok én - tájképfestő vagy viaszta, amin lenyomatot hagy a külvilág, vagy fényérzékeny fotografuslemez, vagy mi? Arra kíváncsi ön, kedves barátom, hogy miként *hatott rám* színésznő és darab? Impresszió! Hát úgy hatott, ahogy akármelyik nézőre hatott - ha szép volt, tetszett, ha jól játszott, odafigyeltem, ha ordított, megijedtem, ha suttogott, hegyeztem a fülem, ha sírt, elszomorított, ha nevetett, jó kedvem támadt. Impresszióm. Az az impresszióm, hogy mikor a prologus váratlanul belelő a levegőbe, az ember összerázkódik - ha ezt ön hatásnak nevezi és a hatást sikernek, akkor ez egy nagyon hatásos darab, és nagy sikere volt. Ez az impresszióm - de ehhez igazán nem volt rám szükség, ezt megtudhatta volna akárkitől, aki ott volt.

Kedves barátom, tudja meg tőlem, hogy mit akar tudni tőlem. Az, hogy rám hogy hatott szegény Wedekind (azért szegény, mert meghalt), és szegény Orska (azért szegény, mert még él), az igazán nagyon mellékes, az egészen közönyös lehet Wedekindre és Orskára - a hatás szempontjából én csak egy vagyok a közönség százezreiből -, ami pedig állítólagos képességet illeti, hogy jobban tudom kifejezni magam másoknál, s így a közönség nevében kell elmondanom a hatást - erre szerényen megjegyzem, hogy szóban forgó szerény képességet - *anche io sono...*, magyarul *szintén zenész* lévén - az *életnek* és a *természetnek* s nem a *művészetnek* rám gyakorolt hatása szokta kiváltani belőlem. Amire tehát ön kíváncsi, kedves barátom, az nem impresszió, hanem gondolat és vélekedés erről az impresszióról. Máskor ne úgy kérdezze, hogy mit szólok Orskáról és Wedekind-ről - hanem hogy mit szólok Orskához és Wedekind-hez.

Nos tehát, Orskával hamar végezhetek. Neki azt ízenem, hogy meg vagyok vele elégedve, látom, hogy gondosan és lelkiismeretesen használja fel lelkét s testét annak a furcsa valaminek a kifejezésére, amit a szerző rábízott. Nem kontárkodik bele az író mesterségébe, nem akarja önállóan „jellemezni” a figurát, nem „azonosítja magát” a szereppel, hanem megjátssza. Derék, tehetséges színész.

Wedekinddel szemben már kényesebb a helyzetem. Wedekind már nem él, ami nem a kegyelet, hanem az ésszerűség szempontjából teszi kérdésessé, vajon érdemes-e bírálni. Ő, szegény, attól már nem javul meg, ha figyelmeztetem a tévedéseire. Mégis meg kell tennem, mert a gyengébb ítéletű és lassan gondolkodó nézőt könnyen félrevezetheti a darab - s azt a zavart és felindulást, amivel elmegy a színházból, könnyen tévesztheti össze azzal a fölemelő érzéssel, ahogy a jó művek, remekművek hatnak.

Nyugodjon meg a néző, ez a darab rossz. Nem úgy rossz, hogy „nekem nem tetszik”, mert nekem esetleg még tetszhet is - igazán véletlen, hogy véletlenül még csak nem is tetszik -, mégis rossz. Úgy rossz, ahogy rossz egy tuberkulotikus tüdő vagy egy automobil, amit nem

lehet használni, vagy egy matematikai levezetés, aminek az eredménye nem stimmel: - egyszerűen rossz, be lehet bizonyítani, hogy rossz, klasszikusan remekül rossz, tanulságosan rossz, mint egy eszményi rákdaganat, amit dicsekedve mutat fel a professzor a hallgatóknak, hogy aszongya, lám, milyen gyönyörűen fejlődött daganat, ritka példány.

Sajnos, erre az elemzésre, annak a bebizonyítására, hogy ez a mű rossz, itt nincs helyem és időm. Itt csak, néhány pontba foglalva, a végeredményről számolok be - de bárkinek rendelkezésére állok, aki óhajtja, hogy levezessem és bebizonyítsam, hogy úgy van, ahogy mondom. Itt csak kérdéseket vetek fel és felelek rájuk.

1. Miről szól ez a darab? Ez a darab Luluról szól, egy szép és vágykeltő nőről, akit mindenki *szeret*... mondjuk, akit mindenki *szeretne* ízé... aki ezt tudja, de nem arra használja fel, hogy boldogságot és enyhülést nyújtson a férfiaknak, hanem arra, hogy tönkregye és megölje a férfiakat, abban a biztos érzésben, hogy ezért őt közvetlen büntetés nem érheti.

2. Mi derül ki? Az derül ki, hogy nem is éri közvetlen büntetés, a férfiak tönkremennek és meghalnak, és Lulu diadalmaskodik.

3. Milyen férfiakkal van dolga Lulunak? Lulunak *valódi* férfiakkal van dolga, köztük például egy művésszel, akit nyilván kiváló férfinak is gondolt a szerző, aki szintén művész, tehát kiválónak tartja magát, különben nem írna darabokat.

4. Tehát akkor kicsoda Lulu? Lulu, szerző szerint, a „föld szelleme”, az az ártalmas sátáni erő, mely a szépre és nagyra hivatott embert tönkreteszi.

5. De mi az ember? Az ember kétnemű lény, úgy mint férfi és nő. Tehát aki az *embert* tönkreteszi, az férfit és nőt tesz tönkre. Eszerint azonban Lulu nem is nő, hiszen akkor saját magát is tönkretenné. Nem igaz tehát, amit a darab állít, hogy a nő tönkreteszi a férfit. A férfit a sátán teszi tönkre, nem a nő. De viszont Lulu annak a *legvalódibb* nőnek van beállítva a darabban, akire minden férfi vágyik, ha szerelemről van szó: tudniillik szépnek és vágykeltőnek: a sátán ugyanis rút és visszataszító. Ha pedig szép és vonzó a sátán, akkor miért sátán? Ebből az jön ki, hogy az igazi nő, ezzel szemben, aki nem sátán, az csúnya és visszataszító - de viszont aki csúnya és visszataszító, az meg nem nő.

6. Tehát akkor mit akart a szerző ezzel a darabbal? Egy szép és vonzó nőt akart bemutatni, azzal a céllal, hogy megmutassa, hogy ez a szép és vonzó nő milyen utálatos és visszataszító? És kinek akarta ezt bemutatni és milyen céllal? A férfiaknak, hogy óvakodjanak tőle? A férfiak azzal mennek el a színházból, ha őszinték önmagukhoz, hogy egy szép és vonzó nőt láttak, és jó volna... ízé, ha lehetne, de sajnos, nem lehet. A nőknek? A nők azzal mennek el, ha őszinték magukhoz, hogy jó volna ilyennek lenni, mint ez a Lulu, ha nem olyanok - ha pedig olyanok, igazolva látják magukat és mérgesek, hogy nem voltak rosszabbak, mint amilyenek voltak. Egyszóval mindenki mérgesen és rosszkedvűen megy el: nem lesújtva vagy bűnbánattal, vagy megjavulva vagy átszellemülve, vagy új megismeréssel vagy új tervekkel, vagy megbékélve vagy fölzaklatva: csak rosszkedvűen és mérgesen. Miután azonban ez nem lehetett a szerző célja, tehát mi volt a célja? Ezt nem lehet tudni, mivel nem érte el. Nem lehet tudni, hová volt irányítva a nyíl, mert beleesett a pocsolyába.

7. Miután pedig a célja ismeretlen, a története banális és unalmas, a mondanivalója homályos és határozatlan, az útmutatása hibás, az eszközei durvák, a hatása kellemetlen és elkedvetlenítő - tehát akkor mi ez a darab, eltekintve németországi állítólagos sikerétől és forradalmi jelentőségétől (ami nem tartozik ide, mert nem irodalmi, hanem társadalmi probléma)?

Se esztétika, se filozófia nem ad választ erre az utolsó kérdésre, kifordítja tenyerét, és vállát vonogatja. Kénytelenek vagyunk a gyakorlati lélektanhoz fordulni, ahhoz, amit mindnyájan, betegek és egészségesek, belső tapasztalásból ismerünk - a gyakorlati lélektan kettévágja az egész gordiuszi csomót. Miután ilyen nő, mint ez a Lulu, vagy nincsen, vagy ha van, a vele és körülötte folyó dolgok sem nem tragikusak, sem nem komikusak, ilyenformán sem filozófiai szempontból, sem drámailag, sem esztétikailag nem érnek semmit - miután ebben a látványban egészséges lelkiállapotban sem gyönyörködni, sem tanulni belőle nem lehet, miután ettől senki se okosabb, se jobb, se szebb, se életrevalóbb, se halálravalóbb, se boldogabb, se boldogtalanabb nem lesz, irodalmi szempontból tehát az egész egy hiábavaló és meddő erőfeszítés, értéke egyenlő a semmivel - a kihagyásos módszer alapján marad a rideg lélektani megállapítás, hogy ez a darab egy kielégítetlen *férfi* nemi ösztönének erőltetett és szándékosan felcsigázott látomásokban való dísztelen önfertőzése - a közönség előtt. A tudomány úgy hívja, hogy *exhibicionizmus* - a köznyelv szemérmetlenségnek nevezi, nem erkölcsi felháborodásból - nem az erkölcs védelmében, nem azért, mert a szemérmetlenség erkölcstelen - hanem a szépség védelmében, mert a szemérmetlenség csúnya.

BŰN ÉS LELKIISMERET

Ártatlan elmélkedés az amnesztia alkalmából

Elmélikedés, hallod kérlek, gyilkos bácsi, elmélikedés és nem cselekedet... Nem kell tartanod semmitől, gyilkos bácsi, aki lelked mélyén nagyon jól tudod, hogy az alcímbe foglalt „ártatlan” jelző tulajdonképpen pleonazmus: mihelyt elmélikedés, már nem is lehet ártalmas. Minden logika ellenére, mely az emberi cselekvéseket a belátás és megfontolás végeredményének mutatja, gondolat és tett között bizonyos formális kapcsolatot tesz fel, egyre nyilvánvalóbbnak látja a nem elmélikedő, de nem is cselekvő *harmadik*, a *figyelő*, ki éber szemmel nézi ezt a remek kort itten: hogy elmélikedés és cselekvés, fej és kéz között valami egészen másféle összefüggés van, ha van, mint amit az eddigi elmélikedés következtetett.

A következtetés tehát hamis volt, az eredmény, összehasonlítás a valósággal, nem stimmel. Hiba van - de hol a hiba? Talán ott, hogy az összefüggést *elmélikedés* és *cselekvés* közt keresték, holott ilyen dolog a valóságban nincs is: a valóságban elmélikedő és cselekvő emberek vannak - ezek pedig nem egymás okai és okozatai, nem következnek egymásból, hanem egymástól független, külön törvényű világmindenséges naprendszerek, rendesen kicsit különböznek is egymástól, kérem alássan, és akármit csinál a derék logikus, képtelen őket egy „ergo” vagy egy „eszerint” vagy más viszonszóval összekapcsolni, mint két mellékmondatot. „A tett halála az okoskodás”, így *okoskodik* Lucifer (akiről azt állítják, hogy okoskodni is tudott, meg cselekedni is egyszerre - de nem is volt eleven ember!), és ez a megállapítás, mint ilyen, tökéletesen igaz. Csak az a baj, hogy a megállapításnak kétféle tanulsága van. Én például, a magam részéről (legalább ebben a pillanatban), abból, hogy „a tett halála az okoskodás”, azt a tanulságot vonom le, hogy tehát okoskodjunk, és dögöljön meg a tett - gyilkos bácsi azonban, akinek szerény gondolataimat ajánlom szeretettel, ugyanolyan joggal azt hámozza ki belőle, hogy tehát cselekedjünk, és dögöljön meg az okoskodás - no meg az okoskodó is. Ezért volt szerencsém jelezni, hogy ártatlan vagyok gyilkos bácsival szemben, iszen én (egyelőre) hagyom őtet cselekedni, ha ő engem okoskodni hagy: kérem tehát felmentésemet.

No, de más dolog is van itten, tudniillik a büntetés és bűnhődés kérdése, hogy amennyiben köztem és gyilkos bácsi közt pörre kerül a dolog, és valamelyikünket elmarasztalják, hogy fizessen alperes a felperesnek? Mert én, a magam részéről, amennyiben az ítélet kedvezően üt ki rám nézve - ügyvédem, doktor Mérséklet Szelleme, mostanában nagyon biztat megint -, bizony szeretném felvetni a perköltség kérdését: eddig ugyanis én fizettem mindent, gyilkos bácsinak egy vassal se tetszett hozzájárulni.

Az amnesztia egyébként fenséges szép gondolata - akár ide, akár oda szól - némi savanyú utóíz hagy a lélekben. Vajon mi lehet az oka? Úgy látszik, az, hogy egyforma mértékkel méri a kétféle bűnt: azt is, amit hibás okoskodással és azt is, amit hibás cselekedettel követtünk el. Ezzel az okoskodók pártjára áll, de egyben árt is nekik, mert hibásan okoskodik. A kétféle bűn nem mérhető közös mértékkel: okoskodó és cselekvő ember közt ugyanis sokkal nagyobb a különbség, mint okoskodás és cselekvés között. Az amnesztia alapötlete valahogy így volna fogalmazható: „jól van hát, én nem verlek meg - verjen meg az isten!” Ez eddig helyes is, mi, okoskodók nagyon jól tudjuk, hogy ilyen istenverése *van*, magunkon szoktuk tapasztalni, hibás okoskodásunk büntetéseként - magunk közt így nevezzük: *lelkiismeret-furdalás*, *belső*

ráeszmélés, önvád. Ha nekünk engedik el a büntetést, amit hibás okoskodással követtünk el, az úgy be van fejezve, mert mi, éppen okoskodó természetünknel fogva, elveszük isten büntetését, ostobaságunk belátását, s így a kegyelem célja, a *javulás*, eléretett. De vajon cselekvő bácsi, gyilkos bácsi esetében is így van-e?

A tapasztalás nem ezt mutatja. Hiába világít át tények és valóságok zűrzavarán a lángész intő szava - Raszkolnyikov belső bűnhődése, amiért megölte az öregasszonyt, nem a gyilkost bélyegzi meg és riasztja el, csak a gondolkodót, aki hibás, nem neki való területre tévedt, mikor cselekedni akart. Raszkolnyikov bűnhődése az eltévedt lángészé, akinek lelkéből fakadt - nem általános érvényű erkölcsi törvény. A lelkiismeret-furdalás nem *ösztönszerű* eredendő erénye mindannyiunknak - az elemző tudomány rossz helyen keresgél e ponton. Évek óta figyelem a mi kis Raszkolnyikovjainkat, nyomát se tapasztaltam rajtuk meghasonlásnak, belső diszharmóniának, ha csak nem olyankor, mikor ugyanolyan *cselekvő* büntetés veszélye fenyegette őket, mint amilyen a bűn volt, amit elkövettek. Ezek a Raszkolnyikovok harmonikus lelkek, minden szavuk az önbizalom és önérzet mosolygó ábrázatát viseli: nem érzik „eszméik közt az űrt”, mivelhogy nincsenek eszméik. Ugyanolyan jóindulatú leereszkedéssel veregetik vállon a hülye szofistákat, akik magasztalják őket, mint amilyen fölényesen nézik le a töprengő filozófust, aki fejét csóválja „cselekedetük” mián. Egészséges, pufók Raszkolnyikovok ezek, félő, hogy maga a kegyelem ténye keveset fog változtatni alapvető felfogásukon, mely döntő pillanatban az „aktív cselekvést” írja elő, azt a bizonyosat, amit a szentírás *rossz cselekedetnek* nevez, megkülönböztetve a passzivitáson alapuló *jó cselekedettől*. A *belső bűnhődés, megtérés és megbánás* erkölcsi törvénye ránk vonatkozik, azokra, akiknek tulajdonképpen nincs is olyan nagy szükségünk rá - az ő számukra minekünk, akiknek ez a dolgunk, külön *társadalmi* erkölcsöt, erkölcsi *atmoszférát* kell teremteni, mely kívülről kényszeríti őket arra az üdvös félelemre és szorongásra, amihez mi belső meghasonlás révén jutunk.

Nem méltó büntetésről és bosszúról beszélek én, és nem is arról, hogy a bűnös ne kapjon kegyelmet. Csak éppen egy kis formai különbséget szeretnék: kinek-kinek egyénisége, természete, felfogóképessége szerint kell mérni az igazságot és szeretetet és ítéletet, ami végeredményben mind *tanítás* - a jó tanító másképpen mondja el ugyanazt a leckét a gyors felfogású számtantehetségnek és a nehézfejű tornabajnoknak, ha jó eredményt akar. Tehát: kegyelem a törvény ellen lázadóknak, egyszerűen és férfiasan, minden további nélkül (a többit végezze el az a lelkében). A gyilkost azonban, ha én volnék a kegyelmező, mielőtt elbocsátanám, előbb beleverném néhányszor az orrát a kiontott vérbe, mint kiskutyáét a saját rondaságába, mivelhogy gyilkosokkal és kiskutyákkal hiába okosodik az ember, nem értenek a szóból és nem tanulják meg másképpen, hogy milyen finom árnyalati különbség van szoba közepe és félre-eső sarok, jó szándék és rossz szándék, megfontolás és cselekvés, szeretet és gyűlölet között.

LIBAZSÍROS VATTA

*Egy spiritisza szeánszon leplezték le a médiumot,
hogy libazsíros vattából formálta ki az inkarnálódott kísérteteket*

A Magyar Metapszichikai Társaság fájdalommal jelenti, hogy kedvenc kísértete, Ideoplazma úr, túlvilági attasé és valóságos belső titkos szózat, a legutóbbi ülésen jobblétre szenderült, vagyis megszűnt, vagyis megszületett - vagy nem tudom, hogy híják ezt, mikor egy kísértet meghal. A drága halott földi maradványait, egy marék libazsíros vattát, amit tizennegyedik László Laci világhírű médiumprímás füle mögött találtak, Schrenck-Notzing spiritisza püspök oldalzsebében helyezik örök nyugalomra.

Én, aki temetni jöttem Libazsír kisasszony szellemét és nem dicsérni: megnyugtatom a gyászoló gyülekezetet - a leányzó nem halt meg, csak aluszik. Fel fog támadni megint, mint ahogy tavasszal feltámad halottaiból nemcsak a vidám hajnalka, hanem a kacskaringós penészgomba is - mint ahogy az apa betegsége feltámad az unokában, vagy a csökevényes vakbél minden újraszülető emberi testben. A világ fejlődése nemcsak időben, egymás után eleveníthető fel: ezt a fejlődést, mint valami eleven képeskönyv, a térben egymás mellé helyezett világ minden pillanatban nyitva ábrázolja a kíváncsi szemnek. Kár az őseember csontját keresni ásatag kövületekben - az őseember, eleven valóságban, ott szaladgál Tasmánia erdeiben, sőt, ha figyelsz, közelebb is megtalálod. Az első sejt, a véglény, minden élet alapkőve, nem veszett el szaporodásának következményeiben - megleled a mikroszkóp alatt, amint újra meg újra minden pillanatban nekifog a nagy műnek, hogy megteremtse a világot.

Csak persze formaérzék kell hozzá, hogy észrevedd egészben a részt, részben az egészet, nagyban a kicsit és kicsiben a nagyot. A kényes ízlésű spiritisza rosszul teszi, hogy orrát fintorgatja a libazsír szagára - ha kísértetnek és ektoplazmának és ideoplazmának és felolvasásnak a Zeneakadémián és kétkötetes tudományos értekezésnek elég jó volt a libazsíros vatta, a libazsíros vatta se érdemli meg, hogy szó nélkül kivágjuk a szemétre. A libazsír igen hasznos és értékes anyag, és a vatta összetétele is van olyan rejtelmes csoda, mint az ektoplazmáé, különösen ha nem a fülünkbe dugjuk, hanem alaposabban szemügyre vesszük, ki fog derülni, hogy nem véletlenül került azoknak a kezébe, akik a Világosságot lehetőleg el-sötétített szobában és a Szellemet egy nyavalyatörős elektrotechnikus lelkipilgájában keresik. Madarat tolláról, szellemet idézőjéről - és idézőt szelleméről.

Akinek ízlését - ízlést mondok és nem tudásvágyat - kielégíthették a „manifesztációk”, amiket ezek a kísértetek produkáltak, akiknek stílusérzékét nem bántotta és nem tette gyanússá hitelesség szempontjából a „kedves szellem” szavaiban megnyilvánuló ízlésbeli és *szellemi* színvonal, azoknak nincs joguk arisztokrata göggel fordulni el a libazsíros vatta látványától. Nem is ezeknek beszélek, hiszen ezek számára a kérdés esztétikai része úgyis tárgyaltan: szerintük minden világos, jól megfogalmazott beszéd üres dialektika a rejtelmes „ösztön”-nel összehasonlítva, amelynek sötét lámpása csálhatatlan bizonyossággal világítja meg homállyal a homályt.

Hanem beszélek az ingadozóknak, a jóhiszemű kíváncsiaknak, akiknek számára a libazsíros vatta is éppen eléggé csodálatos alkatrésze lévén a csodálatos és megfoghatatlan világnak, szívesen belemennének abba is, ha lehetne, hogy a libazsíros vatta tulajdonképpen ektoplazma. Ha lehetne, csakhogy, sajnos, nem lehet. Nem is külső, tárgyi bizonyítékok teszik lehetetlenné, hanem valami belső törvény, mely az egészséges és finom lelket minden jelenséggel

szemben óvatosan igazgatja, hogy merre forduljon rokonszenvével és érdeklődésével és tudásvágyával és szeretetével - szóval, mindazzal a vonzódással, amit egyszóval életkedvnek lehet nevezni. Ezeknek szeretném valahogy kielemezni, hogy, nagyon helyesen, miért volt nekik ellenszenves a libazsíros vatta már istenben boldogult ekto plazma korában is.

Hát először is azért, mert „nem lehetett hozzányúlni”. Mert olyan borzasztóan érzékeny volt, hogy a rajongó hívők szerint menten szörnyethal a médium, ha valaki az ekto plazmát érinti szentségtelen ujjával. Az érzékenység nagyon nemes, szép tulajdonság, de aki ilyen érzékeny, az ne hangoztassa, hogy ő kiteszi magát az objektív, tudományos vizsgálatnak, és ne hívja össze ünnepeltetésére tisztelőinek gyülekezetét, mint valami primadonna, akinek a szereplés fontosabb, mint a szerep: - különösen ha ez a szerep anélkül is kicsit zavaros. Ha vannak kísértetek, délben tizenkettőkor éppúgy felidézhetők, mint éjjelben - és ha a szellem meg akar nyilatkozni, megteheti fényes nappal is, rekvizitumok nélkül.

Az olyan szellem, amelyik a vörös bengáli tűzhöz ragaszkodik, amit a tiszteletére gyűjtanak körülötte, mingyárt gyanús lehet, hogy napfényben libazsíros vattának bizonyul. Valószínű, hogy az igazi szellem nem foglalkozik ilyen kicsinyesen és ilyen nagyképűen a „beállításával” - inkább a cselekedeteivel és hatásával igyekszik bebizonyítani, hogy rendkívüli képesség lakozik benne, és nem merül ki minden igyekezete annak hangoztatásában, hogy ő egy szellem, és hogy őt ismerjék el annak a kételkedők. Őszintén szólva azt hiszem - esküdni nem mernék rá, de érzem -, hogy az igazi szellem, bizonyos pillanatokban - és pedig talán éppen a megnyilatkozás pillanatában - el is feledkezik róla, hogy ő egy szellem: talán közönséges élőlénynek képzelet magát, és vidáman fütyörész, mert örül, hogy megnyilatkozhat. Nekem ez az ekto plazmaszellem nem tetszett, nagyon komor és ünnepélyes volt a képe. Komikusan hatott rám. Nevetnem kellett rajta, mert sohasem láttam nevetni.

És nevetnem kellett a hívek halálosan komoly áhítatát is, aminek bűvöletében nem vették észre ezt a komikumot: a *stílusban* rejlő önkéntelen komikumot, ami hozzáértő szemnek és fülnek minden tárgyi bizonyítéknál meggyőzőbben szokott utalni a forrásra, melyből származik. Higgyék el végre a titokzatos és különös erők hívei: a szemnek és fülnek nevelése, ha nem is olyan egyenesen, de biztosabban vezet el bennünket a labirintus közepéig, ahol a Titok vár, mint ama „hetedik érzék”, amely felismeri a kísértetet, de vakon és siketen áll a libazsír és vatta rejtelve előtt.

SZEMÉREM

Minap egy törvénytörvényi tárgyalás központjába sodródtam, ahol a tárgyalás anyagát alkotó sajtópörrel kapcsolatban szóba került a *szeméremcsértés* jogi problémája - hogy hol kezdődik, mik az ismérvei, miért üldözni való, mitől ártalmas.

A vád alól tisztán kerültem ki, így talán nem követek el illetlenséget, ha most már kívülről, *sine ira et studio*,⁶ magam is hozzászóllok a dologhoz. Hazafelé menet - utóbbi időben betegségem vált ez a fogalom - tisztázási játék - azon tűnődtem, mi is az a szemérem tulajdonképpen. Mert hiszen, remélem, senki se hiszi rólam, hogy amiért nem vagyok szemérmetlen író, nem tudnám, mi a szemérmelenség. Nagyon is tudom, és ha kijelentem, hogy - a maga helyén - éppen annyira, talán többre becsülöm, mint a legelkeseredettebb „erotikus” szerző: ezzel korántsem vonom vissza védekezésemet, csak annak a kitűnő természettudósunk álláspontjára helyezkedem, aki szerint *piszoknak nevelünk minden anyagot, mely nem a maga helyén van*.

Ennyit a tudományról, mert a kérdés engem fejlődéstani szempontból nem érdekel, csak társadalmi jelentőségében. Mitől, mikor érzek megbotránkozást azon, amit szemérmelenségnek neveznek? - hiszen nyilvánvalóan viszonylagos fogalomról van szó - nyilvánvaló, hogy ama dolgok nélkül, amik jobb családban nem fordulhatnak elő, nem lehetnének jobb családok. Az ember vagy férfi, vagy nő - és nem nő és nem férfi az, akit szubjektíve és objektíve nem érdekel a szerelem, minden szemérmelenségével egyetemben. A baj, a kényelmetlenség, az a *valóban* kínos és feszengő és rossz érzés, amit megbotránkozásnak nevezünk, ott kezdődik, mikor a férfi és nő dolgába beleavatkozik valaki, egy harmadik, a *szemléző*, akinek jelenléte megfertőzi a szerelmes képzelődést.

Ez a szemléző az erotikus író is lehet, ha szemlélődésének eredményét *nyilvánosságra hozza*. Nyilvánosság alatt a *valódit* értem, azt az ismeretlen olvasót, aki jóhiszeműen veszi kezébe a könyvet, és nem tudhatja, mit kap benne. Mert igenis, el tudok képzelni olyan művészi munkát, aminek tárgya az érzéki szerelem - de ha valódi művész írta, vagy rajzolta, eszébe nem juthat, hogy a nyilvánosságnak, az ismeretlen olvasónak dobja oda - annak fogja csak megmutatni, akit szeret, akit ismer, akiről tudja, művészlelkiismerete, emberismerete ösztönével, hogy annak veszi, ami: életkedv, életszerelem kitörésének, nem megrontó ártalomnak.

Volt már kezemben *erotikus mű*, nagy művész munkája, kézirat vagy eredeti rajz, aminek „szemérmetlen” tüzéhez képest langyos pislákolás a legdivatosabb erotikus író és festő *legpikánsabb* alkotása - mondhatom, nem botránkoztam meg -, de igenis megbotránkoztam, és megbotránkozom mindig újra, mikor „a szerelem viharát színes, érzéki képekkel ecsetelő” könyv kerül a kezembe, ami azért ért el tíz kiadást, mert olyan nagyon színesen és érzéken „ecsetel”. Megbotránkozom, nem az erkölcs, hanem a művészet nevében, megbotránkozom, nem azon, hogy az „ecsetelés” nagyon színes és érzéki, hanem azon, hogy *nem elég színes és érzéki*, mert *nem lehet az* és mégis *annak akar látszani* - megbotránkozom az írón mint művészen, aki nagyon jól tudja, hogy nem beszélhet őszintén és szívvel és vérrel és odaadó rajongással arról, amiről beszél, nem beszélhet, mert hiszen akkor nem jelentethetné meg a könyvét, nemcsak a szeméremtörvény, hanem a tulajdon lelkiismerete miatt se - valódi ábrá-

---

⁶ *sine ira et studio* - pártatlanul (ti. harag és részrehajlás nélkül)

zolás helyett tehát alattomos célzásokkal és utalásokkal, tenyér mögé vigyorgó, utálatos kis hunyorgatásokkal, „sokat jelentő” pontokkal és gondolatjelekkel és kihagyásokkal próbálja megkerülni a lelkiismeretét és a törvényt, hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon - megbotránkozom, mert nem a valódi és egész, hanem ez a félszemérmertlenség az, ami ártalmas és rontó, ami bepiszkolja és profanizálja Isten ajándékát, a szerelmet, ami be akarja vinni a vér templomába a harmadikat, aki nem oda való, aki ott megromlik és elhervad - akinek jelenlétében nemcsak *illik*, hanem *kell*, hogy elhallgasson a „vér szava” -, a harmadikat, aki miatt született szemérem él minden egészséges férfi és nő szívében.

A harmadikat, a szemlélt, akit ezek után pontosan megnevezhetek már: a gyermeket.

A gyermeket, a nagy szemű, figyelő virágot, akinek nem szabad idő előtt gyümölcse érne, mert satnya és korcs gyümölcs a korai gyümölcs.

Mert rosszul kezdtem: az ember nem kétnemű, hanem igenis - igaza van az ősi germán grammatikának - háromnemű: férfi, nő és - gyermek. Ha felnőtten és éretten születnénk a világra, nem volna szemérem közöttünk, mert nem volna szükség rá - a gyermek érdekében született meg, vele együtt -, a gyermek védelmére alakult ki és finomodik és nemesedik egyre fajtánk tudatában és idegeiben az, amit szeméremnek nevezünk, s amit íme, ha megnevezni, meghatározni nem is, de körülírni, képpel jelezni könnyebben tudok e megfontolás után, mikor jóttevő, langyos árnyéknak nevezem, ami zsibongatóan fogja körül, védi és takarja a fejlődő, zsenge testet és lelket létfeltételétől, a gyönyörű és kegyetlen, éltető és hervasztó tüzes nap-sugártól.

SZÍNHÁZ? MOZI?

Egy érdekes orosz író modern drámai költeménye adott alkalmat azokra a megfontolásokra, amiket szeretnék, ha hevenyészetten is, feljegyezni magamnak, hogy el ne felejtsem majd, ha a címben foglalt probléma annyira kiéleződik - mert ki kell, hogy éleződjön -, hogy a művelt ember művészetszemléletéből nem hiányozhat majd a mozgókép esztétikája sem. Ezt a drámát alkalmam volt mozgóképen és színpadon látni - és ezúttal mindazok szerint, akikkel együtt néztem végig a kétféle feldolgozást, határozottan kimondható, hogy a vászon legyőzte a deszkát: a szóban forgó tárgy, amellet, hogy felfogásban, elgondolásban a lélekelemzés és költői kifejezés legválasztékosabb eszközeit követelte, tehát nem tisztán epikus, csak a mese cselekményére támaszkodó elgondolás volt: sokkal tökéletesebb megoldást talált a minden elgondolhatót képpel kifejező, mint a minden képleteset szóval elmondó műfajban. A mozgóképmegoldás egyszerűen többet adott, többet és finomabbat és különlegesebbet, szavak nélkül teljesebb hatást váltott ki, mint a darab: gazdagabb és sokrétűbb és kifejezőbb formának bizonyult - a viszony, ami írott és beszélt szöveg és szövegmagyarázó kép között fennállott eddig úgy, ahogy megszoktuk, ez a viszony egyszerűen felborult: nem a színdarabhoz való képsorozatnak hatott a mozidráma, mint ahogy gondolhatná, aki a mozit holmi eleven mesekönyv-illusztrációnak nézi, hanem inkább - legalább azok számára, akik előbb látták a mozidramát - a színpadi dráma hatott úgy, mintha csak „feliratok” gyűjteménye volna, ami a mozgóképet magyarázza, és ami el is maradhatna, hisz tulajdonképpen csak „gyengébbek kedvéért” alkalmazzák.

A példa több, mint tanulságos. Egészen új világításba helyezi a nagy kérdést, ami mellett kicsit könnyelműen mennek el még azok is, akik a mozgókép művészetátalakító jelentőségét kezdik már észrevenni. Próbáljunk szembefordulni a kérdéssel, ha csak pillanatokra is, de függetlenül a kortól, mely egy fejlődési folyamatnak mindig csak *egyik* fázisát képviseli: kortól független szemmel, elvszerűen, *in specie aeternitatis*.

Színház és mozi műfajszerű összehasonlítására alkalmat ad egy másik probléma, technikai természetű.

Szaklapok, újságcikkek, vegyesrovatok potpourrijában már megint felbukkant a *beszélő mozi* problémája, a rádiótechnika néhány tanulsága tette időszerűvé a feltevést, hogy most már meg lehetne alkotni végleges formájában azt a műfajt, mely színpadot és vásznat összekötve, tökéletesen reprodukálná, ami az emberből és az ő tevékenységéből érzékelhető: formát, mozgást és hangot. A pergő filmszalagra ráfotografált hang tökéletesen egybeolvad a mozdulattal, a megafon visszaadja eredeti hűségét, erejét és színét csakúgy, mint a fényhatásokat - s ha ehhez hozzágondoljuk a másik két követelmény közelgő beteljesülését, a valóságnak színekben és plasztikában való százszázalékos reprodukcióját, nem választ el sok idő attól a Lerögzített Jelentől, mely az elmék teljes tartalmát úgy adja elénk a vásznon, mintha tökéletes kristálytükörben jelenne meg. A tökéletes mozgókép, az *Übermozi*, ha úgy tetszik, valóban nem is lehet más, mint kiegészítője annak a csodapalotának, melyben a századvég gyermeke lakik majd, s ahol a szobák egyik fala távolbalátó mozgóképpel, rádióval és vetítővel felszerelve a végtelenbe nyíló kaput jelent, mely nemcsak a térnek minden sarkából fogadja az érkező látványokat és hangokat, de az idők mélyéből, a múltból is azt varázsolja oda, amit gazdája kíván.

Az előbb vázolt tanulság alapján előre megjósolható azonban, hogy a beszélő film nem a mozidráma, hanem a színpad számára hoz majd csalódást: kiderül, hogy a *reprodukált élet* több valóságelemet tartalmaz, mint a valódi, de *sűrített élet* - s hogy a valóságillúzióinak

nagyon kicsi részét alkotja csak az a jelenség, amiből az egész drámai művészet él, évezredek óta, *a szóban megformálódott és hangban kifejezett gondolat*: ilyenformán aztán a gazdagabb és sokoldalúbb kifejezési forma, a film kebelezi be és oldja fel magába szőröstül-bőröstül a szegényesebbet, a színpadot - és nem megfordítva, mint ahogy a zsákutcába tévedt *képes dráma*, népszerű nevén *szkeccs*-műfaj megszületésekor hinni lehetett volna, ha nem bizonyul életképtelennek. De annak bizonyult, s egy egyszerű megfontolás nyilvánvalóvá teszi, hogy nem is bizonyulhatott másnak. Ez a megfontolás örök fizikai törvényen alapszik: azon, hogy a *hang* terjedési körlete elenyészően csekély, csaknem elhanyagolható térmennyiség a *fény* terjedési körlete mellett. Zárt, kicsi helyen, szobában, összetorlódott társaságban nagy jelentőségű, döntő faktornak mutatkozik a *hang* - de mihelyt a Művészet el akarja hagyni a szobát, s kisiet a szabadba, hegyek közé, mezőre - a hang elgyöngül, összeroskad, elveszti jelentőségét. A fül becsukódik, s kitágul a szem - kiderül, milyen értéktelen, elhanyagolható és durva kis segédeszköz az előbbi szerv az utóbbi szolgáltatásban, mely a Végtelenből kapja híreit: csillagot és napot és eget lát ugyanakkor, mikor a fül régen süket már a pár kilométernyi távolságban elhangzott jeladás számára. Abban a pillanatban, mikor a Művészet kilép a Szabad Horizont alá, a természetbe, nyugalmas és fönséges csend fogadja őt, s ebben a zavartalan csendben nem érdekelheti immár egyéb, mint a kép s a kép változása, a Mozdulat. Kép és mozdulat mindent kifejez a számára - mi szüksége a hangra, mely rögtön cserbenhagyja, elfulladva elmarad mögötte, mihelyt repülni akar?

Íme tehát, röviden, a színpad tragédiájának végzetes oka. S egy másik, még ennél is súlyosabb. A színpad nem a *drámának*, hanem a *játéknak*, nem az *írónak*, hanem a *színésznek* egyetlen területe - az író, mióta betűt ismer a világ, megvan színész nélkül is, de a színpadi színész író nélkül elpusztul, *mert egészen a film felfedezéséig nem volt módjában lerögzíteni és sokszorosítani művészetét*. Nem is lehetett önálló művészet a színészet, mint ahogy a költészet se volt az, amíg csak élőszóban nyilvánulhatott. *Művészet csak az lehet, ami független a Jelentől, maradandó és állandó hatás* - s ezt a feltételt a színpad nem tudja megadni a testével alkotó embergénuszának, amikor szabadon hagyja mozogni a térben, de az időben megbénítja őt. Ha valódi művésszé, tehát halhatatlanná akar válni, ott kell hogy hagyja a színpadot, s valóságos testét alárendelve annak, ami belőle maradandó: képnek és mozdulatlak, képpé és mozdulattá kell finomulnia a maradandó vásznon, mint ahogy a papír fölé görnyedő költő alakítja át lelkét és énjét és lényegét szürke betűvé, mely feltámad helyette, mikor ő már nincsen.

A film, ez a csodálatos találmány, módot ad erre. *A lerögzíthető mozgás* halhatatlanná teszi a színészetet, és művészetté emeli - a művészet átalakítja az egész kultúrát -, a kultúra átalakítja az embert, az ember átalakítja az emberiséget: mint ahogy átalakította egykor az írás, a lerögzített Ige. Akik ma élünk, a film megszületésének korában, ünnepélyes érzéssel nézhetünk a jövőbe, mert bölcsőjénél állunk a kultúra egyik legdöntőbb fejezetének. Akik jól megértették, mit jelentett az első ékírás az addig elhangzott és eloszlott *emberi szó* után, azok nem tarthatják túlzottnak sejtelmemet, hogy *a lerögzített mozgás, a film felfedezése ugyanannyit jelent, ha nem többet, ugyanolyan, ha nem nagyobb jelentőségű stáció az emberi kultúra történetében, mint az írás felfedezése volt annak idején*.

AZ EGY ÉS A SEMMI

Matematikai értekezés

Semmi alatt értjük a természetes számsor kiindulópontját, ahonnan jobb felé haladva következnek a pozitív mennyiségek.

Egy alatt értjük a természetes számsor első stációját, a nullától kiindulva, a kettő és a három felé.

Vagyis a természetes számsor tanulsága szerint semmi alatt értjük azt a mennyiséget, amely bal felé az egytől ugyanolyan messze van, mint jobb felé az egytől a kettő. A természetes számsor grafikus ábrázolásában a semmitől az egyig ugyanolyan távolságot szoktunk lemérni, mint az egytől a kettőig.

Minden számításunk, amennyiben gyakorlatra alkalmazzuk, erre a matematikai formulára támaszkodik képzeletünkben; hogy a semmiből úgy lesz egy, ahogy az egyből kettő lesz. A matematikának még nem sikerült kikutatni, hogy a két mennyiségkülönbség között valami eltérés mutatkozik.

Van szerencsém tehát új matematikai rendszeremet bejelenteni, mely hivatva van az eukleidészi világképből kiindulván, a Bolyai- és Einstein-féle rendszeren áthaladva, tüzetesebb és lelkiismeretesebb vizsgálat tárgyává tenni a semmi és az egy közti különbséget, különös tekintettel az egy és a kettő közti különbségétől való lényeges különbségére.

Aki e kissé bonyolultnak látszó formában előterjesztett merész állításomat a tudományban kötelező kételkedéssel fogadja, azt megnyugtatom, hogy felfedezésemet nemcsak spekulatív megfontolás, hanem alapos gyakorlati kutatás előzte meg, a szóban forgó területen. Mielőtt ítéletet formáltam volna, a valódi tudós lelkes önfeláldozásával magam jártam be azt a vidéket, ahonnan adatokra volt szükségem - olyanféle módon, ahogy Livingstone járta be Közép-Afrikát, vagy Darwin, hogy az emberi nem eredetére vonatkozó feltevéseihez adatokat gyűjtson, vagy ahogy a mi Vámbérynk, néhány török és tatár gyökszó kikutatása közben nem restelt pár évre elfáradni a Himalája tövébe, a szabadság kedvéért. Körülbelül ilyenféle módon jártam be magam is, hajtva a tudományos lelkesedéstől, azt a két területet, mi a semmitől az egyig és az egytől a kettőig terjed, s melynek határai északra a Nincs, vagy ahogy a bennszülöttek hívják, a Nimolé folyó, délen pedig a Valami, vagy az ottlakók dialektusa szerint a Na-Szo-Szó-hegység, és amelyeket az eddigi térképek két egyforma mekkoraságú szakadozott vonallal jelöltek, mint Cook és Peary előtt a sarkvidék topográfiaját.

Utazásom eredményéről az a negyvenhat eddig megjelent és ötven ezután megjelenendő kötet számol be, amit a tudományos világ, sajnos, eddig még nem értékelt kellőképpen. Elemi iskolák számára szeretném tehát néhány mondatban összefoglalni fölfedezésem eredményét: tanulságul és figyelmeztetésül azok számára, akik naivan, tudatlanul indulnak el a Nincs folyó mellől, abban a hitben, hogy akkora utat kell csak megtenniök, mint Egy Valamitől Két Valamiig.

Ezek tudniillik nagyon tévednek. Mindaz, amit haladásról, fejlődésről, akarat és kitartás és tehetség érvényesüléséről az élet matematikája megállapít, az Egy Valami és Két Valami és Több Valami közti útra vonatkozik: erre az útvonalra csakugyan érvényesek a törvények, melyeket erkölcsan és filozófia és művészet és irodalom leszögezett.

Az Egy Valami és Két Valami közt van a Légy Okos, Légy Óvatos, Légy Előrelátó - a Dolgozz és Él, az Addig Nyújtózkodj, Míg a Takaród Ér, a Munkálkodj, Míg Mécsesed ki Nem Alszik, a Légy Ügyes és Harcolj feliratú útmutatók sorozata: aki követi őket, bizonyára eljut a számsor következő állomására - egytől kettőig, kettőtől háromig, háromtól százmillió dollárig.

De a Nincs és az Egy Valami közt nincsenek ilyen táblák - ha volnának, se mennél velük semmire: mert például hiába próbálnál addig nyújtózkodni, amíg a takaród ér -, egyszerűen azért, mert Nincstől az Egyig nincs takaród - és nem is munkálkodhatsz, amíg a mécsesed ég, mert nincsen mécsesed. De Nincstől az Egyig nincsenek is távolságmérő kövek - mert ezen az úton hullák fekszenek, összevissza, szétszórta és egy rakáson -, mert Nincs és Egy közt van a Hja, kérem, én nem tudok ezen segíteni - a Bocsánat Most Nem Érek Rá, a kérem, Az Igazgató Úr Most Nem Fogadhat -, mert Nincs és Egy közt van a gyilkosság és a téboly és a lehetetlenség.

Nincs és egy között van a Rémület és az Elszántság. Nincs és egy között van az Ösztön és a Vallás, a Gonoszság és a Megváltás. Nincs és egy között van a Világ Felfedezése.

Mert tévedtek a matematikusok - a semmitől az egyig hosszabb az út, mint egytől százezer-millióig - körülbelül akkora az út, mint az élettől a halálig.

AUTOMATABÜFÉ

Egy régi, sokszor átalakított étkező homályos sarkában találkoztam vele: félrelökött rom, ásatag csodalény, ichtioszaurusz a múzeumban, kihalt állatfajta, amit bámulva néz az utókor - milyen idegen és régi, milyen bonyolult és milyen haszontalan, hány zavaros szerve és idege és csavara és ötlete és fortélya volt, hogy a természet elleni harcban diadalmaskodjék, fölülmaradjon: s íme, ötlet és fortély és csavar és bonyolult gépezet, mind hiába volt - egyszerű nyavalyás kis egysejtű férgek, primitív, egy darab hitvány bőrből tákolt tömlőállatok fajtája túlélte, dacolva évezredek viszontagságaival, ő pedig nincs többé.

Automatabüfé. Mindenféle fémekből és kerekekből és szelepekből hajszálfinom munkával összeillesztett szerkezet, az észbeli lelemény és kézbeli ügyesség összhangjának valóságos kis remeke, egyetlen határozott feladat tökéletes megoldása: hogy felül be kell dobni egy húszfillérest, és alul kijön, amit parancsolsz: májpástétomos zsemle, sonkásszelet, kaviáros szendvics, szemnek és szájnak hízelgő, kecses csemege, ékszerek, tejsokoládé, fogpaszta, cipőkrém, kölnivíz!

Mintegy kétszáz éve lappang, felüti fejét, kísérletezik az életéért, olasz és francia mesterek, magyar Kempelen Farkasok képzeletén keresztül - a háború előtti években végre felülkerekedik, végleges formákat ölt, szaporodni kezd, szédítő iramban terjeszkedik, átlépi az óceánt, felfedezi Amerikát, és folytatja diadalútját, hogy meghódítsa a földgolyót, Quisisánának hívják, már-már úgy látszik, fölöslegessé teszi a személyzeti kiszolgálást, leegyszerűsít mindent, termelő és fogyasztó közül kiküszöböli a közvetítést. Tizenkettőben, mikor Berlinben jártam, négyemeletes paloták hemzsegték telerakva Aschinger automatabüfével, ahol nem láttál pincért, személyzetet, élőlényt - asztalok is automaták voltak, néhány óriás kosár tele kenyérral, amiből annyit vehettél, ingyen, amennyi kellett: a többit elvégezte a gép.

Tíz pfenniget dobtál be ide, és kezedbe esett a Belegtes Brötchen, tíz pfenniget oda, és poharadba csapon dőlt a tokaji másolás. Párizsban Duval és New Yorkban egész konszernje a tőkének egyengeti útját az új Imperátornak: Tokióban is otthonossá válik, gyökeret ver. A világtőke óriási hitellel fekszik bele, rengeteget gyártanak, elsőrangú, pusztíthatatlan anyagból, azzal a számítással, hogy húsz, harminc, ötven év alatt meghozza kamatait.

És most tíz rövidke év múlva a lomtárban találkozom vele. Mi történt, hogy mehetett tönkre, miért kellett elpusztulnia, mi okozta halálát?

Egy alaptétel, egy kiindulási pont, egy ontológiai axióma - ha úgy tetszik, hitvallás, mert minden, ami bizonyítható és kiszámítható, körülötte forog, de maga a tétel a vak bizalmon nyugszik. Az a feltevés, hogy a húszfilléres és a tíz pfennig mindig húsz fillér és mindig tíz pfennig lesz, és mindig annyira fogjuk becsülni értékét, mint amennyire gyomrunk a sonkás-zsemlét és pohár sört becsüli. Egy fikció, egy kis metafizikai elem, a léleknek egy kis szikrája, a hit, ami létrehozta, bennmaradt a bonyolult szerkezetben, és életképtelenné tette.

Minő keserves tanulság, minő kiábrándulás! Százával születtek meg ezek a találmányok, a világbéke negyven esztendejében - gázkályhák és villanygépek és telefonszerkezetek, amik anyagi javakat és kényelmeket adagoltak, abban a hitben, hogy az adagoló kanál, a pénz,

arany és ezüst és nikkell, állandó anyag lévén, éppoly állandó szükségleti cikk, mint étel és ital. Bízunk a matériában, olyan rajongó bizalommal, ahogy istenben hisz a hívő, mikor maradandónak és állhatatosnak és változatlanul képzei.

És mert hitele volt az anyagnak, hitele volt a munkának is - a béke boldog igazhitűje a fából asztalt, a kőből házat épített, arra gondolt csak, arra szerződött, azt tartotta szem előtt, mert abban a hitben dolgozott, hogy a mű annyi ideig marad meg, amíg anyaga s a beléje fektetett munka megbízhatósága tart: hogy addig tart az épület, ameddig a kő, amiből épült. És nem gondolta meg, nem vette számításba a helyet, ahová épít - legfeljebb a holt talaj szempontjából -, az életre nem gondolt, arra nem gondolt, hogy a ház talán két olyan ország határán áll, melynek lakói titkon gyűlölik egymást, s egy év múlva bombát dobnak a házra, és egyenlővé teszik a földdel.

Bizony, szörnyű tanulság mered ki ásító romjaidból, kecses automatabüfé: s az eddigi tapasztalat máris igazolja ezt a tanulságot. Európa romokban hever, minden belátás, minden józan életakarat, minden aggódó jó szándék azt ordítja fülünkbe: dolgozni, dolgozni, dolgozni! és mégis soha nem volt olyan kevés becsülete, olyan kicsi hitele a munkának, olyan gyalázatos élete és olyan keserves sorsa annak, aki dolgozni akar, mint napjainkban. A hitevesztett európai lélek közömbös lett a mű iránt, a pallér kiejti kezéből a vakoló kanalat, vállat von - minek izzadjak, minek építsem fel, holnap a „másféle meggyőződés”, a gyűlölet szeszélye ledönti, ha neki úgy tetszik. Minek az asztal, amin holnap is ebédelhetek - holnap akármelyik államférfi vagy „fajtájáért lángoló harcos” vagy „osztályöntudatos forradalmár” ha két napra felülkerekedik, bebizonyítja, hogy először nem is az én munkám, tehát nem is az enyém, másodszor nem is asztal, hanem szónoki emelvény.

Jobb, ha gyorsan megeszem tenyeremből, amit mára összeharácsoltam, nem várom be a valorizálást, amiből majd kiderül, hogy a székesegyház tulajdonképpen kaszánya, hogy a tudomány évszázadokra épült csarnoka tulajdonképpen politikai párthelyiség vagy valami jóvátételi bizottság ülésterme, hogy ennek következtében át kell alakítani, le kell rombolni, fel kell építeni, vissza kell állítani, nem kell visszaállítani, fel kell robbantani, meg kell semmisíteni, be kell csukni, ki kell nyitni, mert vissza kell térni, mert előre kell menni, mert ki kell pusztítani, mert le kell győzni, mert átkos liberálizmus, mert túrheterlen imperiálizmus, mert panizmus, mert ellen-panizmus, mert énnékem ötlet meg kell ölni, el kell venni tőle, mert ő engem meg akar ölni, és el akarja venni tőlem, és akkor inkább törjük össze, zúzzuk szét, dobjuk vízbe, hogy ne legyen egyikünké se.

Aggódó jó szándék, életakarás, jövőbe látó remény: hagyjátok abba egyelőre ordító biztatását a munkának. Adjatok előbb biztosítékot a mű számára, általános törvényt, amit vallásnak mond a hívő, és a törvénynek szankcióját, amiben megbízhatunk, imát, amivel munkához lássunk, isten nevében. Az automatabüfé lerombolt oltára előtt, mielőtt új oltárt építenénk, egy rövid imát, a munka a Mű becsületében, egy és oszthatatlan, kivételt nem tűrő, mindenkire vonatkozó egyetemes törvényt tisztelő Egyesült Szabad Államok Eszméjéhez!

KÉPÍRÁS

Egy bécsi szálloda elegánsan berendezett szobájában, a fal mellett, a csengő jelzőtáblácskáján fedeztem fel azt a kis újítást, amiről, mikor jobban odafigyeltem, mindez eszembe jutott: - vízcseppben egy világ, egy szállodacsengőben a jövő zenéje!

Mindenki tudja, hogy a szállodaszobák csengője mellett, a falon, cédula szokott lenni, amin, tekintettel az idegenekre, három-négy nyelven magyarázzák a lakónak, hogy a szobalánynak egyszer kell csengetni, a pincérnek kétszer, a londínernek háromszor. Ebben a bécsi szobában a jelzőtáblán írás helyett három jól sikerült kis rajz látható, három csengő mellett: egy szobalány, egy pincér és egy londíner ábrája. Magyar, német, francia, angol ebből a három ábrából világosan megérti, miről van szó - ha szobalány kell, *ezt* a csengőt nyomom meg, ha londíner kell, amazt. Fölösleges háromszor vagy négyszer ugyanazt kifejezni, más nyelven.

Ez az újítás nemcsak kedves és eredeti, hanem nagyon okos dolog is, és annak számára, aki gondjain túl, gondolkodni is ráér, széles perspektíváját nyitja meg a lehetőségeknek.

Mennyivel kedvesebbé, egyszerűbbé és közérthetőbbé lehetne tenni például a hivatalos feliratok szövegét, ha szó helyett képből közölnék a közönséggel! A „Kihajolni veszélyes!” több nyelvű felirata helyett egyszerűen rajzocskát lehetne illeszteni a vasúti ablakpárkányra: a rajzon kihajoló embert, akinek fejét éppen lecsapja a távirópózna. A megszűnt és hatása-vesztett „Garde aux voleurs”⁷ helyett mennyivel szuggesztívebb és egyszerűbb volna holmi ügyes képecske, ami szemléltetően mutatná, milyen könnyen lophatják ki tolongásban a pénztárcámat - és így tovább, és így tovább.

Mert, világ kezdete óta, képnek és rajznak megvan az a nagy előnye a betűvetéssel szemben, hogy független a nyelvek Babelétől: ami az emberben és az ő cselekedeteiben fizikai valóság, az a világ minden részén mindig ugyanaz volt, azt mindenki rögtön megérti, ha ábrázolva látja. Nagyon téved a makacs fejlődéstörténész, mikor az egyiptomi hieroglif-módszert a közlés és konzerválás kezdetleges állapotának tekinti, ennek a módszernek *egyik* oldalági leszármazottja csak az, amit ma írásnak nevezünk: egészében fennmaradt, s - erről akarok éppen beszélni - századunkban, úgy látszik, hatalmasabb lendületnek indul, lényegének természeténél fogva, mintsem valaha álmodhatta volna a világ.

Állítom, hogy a *képpel, ábrával* való közlés rendszere már napjainkban is nagyobb szerepet játszik a tömegeket felvilágosító és szórakoztató kultúrában, mint a más és más nyelveken, más és más érvekkel jelzett fogalmak elvont közlési módja: az írás. Az *ábra eszperantója*, ez a valódi világnyelv, a maga helyén érzéki és fizikai valóságok kifejezésében óriási léptekkel hódítja meg a világot s a világ mindenkori, tudatlan gyermekét, a Nagy Tömeget, egyre biztosabb sikerrel oktatja a képes ábécé, ez a most készülõ hatalmas enciklopédia, melynek címszavait a konkrét, a fogalmakat képletesen kifejező ábrák alkotják.

Ez a hatalmas lendület tagadhatatlanul a fotografálás felfedezésével kezdődik. Az a tény, hogy a szemünk által látható valóság egy másodperc alatt nemcsak hogy ábrában rögzíthető, de rögzítettségében milliószor sokszorosítható - ha művészi szempontok helyett csak gyakor-

---

⁷ «Garde aux voleurs» - „Óvakodj a tolvajoktól”

lati szempontból nézzük a dolgot -, szükségképpen diadalmas vetélytársává kellett hogy váljon a valóságot szavakkal körülíró híradásnak. A *képeslap* szédítő világsikere, az a fejlődés, hogy a világlapok egyre nagyobb teret adnak az „illusztrációk”-nak, egyszerűen abban leli magyarázatát, hogy fölöslegessé teszi az elképzeltetés és elképzelés fárasztó munkáját, amikor közvetlenül, szemünk számára, a tudat erőfeszítését kikapcsolva, szinte azt mondhatnám, helyettünk megemészelve nyújtja a valóság illúzióját: egy jól sikerült fotográfia a bokszmérkőzésről valóban többet ér nekem, ha tudni akarom, mi az a bokszmérkőzés, mint egy ugyanerről szóló kéthasábos riport írásban, amire nemcsak a szememmel, hanem az eszemmel és képzeletemmel is figyelni kell.

Jól sikerült fotográfia - hát még a jól sikerült mozgókép! Tágabb értelemben a képírás döntő győzelmének előfutárja ez az alig huszonöt éve kibuggyant néhány centiméter széles és sok száz millió kilométer hosszú folyó, mely máris sokszorosan körülcsatornázza a Földgolyót. A mozgókép megindulása több, mint képírás: a képpel való beszéd, a képes beszéd dialektikájának új fejezete nyílik meg az emberek érintkezésének történetében - még tapogatózva se látni, mit jelent, hová vezet.

Új művészet? Új kultúra? Közelebb kerül egymáshoz gondolat és képzelet - test és lélek, szív és értelem, testi és lelki szenvedés és boldogság? Fölfelé vezet vagy lefelé ez a lépcső? Az emberállat vagy az emberisten kibontakozását jelzik ezek az útjelzők? Ki tudja! Az egyiptomi obeliszkek és szarkofágok tarka képekkel teleírt márványtömbjei közt ott ül a sima, se szóval, se képpel önmagát el nem áruló, hallgató Szfinx, emberfejével és állattestével, maga elé meredve.

KEZEDET CSÓKOLOM, KEDVES BARÁTOM

Spanyolországból kapott levelet egyik barátom: üzleti levél volt; hiányos spanyol tudományunkat összeadva, együtt böngésztük át. Végire érve, legnagyobb meghökkenésemre, ezt olvasom az aláíró kézjegye fölött: „*kezeit csókolja* stb., stb.” Barátom, aki járt Spanyolországban, felvilágosított, hogy ott a férfiak egymást írásban és szóval „kezét csókolom”-mal köszöntik; de nem arra a gúnyos és macskakörmök közé tett, megalázó „kezét csókolom”-ra kell gondolni, amit mostanában Pesten is szoktak mondani egymásnak, férfiak, karikírozva a nőknek szóló udvariasságot - a spanyol udvariasság komolyan és tisztelettel tartja fenn ezt a formát kizáróan férfiak közti érintkezésre -, a nőket ugyanis így kell üdvözölni: „lábai előtt fekszem”.

Ezt a leckét távol nyugatról kapjuk, nem kell tehát a barbár és túlhaladott „keleti udvariasság”-ra gondolni, a Vámbéry vendégszerető arabjára, aki házának minden vagyonát felajánlja, a földet csókolgatva bocsátja el kétnapos vendégét, hogy miután átlépte küszöbét, utána-szaladjon és kirabolja. Nyugatról jön a lecke, és engem is nagyon meghatott és megszegényített: arra a példátlan udvariatlanságra és modortalanságra gondoltam, amivel mifelénk tiszteletti egymást a közös nemre ítélt emberi lények ama fele, melyhez tartozni szerencsétlenségem van. Ne érts félre, olvasó (kezedet csókolom, ha férfi vagy, és lábaid előtt fekszem, ha nő), nagyon jól tudom én, hogy az udvariasság merő szokás csak, tartalmatlan formula, szavai nincsenek arányban a tisztelettel és megbecsüléssel, amit kifejeznek, és hogy a spanyol úriember, ha valakit oly célból keres fel, mert össze akarja szidni, vagy meg akarja pofozni, éppen olyan szórakozott „kezét csókolom”-mal vezeti be ebbéli szándékát, mint ahogy én egy gőgös „jó napot”-tal hagyom faképnél az árdrágítót, miután közöltem vele, hogy becsstelen csirkefogónak tartom, és már megyek is feljelenteni, hogy rögtön tartóztassák le, tehát legalábbis igen *rossz napra* számíthat, részemről.

Nem erről van szó. Az udvariasság jelenléte talán nem sokat használ a közerkölcsök épülésének, s nem szolgálja közvetlenül a felebaráti szeretet és megbecsülés humanista eszményét, de hogy a hiánya okvetlenül árt ennek az eszmének, vagy legalábbis jellemző kísérő tünete az eszme hanyatlásának, azt keservesen tapasztalom az úgynevezett közéletünk társadalmi érintkezésén.

Megállapítom: Pesten, különösen az utóbbi években, a férfiak udvariatlanul és tiszteletlenül beszélnek egymással, és ez - érzékeny ízlésű emberek számára kínos, fájdalmas tünet - egyenes arányban van azzal a hanyatló és lanyhuló egymást becsüléssel, ami azért lanyhul és hanyatlik közöttünk, mert akik együtt harcoltuk végig ez évek keserves, elviselhetetlen élet-halálharcát az életért, ebben a harcban meztelenül mutattuk meg egymásnak minden alantas, durva, becsülésre valóban méltatlan ösztönünket. Nem lehetek, nem tudok udvarias lenni valakivel, akiről pozitív esetekből tudom, hogy gyáva életföltésből vagy mohó kapzsiságból vesztetre tört vagy tört volna, ha teheti, akiről tudom, hogy kétségbeesett helyzetben élete, vagyona, érdekei megmentése vagy biztosítása céljából százszor megalázta magát, bemocskolta önérzetét, eltúrta a gazdagok udvariatlanságát, és hogy hitelt szerezzen nemlétező vagyonára, udvariatlan volt a szegénnyel, mert eltanulta a parvenü pökhendi, szemtelen modorát. És kialakul lassanként a küzdő férfiak között a *pesti tónus*, ez a tiszteletlen, humor nélkül kedélyeskedő, önérzet híján önérzetben nem hívó, konfidens hang, az a szemtelen tekintet, mely mintha mindig azt mondaná: „ugyan, ne kertetelj, úgyis tudom, mi kellene neked, úgyis tudom, ki vagy” - ez a másokban minden komizságot feltételező és nyíltan bevalló

indiszkreció, aminek külső etikettformája a kedélyeskedés ürügye alatt elfogadott és eltúrt modortalan beszéd, udvariatlan megszólítás, tiszteletlen közeledés: a pesti „szellemes” hang, hogy aszongya: „na, szervusz, mennyivel lehetne segíteni rajtad?”, „na, mi van, tata?”, „de-hogynem, már volt pechem magához”, „jó napot, bácsi”, „hé, hallja maga, ízé”; röviden, az a hamis felfogás, hogy az valami hetyke és férfias dolog, ha a férfiak minél gorombábbak egymással, és hogy az udvariasság csak nőkkel szemben tartozik a jó modorhoz.

Ez a felfogás merőben hamis és a legnagyobb műveletlenségre vall. Nem akarom az „*udvariasság*” szó fogalmi és fejlődéstani lényegét magyarázni: csak emlékeztetem rá azt, aki elfelejtette, hogy eredetileg a férfiak közti érintkezésben derült ki szükségessége, a nőkultúra csak később vette át: hogy még rokonszavát, az „*udvarlás*”-t is a férfiuralkodóra vonatkozó szótárból vettük kölcsön a nőhódítás művészetének megjelölésére. Egyre mindenesetre szeretném figyelmeztetni azokat a „férfias” férfiakat, akik azt hiszik, hogy csak nőkkel szemben kell udvariasnak lenni. Olyan társadalomban, amelynek nem *általános*, minden emberi érintkezésre vonatkozó szüksége az udvarias gyengédség: a speciálisan nőkre vonatkozó udvariasság teljesen eltéveszti eredeti célját; gyöngédség helyett alantas, megalázó *nemi érdekké* süllyed, csúnya, alamuszi eszközzé a nemi versenyben, és a nők szemében nemhogy nem emeli, de leszállítja a férfiak becsületét. A nőknek van annyi eszük, hogy az olyan férfinban, aki férfiakkal goromba és pökhendi, velük szemben pedig rajongóan udvarias, ne az árvák és özvegyek, a „gyengébb nem” védelmező lovagját, a „valódi férfit” lássák, hanem felismerjék a nemi nyomorúságában csúnyán megalázkodó szerelmi éhenkórászt, aki durva és közönséges természetét rejtegeti előttük, hogy meg nem érdemelt alamizsnához jusson. A pesti nők férfiakkal szemben való közismert elbűvölő neveltségének és hetykeségének egyik fő oka, hogy nem becsülik a férfiakat, mert azt látják, hogy azok nem becsülik egymást, ez azonban ne aggasszon téged, édes férfiolvasóm. A valódi nő, a finom nő, akiért rajongani, akihez udvariasnak lenni érdemes, akinek „lábai előtt fekszel” te is meg én is, férfiolvasóm, kezedet csókolom, nem fogadja el, nem veszi komolyan annak a férfinak udvariasságát, aki veled és velem nem udvarias.

SEGÍTSÉG

Egy autó felborult a siófoki országúton: utasai eszméletlenül heverték a romok körül, egynek közülük volt csak ereje segítségért kiáltani, mikor megváltás közeledett: egy másik autó. Hiába kiáltott. Az ép autó egészséges tulajdonosa „Nincs hely”, magyarul: „Nem akarok segíteni, és nincs törvény, ami engem erre kötelez!” - kiáltással továbbrobogott és „sorsára” bízta a szenvedőket.

Az eset, hál' istennek, feltűnést kelt. Az egészséges erkölcsi érzék felháborodik - egyben mindenki azt is érzi, hogy itt valami hiba van, a felháborodás magában sustorog, nem tud kielégülni, nem kap elégtételt, ha erőszakkal nem szerez magának. Itt, ebben a gyakorlati problémában egy régi, elintézetlen kérdés elevenedik fel, s bosszulja meg magát, amiért elintézetlenül hagyták - az erkölcsi törvény, aminek egyeznie kellene takarójával, a társadalmi törvénnyel, zavartan kapkodja ezt a takarót, ami rövidnek bizonyul, kilóg alóla keze-lába. Veszedelemesen kényes kérdés: nyilvánvalóvá teszi egy pillanatra, hogy a társadalmi törvény mennyire tökéletlen és gyöngé, hogy az egészséges erkölcsi érzék, aminek helyettesítésére kitalálták, kevesebbet kapott, mint amennyit követelt.

Láttam sok bűnt és elfelejtettem, mert bűnhődés járt a nyomában: avagy, ha nem, legalább bűnnek bélyegezték - ez is elég. De soha nem fogom elfelejteni, évekkel ezelőtt, azt az esetet, amire sokan emlékeznek még. Egy fiatal tudós, asszisztens az egyetemen, kísérletezett a laboratóriumban - ruhája tüzet fogott: eleven fáklya képében, jajgatva rohant le az utcára. A kapu előtt konfliskocsi állt - önfenntartó ösztönének ésszerű sugallatában az égő ember a ló felé tart, le akarja kapni a takarót, hogy beburkolja magát, eloltsa a tüzet - de a kocsis káromkodva visszarántja a takarót, az ő „jogos magántulajdonát”, hogy azt nem hagyja összeégetni. A fiatalember tovább rohan, összeesik, a tüzet későn oltják el, másnap belehal sebeibe.

És nem volt törvény, amivel a kocsist meg lehetett büntetni, holott nyilvánvaló, hogy nagyobb szerepe volt boldogtalan embertársának halálában, mint a „gondatlanságból elkövetett emberölés” bűnösének, aki, mondjuk, köveket dobált jókedvében, s véletlenül kupán talált egy peches járókelőt. Az egyik szándék nélkül ölt, a másik szándékosan tűrte, hogy valaki meghaljon. Az egyik nem akart kárt okozni senkinek, a másiknak módjában volt jót cselekedni, és nem cselekedte. Az egyik nem kívánta az áldozat halálát, a másik nem kívánta az áldozat életét. Melyik a bűnösebb?

Itt van egy törvény, ami hiányzik. A jog szelleme kételkedve áll ezen a ponton, habozik, nem tudja elszánni magát. Odáig eljutott már az igazi erkölcs természetes fejlődésében, hogy a cselekedet mögött a *szándékot*, a cselekedet rejtett *lényegét* kutassa, büntesse és jutalmazza, de ott még nem tart, hogy a szándékban felismerje a cselekedet csíráját. A bűnöst már üldözi, de a bűnhöz még nem mer hozzányúlni: holott sejti már, hogy a bűn *negatív* dolog, nem *ellentéte*, hanem *megtagadása* a jónak, amivel születünk. Azt már nem tűri, hogy rosszak legyünk, de azt tűri, hogy ne legyünk jók - azt már belátta, hogy rossznak *nem szabad* lenni, de azt még nem látta be, hogy jónak *kell* lennünk.

El kell jönni a kornak, mely törvénybe foglalja az emberszeretetnek *kötelező minimumát*: - s e kötelező minimum hiányát bűnnek minősítse. Nem lehet ártatlannak nevezni azt, aki fűtyő-részve rágicsálja a szalmaszálat, amiért a fuldokló könyörög - nem lehet büntetlen tagja a társadalomnak, akinek szeme láttára bukott a szakadékba valaki, mert szándékosan *nem* figyelmeztette a szakadékra. Egy pohár bor van előttem - szemben ül valaki, aki tudja, hogy méreg van a pohárban, de nem szól, hagyja, hogy kiigyam - lehetséges, hogy ez az ember nem *követett el* bűnt, csak azért, mert nem *cselekedett* bűnt?

Ide törvény kell - a segítségért kiáltó hajótöröttek követelik. Önmaga védelmében a rendtartó hatalom már eddig is alkotott olyan törvényt, mely a cselekedet *hiányát* is bünteti - aki megtagadja a tanúzás kötelességét, aki bűnről tud és nem jelenti be, *bűntársi, bűnsegédi, bűnpalástoló és -pártoló* szándékkal vádolja - miért nem véd hát meg a hatalom a *negatív bűn* káraitól bennünket is, akikért felelős? A kocsis, mikor visszatartotta tulajdonát, a lópokrócot, ezzel a mozdulattal *hozzájárult* annak az embernek a halálához - és aki nem segít a segítségért kiáltón, mikor módjában van segíteni, ezzel a passzivitásával akkor szövetségesévé, bűntársává és bűnsegédévé vált legbűnösebb és legveszedelmesebb közös ellenségeinknek, a halálnak is, a szerencsétlenségnek - összepaktált velük, titkos, szándékos rosszindulattal, segített nekik, pártjukra állt, szövetkezett velük ellenünk.

Én igenis, vádollak téged, aki hagyta, hogy kiigyam a mérget - vádollak isten és ember előtt -, hiába védekezel, hogy neked *csak* közönyös volt az életem - én azzal vádollak, hogy a halálo-mat *akartad* -, mert nincs és nincs és nincs közöny, hazudsz, nem is lehet - mert anyán és apán keresztül nem az önmagunk életvágya, hanem az a végtelen és olthatatlan érdeklődés hozott engem és téged világra, amivel önmagunknál is jobban érdekelnék egymást - életre és halálra, hogy megöljük vagy életben tartjuk egymást: - harmadik eset nincs, csak a nyomorékok és hülyék intézetében - hazudsz, gyilkos!

MANCI, A ROBB KIRÁLYNŐJE

„Egy könyvet olvasott a húgom délután...”

Manci és Miklós tizenkilenc és tizennyolc évesek, akik a Fiume-szállóban öngyilkosok lettek, zordon apa, aki nem akartál beleegyezni a házasságba, gyászoló nővér, aki sírva meséled el a riporternek: „egy könyvet olvasott a húgom délután, valami Robb nevű regényhős volt benne” és még egyszer, külön, Manci, fekete hajú, bánatos, fekete szemű zsidó lány, aki így írod alá magad utolsó leveledben: „Manci, a Robb királynője” - jaj, de sajnállak, de szeretlek benneteket, mindnyájatokat, édes királynő, drága királyfi, haragvó várúr.

Kint süt a téli nap, olvasom a riportot életről, szerelemről és halálról, *igazi* életről és *igazi* halálról és *igazi* szerelemről - könny is jön a szemembe, és mégis valami könnyű, csiklandós kis érzésem is van, mintha nevetni vagy tüsszenteni kellene. A vaskos, nehéz, *képzelt* tragédiák soha nem hatnak így - ez a *bűbáj* tavaszi lehelete, a bájé, amiben, szemben a komor és szabályos szépséggel, mindig van valami torz, valami tökéletlen, valami édes komikum.

Manci, a Robb királynője... A savanyú tömegpszichológus részletkérdést csinál Manciból, megállapítja, hogy romantikus lelkű, egzaltált ifjú leány volt, Don Quijote-kisasszonya hóbortos regényeknek, ilyen és ilyen esete és példája a lelki alkatokkal foglalkozó tudománynak. De akinek számára Manci is, Miklós is, a zordon apa is, sőt a tömegpszichológus meg még a lelki alkatokkal foglalkozó tudomány is eleven, összefüggő, egymástól el nem választható, egymásból következő kölcsönhatása valóság - az képtelen ilyen egyszerűnek látni a dolgot, az kénytelen Manciból a pszichológuson keresztül következtetni a korszellemre éppen úgy, ahogy a pszichológus a tudományos korszellemen át következtetett Mancira.

Annak a számára a zordon apa éppoly bájosan romantikus rajongó, mint Manci, vagy akár a tudós, aki Robb Olivér története helyett a Valóság Regényét bújja: növénytant és állattant és fizikát és anatómiát és lélektant. Pedig ugye, a zordon apa nem szerette a regényeket, ő a „valódi” életben élt, ahol látszólag erkölcsi és anyagi érdekek szerepelnek csak, a többi gyermekes hóbortnak és képzelődésnek számít: a zordon apa a képzelet csalóka játékanak hitte és hiszi még most is, amibe Manci és Miklós valósággal és kézzel foghatóan belehalt. És igaza is van - de kissé egyoldalúan van igaza -, ez az egyoldalúság az oka, ó, zordon apa, és nem az igazság, hogy túlbecsülöd a valóságot, és lebecsülöd a képzeletet.

Mert ha nemcsak e gyászos halálban keresnéd a valóságtól elrugaszkodó képzelet művét, hanem a vidám születésben is, eszedbe kellene hogy jusson a holdas éjszaka, amikor gyermeked anyjával találkoztál - gyermeked anyjával, aki, gyermeked „lelki alkatá”-ból következtetve, szintén „romantikus lélek” lehetett, s talán aznap délután regényt olvasott, s annak a hatása alatt „határozott” úgy, hogy gyermeked megszülessen. Az egyiknek halálát okozta a képzelet „csalóka” játéka, a másiknak születését - hogy hiheted hát, hogy a képzelet alábbvaló a valóságnál, mikor éppen úgy teremt és gyilkol, mint amaz?

És hogy hiheted, hogy a költő kevesebb a természetnél - mit tudhatod, vajon azt a véletlent, hogy élsz a világon, inkább köszönheted-e, közvetlenül, a Természet Törvényének, mely megszabott számú élőlényt teremt, mint, közvetve, egy költő ötletének, aki születésed napjai-

ban meghihlette, és életkedvre hangolta korát? A fordítottja már be van bizonyítva. Goethe *Werther*-jének hatása alatt volt annyi öngyilkosság Németországban és egyebütt, mint amennyi „természetes” halált egy egészséges tifuszciklus produkál - és talán több, de legalább annyi, mint amennyinek fájdalmas felgondolása meghihlette a költőt, hogy világfájdalmas művét megírja.

A költő és a tífuszbacillus halálos mérgek, és igazuk van azoknak, akik egyképpen óvják a világot túlságos elszaporodásuktól. De csak egyoldalúan van igazuk - a halálos kórokozók és pesszimista költők érmének másik oldalán életalkotó csírák és csírakeltő hangulatok ábrája ékeskedik. Emberi képzelet és Természet Törvénye között sokkal szorosabb és mélyebb immár a kölcsönhatás, mintsem a szigorú esztétikus gondolná, aki csak a költészetet tekinti az élet tünetének, és az élet tünde képei közt nem ismeri fel a költő keze nyomát.

A képzelet törvényeinek van akkora szerepük az életet mozgó változásokban, mint amekkorát úgynevezett *valóságos* okoknak, gazdasági és erkölcsi és társadalmi törvényszerűségeknek tulajdonítunk - s a költészet immár van olyan lényeges mozgója társadalmunknak, mint a megélhetés ösztöne: a szív joga éppoly döntővé válik hovatovább, mint a gyomor joga, az élet harcában.

Így mondtam: „immár” és „hovatovább” - ne felejtjük el a kort, amelyben, vagy kétszáz esztendeje, élünk. A geológusok történelem előtti *kréta* és *jura* korszakára a történelemtudós *bronz*-, *acél*- és *vaskorszaka* következett - e korszakokat már nem a természet, hanem az ember csinálta e Földön. A mi korszakunk a *papírkorszak* - telenyomtatott papírral árasztjuk el a Föld felületét, a mi utódaink már ez új geológiai formáción, a *papírrétegen* át kerülnek a Föld felszínére - s mint ahogy az élet kezdetén elhalt állatok mészhéján keresztül és elhalt növények széntömegéből táplálkozva szítták ki magukat őseink a napvilágra, úgy szívja be utódunk a papír tartalmát: képzel világot és költészetet, hogy megszülethessen.

A kölcsönhatás fokozódik, abban a fokban, ahogy egyre több papír, nyomtatott betű, újság, perforált mozifilm viszi szerte egy ember képzeletét tömegek idegeibe - a természet embert teremt, s az ember hol a költészetben ismeri fel az élet igazi arcát, hol meg az élet hat rá úgy, mintha holmi rossz költő tákolta volna össze.

Egyre sürgetőbbé válik a kényszerűség, hogy a mai életszemlélet kettős alaptörvényét, a *természetes kiválás és egyéni kiválás* elvét egy harmadikkal egészítsük ki - hogy az életet meghatározó két nagy elv, a szaporodás és fejlődés mellé az *emberi képzelet és belátás elvét* is elfogadjuk egyenrangú összetevőnek a természet megértésében.

EMBERT MÉGSE ETTÜNK

Csak egy kis adat, az is nemleges - a pesszimista embergyűlölő vállat von, és jelentéktelen semmiségnek tartja talán, a többi döntő bajokhoz képest. Én azonban, a gyalázatnak és szégyennek könyvét lapozván, öt esztendőre visszatekintve, szeretnék leszögezni egy szerény kis tételt, a jövő számára, valamint egy biztató és vigasztaló, apró kis negatívumot a rengeteg lesújtó és vigasztalan pozitívum között, mely emberi fajtánk erkölcsi fejlődésének kilátástalanságát bizonyítja.

Embert mégse ettünk.

A gonoszságnak és kegyetlenségnek pohara színültig megtelt - az inkvizíció kínjai, Dante pokla s ama véres pokol, melybe De Sade sötét koponyájának tárnáin keresztül pillantunk be, valóra váltan élte meg legbódultabb álmait a kínzás gyönyörének. Gyilkoltunk en gros és en détail - ezrek fűltak iszapba Mazurnál, ezrek a tenger vizébe, ezrek a megmérgezett levegőbe. Halálra vertek nőket és gyermekeket, fölakasztottak aggastyánokat, felvágták terhes asszonyok hasát, lemetélték fülét és orrát védteleneknek. Goya vázlatai, a borzalmak kiskatéjáról, ártatlan képeskönyv lett az illusztrált lapok fotográfiájához képest. De olvasván az atrocitások történetét, olvasván emlékiratait barlangokban és föld alatt élő nyomorultak életének, hol hullabűzben és piszokban éheztek és szomjaztak és fáztak - éhen és szomjan pusztultak el, és rakásra fagytak, mint a legyek -, arról még nem kaptam híradást, hogy meg is ették egymást, ha úgy fordult, hogy mást nem lehetett enni.

Legyünk igazságosak, és állapítsuk meg: valami halvány vonala mégiscsak van a fejlődésnek. Hatezer vagy tízezer év alatt mégiscsak halad annyit fajtánk, mint amennyit egy ember hat vagy tíz nap alatt fejlődhet, ha belátás és megismerés megfogja kezét, hogy vezesse. Mert bizonyos, hogy az emberevés ösztöne megvolt a legnemesebb fajta ragyogó ösztöneinek skálájában - és Új-Zélandban még ma is kedves csemege felebarátom lábikrája. De Európában, ahol pedig mélyebbre süllyedtünk Ausztráliánál - Európában immár semmi körülmények között nem esznek embert: ezt állapítsuk meg. Bármilyen kicsiségnek látszik - mert hiszen ahhoz képest, hogy embertársamnak kiszedem a szemét, vagy levágom a kezét, vagy leharapom az orrát, igazán nem nagy dolog volna, ha le is nyelném, amit leharaptam - a nagy Elv szempontjából van valamelyes fontossága annak, hogy az európai ember inkább éhen hal, semhogy emberhúst egyék.

Van hát remény rá, van rá bizonyíték, bármilyen halavány, hogy ösztönök kihálnak, végleg eltűnnek. Nem igaz, hogy eredendő bűneink, melyek kilátástalanná teszik a jövőt, maradék nélkül ott szunnyadnak bennünk, s csak alkalom kell hozzá, hogy kitörjenek. Európában már nem esznek embert, ó, pesszimisták, kik azt hirdetitek, hogy nem javul meg az ember, hogy háború és gyilkolás örök törvény, világ folyása, mint a születés és a halál. Jól tudom, mit feleltek: nem erkölcsi érzés, nem valami lelki imperatívusz ez, ami visszatartja a gyilkost, hogy emberhúst zabáljon: hanem egyszerűen undor, élettani vonakodása a szervezetnek, melynek idegei leszoktak már erről az ingerről. Való igaz - de hát ki mondta nektek, hogy az erkölcsi érzés valami lényegben más, mint amit finomabb idegzet, választékosabb ízlés jelent? Inkább éhen halunk, de emberhúst nem eszünk, mert undorodunk tőle, higgyétek el, nem mond ez kevesebbet, mint a vallás parancsa. Rá fogunk jönni valamikor, hogy szép és jó egy és ugyanazt jelenti - el fog jönni a kor, melynek morálja és esztétikája nem lesz két külön

tudomány, amikor megértjük majd, miért áldoztunk fel rút és tökéletlen életet szép és tökéletes életért, s miért áldoztunk mindent azért, ami az életben szép és boldogító. Ebben a korban ölni sem fogunk embert, ahogy most nem esszük meg - egyszerűen azért, mert finomabbak lesznek az idegeink, mert csúnyának és undorítóknak fogjuk majd találni a kiömlő vért, a hörgő tüdőt, a kiforduló beleket - és csúnyának és elviselhetetlennek agyunkban és képzeletünkben azt a gondolatot és érzést, hogy *ember* szenved, aki hozzám hasonló.

Ti pedig, hedonisták, epikureusok, szépségnek és pogány örömöknek rajongói, titáni dilettánsok, Wilde és D'Annunzio, kik a bíboran folyó vér színét nem akarjátok letörölve látni a színek és örömök palettájáról - ne féljete, ne félsete a bűnt. Legyenek bűnök, ó, igen, és lesznek is, ne féljete - több lesz, mint eddig -, de ocsmány és durva bűnök helyett szép bűnök jöjjenek, gazdagok és mámorítóak. Avagy nem tudjátok-e, hogy vannak, akiknek gyönyör a szenvedés - eljön az idő, mikor találkozik majd a kínok rajongója a bűnök rajongójával, s megértik egymást: s akkor szépség és összhang lesz, ami ma méltatlan rútság és diszharmónia.

LELKEK RELATIVITÁSA

- Hát én nem tudom, Géza szerint az egy nagyon tisztességes ember.
- A Géza szerint! Jó példa! Géza tudvalevően a világ legnaivabb embere.
- Ezt csak azért mondd, mert neked nem rokonszenves.
- Ugyan kérlek! Azt hiszed, én is rokonszenvek szerint ítélek, mint te!
- Rólam még ezt nem mondta senki. Elfogulatlan embernek tartanak.
- Az a kérdés, kicsodák.
- Akik ismernek.
- Látni szeretném őket előbb.

És így tovább. Egyszerű, mindennapi beszélgetés, ugye. De ha elgondolkozol rajta, utánajársz a mindannyiunkban egyformán kapcsolódó képzeletlehetőségek variációinak - szédülni kezdesz, mint aki tükörpalotába tévedt. Nincs kivezető út, egymásba kapcsolódnak az egymást tükröző képek - végtelen lánc, zsákutca, labirintus.

És rájössz valamire. Olyan egyszerű és világos a dolog, nem is érted, hogy még nem foglalták tételbe. Talán mert olyan ijesztően nyilvánvaló - olyan reménytelenül igaz.

Valakiről véleményem van. A véleményemben képet adok róla - jellemzem őt, az eszét, lelkét, hajlandóságát: az erkölcs nevében ítéletet mondok a cselekedeteiről. Mérlegre teszem az életét, szavait, dolgokról való vélekedését. Keresem rejtett okát mindannak, ami vele és általa történt - az új lélektan eredményeinek birtokában öntudatlan ösztöneinek mélyére próbálok leszállani - még a származásával örökölt testi és lelki jegyeket is figyelembe veszem, ha másképpen nem tudok magyarázatot adni. Egyszóval: tárgynak, objektumnak tekinteni, akit az emberi értelem, a szubjektum valóságfelismerő képességével ismertetek, egy harmadik számára, aki nem ismeri őt.

Csakhogyan ez a harmadik, aki számára az ismertetés szól, éppen úgy szubjektum, ember, tárgy és tárgyszemléző egy személyben, mint én, vagy a szóban forgó valaki, akiről beszélek. Ő az én vélekedésem, amiben mérlegemre tettem áldozatomat, egy harmadik mérlegre teszi: a magáéra. És két embert ismer meg ismertetésemből - őt, akiről beszéltem és engem, aki jellemeztem. És mind a kettőről kialakul a véleménye.

És ez így megy tovább.

Carlyle, mondjuk, megírja Nagy Frigyeset. Eleven képet kapok, éles expozíciót, az abszolút valóság káprázatát: az az érzésem van, mintha láttam, beszéltem volna vele, mintha *magam* tapasztaltam volna. Aztán elolvasok egy Taine-tanulmányt, amiben Carlyle-lal foglalkozik. Ragyogó dialektikával, pompás színekkel ábrázolja a Nagy Emberismerőt. És Carlyle zordon, puritán figurája egyszerre élni kezd - megismerem a miljót, a humuszt, amiből gyökeredzett, rájövök a végzetes összetevőkre, amikből *ilyenné* kellett lennie, így kellett néznie - látnia -, csupa bizonyosság. Bizonyosság? Ha olvasás közben megcsinálod a képzelet- és gondolat-kísérletet, nyugtalankodva jössz rá, hogy abban a fokban, ahogy Taine Carlyle-figurája élesedik, elevenedik - abban a fokban halványul, zavarodik, mosódik el Carlyle Nagy Frigyes-figurája. Megérted, *miért* látta így Carlyle Nagy Frigyeset - Carlyle szeme, mint a lencse, amibe belenéztl, ragyogni kezd, s eltakarja a képet, amit vetített elé. Carlyle tökéletes ábrázolása nem válik javára az ábrázolásnak, amit Carlyle adott - Carlyle-t megismerted, de, Nagy

Frigyest elvesztetted. De ugyanígy vesztetted el *őt* is, ha már most egy remekbe készült tanulmányt kapsz Taine-ről - s ki felel érte, hogy nem kapsz?

És halvány körvonalakban, e sok bizonytalanság és viszonylagosság közt, mint szertefoszló vízpárák fölött a szivárvány, egy negatív bizonyosság körvonala bontakozik ki, amit a régiek így fejeztek ki: minden változó, csak a változás maradandó. Az emberi lelket emberi lelken keresztül ismerjük csak, nincs más mértékünk - a mértékegység mérésre szorul, és nincs senki, aki tehetné. Íme, a *lelkek relativitási törvénye* éppen olyan kétségbeejtően valószínű, mint ahogy Einstein a mennyiségek mérésének világában kimutatta. Egymással mért mértékek - mintha valaki azt mondaná: hogy mi a méter? száz centiméter - és mi a centiméter? egy méter századrésze. Mert nincs az a bölcs Szókratész és az a tudós Freud Zsigmond, akinek jellemrajza és lélekelemzése fölérne a párizsi platinarúddal: ez utóbbiról, ha a délkör negyvenmilliodrészének tekintem, mégiscsak tudok valami határozottat.

A bizonytalanság szorongó szédülése fog el, ha elgondolom, kire hallgassak hát, kinek hihetek, kiről tudom meg, hogy embertársam, akihez igazodni, akihez hasonlítani akarok, ha érdemes, akitől különbözni szeretnék, ha kell, milyen *valójában* - s milyen ember vagyok *valójában* *magam*, akit csak lelkek tükrében láthatok, ha e tükörről kiderül, hogy annyi-féleképp torzít, ahányféle?

Hinnem kell Valakiben, aki nem ember, hogy az emberben hinni tudjak. Vágynom kell Valakire, aki nem ember, hogy az emberre vágyni tudjak. Meg kell értenem valakit, aki nem ember - mert kell lennie Valakinek, aki az embert embernél jobban megérti.

ÉBREDÉS

Mi az, csöngettek?

Valaki jött... Kinyílik a szemem, kóválygó eszméletem színén még képek bukdácsolnak, *szövegtelen* képek, amiknek nincs közük *velem*, nem szólnak *rólam*, múltó életemről, közelgő halálomról...

Egy hajó... sziget... rohanó felhő... gépmadár...

Képek... boldog álom...

De már ébredezek... a ringatózó képek végtelen, csodásan boldog tengeréből, melyben kopolytyú nélkül hal, mely fölött szárny nélkül madár voltam, süllyedtem, emelkedtem, szem nélkül láttam, fül nélkül hallottam, test nélkül mámorban vonaglottam - a képek tengeréből már fuldokolva nyújtja ki polipkarjait a felriasztott értelem, hogy megkapaszkodják valami koldusfogalom kopott plundrájában: egy szóban, mondjuk.

Itt vagyok megint: köröttem a börtön, négy fala négy világtáj; de csak *én* vagyok, aki nézi - én, a feltörhetetlen dió, melyből se ki, se be. Én-fogalmak, szavak, emlékek, ismeretek, tervek, félelmek, vágyak gyurmája... én... várjunk csak, még nem biztos talán...

Még homályos az egész... még nem tudom, talán tévedtem... össze kell szedni magam...

Én...

Az első dolog, amire ráeszmélek ébredéskor... Az első part, ami feltűnik tenger ködén keresztül - part, de minő idegen! Idegenebb, mint Kolumbusznak volt ama halvány földcsík.

Én! De ki az, hogy én?

Lássuk csak, hogy értessem meg magammal. Én, valaki vagy valami, amit tegnap este itt letettem: itt is maradt egy helyben. Még most is itt van. Hosszúkás, hengeres tárgy, a tetején golyóféle, valami puha szövettel - ez az első. Van még valami?

Nyugalankodva érzem, hogy még van. Van valami, ami ennél is fontosabb, amit tudni kell, folyton eszembe kell tartani, figyelni kell rá, vigyázni, mondogatni magamban, mert különben nagy baj lesz. Én... én... ahá, tudom már. A nevem. Így és így. A nevem és hogy annak idején megszülettem... Hol is? Igen. És hogy azóta... igen, mi is voltam? Tudom már - gyerek... aztán felnőtt... ez a legfurcsább ebben a pillanatban - hosszú pillanatokig tart, míg elhiszem magamnak. Hogy én már fel vagyok növe - nem vagyok gyerek, nem most történt először, hogy látom a világot, az örökké tartó csodálkozás szájtató, időtlen rémületében -, hogy én, én, én felnőtt vagyok, ugyanaz a furcsa, szakállas állat, amik ott ugráltak körülöttem a Meseországban! Meseország vasorrú bábája nem kímélt engem se - engem is elvarázsolt felnőtté, szakállas manóvá, mélyhangú, vadszemű, verekedő kobolddá - igen, igen, nem álmodom, hihetetlen, de úgy van - felnőtt vagyok, gyermekeim vannak, feleségem van - mint a többinek! rettenetes! és csak én tudom, hogy ez varázslat! a többi mind azt hiszi, közéjük tartozom én is, úgy is bánnak velem. Alászolgája, mondják, Izé úr, hogy vannak a gyerekek?

Azt hiszik... hogy én is... hogy én is, mint a többi... hogy élek, időben és térben - és hogy tehát meg fogok...

Hogy meg fogok halni!

Majdnem elnevetem magam, olyan komikusan hat rám ez a furcsa fölfedezés... Mi ez? Próbálom erőltetni a dolgot, hát persze, igen, igen... én meg fogok halni... meg fogok halni... meg fogok halni... én, én, én... Nem, túlságosan bolond ötlet, ennyire még nem vagyok ébren... hogy ezt elhiggyem... Azt igen, azt el tudom még hinni valahogy, hogy ez a hosszúkás, hengeres tárgy, hogy ez nem lesz... de hogy a képek... a hajó... a sziget... a rohanó felhő... a ringatózás képek tengerén... ami *én vagyok*... hogy ez nem lesz... ami ugyanazt jelenti, hogy nem is volt, nincs is... nem, hát ez számárság, már hogyan lett volna, hogyan volna... hiszen egyéb sincsen...

Mi az? Mit akarnak?

Hogy én... jó, jó, tudom... mi az, Ilonka? Mi az? Ki az? Telefonáltak? Hogy azt a cikket... Az a, tudom már...

Hogy szóljak hozzá ahhoz a kérdéshez... a szerkesztő úr elhatározta, hogy megszólaltatja a legtartalmasabb gondolkodókat ebben a kérdésben...

Igen... mindjárt megírom - hol a cipőm...

Tartalmas... tartalmas...

Honnan vette ezt a szót, hogy tartalmas, csak ezt tudnám! Valami tömlőt képzel maga elé, ami meg van töltve gondolatokkal, tudással, emlékekkel... amibe már régóta gyűjtögeti valaki a politikai helyzetről való lehetséges gondolatokat, és most már tele van...

Ha ezt a tartalmat látná!

MILYEN LESZ A DIVAT?

Hogy fognak öltözködni férfiak és nők? A kérdés érdekes, de korántsem fantasztikus, mint ahogy a felületes fecsegő, aki mindjárt „fantasztikum”-ra gondol, mihelyt jövőbe látásról van szó, hinné. A bábeli fogalomzavarnak, amiben a ma embere él, egyik jellemző tünete a költészet és tudomány összezagyválása - a „jóslás”-t, a „jövőbe látás”-t költői, váteszi képességnek tartja, holott - Ostwald kitűnően fogalmazta meg - jósolni csak a tudomány jósol, jövőbe csak a tudomány lát, a költő vágyakozik és remél, legjobb esetben *akar* valamit.

Minden „fantasztikum” mellőzésével s tekintettel a fogalomzavarra, ha az ember fenti kérdést felveti, előbb két szóval el kell intézni, mi az az öltözködés, mi az a ruha?

Az iskolában úgy tanuljuk, hogy hideg és meleg ellen való védekezés egyrészt, másrészt meztelenségünk eltakarása, szeméremből. Ha az ember egynemű lény volna, férfinő egy személyben, ez a meghatározás még akkor se állná meg a helyét - hacsak fel nem tesszük, hogy ebben a világban nem volna tükör se: az ember ugyanis önmagának is szeret tetszeni, eltekintve attól, hogy férfi-e vagy nő. De mi ez ahhoz képest, ahogy *egymásnak* akarunk tetszeni, férfiak és nők?

Nyilvánvaló, hogy a ruha, kezdettől fogva, mindenkor és mindenütt, nyolcvan százalékból a nemek egymás előtt való tetszelgését szolgálja - egyenes folytatása, nem is folytatása, hanem fejlesztése és finomodása annak az iparnak, amit az állatvilág visz véghez tollakban, színekben, szörmékben, sörényekben, bóbítákban, valamint - annak az iparnak, amiben nem tudni, milyen rejtélyes utakon és módokon és milyen rejtélyes céllal, a *növényvilág* fejti ki a legnagyobb erőfeszítést.

A nemek vonzalmának két pólusát - kelyhet és porzót - a növényvilág hangsúlyozza a legpazarabb bőkezűséggel, szirmok és színek és levelek és nedvek és ízek és édességek és mérgek szinte tébolyodott forgatagában. Az emberállat nőténye, mikor a mostoha természet-től csupaszon hagyott (e ponton a hüllőkére emlékeztető) testét - nem eltakarni, de felhívni a figyelmet e meztelenségre - feldíszíti, szívesen merít az életnek ebből az ősforrásából, a növények kiapadhatatlan divatcsarnokát keresve fel. Minden korok furcsábbnál furcsább divatkísérletezésén túl, visszatér, mint szivárvány a vihar után, a leghatásosabb divat, ami a nőt virágnak tünteti fel - derékban hajladozó, a szoknyák dús szíromzatában „széttérülő”, fáról vagy ágról lecsüngő, kelyhével befelé fordított virágnak.

A női divatnak ez a motívuma *állandó* valami; nem visszatérés a múlthoz és nem is fejlődés, hanem mind a kettő egyszerre - kár itt differenciálódásról, stíluskialakulásról, kultúrhistóriai összefüggésekről beszélni. Amíg a nő teste *így és ilyennek, úgy és olyannak* kíváncsú és vonzó, mint amilyennek tegnap és ma volt: a lebegő, hajladozó, nyíló és csukódó, szemérmes és kacér nővirág mindig vissza fog térni, hogy szétrepegessen és kipattantsa a feszes lovaglóruhák, sportkosztümök, bukjelszoknyák és egyéb „garçonne”-iádák burkát és gubóját. A rémesen hangsúlyozott felsőtest (puffok és sonkaujjak és denevérszárny) éppen úgy leapad idővel, mint a rémesen hangsúlyozott alsótest (turnűr, krinolin) - s minden huszonöt évben, minden nemzedék tavaszán, kibújik kemény és merev rügyei közül az a valaki, akit Horatius éppúgy, mint Petőfi rózsaszálamnak és tulipántos gyöngyvirágomnak tisztelget.

Sokkal érdekesebb és izgatóbb, mert lázítóbb és forradalom előttibb probléma a férfidivaté. Több mint száz éve járnak itt Európában a férfiak valami különös maszkban, aminek mintha az volna a rendeltetése, hogy az emberfit minden nemi jelleg nélkül való elvont fogalomnak, két lábon járó formulának tüntesse fel, akinek férfi mivolta annyit szerepel csak a nemek viszonyában, amennyire a nők által elcsábítható, mintha a férfi, éppen úgy, mint a nő, nem volna csábított és csábító is egyben, úgy, ahogy van, ugyanazokkal a *testi* eszközökkel. A „négyhengeres rendszer”, ahogy Capilláriában hívják, e megszegyenítő fegyencuniformis, ez a bűnbánó szerzeteseknek való, ruhának csúfolt mértani idom, ez a fekete kályhacső, amibe Metternich korszaka fejestül-végtagostul, szőröstül-bőröstül belegyömöszölte a kultúra remekét, a modern férfit, az életfogytiglani nemtelenségre ítélt kizárólagos Embert, hogy aztán elszörnyedve a látványtól, teljes joggal „csúnyábbik nem”-nek nevezze azt, akit így elcsúfított (soha azelőtt eszébe nem jutott volna józan szemnek egy *nemet* csúnyábbnak látni, mint a másikat!) - ez a rabszolgadivat, aminek gazdasági okát a szociológus, ha akarja, keresheti abban, hogy a férfi öltöztette a nőt, de a férfit senki se öltöztette, több mint száz éve termeli, kultúra és élet kölcsönhatásában, a férfi és nő közti viszonyról szóló téveszmék és rögeszmék és elméleti szörnyszülöttek fogalomzavarát. Nem kell az állati étellel való megszegyenítő összehasonlításhoz folyamodni azért, hogy a férfitompa, a színek és formák gazdagságával való hímnemű csábítás természetes jogát bizonyítsuk - az ember története bőven igazolja, időben és térben, milyen erőszakolt és nevetséges az a felfogás, hogy a divat eszközei, szép színek és vonzó kelmék és változatos formák érzéki hatásokra, szemnek és fülnek, sőt orrnak beállított külsőség, csak a férficsábításra való női test kellékei - hogy a férfi, a maga nemében, nem ugyanolyan természetű vonzóerő a nő számára, mint a nő a férfi számára - hogy a nő a test, a férfi pedig a lélek, hogy a nő a mágnes, a férfi a nyersvas, a nő a nap, a férfi a bolygó - holott ikercsillagok ők, egymás körül keringenek, egyformán vonzódnak egymáshoz, tehát egyformán kell vonzaniok egymást.

Korunk biztató jeleket mutat, hogy a férfidivat elnyomásának ez a hosszú korszaka vége felé jár Európában. A háború, a katonaviselet, mely annyit máris elért, hogy kettétörte a kályhacsövet, felszabadítva az emberi test két természetes választóvonalát, derekat és térdet: az a széles kör, amiben az általános védkötelezettség terjesztette ezt a ruhalehetőséget, talán előkészíti a férfiruha forradalmát.

RÁDIÓ!... RÁDIÓ!...

*Riport, vagy kiáltvány, vagy üdvözlő beszéd, vagy amit akartok, abból az alkalomból,
hogy francia leckét vettem az Eiffel-toronyból, és a Kossuth Lajos utcában úgy táncoltam,
hogy a londoni Savoy Hotel jazz-band zenekara húzta hozzá a talp alá valót!*

Első kép

Ezerkilencszázkilenc. Budapest. Lehetetlen, hogy eszembe ne jusson. Egy stráfos szekér vendégrúdján robogok ki a Rákosra, konflist nem lehet kapni, az egész utat ellepik a járművek, fekete rajban áramlik a tömeg. Odakint vagy százezer ember hemzseg és toladodik, senki sem lát az orra elé, de nem is akar: a szemek fölfelé fordulnak. - Végre hat óra felé rekedt kerepelés a tér tulsó felén összetákolt bódé felől - dermedt, halálos csönd -, a szájak kinyílnak, a szemek kimerednek. A következő pillanatban lent, alacsonyan, de határozottan *a fejek fölött*, piszkossárga, hosszúkás folt bukkan elő túlhan - a dühös, ziháló kerepelés erősbödik - még egy perc -, és kemény körvonalakban belerajzolva az alkonyodó égbe, közel, egészen közel, *de fölöttünk*, fölöttünk! szabadon lebegve, dacosan és mérgesen tart felénk egy óriási, kerek szárnyú sárga cserebogár. Még egy perc, és már a fejünk fölött van - alul, lábak helyett, kerekek lógnak lefelé, oldalról tisztán látni a két szárny között Blériot bórsipkás fejét. És ahogy közeledik, ahogy távolodik - nyomában a szinte nem is emberi ordításnak egy hulláma rohan, amihez hasonlót sem azelőtt, sem azóta nem hallottam. Csak arra emlékszem, hogy kinyújtott kézzel kapkodtunk a Repülő Csoda után, mintha meg akarnánk fogni, megtapintani, meggyőződni róla, hogy valóság, kemény tárgy, ember ül rajta, és szabadon lebeg és halad a léghen. És a torkunkból artikulálatlan, állati hangok törnek elő - nincs éljen és bravó, vihogunk és sikoltozunk és lökdössük egymást. - Így jelent meg tizenöt esztendővel ezelőtt az Embermadár Budapesten - s a kábító ünnepség után írók és újságírók szerteszéledtünk, és azon az éjen róttuk a híradást, vezércikket, ünnepi köszöntőt: üdvözlöttük a Repülő Embert.

Második kép

Ezerkilencszázhuszonnégy, októberi derű, ugyanott. Bandukolok tűnődve a Belvárosban. Egy helyütt valami fotográfus bolt kirakata ötlík a szemembe, véletlenül. A kirakatban különös dobozok, rézcsapokkal, lámpákkal, sodronyokkal, lent technikai szakkönyvek, fent felirat: „Rádió felvevőkészülékek eladása és felszerelése. Bemutató előadások csütörtökön kilenc órakor.”

Befordulok a boltba, rokonszenves fiatalember fogad. Bevezet az irodafülkébe, készségesen szolgál felvilágosítással. Igen, szeptember elseje óta vannak üzemenben, felesben bérelték a boltot egy fotográfus cégével. A Rádió Részvénytársaságot külföldi mintára előkelő urak elnöklete alatt most alakították: ő maga hat éven át külföldön tanulmányozta a szakmát. Most már kezdenek érdeklődni, naponta három-négy készüléket adnak el, különösen vidékieknek.

A pulton sorban állnak kis és nagy dobozok: mindegyik fölött a jellegzetes, rombusz alakú keretes antenna. Fönt, a bolt tetőzetén két szál vékony drót húzódik végig szerényen.

Vezetőm megáll az egyik doboz előtt. Megfogja a készüléket, átviszi egy kis asztalkára. Tányér alakú erősítő kürtöt kapcsol bele. Lassan csavarni kezd egy fogantyút... közben magyaráz:

- Fölfelé megyek a hullámhossz-tabellán... így... lássuk csak, mi a program?

Kis füzetet tanulmányoz: az egyik sort megböki ujjával, óráját nézi.

- Hét óra tíz... francia lecke az Eiffel-toronyból... Azonnal...

Még egy csavarintás. Egyszerre erősen, tisztán csengő és ékes férfihang, az utcára is kihallatszó bátorsággal.

„La conjugation du verbe irrégulier: naître...”⁸

„Biegung des unregelmässigen Zeitwortes: naître...”⁹

És a francia nyelvmester, aki ott csücsül az Eiffel-torony tetején, barátságosan magyarázza nekem a Kossuth Lajos utcai boltban, hogy kell hajtogatni a „születni” rendhagyó igét franciául. Nekem és még vagy egy millió embernek, Bécsben, Londonban, Berlinben, Bukarestben, Szófiában, Teheránban, Kiskunfélegyházán és Tátraszéplakon.

Egy mozdulat kisujjal az emeltyűn: a francia nyelvmester katedrástul, Eiffel-tornyostul, abban a pillanatban eltűnik, mintha a föld nyelte volna el - megszűnt létezni, ajkán a félig kimondott szóval -, álom, amiből felriadunk. Három másodperc múlik el: néhány csavarintás. A beszélő tányér sivít, remeg, hörög - a hangzavarból mintha összetört edények csörömpölése válna ki, aztán éles trombitaszó - egyszerre ritmusba zökken az egész, vidám jazz-band hangjaivá folyik össze, ujjongó néger indulót játszik harsányan, teli tüdővel a bolond masina. A lábam önkénytelenül táncra billen.

- Hát ez mi?

- Hangverseny a londoni Savoy Hotelben - kiabál vezetőm. - Egész délután működik, Berlinben erre táncolnak a lokálokban.

Három percig élvezzük a hangversenyt - most lássunk valami mást.

Csavarintás - London, a Savoy Hotel, elhallgat, visszamerül másfélezer kilométer távolság ködtengerébe, csak a képzelet hallja még darabig, s látja a messzi, messzi, messzi fényt hunyorogni.

De a Messzehalló Fül, ez a kis fekete doboz tovább forgolódik, fülel, figyel, kémleli a láthatárt - óvatosan hegyeződik, nem kerülheti el semmi a figyelmét. Hangfoszlányok suhannak át az érzéklet körzetén, mint meteorok, kitüzesedve a légkörben... Szavak, zenei töredékek... Honnan, ki tudná hirtelenében? Talán Zürich vagy Bordeaux, vagy már Bécs...? Most megint elkapott valamit, észrevett valamit a fejünk fölött lebegő remegésből - úgy látszik, valahol a közelből, a láthatáron innen, mert erősen kopog, berreg, erőlködik. Aztán megszólal a fekete tányér. Öblös, recsegő hang,

- ... a miniszterelnök erélyesen utasítja vissza Rassay Károly gyanúsítását... Peidl Gyula: Jobb hazafiak voltak maguknál... Általános zaj, elnök rendreutasítja Lendvai-Lehner Istvánt...

Itthon vagyunk!

Vezetőm leakasztja füléről a hallgatókat, a tányért kikapcsolja. A kis fekete dobozt visszateszi a többi közé. Szédülve nézek körül... A bolt másik oldalán lemezeket vásárolt valaki, kint villamos csenget. A főnök úr magyaráz... egy-egy szó üti csak meg a fülem.

---

⁸ La conjugation du verbe irrégulier: naître - a «naître» (születni) rendhagyó ige ragozása

⁹ Biegung des unregelmässigen Zeitwortes: naître - a «naître» (születni) rendhagyó ige ragozása

- Hja, Amerika! Ott ma már elképzelhetetlen az élet rádió nélkül - úgy hozzátartozik a civilizáció képéhez, mint az autó meg a villamos. A kis készüléket magával viszi mindenki mindenüvé... körletekre van osztva az egész város, minden körletnek megvan a maga állandó hangversenye, hírszolgálatása, előadássorozata, gyermeknevelő leckeözpontja...

Hallgatom... kábulat környékez, a világ forog velem. De nem képletesen, mint a részeg emberrel - ez a Földgolyó *valódi forgása*, a Földé, amit a Messzelátó Szem, a Messzefutó Láb után most a Messzehalló Fül zsugorított össze olyan kicsivé, hogy percek alatt nyargalok rajta körül, a zsebembe dughatnám, nézhetném rajta az idő állását, mint valami kecses kis kristályórán, aminek mutatói, a délkörök, lassan fordulnak el szemeim előtt. Ez megint a vadember szédülete, jól érzem itt a belvárosi kis üzletben... ugyanaz, amit ott éltem át tíz éve a Rákoson, mikor először repültem. Valamit el ne felejts, aki csodálkozol túlzott csodálkozásomon, blazírt olvasó, unatkozó pesti polgár. A Földgolyót körülfogó hangkörlet, a végtelenbe hosszabbított hallás szenzációját bennem és velem nemcsak én éltem át először életemben most, néhány perccel ezelőtt, itt a pult mögött. Ez nem olyan szenzáció, mint az első léptek, az első megismerés, az első úzás, első csók - testi életünk állomásai. Mindezek csak a *mi* egyéni életünkben történnek először - apánk és nagyapánk átélte ezeket s ránk hagyta örökségül, idegeinkbe ágyazva, a *hajlandóságot*, ami csaknem annyi, mint az ismeret... De aki e korban *először* repült, *először* hallotta a tulajdon fülével, amit száz kilométer távolságban beszélnek, abban nem az egyén, hanem az Ember, az emberi Fajta élte át először ezt a csodát, mert Fajtánk keletkezése óta, húszezer év után, *ez a generáció* jutott el először olyan érzéki élményekhez, amiben nem volt része őseinknek soha, amiket, hogy lehetségesnek érezzen, az erre való hajlandóságot nem hozhatta magával a bölcsőből. Ne csodálkozzatok hát, hogy borzongás fut végig a hátamon, a képzelet elragad. Még egy-két évtized és az Ember megszűntet minden természetes távolságot, fölöslegessé tesz minden mozgást, ugyanakkor, amikor a sebesség hihetetlen fokozásával máris parányivá zsugorította a távolságokat. Szobája akkor csakugyan Aladdin csodakastélyává alakul át: ha a Messzehalló Fület összekapcsolja a Messzelátó Szemmel, a szoba egyik fala ablakká változik, amin a Földkerekség panorámája húzódik el szédítő forgással, és ott áll meg, ahol akarja. Egy csó a szája előtt, fülén kagyló, előtte fehér vászon. S ha tudni és látni akar, belekiabál a csőbe: „Hé, Pista, most jutsz eszembe, tíz éve már nem láttalak, hol vagy?” s pillanat múlva a kagylóban ott a válasz „te vagy az, Muki? Itt ülök Pekingben a házam tetején, hát te mit csinálsz ott Pesten? Jó színben vagyok, idenézz!” s a következő pillanatban lámpa villan, s a vásznon pekingi ház jelenik meg, színes kerttel előtte, s a ház tetején ott hajlong mosolyogva a tíz év óta nem látott Pista, oly tökéletes tisztaságban, hogy fölösleges testileg találkozoznunk. Hé, emberek, és ez nem mesebeszéd, nem figurás álom, nem fantasztikus utópia, nem Wells-regény - itt állok a boltban, a földön, ébren vagyok, saját fülemmel hallottam -, ez így van, ez így van, hallottam, láttam, rémes és nagyszerű! Az Ember! Az Ember! szülőanyjánál, a Természethnél nagyszerűbb ember, több nála, különb nála, nem tartozik neki felelni, felel érette is, felel mindenkiért, istenért, világért, amit nem ő teremtett, de íme, ha kell, meg tudja teremteni, annyira a saját tervei szerint - a Felelős Ember, az Istenember, itt van megint, mint néhány év előtt, meglátogatta Budapestet! Találkoztam vele!

A főnök úr kikísér, nagyon örült, bizony jó volna, ha kicsit felráznám az érdeklődést. Igen, igazam van, furcsa, hogy tulajdonképpen észre se vették, ahogyan csendben, szinte hír nélkül, a Rádió eljutott országunkba is. Ajánlom magamat.

Hús szél jön a híd felől. Esti lapot kapkodnak a sarkon: Frereich bevallotta a gyilkosságot! Mit szólsz hozzá, emelkedett a Szalámi. Nem, barátom, nem látod világosan a helyzetet, nincs áttekintésed. Szélesebben kell ezt nézni, fölülről - akkor nyilvánvaló, hogy Bethlen nem tarthatja magát. Miért, a horogkereszteseknek talán nincs igazuk? Á, kérlek, mind csupa gazember! Szét kell ütni köztük, nem engedik el a koncot. Csak bízd Gömbösre: az tudja, hol kell

megfogni a boldogabb végét a botnak! Nem, itt minden tönkremegy, elrohad, itt vége mindennek, a gazdák nem engedik be a nyersbőrt.

Messzelátó Szem - Messzehalló Fül - Messzefutó Láb - Égberepülő Kar - álljatok meg, hagyjátok abba! *Ezeknek* van igazuk, itten - mit ér a legyőzött, megnyergelt, túlhaladott Természet - mihez fogtok vele, ha meghódítottátok? Mit hallsz, mit látsz a mennyországban, kikkel találkozol, ha közéjük repülsz? Emberekkel, emberrel, aki mindent megváltoztatott maga körül, de maga nem változott - gyöngé és beteg, esendő áldozata önnön bűneinek, gyöngeségnek és gyávaságnak, szegény! Hagyjátok abba, fiaim, mit fúrtok és faragtok, furcsa kis felvevőkészülékeket, rézsodronyt, lámpát, kicsi kapcsolót, emeltyűt - mesterséges fület, mesterséges szemet, mesterséges lábat, jobbat az eredetnél! Milyen nevetséges! Fül és szem és láb, eszközei csak a remegő kocsonyának, ami ott lüktet csontkoponyátok mögött - mit értek vele, ha *az ott* marad a régi -, *messzebb* lát és hall, de nem lát és hall *többet*, nem képes rá, higgyétek el! Félre ezekkel a gyermekjátékokkal - bontsátok fel a koponyát, ha meritek, s nézzétek meg, mi van benne? lehet-e segíteni rajta? mert gyarló és tökéletlen, hatezer éve ugyanaz!

Igaza van Pestnek, ha nem ünnepli a Rádiót, ahogy tizenöt éve a Repülőgépet ünnepelte - ugyan kit váltott meg, kit tett boldoggá a Nagy Találmány? talán azokat, akiknek pár évvel utóbb bombákat dobált a fejére - vagy azokat, akik dobálták, s most remegve várják a bosszút? Ha csak annyit jelent a dróttalan hullám, hogy könnyebben lehet hadat üzenni, muníciót robbantani - kiknek kell a fény sebességével rohanó emberi rosszság? Nem, köszönjük - nem kell a dróttalan háború -, nem kell a szabadalmazott, kasza nélküli Halál! - s majd ünneplünk, Láthatatlan Sugár - ha gyökeret vertél, s látjuk, hogy megbecsülted magad! Addig szolgálj bennünket hűséggel, érdekes idegen, mi pedig figyelni fogunk rád, s igyekszünk tanulni tőled. Messzeszóló Száj - de megcibálunk, Messzehalló Fül, ha rosszra akarsz csábítani megint - egyelőre elégedj meg egy barátságos istenhozottal!

LELŐTTED A CSÁBÍTÓT...

Lelőtted a csábítót, szerencsétlen barátom - mit tettél, az Istenért?

Én nem ismerlek, nem ismerem az asszonyt, aki miatt lelőtted, nem ismerem őt se, a daliás katonát, akit lelőttél, nem ismerem senkit, csak az indulatot, amiben cselekedtél - nem szólok bele, ne aggódj, a boldogtalan életedbe, nem ítélek, nem védlek, nem vitatkozom, nem adok tanácsot, nem csinállok elméletet belőled - talán nem tartalak úriembernek, de viszont csirkefogónak se tartalak, amiért lelőtted -, én nem mondom, hogy úgy kell az ilyennek, így kell az olyannak - nem fogom rád, hogy áldozat vagy, nem vagy te nekem se erős, se gyenge, hiszen nem ismerlek: - és abból, amit tettél - éppen erről akarok beszélni neked -, nem ismerhetlek meg - ha ismernék, azt mondanám, *nem ismerék rád*, mint ahogy hallom, a barátaid is mondják, hogy ezt nem hitték volna rólad. Mert azzal, hogy valaki lelövi a csábítót, hidd el, kevesebb adalékot nyújt egyéniségének megértéséhez, mint egy mozdulattal, ahogy a szívtart felemeli, vagy ahogy elneveti magát, vagy ahogy köszön, ahogy hozzászól egy kérdéshez - ilyesmit kellene tudnom rólad, vagy az asszonyodról, vagy a csábítóról, hogy beleszólhassak a hármatok közt felmerült szomorú esethez. De én nem láttam az arcod, nem hallottam a torokköszörülést, ahogy elindultál, nem figyeltem meg, hogy hunyorítottad a szemed - nekem nem lehet rólad véleményem, hiszen csak annyit tudok rólad, hogy lelőtted a csábítót, semmi többet - annyit tehetek csak, hogy ismeretlenül félrehívjalak, és rémülten, suttogva megkérdem: mit tettél, az Istenért, szerencsétlen?

Lelőtted a csábítót - de hát miért? Hiszen a csábító *téged* meg nem csalt, *téged* nem ámított, félre nem vezetett - hűséget nem ígért neked, bódító csók közt nem suttogta füledbe „örök-ké!”, nem hitette el veled, valamikor, a csodálatos éjben, hogy csak *ketten* vagytok a világon, hogy csak bíz rá bátran a titkod, a titkot, hogy ember vagy, a titkot, amit magadtól is féltettél - csak bíz rá bátran, mondj el mindent, amit nem mondtál el anyádnak, azt is, ő megőrzi neked. Mit tettél, szerencsétlen? Mit tettél, bolond - azt hitted, ahogy gyermeket fenyegetsz: „*ezzel* a kezeddal torkoskodtál?” és megütöd a kezét, éppen úgy megfenyítheted az asszonyt is, „*ezzel* csaltál meg?” és lelövöd a csábítót, mintha összetartoznának, mintha a csábító valami alkatrésze volna az asszonynak és nem külön ember, csak önmagáért felelős.

Nem, nem - az Istenért, csak ezt ne! Csak ősi törvényekre ne hivatkozz - csak az *ősembert* ne emlegesd, meg az őszallatot, a hímet, aki párját bosszulja meg, az ősi ösztönt, ami keresztültör minden civilizáción! Mit tudsz te az őseemberről azon kívül, amit tudós könyvekben és tudákos filozofálásokban olvastál, hallottál. Te, mikor ölni mentél, nem dobáltad le ruháid, nem csattogtattad a fogad, nem verted meztelen melledet, nem görbítetted a karmod - felöltöztél inkább, nyakkendőt kötöttél és agyafűrt revolvert dugtál jól szabott nadrágod zsebébe.

Nem, nem az őseMBER - ne hidd el, amit rád fog a félművelt, ostoba fajpszichológus. Nem az őseMBER vére párolgott elboruló szemeid előtt - nem torzonborz himállatok emléke ködlött eléd -, máshol láttad te ezt, máshonnan emlékeztél te erre a mozdulatra, ahogy az úriember lelövi a csábítót - máshonnan ragadt meg benned a kép, olyan parancsoló erővel, hogy azt hitted, *te vagy az*, akit a kép ábrázol s úgy kell tenned, ahogy ott láttad.

Nagyon is hüén utánoztad, rá lehet ismerni a képre. Könyvben olvastad, vagy színpadon láttad, vagy kaszinói beszélgetés közben jelenítette eléd néhány odavetett szava az uralkodó közfelfogásnak, annak a beidegződött valaminek, a társadalmi erkölcsnek, vagy hogy nevezem, aminek - jól jegyezd meg - *nem mindig tükre, nagyon gyakran alapja és teremője a pusztá szórakozásnak tartott, kicsit lenézett, kicsit pedig túlbecsült irodalom*. Lelkiismeretlen, rossz írók áldozatai vagytok ti ketten, csábító és bosszúálló úriember, inkább mint ősi ösztö-

nőké - ne higgyetek a lelkiismeretlen, könnyelmű pszichológiának, aki nem titeket, hanem testvérét, ezt a rossz irodalmat próbálja mentegetni, amikor - a dolog könnyebbik végét ragadva meg - lehetségesnek tartja, hogy az ősemler kitör a civilizációból, de nem hirdeti, keményen és kérlelhetetlenül, hogy a civilizáció hatalmasabb erő, mint az ősemler. Te nem tudod, de én tudom, mit hoztál magaddal a színház ruhatárába, mikor könnyedén csevegve kérted ki a kabátod - mit tettél, szerencsétlen?

CSAK

Hároméves lehettem, mégis igen jól emlékszem, mikor először hallottam ezt a szót. Hároméves korában az ember már túl van életének első korszakán, amit tudományosan „leíró vagy megismerő”, népszerűen: „mi ez?” korszaknak lehet nevezni. Minden szülő tudja, hogy körülbelül eddig tart az a viszonylagosan még tűrhető állapot, mikor a gyerek mindenről megkérdezi: „apa, mi ez?”, „anya, mi az?” - amire még csak-csak lehet felelni, feltéve, ha a gyerek nem esik túlzásokba, és nem kérdezi meg, hogy a „palacsinta” szóból mit jelent a „pala” és mit jelent a „csinta”. A szülő számára jóval nehezebb és keservesebb az ezután következő, mondjuk így, „oknyomozó” korszak, a kauzális összefüggések kutatásának korszaka, amikor kezdődik a „miért?”-ek egymásba kapcsolódó, végtelen láncolata. Apa, miért nem megyünk sétálni? Mert esik az eső. Apa, miért esik az eső? Mert felhők vannak az égen. Miért vannak felhők az égen? Mert összegyűltek. Miért gyűltek össze? Mert vizesek. Miért vizesek?

Ilyenfajta lehetett az a doktoravató vizsga is, amitől szegény jó apám verejtékezett hároméves színem előtt, mikor a huszadik „miért”-nél váratlanul, röviden és fenyegetően és keményen ezt felelte: „csak!”, és elfordult.

Nagyon jól emlékszem, milyen megdöbbenéssel néztem rá. Csak? Mi az? Ezt a nyelvet nem értettem; első pillanatban úgy hatott rám, mint később, ha török vagy angol szavakat ismertem meg. Inkább indulatszónak éreztem, olyanfélének, mint azt, hogy „jaj!” vagy „ejnye!” vagy „nahát!”, aminek fogalmi értelmét nem kutatjuk, csak érzelmi színezetét. De nem kérdezősködtem tovább, tűnődve és elkomolyodva hallgattam el, kicsit meg voltam sértve, bár nem tudtam, mitől - sejteni kezdtem, hogy világszemléletemben fordulat áll be. Az okozati összefüggések mindent megvilágító erejében való hitem rendült meg - azóta se szedte össze magát egészen. Pedig ettől a pillanattól fogva, ha visszatekintek belső életemre, úgy veszem észre, minden értelmes gondolatom és töprengésem e „csak” szó ellen való, e „csak” kiküszöbölésére, leküzdésére, magam alá gyűrésére és letiprására megfeszített, keserves küzdelem volt. Mert egyre sűrűbben metszették ketté azóta ezzel a szóval egymásba kapcsolódó szomjas kérdéseim fonalát, eleinte az élők, később, könyveiken át, a holtak - elvesztve bizalmam, utóbb hozzászóltam, hogy a kérdéseket *magamnak*, tegyem csak fel, senki másnak - mégis eljött a kor, mikor önmagam is, az egyetlen, akihez bizalommal fordulhattam, így feleltem az utolsó kérdésre: „csak!”, és vállat vontam, és nem álltam szóba magammal tovább, holott jól tudtam, hogy éppen *ez az utolsó* kérdés volt a legfontosabb, hogy erre kellene választ kapni, mielőtt bármire elszánnám magam, mielőtt beleegyeznék életembe, hajlandó volnék élni tovább.

Csak!

Boldogok, akiket a nagy pörben, amit elvesztettek, vagy megnyertek, csak az *ítélet* érdekelt - de mit tegyen a magunkfajta boldogtalan, akit az *ítélet indokolása* jobban izgatott, talán még magánál az ítéletnél is? Az élet ítéletei hosszúak és bonyolultak: szenvedés és halál, vagy öröm és biztató kedv a végrehajtók - de az indokolás mindössze ennyi: csak.

Indokolás! Hiszen még azt se tudja az elítélt: kinek a nevében hozták a verdiktet? A vallás monarchikus világreformjának hívei istenre hivatkoznak - a molekularendszer demokratikus köztársaságának ügyészei, a tudósok, a mindenkire vonatkozó Természeti Törvény nevében kérik a megszületettség bűnében talált vádlott elmarasztalását! A misztikus szkepszis ügyvédjei megleégesznek annyival, hogy biztatják a szegény delikvenst: oda se neki, nem fog fájni, magának jobb így, higgye el, ennek így kellett lenni - eszük ágában sincsen semmiségi panasszal pertörlést, perújítást követelni: *nekik* nem fontos.

Indokolás! Ki törődik az indokolással? Indokolás: csak. Miért: csak? Csak. Hanem tetszik, keress magadnak egy másik világmindenséget.

De mégis - miért?

Miért jó itt a rossznak - miért rossz itt a jónak? Nemesség, erkölcs, szépség, okosság, szeretet - miért jelent ez gyöngeséget, alulmaradást - rút rosszság, ostoba önzés miért jelent erőt, diadalt? Miért kelnek életre, sokasodva, a Természet egyik kezéből pompás szépségek, boldog életek - hogy elpusztítsák őket, gyötrelmes jajgatás halálkínjai közt másféle szépségek, másféle életek, amik ugyanannak a Természetnek másik kezéből kerültek elő? Miért biztatja életre ugyanaz a szózat a bárányokat, mely a farkasokat a bárányok elpusztítására biztatja?

Csak.

Ne tűnődj, élj - de ha élni kell és nem tűnődni, miért a váratlan bánat, ami utolért, mert nem számítottál rá? Ne habozz, mert elrohan melletted az élet - de ha nem habozol, vele akarsz rohanni, miért ütközöl fejjel a falnak?

Csak.

Miért kell leküzdeni a vágyat, aminek teljesülése reményében születél, ahhoz, hogy élhess? Ahhoz, hogy élj, miért kell megtagadnod éppen azt, *amiért* élsz: a boldogságot? Miért vonz, ami veszedelmes, miért veszedelmes, ami vonz?

Csak.

Miért vágysz rá, tudni mindent - holott mindent tudni rossz neked?

Csak.

Csak, csak, csak... zuhog le rád a kemény szó, zuhog le kemény fejedre, amit nekiszegzel - míg elkábulsz, mint a kőzaporban s tompán, elboruló szemmel várod: jöjjön hát az utolsó, ami betöri végre, s véget vet kérdésnek, válasznak egyszerre. De még akkor is, utoljára - kérdés marad nyitott szemedben, mint a költőnek, mikor beszélni nem tudott már, s reszkető kézzel

írta le utolsó szakaszát a világ egyik legszörnyűbb versének: (*Heine: Lass die heil'gen Parabolen...*)¹⁰

...also fragen wir beständig,
Bis man uns mit einer Handvoll
Erde endlich stopft die Mäuler -
Aber ist das eine Antwort?!¹¹

---

¹⁰ *Heine: Lass die heil'gen Parabolen...* - Heine: *Mit nekem már cifra zsoltár*; a „*Lazarus*”-hoz című ciklusból

¹¹ *also fragen wir beständig...* -

Szánk imígyen tátong szünetlen,
mígnem egy maroknyi száraz
fődet tátott szánkba dognak -
no, de ez csak mégse válasz?!

(Karinthy Frigyes fordítása)

„ÉN”

Címszó az Enciklopédiához

Az idézőjel s az alcím enyhítse a címben foglalt két betű furcsán ható hangzását - rémes volna különben, képzeljünk el egy könyvet vagy egy darabot vagy akár egy értekezést, sőt, autobiográfiát ezzel a címmel, milyen ízléstelen, szerénytelen, émelygős, eredetieskedő volna, csaknem szemtelen - pedig ez utóbbi műfajnak, akár holmi lírai versnek, kifejezetten és bevallottan, fenti fogalom a tárgya. Mégse szokták így kiírni, legföljebb utalni rá „Élettörténetem” vagy efféle vonatkozásban - egyébként csak igékkel kapcsolatban használjuk ezt a szót vagy birtokviszonylatban.

A tudákosok annyira mennek, hogy még a szót magát is, külön, birtokviszonyba hozzák magukkal - „az én énem” - mondják, csakhogy elkerüljék a végleges és végérvényes leszámolást ezzel a fogalommal.

Pedig egyszer le kell vele számolni. Jó nehéz lesz. A Nagy Enciklopédiában, amit a huszadik századnak a múlttól független forradalmár szellemében fognak majd megcsinálni, a legfontosabb feleletek egyikét kapja meg, akire ez a címszó jut az „É”-kötetben, meghatározás céljából.

Most azon tűnődöm, mihez kezdenék, ha nekem osztanák ki? Értsük meg, nem rólam van szó, nem arról, hogy akit önök ilyen és ilyen név alatt ismernek, személyesen vagy hallomásból, mondjon el mindent, amit az illetőről tud, tekintettel arra az előnyre, hogy állandó és szüntelen külső és belső értesülései vannak róla. És nem is holmi filozófiai vagy metafizikai spekulációról, „külvilág”, „belvilág”, „objektum”, „szubjektum”, „öntudat” s egyéb e körbe vágó fogalmak felhasználásával - ezek, megfelelő helyen, külön tárgyaltnak az Enciklopédiában, s nem is alkalmasak rá, hogy az „én” címszó definíciójában szerepeljenek, lévén a definíció megmásíthatatlan törvénye, hogy nem fordulhat benne elő olyan fogalom, aminek megértéséhez éppen a meghatározandó fogalom értelme szükséges.

Aki a címszót kapja, annak arra kell felelnie, röviden és tömören, mire gondol, mit érez, mihez hasonló vagy milyen más gondolatra és érzésre emlékeztető élménye van, ha ezt a szót: „én”, minden cselekvési és birtokviszonytól függetlenül kimondja - s elfogadni akkor lehet csak válaszát, ha mindenki habozás nélkül és tűnődés, belső ellenőrzés nélkül kénytelen elismerni, hogy ő is ezt érzi, számára is ezt jelenti a szó.

Fogalom csak tárgyilagos lehet, mindenki által egyformán felfogható - s az „én” szónak semmi értelme nem volna a használatban, ha nem mindannyiunk által ismert tapasztalatra vonatkoznék.

A nehézség nem is abban rejlik, hogy felismerjük ezt az élményt. Tetten érni, rajtakapni magunkat a meztelen érzéssel, mely rendszerint egyéb érzésekkel és indulatokkal vegyülve lüktet idegeinkben, mikor a bennünket ért benyomások hatása alatt jól vagy rosszul érezzük magunkat - leválasztani róla ezeket a benyomásokat: ez az, ami csak véletlenül sikerülhet, kedvező, ritka körülmények között. S akkor is, veszedelmes játék - ki tudja, a finom műszert nem teszi-e alkalmatlanná céljaira, ha megvizsgálás ürügye alatt szétszedjük - annak, hogy élünk, az „én” nemcsak feltétele, de egyetlen lehetséges módja is egyben, s a józan ész ösztönszerűen húzódozik tőle, hogy megbolygasson valamit, aminek összetételét nem ismeri.

Néhány furcsasága és különlegessége van azonban ennek a fogalomnak, amiket lehet és érdemes leszögezni, mielőtt a meghatározásra sor kerülne.

S ezekből különféle ellentmondások adódnak, amik mind azt mutatják, hogy roppant kényes fogalomról van szó.

Ilyenek.

Az egész világon egyetlenegy példány van belőle. (Ezért szokták szembeállítani az egész világgal.) Ezzel a szóval, hogy „én”, a világ minden volt és létező élőlényei közül egyetlenegy lehet csak megjelölni. A többi mind te meg ő.

Egyetlenegy!

Képzeljétek el, ha olyan értékes, olyan hatalmas volna, mint amilyen magában álló! Minő ritkaság, Koh-i-noor, ereklje és becsérték, már kikiáltási árban is, a praetium affectionis erejével!

Én őfelsége.

Az angol nyelv, mely még Isten nevét is kis betűvel írja, ezt az egyetlen főnevet (a „névmás” szó nem illik rá, mihelyt „név”, akkor már „más”) hatalmas, magában álló nagy „I”-vel jelöli, mintha azt akarná mondani, hogy ez csak kezdő betűje a titoknak - vajon mit jelent? I! Igazság? Itt kezdődik? Vagy hogy ez a betű a római egyes számmal azonos - azt jelenti, hogy Egy, Első, Magányos. Angol szöveget olvasva, úgy ágaskodnak a betűsor fölé ezek az I-k, mint a kilátótornyok és fároszok, egyedül, a tenger vizéből.

Ennek ellenére (lásd feljebb) nem illik pucéran, szöveg nélkül kimondani vagy leírni. Szemérmetlennek érezzük, mint a testi meztelenséget.

A héber vallás Isten nevét nem engedi kimondani, csak szinonimákban.

Olyan sokat jelent, annyira létezik, annyira az egyetlen bizonyosság (Descartes!), hogy úgy kell tenni, mintha semmit sem jelentene.

Vagy mintha nem is létezne.

Érdekes, a fejlődési ismeret szerint nem is okvetlen szükségesség.

Nem minden egyed „én” is szükségképpen. A kisgyermek nem használja a szót, harmadik személyben beszél önmagáról, és vannak primitív népek, melyeknek nyelvkincséből teljesen hiányzik az „én” szó.

Visszafelé menve, feltehető, hogy az állatoknak egyáltalán nincs olyanféle érzésük, mely az „én”-t a többi életjelenségből megkülönböztetné. (A növényekről nem is beszélve, ott a fajta és egyén oly szorosan függ össze, hogy sokszor magunknak se különböztetjük meg.) Ha az „én”-t ilyenforma tetszetős formulával akarnám meghatározni: „én” alatt minden élőlények között, azt az egyetlent értem akit, ha megütöttek vagy megcsíptek, belső jelekből állapítja meg ezt a tényt (fájdalom) s nem külsőkből (abból, hogy az illető ordít vagy vonaglik vagy elszalad) - akkor az állat szenvedését valahogy úgy kell elképzelni, mintha csak ennyit érezne: valahol valami fáj, valami szenved, valamit tenni kell, hogy ez megszűnjön.

De még a létező Én is bizonytalanságban van önmaga felől.

Nagy általánosságban lehetne annyit mondani, hogy az én szó alatt azoknak az éber képzeteknek összességét gondolom, amik a kérdés felvetésének pillanatában jelen vannak abban az emberben, akire a kérdés vonatkozik - de ki ad módot a sok pillanat azonosítására?

Emlékeinkről első személyben beszélünk. Mégis, gondold meg: megtörténhetik, hogy valamire egyáltalán nem emlékszel többé, soha nem is fog eszedbe jutni, halálodig - vajon az az ember, akit akkor az emlék idején énnek nevezted, s aki járt-kelt, itt volt meg ott, ezt és ezt tette és gondolta és érezte, s akiről te tökéletesebben megfedkedted mint halott az ő életéről - ezt az embert mered-e magaddal azonosítani?

Aki voltam - úgy emlékszem csak rá, mint bárki másra.

A múltban nincs többé „én” - ezt a formát csak kényelemből használjuk, emlékeink felidézésében.

Én - ez egy pillanat. S a következő pillanat ígérete.

Én - nem volt és nincsen. Én - ez csak lesz.

Ismeretlen és bizonytalan, mint az eljövendő.

Pesti Napló, 1930. augusztus 10.

JÓZAN ÉSZ

Címszó a Nagy Enciklopédiához

1

(Gyöngébbek kedvéért: a Nagy Enciklopédia még nincsen meg, ez a két szó, mint ahogy annyiszor hangoztattam, abból a meggyőződésé vált tapasztalatomból született, hogy a huszadik századnak újra s még fokozottabban volna szüksége, fogalmainak bábeli zavarában, arra a tisztító munkára, amit néhány francia író - később hasznosnak és szükségesnek igazolódott módszerrel - a tizenennyolcadik században kísérelt meg, csaknem minden területén az ismereteknek és gondolatoknak.)

2

Ez csak néhány jegyzet, nem meghatározása a címszónak, csak hozzászólás az esetekhez, amelyekre alkalmazni szokták. Tehát nem azt akarom vizsgálni, *mi a józan ész*, csak azt, hogy általánosan *mit értenek alatta* mostanában, mikor emlegetik. Ha érzésemben igazam van, a vizsgálódásból ki kell derülnie, hogy a közhasználat hamis képzeleteket fűz ehhez a kifejezéshez.

3

Egy idő óta ugyanis megint gyakran használják. A „józan észre” hivatkozik a politikus és a közigazdász, a kritikus és dramaturg, a bíró és az elítélt, sőt igen gyakran - s ez, mint látni fogjuk, már kissé aggasztó tünet - maga a teológus is. Isten akaratának hirdetője. A „józan észre” mint valamire, aminek ítéletében meg lehet bízni, mert a józan ész a teóriáktól és teorémáktól meg nem fertőzött, tiszta és egészséges gondolkodás biztosítója. Ennek a fogalomnak magyar kifejezése igen tetszetős és jól sikerült, zamatos magyar szó lévén, hazánkban még ez a filológiai véletlen is kedvezett (nemzeties lévén a hangulat) újabb népszerűségének („a józan eszem azt súgta”, „józan ésszel elgondolhatatlan” stb. összetételekben) - s így sokan akadnak, akik jóformán azt se tudják, hogy maga a fogalom, mint ellentéte a tudakosságnak, vagy kereken és őszintén: a műveltségnek (ezzel is be szokták helyettesíteni: „paraszti ész”, „jó parasztész”) éppen úgy bizonyos filozófémák függeléke és műszava volt eredetileg, mint bármelyik társa: a tizenennyolcadik század közepének filozófikus francia szerzői hozták divatba „bon sens” néven ezt a portékát, s eleinte nem is volt más céljuk, mint hogy a francia szellem kiváltságos őserejének hízelegjenek vele. Tény, hogy ez a szó, „józan ész”, filozófiai, tehát tudakos műszó, paradoxonban kifejezve ilyenformán nyugodtan vonhatom le a vizsgálat első eredményét ebben a tételben: *a józan ész nem a józan ész fedezte fel.*

4

De nem is fedezhette volna.

Azt az ész például, mely e pillanatban, koponyám falán túl, éppen abban mesterkedik, hogy újra felfedezze, vagy inkább pörére vetköztesse (leleplezés és felfedezés rokoncselekvések), sok mindenféle állapotban ismertem már, csak éppen abban nagyon ritkán, amit általában józannak szoktak nevezni. Különösképpen pedig azt az állapotot, melyben valamit *egyedül*,

minden segítség és segélyforrás nélkül, magától *megértett*, megismert, sőt még *ki is fejezett*, tehát mások számára is érthetővé tett, nem merném józannak nevezni: éppen ellenkezően, az a felfokozott és túlfűtött, izgatott és lüktető erőfeszítés, ami ilyen esetekben „jött rá” erre az értelemre, sokkal inkább hasonlított a részegséghez és mámorhoz, a minden egyébről, életről és érdekről megfeledkező megszállottsághoz, mint ama másikhöz, a józanhoz, amelyben állítólag „világosan” jelentkezik a dolgok értelme. Ó, nem, kedves Józanész barátom, ne áltasd magad: az a világosság, amelyben a dolgok értelme egy pillanatra valóban felvillan, néha, nem a te fejedből árad. Pislákoló kis mécseseddel éppen csak a felületen mozgó közhelyeket világítod meg: messzebbre és mélyebbre látni nagyobb tűz fényében lehet csak, s ennek a tűznek *lángja* van, önmagát emésztő. Nietzsche így írja le:

Ja ich weiss woher ich stamme
Ungesättigt gleich der Flamme
Glühe und verzehr ich mich
Licht wird alles was ich fasse
Kohle alles was ich lass
Flamme bin ich sicherlich.¹²

Rousseau pedig, hírhedt *Vallomásai*-ban, egyik legszárazabb, de legeredetibb értekezésének, a „Contrat Social”-nak keletkezésére emlékezvén, így beszél róla: „egy körtefa alatt ültem, mikor az alapgondolat felvillant bennem... órák múlva tértem magamhoz, arra eszmélve, hogy idő és tér eltűnt és *mellényem nedves volt csorgó könnyeimtől*”. Ismétlem: tárgyában száraz és „józan” gondolatmenetről volt szó - de meg vagyok győződve róla, hogy a nagy matematikai felfedezések is hasonló lelkiállapot eredményei.

5

Mert ha már szavakról van szó, ragaszkodjunk csak a szavakhoz s méghozzá magyarán - a francia, ha a módszeres dialektikának *ellentéteiből* határozza meg a fogalmat, ám hadd tartsa a „bon sens” ellentétének a „mauvais sens”-t, vagy akár a tébolyt - mi nevezzük csak részegségnek azt, ami a józansággal szemben áll.

Viszont a különös *alkoholról*, arról, ami a mindennapi emberi értelmet nem mindennapi, mert örök érvényű felfedezésekre és megismerésekre képessé teszi, a lángész boráról állapítsuk meg józan, jóhiszemű szemmel, hogy nélküle nagyon kevésbé vitte volna előre a világot a józan ész.

6

Ami még kisebb baj volna. Nagyobb baj az, hogy inkább *visszatartotta*.

Kerékkötő volt mindig a döntő pillanatokban: valódi ellentétét, az *alkotó* észét, inkább akadályozta, mint támogatta munkájában.

---

¹² *Ja ich weiss woher ich stamme...* -

Úgy van! Tudom, honnét jöttem!
Telhetetlen láng-gyönyörben
égek, izzok, pusztulok.
Fény lesz mind, amihez érek,
szén, amiből már nem kérek:
úgy van, úgy van, láng vagyok!

(Szabó Lőrinc fordítása)

Mikor az alkotó ész megsejtette (anélkül, hogy „józan” szemmel látta volna), hogy a Föld a planéta és nem a Nap: a „tisztafejű” emberek felháborodva tiltakoztak, világszerte, az ilyen nyakatekert, mesterkéltné, futurista, dadaista okoskodás ellen - hiszen csak „rá kell nézni” a józan észnek, és láthatja, hogy nem így van. S mily tiltakozás követte, a józan ész nevében, Spallanzani óvatos feltevését, hogy a véglények nem ott teremnek a vízben, hanem belekerülnek, míg a mikroszkóp, ez a tébolyodott és okoskodó műszer, be nem bizonyította, hogy a levegőben lebegnek, ott, ahol a józan ész csak levegőt „látott”, semmi mást: - *mindenki* csak azt látta, márpedig a józan ész legpregnansabb műfaja, a *közmondás* szerint „több szem többet lát” (ami mellesleg mondván egyike a legnagyobb számárságoknak, ugyanoda tartozik, mint a másik közmondás: „ha hárman mondják, hogy részeg vagy, fekjüdj le”, megfélekezve róla, hogy éppen a nagy felfedezések hőséneke szokták mondani, nem hárman, hanem háromszázmillióan, hogy részeg és fekjüdjön le).

7

Sajnos, a tapasztalat szerint, a józan ész ellentéte nem a nyakatekert téboly, hanem az élesen látó tudomány s talán a mélyen látó *religio*, holott e két törekvés látszatra egymásnak is ellentétei. Egy lényeges pontban hasonlítanak, s ezzel kerülnek szembe a „józan ésszel” - ezt a pontot a tudomány így fejezi ki, „lehetetlenség nincsen, csak ismeretlenség”, a vallás pedig így, „credo quia absurdum”, elhiszem, *mert* képtelenség.

8

Tipikus képviselői közt nem fogsz találni se igazi tudóst, se igazi papot, se igazi művészt, még életművészt se.

Annál több közepszerű embert, egész tömegeket. Reálpolitikust szép számmal, kereskedőket, az egész nyugodt és mosolygó világot: nyugodtan járkál a vulkán fölött, a kemény rögön, melyről „józan ésszel” nem lehet feltenni, hogy földrengésre készül, hullámszerűen fog, mint a tenger laza tömege.

És a nőket, majdnem kivétel nélkül, ők képviselik tulajdonképpen a józan ész: a létező állapotok megbízható letéteményesei, konzerválói ők. Alkotni nem szoktak, de van egy tehetségük, aminek révén a lángésszel egyenértékű egyéniségek emelkedhetnek ki közülük: *uralkodni* tudnak. Az uralkodáshoz, lévén az a fennálló rend konzerválása, éppen úgy értenek, mint a háztartáshoz: gondolj Angliai Erzsébetre, Mária Teréziára, Viktóriára.

Ha már a királyság intézménye fennáll: királyválasztás esetében csak nőre szavaznék.

Mert valamint a tudomány mindig türelmesebb volt a babonával szemben, mint a babona a tudománnyal szemben - az alkotó értelem mindig türelmesen és megértően, sőt sokszor lelkesen hiszi és hirdeti, hogy józan észre, általában, szükség van: tiltakozni csak az ellen szokott, mikor illetéktelenül bitorolja magának a meg nem illető helyet, s bírálni merészeli feljebbvalóját: a lángészt.

Maradjon ott szerényen, ahová való, szűk körében: a műhelypadon, a hivatalban, a tűzhely körül s az uralkodói vagy diktátori trónon, ahonnan tömegeket kell irányítani.

Az Ember útjának megvilágítását e világon bízza erősebb fároszokra.

Pesti Napló, 1933. márc. 5.

SZEMET HUNYNI

Címszó az Enciklopédiához

Most ezt a szót is felbontom, megnézem közelebbről. Egyszerű szavak mellett szaladunk el egy életen át, s a szórakozott magamfajta (Bergson az egész irodalmat a szórakozottság gyümölcsének tartja) néha megáll egy szó előtt, elbáméskodik, meglátja benne azt, amihez *neki* semmi köze, ami mégis a lényege ennek a szónak. Legtöbb esetben egész másvalami, mint a közhasználatban való értelme. Néha éppen az ellenkezője. Valódi lelkét a szó csak nagyon távoli vonatkozások egybevetése után adja ki.

Persze, alkalom kell hozzá, magától nem megy az efféle: s az alkalom *mindig* véletlen. Ma reggel borotválkozás közben kaptam magam rajta, hogy ennek a kis magánműtétnek, aminek minden férfi egyetlen és legfőbb „specialistája” (tíz-tizenöt év kell hozzá, hogy tulajdon arcunkat megismerjük ebből a szempontból), egy bizonyos nagyon kényes pontján, a száj szegletben, ahol legkönnyebben szalad belénk a borotva, az utóbbi években önkéntelenül, de rendszeresen *behunyom a szemem*, mert így könnyebben és biztosabban esem át a veszedelmes mozdulatokon. Ez első pillanatban meglepett, hiszen a felületes fiziológia szerint minél több érzékszervem vesz részt egy művelet végrehajtásában, annál tökéletesebben sikerül a teljesítmény: a fejlődéstan szerint a magasabb rendű élőlények gazdagabb és szabatosabb teljesítményeiket éppen a külvilággal való gazdagabb és szabatosabb érintkezés lehetőségeinek, a *minél többféle* érzékszervnek köszönhetik. De aztán eszembe jutott, hogy viszont éppen a *beidegzésben*, azokban a műveletekben, ahol minden a gyakorlottságon múlik, az érzékszervek összműködése sokszor inkább káros, mint hasznos, az érzékszervek zavarják egymást a kivitelben, egyszerűen azért, mert az egyik érzékszerv (mondjuk, a tapintás) *jobban* beidegezte a dolgot, mint a másik (mondjuk, a látás), s a koordinációban egyenetlenség áll be. De hiszen a közönséges tapasztalat régen leszámolt ezzel. „Hunyd be a szemed és ugorj!” - szokták mondani, és csak most veszem észre, hogy ez nem egy kétségbeesett cselekedetre való felhívás, hanem igen praktikus jó tanács: izmaim sokkal precízebben fogják végrehajtani a rájuk bízott feladatot, ha nem zavarja őket a *káprázat* (szédülés, hibás perspektíva stb.), amit szemünk tökéletlenségének köszönhetünk. Egy másik, tréfás mondás: „nem lát a szemétől” egész határozottan utal a tényre, hogy egyéb érzékszervünk, de sokszor nem is érzékszervünk, hanem maguk az idegek, sokkal megbízhatóbban „látnak”, mint a szem, s ha arról van szó, hogy *hajszálnyi pontossággal* kell eligazodnom a külvilágban, biztonságosabb dolog az idegek ősi, ösztönös műszerére bízni magunkat. Egy enciklopédista elődöm (és kísérom a *Mennyei Riport*-ban), Denis Diderot hallatlanul érdekes és izgalmas riportban számol be valahol egy *született vakkal való* mélyreható beszélgetéséről. Az illető egyetemi tanára a magas matézisnek és *fizikának*, elsőrangú tudós a maga korában, akinek a valóság tudománya, a természettan, hálával tartozik. Ez a vak tudós szerényen és óvatosan, hogy meg ne sértse látó barátját, annak a szemérmes nézetének ad kifejezést, hogy fizikai kutatásokra nem vaksága *ellenére*, hanem *éppen amiatt* érzi magát különlegesen hivatottnak. „Az önök információi alapján - mondja a tudós Diderot-nak - elég érthető fogalmat kaptam róla, mit jelent *látni*, s be kell vallanom, hogy a fizika világában való sok tévedés és félreértés okát találtam meg az absztrakciókban való könnyelműségnek: erre a könnyelműségre az a kényelmes helyzet csábítja önöket, hogy a szemükből (ahogy én fogalmaznám) egy hosszú bot vagy csáp mered ki, amivel meg tudják tapintani azokat a távoli tárgyakat is, amiket mi vakok nem érünk el a kezünkkel. Félre ne értsen: nem tartom önöket nyomoréknak, csak azt állítom, hogy éppen az olyan komoly tudományban, mint amilyen a fizika, sokkal megbízhatóbb műszer a

kombináló agyvelő, mint ez a látásnak nevezett csáp, aminek tökéletlensége éppen a *formák* megértésében okoz zavarokat.” Ezután egy egész sereg vitathatatlan bizonyítékot sorol fel, amikből kiderül, hogy legértékesebb felfedezéseire és megállapításaira soha nem jutott volna, ha történetesen ép szemekkel látja meg a napvilágot.

Tévedne a rajongó utópista, aki az Übertmenschet nem öt vagy hat, de legalábbis egy tucat „érzékfölötti” érzékszerv boldog birtokosának képzelel? Annyi bizonyos, hogy az állat- és növényvilág biztonságérzete, amivel a bonyolult és ellenséges külvilágban eligazodik, él és szaporodik és cselekszik, és nehéz, szinte bámulatos produkciókat végrehajt, hogy ez a biztonságérzés *nem* a külvilággal érintkező érzékszervek számával és tökéletlenségével áll egyenes arányban. Keserves tapasztalatból tudjuk, hogy a baktériumoknak se szemre, se fülre, se tapintásra, még csak a „hatodik érzékszervre”, az ivari ösztön fészkeire sincsen szükségük, hogy kárhozatos biztonsággal találják meg sokszervű testünkben pont azokat a sejteket és váladékokat, amiken keresztül földhöz vágjanak, és kiszolgáltatassák bomló testünket utálatos rokonaiknak, a rothadás miazmaíának. Vagy mi szüksége érzékszervekre a fáknak és virágoknak? Egy fontosabb útján, aki egyszer megfigyelte, amint óvatosan, de a legkirályibb biztonsággal kúszik fel a meredek falon, szégyenkezve kell, hogy elismerje intelligenciájának, hogy úgy mondjam, *sporttehetségének* tökéletlenségét, ezzel az egyszerű testrésszel összehasonlítva: én bizony észre se vettem híres szemeimmel azt a pirinyó szemcsét a falon, ahová Futó Béby kisasszony csallhatatlanul kidobta a teniszlabdát, vagyis azt a gömböcskét, amivel aztán megkapaszkodik benne, hogy tovább fusson, kecsesen és egyszerűen.

Így aztán nem tartod majd a tudós affektálásának vagy eredetieskedésének, ha Einstein biztosít róla, hogy a legnagyobb kalamajkát tanainak megértése körül az „Anschaulichkeit” okozta, a laikusnak az a botrányos magatartása, hogy képtelen megfeledezni szemeiről, mikor a *valóság* világát felkínálja neki. Őbenne volt annyi tisztesség és emberi méltóság, hogy behunyja szemeit, különben hogy nyílt volna ki lelkében s értelmében az intuáció ősforrása?

Szemet hunyni...

Vajon az erkölcsi világban se jelentené ugyanazt ez a szólásforma, mint ahogy a köztudatban szerepel? Az *opportunizmus* aljas filozófiája sajátította ki magának a szót, vajon nem méltó inkább a legmagasabb bölcsesség fogalomtárába, vajon nem akkor értjük meg legjobban a rosszaság és bűn elviselhetetlen s mégis szükséges jelenlétét a világon, ha szemet hunyunk fölötte?

Goethe utolsó éveiben sokat évődött a kortársak rajongásán, amivel az „isteni” jelzőt egy világért nem hagyták volna el neve mellől. „Azt hiszem - mondotta -, azért hasonlítanak Istenhez, mert éppoly kevésbé szólok bele kis játékaikba, mint ő.”

Fordítsd hát meg a mondást: „vak tyúk is talál szemet”.

Még hozzá elég pestiesen hangzik, ha így variárod: „*csak a vak tyúk talál szemet*”.

Pesti Napló, 1935. júl. 21.

ŐSZIBARACKKONZERV

Címszó az Enciklopédiához

- Te őszibarackkonzervet vásárolsz, mikor ugyanabban a boltban ugyanazért a pénzért, sőt olcsóbban, friss őszibarackot árulnak, most lévén a szezonja? - kérdezte kicsinylően és gyanakodva Zoltán, amiben nem a kicsinylést nehezményeztem, hanem azt, hogy ilyen hosszadalmasan fejezi ki magát, holott már az első három szó után tudtam, mit akar mondani, s türelmetlenül vártam, hogy unalmas fejtegetésére röviden és tömören ezt válaszoljam:

- Igenis, őszibarackkonzervet vásárolok és nem friss őszibarackot, s ha ezért lenézel vagy ostobának tartasz, csak azt mutatja, hogy nem lévén tisztában a fogalmakkal, természetesen a valósággal és az igazsággal se vagy tisztában. Számodra a konzerv s ennek megfelelően az egész *konzervativizmus* elmaradottságot, legalábbis az *újjal és frissel* szemben valami kisebb értékű pótlékot jelent, mint ahogy meg vagy győződve róla, hogy a fiatalság *minden esetben*, úgy szubjektíve, mint objektíve, magasabb rendű és tökéletesebb életforma az öregségnél. Nyilván az is átfut rajtad, milyen jellemző a hanyatlásomra, hogy én, aki forradalmárnak, újítnak, utópistának indultam, most ott tartok, hogy a reakciót védem és támogatom, rettenetes és megbocsáthatatlan felületességemben összezaggyálva a reakciót a konzervativizmussal, holott *majdnem* ellenkező értelme van a két szónak. Én azonban, aki fogalmakban csakúgy, mint ételben és italban, csak a megbízhatót és kipróbáltat fogadom el, értesítlek téged, hogy a barackkonzervet ezúttal azért helyezem a friss barack fölé, mert konzerválás céljaira a gyárak kénytelenek, már csak a konkurrencia miatt is, a legjobb és legválogatottabb gyümölcsöt kiválogatni: a friss gyümölcs hetven százaléka, mire a városba ér, törődött és rothadt, legjobb esetben éretlen, legrosszabb esetben kukacos. Ha egy konzervdobozban találsz döglött kukacot, égszakadást-földindulást kiáltasz, feljelented a kereskedőt, átkot szórsz a társadalomra, olyan képtelenségnek érzed a dolgot, ugyanakkor, mikor a friss gyümölcsben magától értetődő végetnek érzed, hogy férget lelsz minden második szemben, feltéve, hogy kibontod, képmutató te, aki a konzervananaszban észreveszed a muslincát, de a friss cseresznyében nem veszed észre a csörgőkígyót! Hogy én konzervatív vagyok? Hát jó, legyek konzervatív - és legyek reakciós, ha úgy tetszik, mert igenis, állítom, hogy a teremtés fájának, ha nem is legízesebb, mindenesetre legnépszerűbb gyümölcse, az ember is, akkor ér többet, mikor az évek konzervdobozában kiderült róla, hogy megbízhatóbb és nemesebb *anyagánál* fogva jobban bírta az idők múlását a koravén „fiatalok”-nál. Az óbort bezzeg magad is dicséred, s nem tartod igaztalannak tízszeres és hússzoros árát, szemben az ideivel, holott mi más a bor, mint kivonatolt és megtisztított szőlőkonzerv, nem is említve, hogy ma már a mustot is nagyszerűen tudják konzerválni, ami nem jelent kevesebbet, mint az örök ifjúság elixírjének felfedezését. De te, ifjú forradalmár és újíto, soha nem fogod megérteni, miért láttál engem hol *jobbra*, hol *balra* a korszellemtől, ingadozónak és köpenyegfordítónak rágalmaztál, titokban nem vetted észre, hogy *én* álltam egy helyben, s a híres korszellemelek ugráltak körülöttem, hol jobb oldalamba kerültek, hol balra: magam - igen büszkén vallom - a régi kipróbált és megbízható eszmék hitében és hirdetésében emeltem magasra a demokrácia, testvériség és szabadság konzervszelencéjét, a tiszta óbort, úgy bizony, elavult és idejétmúlt liberális, ami vagyok, aki leszek, még forradalmár is ugyanezzel a reakciós fejemmel, az egyre növekvő évszámok gögijében, egyre fiatalabb meggyőződéssel, egyszerűen azért, mert ezeket az eszméket az eszmék kérésztűtű bolondgombái közül válogatta ki a nagy konzervgyáros, az Idő, méltónak találván őket a megmaradásra. Konzervatív vagyok? Mi lennék egyéb, az istenért, művész létemre? Mi más a művész az emberek közt, akik csak a futó napoknak, rongyos kis életüknek élnek, mint élő tiltakozás a mindent elsöprő Idő törvénye

ellen: makacs és elszánt konzervkészítő, aki márvány és festék és kotta és betű konzervdobozába gyömöszöli a „friss és új”, tehát bomló és rohadó (veszed észre a rímet: rohanó és rohadó?) tüneményeket? Mi más „célja” van még minden művészetnek, minden kultúrának, kiválogatni az életjelenségek zuhatagából azt, *amiért kár*, hogy elmúlik, kiválogatni s elrakni szilárdabb és tartósabb anyagok oldalába az eleven életet, rekonstruálni belőle azt, ami méltó rá, kőből és vászonból és időálló szavakból? Mi más rázott fel, mi más fertőzött meg, mi más varázsolt művésszé, hatéves koromban, mikor először vegyült a szépség fölötti elragadtatásomba a nyugtalan és elviselhetetlen bánat- és hiányérzés, hogy *mindjárt elmúlik*, tehát hiába szép, mi másért turkált a kezem koromban és színes agyagban, hogy a kert fehér homokjába rögzítsem a szivárványt, ami halványodni kezdett odafent az égen, mi másért kerestem dadogó szavakat első szerelmem csókjai közt, *kifejezni* s ezzel lefogni az eltűnő boldogságot, amit a csók azért idézett csak fel, hogy rögtön elbocsássa megint? Konzervatív vagyok? Úgy látszik, csakugyan az vagyok, s úgy látszik, éppen ez az egyetlen, amivel, ember mivoltomban, különbözöm minden egyébtől ezen a világon, sem a létben, sem a természetben, sem az életben nem tapasztaltam sehol hasonlót, ezek az alkotó erők valóban nem konzerválnak semmit, akkor se, mikor ezerszer ismételve meg önmagukat, mindig új meg új anyagon, ezerszer követik el ugyanazt a hibát, nem tanulva s mindent elfelejtve, százmilliószor pocskolva, pazarolva halálba, amit százmilliószor megalkottak, újrakezdve mindent, naivan és gondtalanul, mert ugyan mi *tekint vissza*, hogy a tanulságot megértse, az emberen kívül ki az, az emberen kívül, aki konzerválja az élményt, amit úgy nevezünk: Emlék? Az Idők s benne a Dolgok folyton változnak, s csak egyben következetesek, hogy soha vissza nem fordulnak, vissza nem néznek, ezért nem vagyunk mi Dolgok és Tárgyak, hanem egészen másvalami, amire új szót kellett találnia annak, aki a *lélek* szót kereste: de ugyanúgy használhatta volna az *emlékezés* fogalmának valamelyik változatát. Konzervatív vagyok, mi lehetnék egyéb ebben a süppedő és szétfolyó és szertefoszló közegben, ami körülvesz, ha nem tudok belenyugodni, hogy elsüllyedjek, szétfolyjak és szertefoszoljak vele együtt, s görcsösen ragaszkodom hozzá, hogy valami maradjon belőlem, ha más nem, a folytonosság, ami összeköti a múltat és a jövőt? Nézz körül közvetlen világodban, s vedd fontolóra, a jövő felé forduló utópista és futurista és progresszív ifjúságodban, mi fog itt történni? Nem kell hozzá se Spengler, se Keyserling, se Rabindranath Tagore: bármelyik napilap bármelyik rovatából, bármelyik közgazdasági jelentésből, külföldi hírből, rendeletből és intézkedésből a kétség és a legrosszabb eséllyel való leszámolás bizonyossága süvölt feléd, mutass valakit nekem, aki a mai Európa fennmaradásában jobban megbízik, mint Noé, amikor bárkáját, ezt a nagy konzervskatulyát építeni kezdte? Ararát hegyén vagy az Eiffel-tornyon köt ki majd a mi bárkánk, ha a jövőben hinni merünk, meg kell kísérelnünk legalább, hogy a süllyedő föld raktárából átmentsünk egy mintakollekciót, meg kell kísérelnünk felépíteni a piramist, nem lakóhelyül, mint a bolondos babilóniai királyok, hanem a múmiánk koporsója gyanánt, mint a bölcs fáraók tették, jól tudván, hogy *ez a legtöbb*, amit átmenthetnek az özönvízen. Aztán, ha ennyi megmarad belőlünk, intő példa és emlékezés, ám hadd kezdődjék előlről az egész, egy *árnyalattal* bölcsőbb Ádám és Éva ágyékából, akik okulván a múltakon, nem harapnak belé frissen a férges almába, hanem elteszik befőttnek és almakonzervnek, mint ezt az őszi-barackot, már ki is bontottam, kóstold csak meg, milyen gusztusos és zamatos.

Pesti Napló, 1935. aug. 4.

KEGYELET

Címszó az Enciklopédiához

A temetőből hazajövet (kedves ismerőst hantoltak el) tűnődtem fenti címszó tartalmán, külön enciklopédiám módszerével, ami azt jelenti, hogy nem „egyesítettem a szempontokat”, nem „absztraháltam általánost az esetlegestől”, nem kerestem az „örök emberi természet rugóit”, nem választottam szét az objektív és szubjektív szemléletet, általában nem helyeztem semmiféle szemléleti koordinális rendszerbe a dolgot, feldobtam a szót, és vártam, milyen képzet-társulások jelentkeznek maguktól és minden megerőltetés nélkül. Először is azt vettem észre, hogy valami ellenállást kell legyőzni magamban, mint mindig olyankor, mikor nem természetes, hanem kinyilatkoztatott törvényes, dogmatikus konvencióval kerül szembe az eleven és független képzelet. Természetesen önként adódó, magától értetődő kegyeletről beszélek, ami kedves és szeretett barátok, rokonok, hozzátartozók emlékéhez fűződik, ehhez nem is kellett volna külön gyűjtőszót kitalálni, a hiányérzést kifejező bánat és fájdalom szótára körülírja a dolgot, nem is beszélve a minden szót fölöslegessé némító elérzékenyülésről, amivel egy régi arcképet nézünk, vagy a könnyekről, ami úgyis elszorítja a torkot, amikor a hátramaradottak hallgatagon megszorítják egymás kezét. De hogy ezenfelül van kegyelet, amit a társadalom nemcsak jogává, de kötelességévé tesz életszolgálatba besorozott katonáinak, erről élénken tanúskodik maga a törvény, mely „kegyeletsértés” címen üldözi és bünteti a szórakozott polgárt, ha megfeledkezik a halottaknak kijáró tiszteletről, illetve tiszteletadásról, vagy pláne aktív tiszteletlenséget követ el.

A törvényeket nemcsak tisztelem, de passzionátusan szeretem is, mint a jó kártyás, aki tudja, hogy a kártyaszabályban nem az a fontos, jó-e vagy rossz, illetve nincs is jó vagy rossz, csak jól alkalmazott és rosszul alkalmazott kártyaszabály - a társadalom nevű óriási kártyacsatában egy a fontos, hozzáértő számára, hogy mindenkire egyformán vonatkozzék, s lehetőség szerint zárja ki a hamisjátékot. Mégis - pusztán lélektani és nem politikai szempontból - vannak törvények, amik groteszkül hatnak rám (a „túl buzgalom” vagy „túlzott óvatosság” szabályainak nevezném őket) egyszerűen azért, mert olyasmit *követelnek* az embertől, ami *úgyis megvan* benne, mint hajlandóság és emberi affektus (ilyen például a hazaszeretet is). Az első ilyen cikkelybe iktatott szigorú törvény a zsidó „szeresd felebarátodat” és „tiszteld szüleidet” volt, ezeken már gyerekkoromban csodálkoztam, miután szerettem felebarátaim és tiszteltem szüleimet, tehát furcsa volt, hogy ezt nekem nem *szabad*, hanem *muszáj* tenni, mintha azt mondták volna a Parancsolatban: „szeresd a mákos rétest”. Úgy hatnak rám ezek a törvénybe foglalt és büntető szankciókkal megerősített követelmények, mint a gyógyászatban közismert úgynevezett *autovakcinák*, mikor az embert tulajdon véréből vagy váladékaiból mesterségesen készített kivonattal oltják be. Az orvosok azt mondják, erre sokszor szükség van, ott már úgyis nagy a baj, ott vagy az ember nem egészséges, vagy a váladék. Valahogy a kegyelettel is így állunk. Ahol a törvény szigora kénytelen gondoskodni róla, hogy meg ne sértezzék, ott nem is túlságosan érdemes vigyázni rá, mert vagy a kegyelet beteg, vagy a kegyelet tárgya - hogy ugyanis nemcsak az élők, de a halottak is lehetnek betegek, ezt a konvenció is elismeri: maga a *tény*, hogy valaki már nem él, még nem jogcím a kegyeletre, tekintettel arra, hogy az előkelő és nagyszerű társaságban odaát hóhérok és csirkefogók éppen úgy akadnak, mint ebben az árnyékvilágban.

Egyébként az emberi értelem és belátás fejlődéséhez ragaszkodó optimista számára a kötelező kegyelet dogmája, mint csökevényes kísértet a homályos őskor világából, a kiválogatódással ellentétes irányú nehezéknek és gátlásnak számít, amit a fokozatos haladás fokozatosan enyhíteni tartozik. Az igaz, hogy minél mélyebbre szállunk a múlt feneketlennek látszó kútjába, annál tágabb és mélyebb jelentésekre bukkanunk, a kegyelet törvényét illetően, egészen a felbonthatatlan, ésszel fel nem fogható, önmagát jelképező rejtelemig. A történelem előtti kultuszok, úgy látszik, kilencven százalékban nem az élők, hanem a halottak érdekeit szolgálták. Totemek és tabuk és csurungák, ünnepélyek és szertartások, lelki gyakorlatok és életrend, piramisok és örökmécsek és emlékkövek, szabályozó és tiltó törvények, mind-mind az apák s nem a fiák dicsőségét s az életre való döntő hatását hirdették, s az ázsiai kultúrák nagy részében még ma is minden az ősök és nem az utódok akarata szerint történik. Nagyon könnyű, legalábbis tetszetős szabad gondolat a tünetekben, csakúgy, mint az emberáldozat és bálványimádás szokásaiban, a kegyelet beteg és fejletlen túltengését ismerni meg, múltak kísértetét, lezárni való tébolyt és akadályt. S ha nem csap a felszabadulás szilaj öröme az ellenkező végletbe, jó és termékeny iránynak látszik a pedantériává fajult kényszerkegyelet túlkapásait lerázni, bírálni a múltakat, levonni a hasznos tanulságokat. Érzésem szerint a kegyelet három fokozatában, amit Ázsia, Európa és Amerika képvisel, Ázsia beteg túlzásából Európa nem jutott még el az arany középútig: ezt a középutat a jól értelmezett amerikai szellem közelítette meg leginkább anélkül, hogy túlzó végletekbe vágott volna, a felszabadulás lendületében.

Bevallom, ha ellenkezett is európás természetemmel, nekem mindig rokonszenves volt az amerikai léleknek talán naiv és gyermekes, de alapjában igen bölcs és egészséges rugalmassága, hogy nem hajlandó a halál tényében se rejtelmes Jelentést, se különleges intelmet tisztelni: veszi annak, ami, dolgok rendjének, emberi szokásnak. Ami pedig a halottak *feltétlen* tiszteletét illeti... ha arra az *élő* nem adott külön okot, az amerikai lélek nem hajlandó külön hódolattal áldozni olyan, különben is passzív cselekedet előtt, ami nem különböztet meg, miután mindnyájan halandók vagyunk. Az amerikai vicclapok, ha a komikum üdítő szikráját megtalálják benne, éppoly kevésbé ártallják a halál vagy meghalás tragédiájában észrevenni, mint bárhol egyebütt, és ezen senki se botránkozik meg - legutóbb kénytelen voltam harsányan hahotázni egy amerikai viccen, a temetésrendezőről, aki sugárzó arccal értesíti ügyfelét, a bánatos özvegyet, hogy nincs szüksége a felajánlott enyvre, ő, mint tapintatos és előzékeny cég képviselője, mindenről gondoskodott, s a megboldogult kedvenc parókáját már odaszegecselte az ünnepelt kopasz fejére.

A *rejtett* lélektani alapot persze csak bonyolultabb elemzés derítené fel. Hogy a „halottakról vagy jót, vagy semmit” nem véletlenül latin (eurázsiai) princípiumát a jóság és szeretet, vagy a hipokrizis és félelem diktálja, csak az mondhatja meg, aki nagyon sok halottra emlékszik, bő választéka van ellenőrzésre: az öreg ember, maga is közel a halálhoz. Annyi bizonyos, hogy sokan vannak, mondhatnám, túlerőben: kockázatos dolog kikezdeni velük. Harc van köztünk, élők és halottak csakúgy, mint élők és élők között, s a harcnak megvannak a törvényei, szigorúbbak a béke törvényeinél: ellenfeleinket jobban szoktuk tisztelni barátainknál. A harcoló egyetlen fegyvere és páncélja pedig a Félelem, akár a bátorság, akár a rettegés jelmezében jelentkezik - mert nem a haláltól félünk mi halandók, hanem a gyilkosságtól, mi megölhetők.

Ha pedig a félelem mértékével mérjük élők és halottak viszonyát...

Azt lehetne mondani, már nincs okunk tisztelni őket, mert nincs okunk félni tőlük.

Nagy tévedés.

Most, hogy meghaltak, most kezdünk csak félni igazán - hatalmukba kerültünk egészen, azzal, hogy őket már nem lehet megölni, nincs okuk félni tőlünk.

Azt teszik velünk, amit akarnak.

Pesti Napló, 1935. dec. 15.

SZAVAK ÉS KÉPEK

Jegyzetek az Új Enciklopédiához

SZÓTÁR ÉS ENCIKLOPÉDIA

Itt volna maga a nagy Rendezés - Fogalmak rendje, az Enciklopédia és Szavak rendje, a Szótár. Egyik a tudományé, másik a művészeté. Most, ahogy (kizárásos módszer!) utóbbit félreteszem, gyors pillantást vetek reá és elmosolyodom. Végzetes különbség nincs tudomány és költészet közt, igazságot kelt mindkettő, meghosszabbított irányvonaluk, és végtelenben találkozik. *Tételeket* akarnak leszögezni, az emberi lélek megváltását szomjúhozzák, világosságot, a valóságos való végső feleszmélését. S ahogy a Szótárt nézem, arra kell gondolnom, hogy formailag, szinte azt mondhatnám, matematikai szempontból ő áll közelebb a megvalósuláshoz. Nem arra célzok, bár célozhatnék arra is, hogy a versek igazsága sokszor megelőzte, sokszor felül is múlta a tudomány igazságát - tisztán praktikus ötletem támadt. Ama döntő igazság, megoldás, megfejtés, ténymegállapítás s a belőle következő parancs és utalás, hogy mit kell tenni: mindez a szótárban *biztosabban* megvan, mint az enciklopédiában, ahol már bizonyos terv szerint csoportosítottuk a szavakat. Megvan benne *nyersen* és végzetesen, mint sziklában a szobor, mert hiszen, ha egyszer megtaláljuk: szavakban fogjuk kifejezni őket. Csak ki kellene válogatni, szétcsoportosítani, mint Hamupipókének. Gondoljunk egy permutációra, aminek összetevői a szótárban található szavak - ahány szó, annyi faktoriális, s az így alakult mondatok közt ott található... *minden* ott található, amit emberi gondolat valaha keresett. Ott van a recept minden betegségre, ott van a válasz minden kérdésre, ott van a megoldása minden bajnak, ott van a rendelés minden eshetőségre. (Persze, logikus permutációról van szó.) Vagy nem ilyen kombináló és permutáló és variáló munka minden filozófiai és gyakorlati tervezet? Alkotmányok és szociológiák és találmányok és felfedezések? Csupa vázlat, a bölcsök elrejtett kövének lelőhelyéhez? Így van bizony, s ha így nézem, a filozófia is csak ösztönös találgatás, abban a reményben, hogy ráhibáz a keresett Tételre, mint játékos a nyerőszámra. S ha így van, akkor már jobban tetszenek nekem a költők, az igazságkereső szellemnek ezek a vakmerő szerencselovagjai, akik éppen úgy lenézik a filozófust, mint ahogy a vérbeli kártyás lenézi a *szisztémás* embert - lenézi, és nyíltan és őszintén bevallja, hogy ő bizony szisztéma nélkül *játszik a szavakkal*, abban a reményben, hogy ráhibáz, s jobban bízik sikerében, mikor a véletlenre bízza magát, mintha a keresés végeláthatatlan bizonyosságára bízna. Ezért fontosabbak neki a logika kapcsainál az olyan kabalák, mint a rím és ütem és jólhangzás - hátha a keresett Magisztérium, a döntő összefüggés ott bujkál valahol, két összezsengő szó mélyén? Íme, a magyarázat, miért kedvelik úgy éppen a legnagyobb szellemek a polgári értékelésben annyit lenézett *szójátékokat* - a szellem szerencselovagjai vakmerő kísérletezők tulajdonképpen s a közület számára a szójáték nagyon alkalmas laboratórium, amelyben Schwarz Bertholddal ellentétben, sokszor fedeztek már fel aranyat, miként pukkanó és csattanó „frázist” kotyvasztottak.

EMBERI TERMÉSZET

Még ha fel is teszem, hogy lehetséges meghatározni, körülírni és leírni, mint természetrajz-könyvekben állatok és növények természetét, ábrázolni oly módon, hogy az ábráról felismerhető legyen a még nem ismert valódi - hol kapom meg azt az emberi természetet tisztán, függetlenül a melléktünetektől, amikkel környezete és körülményei zavarják érvényesülését?

Hogy csak hármat említsek: halálfélelem, gyilkosoktól való félelem, hazakényszer? Ki meri azt állítani, hogy ezek nélkül, *in vitro*, nem cáfolna rá a műhelyvizsgálat minden naturalista „jellemzésre”, mint ahogy a szabad esés arisztotelészi számítására rácafélt az első légüres térben elvégzett kísérlet?

VÁGYAK ELNYOMÁSA

Tüneti kezelés, többet árt, mint használ. Vágyak *megszüntetése*: ez volna a valódi gyógyítás.

MAGÁBAN SÍRÓ GYEREK

Miért olyan szívszorongatóan szánszalmas, miért érezzük fokozottan tehetetlenségünk? Mert eredetiben a sírás szociális létezésünk megnyilatkozása - minden sírás egy lecsökkentett segélykiáltás, figyelmeztető hang, jeladás társainkhoz, hogy jöjjenek, olyan, mint valami katonai *avizó* - ha nincs, aki hallja, elveszett energia.

UDVARLÁS

Alaposan megszédítettem, megforgattam a nőt. Egy kis baj van: a forgatástól én magam is szédülök, úgy látszik, jobban, mint az áldozat.

FREUDIZMUS

Az élet feltűnően hasonlít a nemi élethez.

DIKTATÚRA

Ki az ördög tiltakozna ellene *elvben*? Nem a *diktatúrát* nevezte zsarnokságnak a költő, csak a *rossz diktatúrát* - általában a diktatúrák ellen az az egészséges emberi pesszimizmus tiltakozik előre, mely nem sokra becsüli az egyéni tehetséget. Vagy nem világdiktátor minden ember, aki a mikrofon előtt értelmes és érthető mondatokat beszél - vagy nem volt világdiktátor Newton, mikor mindannyiunkkal elfogadtatta a binomiális tételt?

AFORIZMA

Minél magasabbra nő a fa, annál mélyebbre ereszti gyökerét.

A SIKER TITKA

Két lehetőség közül a harmadikat választani.

IGAZSÁG

Nevezetes tulajdonsága, hogy független gyakorlati jelentőségétől. Tehát nincs kis igazság és nagy igazság - esetleg a csillagok járásából könnyebben megtalálod, mint egy cukorkáért nyafogó gyerek könnyei közt. „Nem fontos” igazságról beszélni olyan ostobaság, mintha egy matematikai levezetésben azt mondanánk, hogy a kis beszorítások vagy összeadások, amik közben előfordulnak, nem fontosak - az istenért, vigyázz! hiszen hamis végeredményt kapsz! Zola, aki egész művét, Franciaország tekintélyét tette kockára egy jelentéktelen justizmord kijavítása kedvéért, jól tudta ezt - s jól tudják, akik személyes érdek nélkül harcolnak az antiszemitizmus ellen. Mert egy mákszemnyi igaztalanság ezer mázsa igazság értékét és hasznát teheti semmivé.

RAGADOZÓ

számára éppoly halálos rémület, ha nem ragadozhat, mint áldozata számára, ha megragadja.

TUDÁS

Van, ami *mérhetetlenül* több, mint tudni. *Biztosan tudni.*

Pesti Napló, 1937. okt. 24.

ÁLLAMI PROPAGANDA

Jegyzetek az Új Enciklopédiához

Még messze vagyok a „P” és az „R” kötetektől Új Enciklopédiámban, ahol majd sor kerül a „Reklám” és „Propaganda” címszavak értelmének elemzésére - sajnos, az Enciklopédia lassan készül, s közben az élet szalad tovább, megszokott jelöléseket fantasztikus, új jelenségekre alkalmaz a korszellem, amikre nem volt még példa, viszont új szót lusta találni rájuk a politikus, aki ezeket a jelenségeket produkálja! A politikus lusta, a költő húzódozik, s a közben óriástökké felpuffadt gombácska itt áll, régi nevével, mint némely öregúr, akin rajtfelejtették a csecsemőkori becenevet, vagy optimista beteg, aki még mindig pattanásnak vagy mitesszerek tiszteli szépen kifejtett rákdaganatát.

Mert ha nagyon elszaporodott és szétterjedt is a múlt század arculatán, azt a valamit, amit „reklámnak” nevezett el ez a század, mégse lehet másképp jelölni, mint a nagyszerű ipari és kereskedelmi fejlődés szükséges mitesszérének. Régebbi századok nem is ismerték e fogalmat. Óriási kultusza egy nevezetes lélektani felfedezés nyomán indult meg - a felfedezést a kapitalista termelési rend hozta magával, s röviden abból áll, hogy nagy tömegekre alkalmazva nem a *valóságos*, hanem a *képzelt* szükségletek határozzák meg kereslet és kínálat törvényét (szöges ellentétben Marxék matematikailag helytálló, de lélektanilag gyengén alapozott elméletével). Úgy bizony, kiderült, hogy az emberi képzelet - bátran nevezhetjük illúzióknak is - mint „fogyasztó” sokkal tekintélyesebb tényező azon a vásáron, ami éppen ezért valóban s nemcsak képletesen viseli méltán a „hiúságok vására” nevet, mint az emberi szükséglet - kereskedelmi nyelven azt jelenti ez, hogy az éhes képzeletre hatni fontosabb a termelő számára, mint az éhes gyomorra, mert az emberek *nem azt eszik, amire szükségük, hanem azt, amire étvágyuk van* - étvágyat pedig nem a gyomor, hanem a szem csinál, biztos áldozata minden külsőségnek és szemfényvesztésnek. Így született meg s növekedett diadalmasan nagygyá az *ipari reklám*, abból indulva ki, hogy nagy tömegben az emberek nem azt viselik a testükön, nem azt nyelik le, nem azt veszik a fülükbe, szívükbe, agyukba, ami egyéni tetszésüknek, ízlésüknek, kedvüknek, felfogásuknak megfelel - hanem azt, amit én, a termelő, diktálok nekik, a minden természeti törvénynél és szükségnél parancsolóbb *divat* diktatúrája révén.

Ez így volt, mindenki tudta és értette és elfogadta ezt a diktatúrát, senki nem lázadt fel ellene, mert mi értelme volt a lázadásnak? Hiszen a nevén nevezett divat nem követelte meg, hogy képzeleten túl belátásommal, meggyőződésemmel, lelkesedésemmel is adózzak neki, rakjak emelvényt lábai alá - gyakorlati példával szólva, ha megvettem a divatos oldalzsebkendőt, amire semmi szüksége sincs senkinek, s amit csak azért hord sok millió ember, mert a többiek is hordják, a termelő nem kívánta tőlem, hogy azonkívül még dicsőítsem is és nyilvánosan rajongjak érte, s a magam részéről *részt vegyek* a reklámakcióban azzal, hogy másoktól is megköveteljem a hordását - ezt a termelő saját rezsiben maga intézte el.

A baj ott kezdődött, mikor az oldalzsebkendő, kissé feljebb kerülve a gomblyukba, jelképpé változott és lobogóvá, politikai eszmékké kendőzött politikai érdekek szolgálatában. Az eszme ugyanis megint más dolog, eredetiben nem a képzelet, hanem az értelem és belátás műve, útja a helyesnek bizonyult vagy legalábbis helyesnek vélt felismerés igazolásán keresztül vezet az elfogadásig vagy elvetésig - olyan valami, mint a tudomány tételei, amiket, magyarázattal együtt az iskolában tanulunk. Senkinek se nem jut eszébe (legalább egyelőre), hogy reklámot csináljon a Mengyelejev-teóriának vagy a Pythagorasz-tételnek, vagy a cukorbaj-

gyógyításnak - ezek az ismeretek reklám nélkül terjednek a világon, ugyanúgy, ahogy a kenyér és víz terjed, ami nélkül nem lehet élni.

Eleinte nem is jutott volna eszébe komoly pedagógusnak, még az államtudományokban sem, hogy tanítását a reklámlélektan alapjára helyezze. Amennyiben országok *külföldi* érdekeit szolgálta, egészséges módon kölcsönvette ezeket a módszereket az állam, s „propaganda” néven hirdette egy ország területének természeti és kulturális értékeit, az idegenforgalomra s az ebből származó gazdasági előnyökre való tekintettel, olyan nyíltan és őszintén, mint ahogy egy világciikk áruit kínálja. Nyíltan, őszintén, becsületesen s többnyire jóhiszeműen is - ne felejtjük el, milyen feltűnést keltett a század elején Wells hírhedt *Clissold*-ja, ez az érdekes, sajnos, naivan rajongó könyv, amelynek hőse a világhódító reklámot (természetesen mindig az ipari reklámra gondolva) a népnevelés új lehetőségeként ünnepelte, beállítva ezt az érdekből született kultuszt az érdektelen tudomány szolgálatába, [...]

Pesti Napló, 1937. nov. 14.

Karinthy Frigyes notesze

KARINTHY FRIGYES NOTESZE

Pech. Már megint nem ütöttem meg a főnyereményt! Ez is csak velem történhetik meg.

Rizspor. Milyen fájdalmas arccal ül az a szép nő ott a kávéház túlsó felén! Madonnaarc - kár, hogy olyan erősen be van meszelve. Malter Dolorosa.

Tolsztoj olvasása közben. Nem érdemes hazudni.

Újságírás. A járvány múltóban van, az újságíró diadallal jelenti: ma már *csak* egy ember halt meg! Szinte látom annak az egynek boldog mosolyát: ihaj, csuhaj, vége a járványnak, ma már csak én haltam meg!

Pillanatnyi elmezavar. Ismertem egy embert, aki pillanatnyi elmezavarban nem lőtte föbe magát, hanem életben maradt.

Fajelmélet. Két ember közt nagyobb különbség van, mint két fajta közt.

Igazság. A szélhámost, ha férfi, becsukják, ha nő, ünneplik.

Amerikai újságírás. (Minden öt percben új kiadás.) Mr. White leugrott az 526-ik utca 8-as számú házának huszonkilencedik emeletéről. Lapzártakor a hetedik emeletnél tart.

Büntetés. Elítéltek nyolc napra kihágás miatt. Még nem ültem le - de higgyétek el, nem kellemes egy rovott jövőjű ember élete.

Militarizmus. Őnagysága politikai meggyőződését röviden vázolhatom - nem osztja Linder nézetét. Ő akar katonát látni.

Suszter. Rémes - tökéletesen elrontotta a cipőmet!... Ez nem egy cipész - ez egy... ez egy suszter!

Cenzúra. Gutenberg korában nagy értéke volt a könyveknek - lánccon tartották őket, hogy el ne lopja valaki. A könyv és a lánc egy anyaméhben született.

A nő rejtvény. Mégpedig keresztrejtvény. Négy betű vízszintesen, négy betű függőlegesen.

Mennysország. Örök üdvösség, boldogság? Egy olyan országban, ahol rajtam kívül is van még egy Isten?

Nyomozás. A tettes már megvan, az áldozatot keresi a rendőrség.

Gyerek. Gyerek bölcsességén csodálkozni - csodálkozz a fonográfon!

Szerelem. Egyfülű kosár - olyan nehéz, hogy csak ketten bírják könnyen - de csak egy füle van, hol az egyik cipeli, hol a másik.

Nő. Ha egy nőnek azt mondd, hogy szép, de rossz - okvetlenül úgy fog okoskodni magában, hogy azért szép, mert rossz.

Káröröm. Megkapta a Nobel-békedíjat? Rémes, hogy össze fog veszni a feleségével, hogy mit vegyenek rajta!

Analízis. „Uralkodni magunkon” freudi értelmezésben: neurózist szerezni magunknak.

Önzés. Jó, ne szeresd *magad* - de gondold anyádra, aki úgy remegett érted - és legalább vigyázz az *anyád fiára*!

Gáztámadás. Elhozták a gázzámlát.

Élet, szenvedés, halál. Az a kérdés, mit akarsz inkább - fájós lábat vagy fél lábat?

Aki téged megdob kővel, dobd vissza kenyérrel. Kavicssal dobált egy kislány egy dolgozó péket. A pék dühbe jött, és úgy hozzávágott egy frissen sült nyolckilós kenyeret, hogy a gyerek menten szörnyethalt.

Szerelmi győzelem. Győzött a férfi - győzött a nő. Csupa pirruszi győzelem! Győzni csak a szerelemnek szabad.

Élet. Egy születendő gyerek keresett fel a minap, tanácsomat kérte, hogy megszülessen-e? Vállat vontam, haboztam. A végén mégiscsak oda lyukadtam ki, hogy mindenesetre próbálja meg.

Hiúság. A sündisznó elment a borbélyhoz, hogy stuccolja meg.

Grönlandi szobrász. Grönlandban, ahol a jég olyan állandó és változatlan anyag, mint nálunk a kő és gránit, egy lángeszű szobrász remekművet alkotott - behozta a párizsi kiállításra, a szobor elolvadt. - Nem lehet meg a művész tudomány nélkül.

Történelmi materializmus. Abból a tévedésből indul ki, hogy kétszázezer ember szenvedése kétszázezerszer akkora, mint egyé.

Siker. A költő örült pénzeket keresett nyomoráról írt verseivel.

Irodalmi arkhimédészi tétel. Minden író annyit veszít súlyából, amennyit az általa a laptól kiszorított kritikus nyom. Ha a kritikus súlyos egyéniség, a bosszúból írt rossz kritikák következtében az író sokat veszíthet.

Démon. Bíró a vádlotthoz. Hány éves? Vádlott dévajul kacsintva. Találja ki!

Hisztéria. Veszedelmes betegség, kötelezően kellene gyógyítani. Csak nők kaphatják meg, és csak férfiak halnak bele.

Filozófia. Az utolsó gombnál megállunk: igen, nem, igen, nem. Nem mintha most biztosabbak volnánk, de nincs több gomb.

A „józan észhez”. Ugyan, kérem. Kovács úr - nem én vagyok bonyolult, hanem a dolog, amiről beszélek.

Miért vannak a végzetdrámák? Születni és meghalni lehet egy nap alatt - de élni nem.

Irodalomtörténet. Hallgatni arany - beszélni Petőfi.

Távolság. Olyan messze vagyok az emberektől - ebből a távolságból igazán azzal is meg lennék elégedve, ha magukhoz hasonlóknak látnának.

Vagyon. Köztem és Rockefeller közt van egy közös vonás - neki van pénze, nekem nincs.

Kérdés. - Hogy aludt az éccaka? - Nem tudtam megfigyelni, nem voltam ébren.

Vegyes házasság. Egy férfi és egy nő elvette egymást. Ennél vegyesebb házasságot igazán nem tudok.

Koldus. Nem kér tőle senki, mindenki csak ad neki. A legjobb üzlet.

Szójáték. Nagy kezű nőnek így kell mondani búcsúzaskor, hadarva: „kezeit sokallom!”

Az író. - Kit szeretsz jobban nálam? Van valaki, akinek fehérebb a bőre?

- Igen. A papír.

Irigység. Hogy sajnálják azt a féllábú embert! Nekem két féllábam van, mégse sajnál senki!

Közmondás. Amit megtehetsz ma, ne halaszd holnapra. Ha még ma megteheted, hogy valamit holnapra halassz, el ne mulaszd elhalasztani.

Hasonlóság. Míg mozdulatlan az arca, az anyjához hasonlít. Mikor elmosolyodik, megmozdul, egészen az apja. A nő az anyag, a férfi az erő, ami megmozdítja. A nő a hó, a férfi a fény.

Isteni derű. Anatole France *folyton* mosolyog. Ez is lehet unalmas. Egyszer eltűnődhetne szórakozottan. Shaw meg fárasztóan okos, egy pillanatra se hagyja abba. Milyen üdülés volna, ha egyszer valami butát mondana közben.

Józan ész. Igen, a paraszti, egyszerű logika. Valóban egészséges, de sokra nem lehet menni vele. Az ember paraszt marad ezzel - ahhoz, hogy többre vigye, egy kis bolondság kell.

Telefon. Folyton, de folyton mással beszél. A Mással Társalkodó Központi Vénusz.

Mindnyájunkat érhet baleset! Azért mégis a legjobb a preventív óvatosság! Ne ugrálj a villamos előtt! Ahol lehet, kerülj a bajt! Jobb egy mentőötlet, mint öt mentőegyet.

Írógép. A rotációs gép természetes gyermeke.

Pardon! Az első akadálnál visszariad? Hiszen ön azt állította magáról, hogy nem ismer félelmet! Éppen azért. Most már ismerek.

Szójáték. Plagizátor = cikklop.

Borbély. Ez nem egyenlő harc - adjanak nekem is borotvát a kezembe, hogy legalább védekezhessek.

Sanyaró Vendel. Vacsorázott? Hogyne, már tegnap.

Könyörület. Az oroszlanekre az van kiírva az állatkertben: „Ne tessék az állatokat bántalmazni.”

Hadiszerecsse. Elvesztettük a háborút - a németek dicsősége megrövidült egy *Arras-szal*. - Ausztria is megbánta, hogy nem addig nyújtózott, míg a *Cattaro*-ja ért.

Villamos pontos definíciója. Jármű, mely a túlsó oldalon megy, ellenkező irányban.

Geográfia. A Lomnici-csúcsnak csúcshurutja van, azért ment a Tátrába.

Félreértés. Vidéki apa, akinek a fia zenekonzervatorista, nem találja otthon, a háziasszonytól kérde: „Játszik sokat a fiam?” - „Játszani eleget játszik, csak mindig veszít.”

Pedagógia. Találtam egy nagyszerű zongoratanárt a fiamhoz - kitűnő módszere van, ami a fület fejleszti. Ha a gyerek hibáz, mindig meghúzza a fület.

Kegyelet. A tébolyda igazgatójával való beszélgetésem annyira meglepett, hogy nyomozni kezdtem. Kiderült, hogy húsz évvel ezelőtt mint örültet hozták be, azzal az ürüggyel, hogy ő lesz az igazgató. Aztán már nem akarták megmondani neki.

Freudizmus. Könyv jelent meg a lélekelemző tudomány berkeiben - négyszáz oldalon tárgyalja a csók lelki jelentőségét, fejlődéstörténetét, összefüggését az öntudatlannal. Még nem olvastam, de ahogy ezeket a freudistákat ismerem, a szerző képes kimutatni végeredményben, hogy még a csóknak is szexuális eredete van!

Affektálás. Szerzővel közlik, hogy a darabját holnap játsszák századszor! Ég felé emelt szemekkel felsóhajt: Istenem, hogy múlik az idő!

Nagy idők tanúja. Öreg bicsérdistának 1960-ban virslivégek gyűjtenek az utcán.

Szerencse. A Rókus-kórház előtt gázolt el a villamos!

Ibolya. - Mennyibe kerül, néni?

- Tizenötezer ez a kisebbik.

- És még azt mondják, hogy az ibolya szerény.

Jobb az őszinteség. Asztaltársaink a vendéglőben már nem tudták megenni a rántott csirkét. Sajnálták otthagyni, az asszony azt ajánlotta, vigyék haza. A férj restellte a dolgot, odaszólt hát előkelően a pincérnek: „Csomagolja be ezt a húst, hazavisszük a kutyának!” A pincér perc múlva nagy csomaggal tér vissza. „Mi ez?” - „Kérem - udvariaskodik ragyogó arccal a pincér -, hozzácsomagoltam még vagy fél kiló mócsingot!”

Minden órának... A Margitszigeten van egy virágágy, órának összerakott virágokból. Ma reggelre valaki minden virágot leszakított róla.

Furcsa dolog ez is. Az erkölcsan, ha arról van szó, hogy mondj le az örömről, mondj le a boldogságról, mondj le a szerelemről, a nőről, légy erős - ezt így fejezi ki: „légy férfi!”

Vakmerőség. A feleségem rettenetesen lehordta a német nevelőnőt, elnevezte mindennek, és felszólította, hogy rögtön szedje a cókmókját, és takarodjék. Közben egy sértő kifejezést keresett, nem jutott eszébe a megfelelő német szó, a német nevelőnőtől kérdezte meg.

Francia szójáték. - Á, mit tud ön a nőkről! Ön nem ismeri a női nemet! - Valóban, én csak a női igent ismerem!

Vendéglői étlap. - Miért hívják ezt rablópórást? - nyilván az ára miatt.

Költészet, filozófia. A fejlődő gondolat először virágot hajt, aztán gyümölcsé érik.

Antiszemizmus. A zsidók csálnak - üldözzük a zsidókat! Ostobák! Üldözzétek a *csalást* - ha igazatok van, annál rosszabb a zsidókra!

Erő. A túlságosan nagy erőkülönbségek közt nem lehet szó győzelemről. Az oroszlán nem bír a szűnyoggal.

Gazdag ember filozófiája. Csak annak adok, aki nekem rokonszenves. De nekem nem rokonszenves, akinek adni kell.

Végrendelet. Költő a kritikusokhoz: Ne boncoljanak fel!

Magasztalás. Csodálatosan sikerült arckép! Tökéletes műremek! Páratlan! Összehasonlíthatatlan - semmihez nem hasonlítható! A modelljéhez sem!

Szójáték. Miért hívja ön *kaptafának*? Hiszen pénzért vette a boltban.

A siker titka. Ugyanaz, ami az aranycsinálásé - ezt meg ezt kell összekeverni, de közben nem szabad gondolni a „vízipapra”. A vízipap: maga a siker. Erre nem szabad gondolni közbe.

Boldogság. Huszonöt botra voltam ítélve - a huszonnegyediknél abbahagyták!

Családfenntartó. Szeretnék saját magamhoz beállni inasnak.

Törvény. A bűnöst már üldözi, de a bűnhöz még nem mer hozzányúl. Azt már nem tűri, hogy rosszak legyünk, de azt tűri, hogy ne legyünk jók - azt már belátta, hogy rossznak *nem szabad* lenni, de azt még nem látta be, hogy *jónak kell lenni*. Már megvéd az ellen, aki *meg akar ölni* - de nem véd meg az ellen, aki *hagyja, hogy meghaljak, mikor megakadályozhatná*. El kell jönni a kornak, mely törvénybe foglalja az emberszeretet kötelező minimumát.

Kereslet és kínálat. Az áru annyit ér, amennyire szükség van rá.

Indokolás. Ahhoz, hogy élj - miért kell megtagadnod *azt*, amiért élsz - a boldogságot?

Békétlen. Nem tetszik? Keress magadnak egy másik világmindenséget.

Nem lehet segíteni. A gazdag ember nem hitt neki, mert csak a pénzét szerette - a költő, mert csak a lelkét -, a szép fiú, mert csak a testét.

Metafizika. A végtelenség éppolyan messze van tőlem, mint én tőle - onnan nézve én éppolyan képtelenség vagyok, mint ő. Az egész egy nonszensz - hogy lehet ennek az *egésznek* egy része, ami *van*, létező dolog?

Birtokos rag. Ó, mi nagyon boldogok voltunk szegény első férjemmel! Sokat keresett, rengeteg pénzünk volt. De aztán tönkrement szegény, mindenét elvesztette, nem volt neki semmi pénze.

Szemérem. Ha felnőtten születnék a világra, nem volna szükség rá. Tulajdonképpen semmi más, mint gyermekvédelem.

Az első csók. Ádám és Éva, mikor meglátták egymást - egymásnak estek, hogy felfalják egymást. Így tapadt össze először a szájuk.

Szerelem és szeretet. A jó tulajdonságokat szeretjük - a rossz tulajdonságokba szerelmesek vagyunk.

Női Descartes. A férjem gondolkodik - tehát vagyok.

Hipnózis, akaratátvitel. Nem értem az egész rejtelmes hűhót a dolog körül. Hát nem veszik észre, hogy az akarat vagy gondolat közvetlen átvitele egyik egyénről a másikra *régibb, alacsonyrendűbb* stádiuma a fejlődésnek, mint a beszéd? A rovarok *így* érintkeznek (Fabre!) rádiószerűen - de ember? Csodálkozva néztem a világhírű hipnotizőrt: elaltatta a médiumot, aztán rettentő hókuszpókusszal rávette, hogy hozzon egy pohár vizet. Nem egyszerűbb lett volna elaltatás nélkül azt mondani neki: „legyen szíves, hozzon egy pohár vizet, szomjas vagyok”.

Shakespeare tudott magyarul! Egyik darabjának a címe *Winter's Tale*. Magyarul ejtve „Winter iz tél”, vagyis mindjárt lefordította a magyar közönség számára.

Pech. Olyan pechem van, hogyha milliárdos pályadíjat tűznének ki a legpechesebb ember számára a világon - azt se én nyerném meg.

Lelkiismeretes humorista. Humorban nem ismer tréfát.

Férfi és nő. Hogy érthetnék meg egymást? Hisz mind a kettő mást akar - a férfi nőt - a nő férfit.

Itt a béke! Törökország hadat üzent Görögországnak.

Tudomány és költészet. Egyik azzal foglalkozik, amit még nem ismer - a másik azzal, amit már ismer.

Eszmék alkonyán. Csak a lélek halandó - a test halhatatlan!

Nem megy. Persze, jó volna, ha szárnyad volna - de ha már egyszer nincsen, semmire se mész vele, ha kétszáz méter magasságban elereszted magad. Inkább maradj a földön.

Élet és halál. Mind a kettő rossz - egymás miatt. És csak a két rossz közt választhatunk - de akkor miért nevezzük rossznak? Van valami *jó*, amihez viszonyítjuk? egy *harmadik* állapot?

Isten. Kell, hogy legyen valaki, aki az embert embernél jobban megérti.

Kisfiam. Egy héttel ezelőtt „felvilágosította” a feleségem értelmes, tudományos tárgyilagossággal. Reggel kaján kárörömmel jött be. „Meee... anyuka... becsaptál!... Nem igaz, hogy a kisgyerek anyuka szíve alatt nő - becsaptál - tudom már - *gólya hozza!*”

Kultúra százada. - Halálraítélt, mi az utolsó kívánsága?

- A börtönben megtanultam a nyolcadik osztály anyagát. Szeretnék leérettségizni.

Hogy hívnak? Mások így - X. Y. Magam így: én.

Világ folyása. Szükségből erény - fölöslegből bűn.

Jóság. Nem vagyok hajlandó rá, míg a komiszak malmára hajtom a vizet. Csak ott vagyok *gyöngéd* - ahol tudják, hogy nem vagyok *gyöngé*.

Kritikusok, esztéták! Ne tévesszétek össze az *egyszerűséget* a *banalitással*! Óriási különbség van a kettő közt - egyik *közönséges* - a másik csak *elcsépett* - egyik *eredeti* - másik egy elmúlt *kultúrkorszak* hagyománya. „A szemed olyan, mint a csillag”, ez egyszerű, „a szem a lélek tükre”, ez banális.

Analízis. Valóban, a múlt század tudománya sikeresen *szétszedte* az embert. Jöhetne már valaki, aki megint összerakja.

Szerénység. - De milyen fiatalos ön! - Hát kérem - ebben a korban az embernek egyebe se marad már, mint az a kis fiatalsága!

Erre senki se gondol manapság.

- Hány éves?

- Huszonnégy.

- Fiatalabbnak gondoltam.

- Igazán? Milyen kedves ön! Szóval fiatalabbnak látszom?

- Ja, nem a külseje miatt - attól öregebb is lehetne. Az értelmi fejlettségére való tekintettel gondoltam fiatalabbnak.

Örök forgás. Az emlék azt mondja: aludj! A pillanat azt mondja: ébredj!

Tragédiánk. Nem azt akarjuk, amit gondolunk - nem azt gondoljuk, amit mondunk - nem azt mondjuk, amit teszünk. Végeredményben mégis azt tesszük, amit akarunk.

Nők. Egyféle etika mégis érdekli őket - a kozmetika.

A moralista rezüméje. Egész életem abban az erőfeszítésben telt el, hogy a kutyát nyávogni és a macskát ugatni tanítsam.

Megfontolandó. Senkinek nem kötelessége, hogy szeressen - de senkinek nincs joga hozzá, hogy gyűlöljön.

Irodalom. Nem mondhatom el senkinek - elmondom hát mindenkinek.

Szentlélek. Soha nem tudta, mit jelent, halálosan szeretni az igazságot, aki csak arra ügyelt, hogy amit *kimond*, vagy *leír*, igaz legyen.

Hála.

Tért, tért nekem! - kiáltott forrva, mélyen
A nagy költő, egy ihletteljes éjen,
Aztán meghalt, bár mondták néki „éljen!”
S kívánták néki mindenekfelett -
De óhajta teljesítve lett,
Róla nevezte el
Fővárosunk a Lókupec-teret.

Szó szerint vett konvenció. - Á, alázatos szolgája vagyok!

- Igen? Na hála istennek, pucolja ki a cipőmet.

Szemérem.

Gólyafióka: Anya, hogy születik a kis gólya?

Gólyamama pirulva. Te kis csacsi, hát nem tudod? Az ember hozza őket, embernéni...

Nagyképűség. Nevetnem kell rajta, mert sose látom nevetni.

Okoskodó. Gyufát gyújt, és elém tartja - tessék odanézni, az ottan a Nap.

Evolúció. A világ fejlődése nemcsak időben egymásután eleveníthető fel - ezt a fejlődést a térben egymásmellé helyezett világ, mint valami eleven képeskönyv, minden pillanatban nyitva ábrázolja a kíváncsi szemnek. Minek az ősember csontját keresni ásatag kövületekben - az ősember, eleven valóságban, ott szaladgál Tasmánia őserdeiben - ha figyelsz, közelebbről is megtalálod.

Idő. Aki messze lát a jövőbe, a múltba is messze lát - emelkedve az Idő hegyén, a csúcsán majd egy és ugyanazon pillanatban fogjuk meglátni bölcsőnket és koporsónkat.

Apostol. Télen hideget, nyáron meleget prédikált - nagy forradalmár volt szegény.

Képzelet és valóság. Goethe *Werther*-jének hatása alatt volt annyi öngyilkosság Németországban, mint amennyinek hatása alatt Goethe *Werther*-t megírta. Egyre sürgetőbbé válik a kényszerűség, hogy a mai életszemlélet kettős elvét, a *természetes kíváls* és *egyéni kíváls* elvét, egy harmadikkal egészítsük ki - az emberi képzelet és belátás elvével, mint egyenrangú összetevőjével a természet munkájának.

Íránytű. Egyetlen tárgy, a holt tárgyak közt, melynek önálló mozgása van - határozottan és figyelmeztetően mint egy kinyújtott ujj, *mutat egy bizonyos irány felé.* S mikor az ember az Aequator buja erdejéből megindult útmutatása mellett - az örök tél és halál birodalmába ért.

Vegetáriánus. Egy gusztustalan főzelékféleséget a világmegváltás szószában adja be.

Természetes életmód. Tartsam be a feltételeit, akkor száz évig elélek? Nekem vagy *egy boldog percet*, vagy halhatatlanságot ígérjen. Tíz méter holdsugárban és húsz kiló semmiben és száz esztendő életben nem egyezem ki.

Önzetlenség. Társasjáték, melyben én odaadom a magamét másnak, „add tovább” kiáltással, aztán várok egy életen át, hogy mikor kerül vissza hozzám, ami eredetileg is az enyém volt.

Csakugyan méltánytalan kívánság. Ugyan kérem - még *ebéd közben* is fogyókúrát tartsak?

Numerus clausus. Szakrament! A zsidó diák mind kereskedelmi szakra ment!

Etimológia. Ha igaz, hogy eredetileg *minden* szó hangutánzó szó volt, akkor a legvidámabb állat a világon a - *jjuh!!*

A *gyöngyragyló* nagyon elszegényedett, és elment a kereskedőhöz, hogy vegye meg a gyöngyét. A kereskedő szakértőt kért.

A *szerzetes.* Fiatalkorában *optikai csalódás* érte - nem bírta elviselni, meghasonlott a világgal és kolostorba vonult.

Expresszionizmus. Hiába - a művészet mégiscsak az ember ruhája: amíg Ádám és Éva meztelenül ilyen, mint most, nem lehet kalap alakú cipőt és cipő alakú kalapot csinálni neki. A művészet kénytelen mértéket venni - és mértéket tartani.

Kritikus. A költő így szól: „Pénzem nincs, hitem elinalt, erőm elhagyott, meghalok.” A kritikus azt mondja erre, hogy ez szép. Szóval neki tetszik, hogy a költő boldogtalan.

Isten felfedezése. Úgy érzem, hamarabb eljutok hozzá, a benne való *kétkedés* révén, mint a benne való vak hit útján. A vallás a mennyországban *tudja* őt - a tudomány mindenütt a világon *keresi*.

Munka. Pontos definíciója: Amit nem csinállok szívesen.

Művek. Igen, igen, olvastam, nagyon jó, nagyon tehetséges - igazad van. És az a másik - igaz... nem jó... szertelen... nincs megkomponálva... naiv... - Hm? Látnod - és mégis! Vannak könyvek, amiket ha elolvastam, megállapítom, hogy a könyv nagyon jó és értékes irodalmilag - de az egész irodalom nem nagy dolog. És vannak könyvek, amikről olvasás közben megállapítom, hogy nem jó... nem helyes... téves... elhibázott... de közben azt érzem szüntelenül, hogy *a költészet*, az irodalom, valami szörnyű nagy dolog... nagyobb dolog tudományánál, politikánál, talán az egész életnél fontosabb...

No igen. Tudniillik előbbi olyan nagy tehetség - hogy utóbbi sokkal kisebb zseni nála...

Ember. Férfi és nő formáját kénytelen felvenni, hogy valami kis örömhöz jusson, alamizsnaképpen, az élettől.

Mozi. A fül becsukódik, kitágul a szem.

Csodagyerek. Zongorázni ugyan nem tanult meg - de úgy meghízott közben, hogy a panoptikumban mutogatják. Végre is, nem a gyerek a fontos, hanem a csoda.

Ősöm. Kínos, feszengő érzéssel megyek el az állatkertben a majomketrec előtt, elfordulva, mintha szórakozott volnék. Még köszönni talál - hát nem hallatlan, hogy az egyetlen állat az állatok világában, akiről kétségtelenül megállapították, hogy rokonom, egyben a legförtelme-sebb állat? Kompromittál bennünket Isten előtt ez az *elszegényedett rokon* - Isten előtt, akinek azt hazudtuk, hogy két gyönyörű szép félisten volt az ősapánk-anyánk - Ádám és Éva a paradicsomban.

Fajelmélet. Olyanféle szerepet játszik a majom az állatok társadalmában, mint a zsidó az emberek közt. Miután pedig az emberek a majmoktól származnak - kimutatható, hogy az emberek általában hasonlítanak a zsidókhoz.

Örök gyanú. - Ki volt az első férfi?

- Nem tudom.

- Micsoda? Hát Ádám?

- Azt Éva mondja!

Hit. Nemcsak, hogy *nem szabad* - nem is *lehet* hitetlennek lenni. Aki Istentől elpártolt, *automatikus*an kerül az ördög hívei közé.

Titokzatos cél. Hogy az emberiség élni akar e Földön, arra nincs annyi bizonyítékunk, mint arra, hogy nyomokat akar hagyni maga után.

Pesszimizmus. Schopenhauer azt mondja: élet és halál - úgy látszik, nem érdemlünk jobbat e kettőnél. Strindberg talán így: férfi és nő - úgy látszik, nem érdekelnék jobbat egymásnál.

Ítélet. Születésem előtt valami szörnyű, főbenjáró bűnt követhettem el. Születés által életre lettem ítélve.

Schöberl. Rettenetes pech. Hibás darabot kaptam - most mit tegyek vele? Éjjel szék és nappal ágy.

Ultima ratio. Számoljuk a gombokat: igen, nem - igen, nem. Az utolsó gombnál aztán megállunk - nem mintha most már biztosabban tudnánk, csak mert nincs már több gomb, meg kell halni.

Becsület. Azt mondta rólam, hogy kabátot loptam. Feljelentettem rágalmazásért. Felkeresett, és megkért, hogy vonjam vissza a feljelentést, mert ha őt elítélik, vége a becsületének. Márpedig elítélik, tekintve, hogy én nem loptam kabátot. Mit tegyek? Csak úgy menthetem meg a becsületét, ha vállalom a kabátlopást.

Grafológia. Megkaptam a világhírű grafológus véleményét az írásomról, melyben maradék nélkül jellemez, és megállapítja, hogy cinikus fráter vagyok, és nem hiszek a grafológiában. Igaza van. Tényleg nem hiszek, tehát helyes a jellemzés, tehát hiszek.

Férfiideál. Önagysága halálosan tudna szeretni egy olyan gyönyörű szép, gazdag és zseniális férfit, aki reménytelenül szeretné őt.

Egyszerű. Kik csókolóznak többet, a férfiak vagy a nők? Ne törd a fejed, inkább megmondom. Egyformán sokat, mert minden csókhoz egy férfi kell, meg egy nő.

Ha zongorázni tudnám a különbséget, amennyivel a Dohnányi jobban zongorázik, mint én!

A nyomorék. Ki lenne más? Teve, a tevék közt, aki púp nélkül született.

Lélekelemzés. Az újabb kutatások szerint az embernek alsó tudata és felső tudata van. Némely embernek ezenkívül még esze is van, de ez már nem tartozik a tudományos vizsgálódás tárgyai közé.

Házasság. Megállapodás férfi és nő közt, melyben kölcsönösen szerződnek, hogy nem mondják el egymásnak, hogy ki tetszik nekik.

Házasságtörés. Dumas szerint meg kell ölni a csábítót. Nagyon helyes. Ha a kisfiú torkoskodik, azt mondja az anyja: „Ezzel az ujjaddal torkoskodtál” - és megveri az ujját. „Ezzel csaltál meg?” és lelövöm a csábítót.

Filológia. „Pénz” ebből a régi magyar szóból származik „nincs”, így: ninc, néndz, néncs, véndz, fénz, pénz.

Smucig ember. Én, ha valakinek ígérek valamit, meg is tartom. Ha pénzt ígérek, azt is megtartom. Megtartom magamnak. A pénzt.

Humor. Mindnyájan halálra vagyunk ítélve. Alapjában véve minden humor akasztófahumor.

Nevetés. Az nevet legjobban, aki utoljára nevet. Vagyis, aki olyan buta, hogy mindig utolsónak érti meg a viccet.

Ki kevéssel be nem éri, az a sokat nem érdemli. S így érdemtelenül jut hozzá.

Nem mind arany, ami fénylik. Lehet, kedvező körülmények közt, gyémánt is.

A türelem rózsát terem. Egyebet nem.

Ambíció. Egy író barátommal álldogáltunk tétlenül az írók klubjában. Mindketten gondolatokba mélyedve figyeltünk egy unalmas kártyapartit. Egyszerre megszólal, vontatottan, tehetséges, de lusta ember hírében álló író társam. „Mondd, kérlek - hány éves korában írta Madách *Az ember tragédiájá-t*?” „Azt hiszem, negyvenéves volt.” „Na, akkor... - mondja ő habozva - azt hiszem, játszhatunk még két parti alsóst...”

Események logikája. Nem szeretem a politizáló politikust. Abból, hogy a politika, azonkívül, hogy cselekvő hatalom, még tudomány is, nem következik, hogy a politikusnak tudósnek kell lenni. Az államférfi nem jós és nem vátesz - mi nem azt várjuk tőle, hogy megjövendölje, hanem hogy előidézzé a jövőt.

Háború és béke. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a háborúnak nem a béke az ellentéte, hanem a forradalom.

Igazság és hazugság. A hazugság fegyvere az erőszak. Jaj neki, ha az igazság fegyveréhez nyúl - az ő kezében hátrafelé sül el ez a fegyver.

Kockázatos üzlet. Aki alamizsnát kér, nem biztos, hogy megkapja - de szegénységét egészen biztosan elérte.

Költészet hatalma. Egy szép asszony páholyába éppen akkor nyitottam be - közölni vele, hogy operálni kell a kisfiát, akit betegen és lázasan hagyott magára -, mikor éppen könnyekben fuldoklott a *Kaméliás hölgy* egy jelenete fölött, ahol Gautier Margit azt panaszolja, hogy az ég nem áldotta őt meg gyermekkel.

Jótekonyság és Szerencsétlenség. Találkoztak a Jótekonyság és a Szerencsétlenség. És szólt a Jótekonyság: „Fogadjunk, hogy én tudom, mit akar maga! Halált akar és jajgatást, háborút, levágott kezeket-lábakat!” És a Szerencsétlenség szólt: „Nyert! Eltalálni ugyan nem találta el, de egy jó ideát adott!”

Cirkusz. Halló, halló! Itt látható a világ legnagyobb törpéje és a világ legkisebb óriása! Egészen egyformák mind a ketten! Két rendes ember.

Természet. Bünteti a szenvedést és jutalmazza az örömet - ez az egyetlen törvénye.

Kritika. - Érdekes arca van ennek az embernek - nem szép, de érdekes.

- Igen, érdekes, hogy ez egy arc.

Lelkek relativitása. Minden véleményben ketten vannak: aki mondja, és akiről mondják. Csak lélek méri a lelket, szintén mérésre szoruló, határozatlan, egységtelen komplexum. - Honnan ismered az emberismerőt?

Birtokviszony. A kezemre nem mondom: én, csak: az én kezem. És így tovább: az én lábam, az én fejem, az én lelkem, az én érzéseim, az én gondolataim. Sőt: - ha nagyon megszorítanak, még ezt is kimondom: az én énem. Csupa *birtok* a birtokviszonyban - de hol van itt a birtokos? Ki az az én, akinek az énjéről beszélsz?

Hipnózis. Az emberek nem egészségesek, hanem boldogok akarnak lenni.

Megcsalt a nő. Érdekes. Azon nem csodálkoztál, hogy a kályha megcsalt - máshoz is meleg volt, nemcsak hozzád.

Feltaláltam magamat. Megyek a szabadalmi irodába és bejelentem.

Üdvözlés. Ajánlom magamat. - Ajánljon valami jobbat.

Marslakók a Földön! Óriási szenzáció!... A háziúr ugyanis „mars, lakó!” kiáltással kidobta őket, és most ott hálnak, kint, a földön.

Testi szépség. Szép keze van, csakugyan. Kéznek szép. De képzelje el, milyen csúnya volna ugyanez lábnak.

Mese az eltévedt villamosról. Édes kicsi villamoska volt, egészen zöld volt még, vékony hangon csilingelt. Papája egy öreg tizenkilences volt, mamája egy negyvenhatos. Áramot szopott és embergázolástant. De egyszer megszökött hazulról és eltévedt a városban - és jaj, a kis villamos szerencsétlenül járt - elütötte egy mázolósegéd.

A fejetlen ember. Rémes! Még sose jutott az eszetekbe?... Hogy egész életetekben nem láttátok a tulajdon arcotokat, a valóságban... Fejetlen ember megy az utcán, akit csak nyakig látok... azontúl semmi, néhány elmosódó vonal... Szédülök és tántorogni kezdek, mikor eszembe jut.

Nemi érdek. Mégiscsak hallatlan, hogy kezet csókolok, és vigyorogva udvariaskodok valakinek, akivel nem állnék szóba, szellemi és társadalmi alacsonyrendűségére való tekintettel, ha férfi volna!

Irodalom. Egy kezdő író a harctérről állandóan írt nekem, és nyaggatott, hogy adjak valami témát neki, amit megírhatna. Közben végigverekezte a háborút, ellőtték a lábát, fogságba esett, és Japánon, Szibérián keresztül hazaszökött. Boldogan újságolta nekem, hogy már talált témát: egy erdészleánykával a pomázi erdőben megismerkedik a gróf, és feleségül veszi.

Félelem és remény. - Rémes - mondta a civil -, az egész élet csupa félelem - a levegő tele van bacilusokkal - hátha valamelyik rám ragad? - Remek! - mondta a katona. - Az egész élet csupa remény! Kattognak a gépfegyverek, röpködnek a felém irányított golyók - hátha nem talál el egyik se?

A költő. Mint első ember, megérkezett a Marsba. Megkérték, tartson előadást az emberiségről. Felolvasta *Az én lelkem...* című versét, ami a *Beszterce és Vidéke* című lapban jelent meg.

Elgázolás. Fischer G. munkás sietve akart átmenni a kocs úton a 27-es villamos előtt. Temetése holnap délután lesz a Rókus-kórházból.

Fogyókúra. Szép kedvesemmel andalogva néztük a fogyó holdat. Mondd, kérdezett szép kedvesem, mitől fogyott így le a hold?

Házinyúl. Elbújt előlem egy farakás mögé. De megfogom és megragadom a fülét, és felkapom a levegőbe, és falhoz vágom, és szétloccsantom azt az ostoba, makacs, szamár fejét, amivel nem akarja megérteni, hogy csak meg akarom simogatni!

Játék a fiannak. Szép gőzekét vittem neki haza. Egész este mutogattam, hogy milyen szépen lehet vele játszani. Udvariasan figyelt - a végén megkérdezte: „És *nekem* mit hoztál, apukám?”

Tanács. Te, ne menj éjszaka azon a sötét, elhagyott vidéken. Még leütsz valakit!

Aforizma. Kifogytam minden mondanivalómból. Kénytelen voltam megmondani az igazat.

Rím. Két szó fülünkben találkozik, és kiderül, hogy már értelmünkben is ismerték egymást.

Szép nő. Ne mondd neki, hogy: drága! - *szó szerint* veszi, és így értelmezi magában: bizony, nem is vagyok olcsó.

Szemléletek. A katona azt mondja, polgár vagyok, a kereskedő azt mondja, fogyasztó vagyok, a nő azt mondja, férj vagyok, a gyermek azt mondja, apa vagyok, a kormány azt mondja, elégedett vagyok, az ellenzék azt mondja, elégedetlen vagyok. A suszter először a lábamat látja meg, a kalapos a fejemet, a manikűr a körmömet, a hóhér talán a nyakamat. Hiába kapálózom és ordítok: ember vagyok, élő ember, mit teszten velem? nem vagyok se sakkfigura, se biliárdgolyó, se adufelső - álljatok meg, az istenért, az vagyok csak, ami ti, nem több, de még kevésbé kevesebb.

Progresszívek. Mit akartok folyton azzal a jövővel, az utódokkal? Egyelőre talán még mi is a világon vagyunk. Az anya majd csak szül új gyermeket, a gyermek nem szülhet meg bennünket.

Eredetiség és nagyság. Marinettire minden sorából ráismerek. Petőfire nem.

Metafizika. A világ formája a mozgás - lényege a nyugalom.

Közélelmezési. Abban az időben, mikor még működött egy ilyen című minisztérium, unalmunkban a szerkesztőségéből felhívtunk találomra polgári családokat.

- Halló! Schwarz lakás?

- Igen! Ki beszél?

- Itt közélelmezési minisztérium. *Kérem, mit ebédelték ma?*

Csodálkoztak, de bementék.

- Köszönöm.

Abban az időben el volt terjedve a városban, hogy ilyen rend még nem volt - a közélelmezési miniszter stichpróbákat csinál, ellenőrzi, hogy eszik-e a polgárság.

Aki nem csodálkozik. Egy időben elhatároztam, hogy azt, aki nem eléggé óvatos, és nem kérdezi meg előbb, jól kapcsolták-e, megbüntetem.

Nem kellett soká várni az első áldozatra.

- Halló! Főúr, maga az? Főúr?

Szóval azt hiszi, hogy valami kávéházzal beszél. Jó, belemegyek.

- Igen, kérem. Kit tetszik keresni?

- Itt Blau. Kérem, kérje ide a telefonhoz a társamat, ott ül a bal sarokban, a négyes asztalnál.

- Azonnal, kérem.

Percnyi szünet után, ijedt hangon:

- Blau úr, kérem... nem lehet... a kedves társa úr... izé... éppen most vitték el... a rendőrök...

Nyugodt, fölényes, kézlegyintő hang.

- Ja, á, tudom már - az a faügy... Nem baj, akkor hívja ide Kovács urat, a jobb sarokból, a hármas asztaltól.

Akinek mindegy.

- Halló... Halló... Te vagy az... édes anygalkám... egyetlen kis boldogságom... édes, kis duruzsoló cicám... te vagy az, te kis forró bestiám... egyetlenem...

- Halló! Én vagyok az! *Ki beszél?*

Szögecselő. A néhai jó rendőrségi sajtóirodában történt. Illés Pista, kitűnő kollégánk ült a telefonnál: nagy gyilkossági ügyet vett fel, teli volt a feje munkával, közben állandóan bekapcsoltak valakit, aki hasonló számon valami Welschner építési irodát kért.

A huszadiknál nem bírta tovább.

- Halló! Halló! Welschner építési iroda?

Mit tegyen? Legjobb, ha belemegy, hogy ő az, elintézi a dolgot, talán nem zaklatják tovább.

- Igen, kérem, az beszél. Tessék!

Raccsoló, affektált hang.

- Na, hála istennek! Már huszadszor kapcsoltak tévesen! Kovács úr van a telefonnál?

- Igen, én vagyok az. Ki beszél?

- Itt báró B.

- Á, alászolgája, kegyelmes uram! Mit parancsol?

- Kedves Kovács úr... eee... izé, legyen szíves jegyezze fel, hogy el ne felejtse.

- Jegyzem, kegyelmes uram.

- Kérem, kell nekem a kastélyba holnapra... izé... negyven tapétázó. Jegyzi?

- Negyven tapétázó. Igenis, kegyelmes uram.

- És negyven parkettázó.

- Negyven parkettázó. Igenis.

- És... ugyancsak... negyven szögecselő.

Illés Pista hirtelen megunt a dolgot. A szögecselőt már nem volt hajlandó felvenni.

- Szö-ge-cse-lő? - ordította bele dühösen a telefonba. - Szö-ge-cse-lő kell neked? Dögölj meg a születésnapodon, disznó!

És lecsapta a kagylót.

Öt perc múlva rémes csengetés. Unottan veszi fel.

- Ki az? Mi az? Miféle lárma az?

- Halló... o... ó!... 139-46?...

Már megint azt az építést keresik!

- Igen, igen! Tessék!

- Biztosan?

- Igen, igen, biztosan!

- Ki van a telefonnál?

Illés Pista már tudta.

- Itt Kovács! Mi történt? Ki az?

- Kovács úr - maga az? Biztosan?

- Én hát!

- Itt báró B.!

- Á, alászolgája, kegyelmes uram! Mit parancsol?

- Kérem... az előbb... az előbb... ki volt a telefontól?

- Ki lett volna? Hát én! Már egy órája ülök itt! Miért tetszik kérdezni?

- Hát kivel beszéltem én az imént? Nem magával?

- Velem, kegyelmes uram?! Szó sincs róla! Már egy hete nem volt szerencsém!

- Nahát! Akkor ez egy misztifikáció!

- Miért, mi az?

- Kérem... hallatlan... az előbb felhívtam önöket... és mintha ön jelentkezett volna... hallatlan, kérem!... és a végén valami... valami kvalifikálhatatlan... gorombaságot mondott valaki nekem!

Illés Pista szörnyűködik.

- Lehetetlen, kegyelmes uram! Én egy félóra óta ülök itt, én senkivel se beszéltem. Biztosan rosszul kapcsolták... és valami ízléstelen telefonbetyár tréfálta meg...

- Az lehet! Hallatlan!

- Ne is tessék törődni vele, kegyelmes uram! Biztosan valami újságíró volt - azoknak van idejük ilyen ostoba tréfákhoz. - Különben milyen ügyben keresett, kegyelmes uram?

- Ja persze... nézze csak... egészen kiment a fejemből... hallatlan szemtelenség...

- Nyugodjon már meg, kegyelmes uram. Miről van szó?

- Hát kedves Kovács úr... izé... eee... nézze csak, még mindig reszketek a méregtől!... Kedves Kovács úr, jegyezze csak fel...

- Igenis, kegyelmes uram!

- Kellene nekem holnapra a kastélyba - hallatlan! igaza van! csak egy ilyen csirkefogó, naplopó újságíró lehetett!

- Biztosan, kegyelmes uram! Tehát - holnapra a kastélyba?...

- Ja, igen! Szóval - jegyzi?

- Jegyzem, kegyelmes uram.

- Negyven... ööö... negyven tapétázó.

- Negyven tapétázó.

- És negyven parkettázó.

- Negyven parkettázó. Igenis.

- És... ja, igen... negyven szögecselő.

- Szö-ge-cse-lő?!... Döögölj meg a születésnapodon, disznó!

Halló! Holló! Ugyanazon az alapon, nagypénteken, minden Holló vezetéknévű egyént felhívtunk a telefonból, és megkérdeztük, hogy megmosta-e a fiát.

Rádió. - Papa, mi az a telegráf?

- Nézd, fiam, az úgy van... hm. Képzeld el, mintha nekem volna egy olyan hosszú dakszli-kutyám, aminek a farka itt volna, a feje meg Amerikában. Na, már most, ha én ennek itt, Európában, rálépnék a farkára, akkor az, ugye, Amerikában ugatna. Hát ez az.

- Értem. És mi az a drót nélküli telegráf?

- Ugyanez, dakszli nélkül.

Az első napokból

1

A cigány, mikor kiér a frontra, és kezdetét veszi a lövöldözés, csudálkozva néz körül:

- Hová hoztak engem?

2

Egy másik újonc, mikor az első srapnelek kezdenek hulldogálni a hadállásra, kiáll a lövész-árok szélére, és hevesen gesztikulálva, felháborodva kiabál az ellenséges árkok felé:

- Hé, marhák, mit csináltok? Ide ne lőjete, itt emberek vannak!

Optimisták

1

A Dob utcai vegyeskereskedés lehúzott redőnyén egy reggel a következő cédula jelent meg: „Bevonulás miatt *rövid ideig* zárva.”

2

A kommunben Béla pincért bevitték vöröskatonának. Két nap múlva megjelent a kávéházban.

- Na, mi a, Béla? Kiengedtek?

- Tessék jól megjegyezni, nagyságos úr - az Eszme meghalhat, de én élni fogok.

Az érdemkeresztek hivatalos feliratát „az ellenséggel szemben tanúsított bátor magatartásáért” így fordította ki a pesti humor:

„A *bátorsággal szemben tanúsított ellenséges magatartásáért.*”

Az erős, egészséges ember. - Minek néz maga engem? - mondta megvetéssel az erős, egészséges ember, mikor megkérdezték, miért nem katona - olyan nyápic, gyöngé, beteg, akaratlan roncsnak, akiben még annyi energia sincs, hogy kidobassa magát?

Sorozáson

1

- Emelje fel az egyik lábát!

Újonc felemeli.

- Jól van. Most a másikat!

Újonc hátrafordul:

- Az egyiket letehetem?

2

Hosszas „dekkolás” után a „harctéri iszony”-ban szenvedő kórházkalandor, aki mindenféle ürügyekkel járta sorba a katonai spitálokat, megint csak a főorvos elé kerül.

- Na, mit akar? - kérdi a főorvos, vizsgálat után. - Hiszen maga már teljesen meggyógyult!

- Hát mit csináljak! - tör ki elkeseredve a frontjelölt. - Tudtam, hogy ez lesz belőle! Négy hétig tartottak Piliscsabán - jó levegő, sok étel, pihenés -, ez az életmód teljesen *aláásta a betegségemet!*

Felekezetek. Templomba dirigálják az ezredet. A káplár kiadja a parancsot az udvaron:

- Katolikusok, kálvinisták, lutheránusok, zsidók - külön csoportba, einz, zwei, mars!

Mindenki csoportosul. Egy katona magában marad.

- Hát veled mi van?

- Káplár úrnak jelentem alássan - én felekezeten kívüli vagyok.

- Hát idehallgass. Öt percet adok, hogy válassz magadnak vallást - ha nem, úgy váglak a *zsidók* közé, hogy ottragadsz!

A világháború kitörésének tizedik évfordulóján. Emlékezzünk... Emlékezik a történelemíró, a költő, a gondolkodó... Emlékezik a társadalomtudós, emlékeznek országok és társadalmak, együtt és külön-külön mindenki, aki itt élt Európában és átélte... katonák és polgárok, anyák és hitvesek.

A maga csendes zugában hadd emlékezzék hát a napfényes oldal figyelmes krónikása is. A világháború kitörése az anekdoták új válfaját hozta világra - alább, csak úgy kapásra, ragadjuk ki néhány jellegzetes darabját annak a különlegességnek, amit a humor enciklopédiája valamikor „háborús viccek” címszó alatt soroz be rendszerébe - emlékezzen a vicclap is!

Hadd álljon itt Szép Ernőnek három *Kraftausdruckja*,¹³ amik - az utolsó kivételével - szintén az első napokban születtek.

1. Az egész dolgot „Tolnai-féle világháborúnak” nevezte.
2. A kardjára, mikor bevonult, ezt vésette: „Leben und leben lassen.”¹⁴
3. A kömmün első napjaiban, mikor mindenki valami „ista” volt, vöröskatonák jelentek meg a lakásán. „Mit akarnak tőlem?!” - kiáltott fel - „én *ártatlanista* vagyok!”

Egy felmentett barátunkról az a hír terjedt el, hogy Galíciában harcol. Valaki megjegyezte, hogy ezt nem *Galíciából*, hanem *malíciából* jelentik.

Baka-irónia. A nagy zűrzavarban sokan voltak, akik nem álltak mesterségük magaslatán katonai minőségükben. Egy összetákolt frontkórházban fiatal, gyakorlatlan orvosnak kellett, jobb hiányában, mindent elvégezni.

Sebesült baka karját kötözte éppen: maga is érezte, milyen ügyetlenül csinálja, és zavarában beszélgetni kezdett a pácienssel.

- Mi vagy te civilben, fiam?

- Csizmadia.

Az orvos nagy nehezen befejezi a kötözést, el akarja bocsátani a bakát. De a baka nem megy.

- No, mi az, fiam?

- Alázattal jelentem - volna egy alázatos kérdésem.

- Hát csak ki vele!

- Hogy hát - ha meg nem sértem -, hát a főorvos úr micsoda civilben?

Autógőg, - Rémes - panaszkodik a méltóságos asszony -, mennyi benzin kell az autóhoz.

A feleségem szemrebbenés nélkül, hanyagul megjegyzi:

- Bizony, nekünk is.

Hazamenet szemrehányásokat tettem. Minek ez a hengegés, megérdemli az az undok hadi-milliomosné, hogy miatta hazudjunk?

- Mit hazudtam én? - pattant fel a feleségem.

- Hát nekünk is van autónk?

- Hát nincs? Van bizony, véletlenül a Tóninak van százezerkoronás autója, ha játékautó is.

Szelíden csóválom a fejemet.

- Ó, édes fiam - ez *turpis causa*, félrevezetés. Az nem igazi autó, ahhoz nem kell benzin.

- Nagyon téved! Mert a Tóni ebbe beleül, bepiskítja a fehér nadrágját - mivel veszi ki, ha nem benzinnel? Nagyon sok benzin kell ahhoz az autóhoz.

---

¹³ *Kraftausdruck* - erős kifejezés, vaskos kiszólás

¹⁴ *Leben und leben lassen* - élni és élni hagyni

Barométer. A barométert, amiről szó van, unokaöcsém szerkesztette. Kell, hogy figyelmébe ajánljam a szakköröknek és szabadalmi irodáknak - aggasztó gazdasági viszonyaink között, főként olcsó előállítására predesztinálja népszerű sikerre.

Rövid leírása a következő:

Simára csiszolt falemez, amit az ablak elé vagy a ház külső falára, kell függeszteni. A lemez felső szélétől az alsóig, középen, kétoldalt lazán megkötött madzag húzódik, lebegve.

Használati utasítás:

1. Ha a madzag száraz: szép, tiszta idő van.
2. Ha a madzag nedves: esős, borús az idő.
3. Ha a madzag himbálódzik: szeles idő van.

Rafinált bosszú. Pesti Ember nyugodtan ebédel a vendéglő egyik elhanyagolt szögletében. Ebéd után csönget, a fizető közeledik. Pesti úr felnéz és még jókor észreveszi, hogy a pikoló gyerek, mintha valami dolga volna arrafelé, gyorsan elmegy a fizető mellett, és a tenyere mögül röptiben odasziszeget neki:

- Két leves volt!

Pesti Ember szeme felvillan a dühtől. De egyetlen pillanat elég, hogy bosszútervét megfőzze. A fizetőt már szórakozott közönnyel fogadja:

- Volt... volt *három* levesem... egy rostélyos... egy tészta... egy sajt... pohár sör... kenyér...

A fizető elintézi a dolgot, megfordul és a leselkedő pikolót irgalmatlanul pofon veri.

- Te disznó! - ordít rá. - Miért tagadtál le egy levest?

Pesti Ember kéjjel hunyja be a szemét: - két leves árával ugyan többbe került az ebéd: *azzal, amit le akart tagadni és azzal, amit hozzáhozudott - de megérte!*

Ötlet. (Intimitás a humorista műhelyéből.) A humorista nagy bajban van, hogy csinál elfogadható és valószínű történetet ahhoz a szójátékhoz, amit e kitűnő anekdota csattanójául óhajt átnyújtani a nyájas olvasónak, nehogy észre lehessen venni, hogy előbb volt meg a gomb, mint a kabát.

Mondjuk, volt egy gazdag úriember, aki életét rettenetesen féltette a balesetektől. Az volt a kényszerképzelete, hogy elgázolja a villamos, és elvérzik, mielőtt segíteni tudnának rajta. Kényszerképzetének hatása alatt egyre-másra támogatta a mentőegyesületeket - maga is alapított néhányat.

Egy napon az utcán sétálva elérte végzete: szembekerült egy mellékutcából előrobogó villamossal. Megfordult, hogy félreugorjon - nem lehetett, hátulról egy másik villamos vágatott elő, oldalt pedig egy autó vágta el az utat.

Mit tegyen? Ki segít rajta?

Az utolsó pillanatban ösztöne megmentette.

Felkapott egy dorongot, és elvágta a villamos felső vezetékeit.

A villamos megállt.

Poén:

Jobb egy mentő ötlet, mint öt mentőegylet.

Az örült. Ez is ilyenféle eset.

Mikor a vaskereskedés előtt elmentünk, a barátom futtában benézett.

- Te... ez a segéd nekem nagyon ellenszenves. Ezt összeveszejtem a gazdájával.

A következő pillanatban már bent volt a boltban. A segéd udvariasan állt elébe.

- Kérem Casanova összegyűjtött műveit - mondja a barátom nyugodtan.

A segéd fölényesen mosolyog.

- Pardon... tévedni tetszik... ez vaskereskedés... - és a polcokra mutat.

- Jó, jó, ne legyen olyan fölényes - szól ridegen a vevő -, ne tanítson engem, tudom én, mit beszélek. Ez a könyv most jelent meg, rézmetszetekkel, Ottó Bley bécsi kiadónál. Bley, az magyarul ólom, az ólom is meg réz is - szóval, hol keressem, ha nem vaskereskedésben? Csak hozza gyorsan.

A segéd ijedten hátrál.

- Igenis kérem... majd mindjárt szólok...

Hátrafut, izgatottan suttogja:

- Főnök úr... tessék gyorsan jönni... egy örült van itt... Casanova műveit keresi... tessék tartóztatni... én közben telefonálok...

A főnök sietve jön előre, az örült felé, odaáll, és azzal a nyájassággal, amivel elmebetegekkel szoktunk beszélgetni, hogy ránk ne ugorjanak, kérdi:

- Parancsol, kérem?

- *Kérek kétezerér drótszöget* - veti oda hanyagul a barátom.

A mentők a segédet vitték el.

Kérdések felvételi vizsgázók számára. (Parlamenti tudósító.)

- Mondd, édes fiam, két barack és négy szilva, az hány körte?

- Ha Vázsonyi volna a közoktatásminiszter, mennyibe kerülne Bethlen Istvánnak egy olyan többség, ami megszavazza a felvételi vizsgát?

Ebben a mondatban: „Rassay azt állítja, hogy az adóalany nagy szekatúra tárgya”, mi az alany, mi az állítmány, mi a tárgy és mi a szekatúra?

- Elemezd a következő mondatot: „Úgyis megbuktatlak, édes fiam, akármit felelsz.”

- Milyen mondat ez: „Milyen mondat ez? és milyen mondat ez.” „Milyen mondat ez, hogy milyen mondat ez?”

- Miért kell ezt a szót, hogy „paprika” két b-vel írni? Mit beszélsz? Hogy miért kellene két b-vel írni? Hát persze, hiszen én is azt kértem.

Perec. (Hallottam!) Józsefvárosi péküzletbe bejön egy izgatott úriember.

- Jó napot! Bocsánatot kérek - igaz, hogy itt lehet perecet kapni?

- Igen!

- Na, hála istennek! Már nyolc boltban voltam!

- Tessék, ott vannak a polcon.

Úr odamegy, megnézi, fejét vakarja.

- Hm. Egy kis baj van. Nekem nem ilyen pereg kell.

- Hanem? Ez rendes pereg, kérem.

- Tudom, tudom. De hát... micsináljak. Nekem olyan ízé... olyan B betű alakú kell. Aminek B alakja van.

- Mennyi kellene?

- Csak egy.

Pék gondolkodik.

- Hát kérem, az nem sok. De ha már annyit szaladgált, jöjjön be, holnapra lesz, sütök önnek egyet külön.

Úr arca felragyog.

- Igazán? Számíthatok rá?

- Meglesz, csak tessék bejönni.

Másnap bejön, korán reggel. Homlokát dörzsöli.

- Fű, de meleg van! Tetszik tudni, Óbudáról jövök, direkt a pereg miatt. Megvan?

- Tessék, ott van a polcon.

Úr megnézi. Elsápad.

- Jaj istenem, baj van! Félreértettük egymást! Én P alakú perecet mondtam.

Pék méregbe jön.

- Ugyan kérem, B-t tetszett mondani!

- Mondom, hogy félreértett, ne tessék haragudni.

Pék legyint.

- Bánom is én, ha már benne vagyok, holnap meglesz.

Másnap ugyanaz a jelenet. Úr bejön. Fejét vakarja. Igen, igen, P - de ő nem ilyent gondolt, nem nyomtatott P-t, hanem írott *P*-t. Nagy veszekedés, tárgyalás után a pék ajánlja, hogy rajzolja le. Úr lerajzolja.

Másnap bejön. A rajz után készült P alakú pereg készen van.

- Na, most csak jó lesz?

Úr arca felragyog.

- Ez az! Ezt gondoltam! Hála istennek, mégis sikerült!

Boldogan kifizeti, az eddigi kísérleteket is. A pék is örül, hogy túl van a nehéz eseten. Boldogan viszi a perecet.

- Papírba csomagoljam?

Úr könnyedén. - Köszönöm, nem kell becsomagolni. Mindjárt megeszem.

*Praetium affectionis.*¹⁵ A nő értékét annyiban állapítja meg, amennyire becsülik.

Párbaj. Hogy szeretik egymást azok, akik párbajoznak! Az életét kockáztatja mindegyik, hogy a másik meghaljon.

Hit. A hit nagyobb dolog, mint a hit tárgya. Lásd: szerelem.

Vallomás. - Akar a feleségem lenni?

- Igen...

- Azt elhiszem; de én nem veszem el magát.

Hiúság. Egy nő azt mondta nekem, hogy szeretne szép és buta lenni. Kijelentése arra enged következtetni, hogy kívánságát az Ég félig már teljesítette.

Egy színigazgató sóhaja. Igazgató vagyok - de fáj minden tagom!

Étlap. - Pincér - vigye vissza ezt a matrózhúst. És máskor fiatalabb matrózt vágjanak le, mert ez kökemény.

*Struggle for life.*¹⁶ Megfutni a harc elől gyávaság, állni a harcot bátorság, szeretni a harcot örültség és betegség és perverzitás.

Aranybánya. - Ennek a fiatal tenoristának aranybánya van a torkában!

- Igazán? Hát azért nem tud énekelni?

Az elhagyott nő. - Igen - ezt tette velem az a csirkefogó. Hízelt, elszédített, megbolondított - aztán mikor az övé lettem, rám unt. Most semmi sem tetszik neki rajtam. Azt mondja, nem neki való nő vagyok - nagyon alacsony vagyok hozzá, és a csípőm túl széles, nem az ő zsánere.

- Szóval: - először a csípőjére vetette a szemét - aztán szemére vetette a csípőjét.

Igények. Egy külvárosi csapszék ablakán felirat:

Jó házból való fiú tanulónak felvétetik!

Pecse van annak az Odeszkalki hercegnek, hogy nem jár ezen a vidéken!

Borbélynál. Vendég a második bevágás után. Nem, barátom, ez így nem megy. Azt még megengedtem, hogy a fegyvernemet maga válassza, de legalább adjon az én kezembe is borotvát, hogy védekezhessem.

---

¹⁵ *Praetium affectionis* - érzelmi érték

¹⁶ *Struggle for life* - a létért való küzdelem

Maratoni futó. Király, a derék pincér, negyvenkét kilométert futott három és fél óra alatt. Azt mondják, egyetlen doppingot használ: a zsebében van egy kis gramofon, ami folyton azt kiabálja: „főúr, fizetek!”

Önarckép. Megtanítottak, hogy rajzoljam le magam. Tessék!

Ennyit látok magamból. Többet nem rajzolhatok, mint amennyit látok.

Kísérteties eset. - Borzasztó eset, nagyon különös eset... - kezdte Renée... - Hanns Heinz Evers tollára való. Még mindig a hatása alatt vagyok... Kérlek, lementem Amadéval a szuterénbe, biliárdozni. Már egy félórája biliárdozunk, mikor egyszerre lassú és ünnepélyes léptekkel bejön a lépcsőn egy ismeretlen. Én csak akkor vettem észre, mikor már egészen közel volt. Szótlanul körülnéz, odament Amadéhoz, és a vállára tette a kezét. Riadtan meredtem rá. És ekkor az idegen kinyitotta halvány ajakát, és tompán, mintha távoli mélységekből jönne a hangja, így szólt:

- Én nem vagyok a te apád, de te az én fiam vagy!

- Mily különös! Ki lehetett az?

- Hiszen éppen ez az. Az *anyja* volt.

Rokonszenves. Két szerelmes: egy férfi, meg egy nő, beszélnek rajongva egymásnak, ki-ki a maga szerelméről; a végén összecsókolódnak meghatottságukban.

Párhuzamos vonal. Egy csomó matematikai könyvet néztem át, nem értem, mit akarnak ezektől a párhuzamos vonalaktól. A posztulátum, hogy találkoznak-e a végtelenben, vagy nem találkoznak, 2000 éve foglalkoztatja a tudós elméket, korszakokat teremtve a szemléletben. Hogy lehet ez vita tárgya? Hiszen a párhuzamos vonalakat az ember találta ki, a párhuzamos vonal elképzelése az én szuverén jogom, olyannak képzelem, amilyennek tetszik. És ha az emberi konvenció egyszer már megállapodott abban, hogy a párhuzamos vonalak nem találkoznak, akkor nincs az az isten, s nincs az a végtelenség, ami ezt a találkozást titokban, a mi hátunk mögött, a mi beleegyezésünk nélkül megengedje nekik. Ez a posztulátum a párhuzamos vonalakkal *nem a megismerés, hanem az emberi akarat ténye* - több! az *erkölcs ténye, a kötelesség ténye*, majdnem kategorikus imperatívusz. Ha mi, a szellem gentlemanjei, egyszer megállapodtunk abban, hogy a párhuzamos vonalak nem találkoznak, illetve, hogy korrekt párhuzamos vonalnak csak azokat tartjuk, akik nem találkoznak - akkor erről a találkozásról beszélni éppolyan erkölcstelen, sőt teljesen dolog, mint véteni, játék közben, a kártya játékszabályai ellen. Én a párhuzamos vonalak találkozását erkölcstelen, törvényen kívüli találkozásnak tartom - az ízlésem tiltakozik ellene, mint mondjuk, a vadházasság ellen -, és ha a párhuzamos vonalak akár itt, a végesben, akár odaát, a végtelenben, találkozni akarnak, én a rendőrséggel választatom szét őket. Ha találkozni akarnak, legyenek őszinték, és ne nevezzék magukat párhuzamos vonalnak.

Tolakodás. Elmentem egy ablak előtt. Egy hölgy lakott ebben a lakásban. Sok évvel ezelőtt. Öt perc múlva bosszúsan, kissé sértődve állok meg az utcán. Hm, mégiscsak hallatlan. Hogy mer nekem ez a nő eszembe jutni.

Hitel: Világ: Stádium. Egy nő mindent megér, csak az árát nem.

Vicc. Vannak jó viccelőadók és rossz viccelőadók. A jó viccelőadók azért veszedelmes emberek, mert a rossz viccet is úgy tudják előadni, hogy az ember nevet rajta, és ez árt a jó vicceknek.

Szójáték. - A kedves bátyja Norvégiában él?

- Igen.

- Oszlóban?

- Dehogy, hiszen mondom, hogy él.

Relatív. Az orvos mandulaolajat rendelt nekem szúnyogcsípés ellen. Ezzel szemben a szúnyogorvos engem rendelt annak a szúnyognak.

Népszerűség. Növekedésének bizonyos korszakában híres és népszerű ember volt. Akkoriban lehetett pont olyan magas, mint az átlagemberek.

Foglalkozás. A feleségem mondja: Ma délután feljön a harisnyaszemfelszedőnőm. Azért államtitkárnak lenni sem rossz.

Tudákosság. A smokk, az örökéletű Homais úr, víz helyett így mondja: Hákettőő. Ugyanilyen tudákosság azt mondani: A tested és a lelked, e helyett: *Te*.

Öngyilkosok. - Nos hát, igen - mondta óvatosan és némi tartózkodással az Ünnepest Színész, miközben még egyszer megigazította haját és nyakkendőjét a tükörben -, nos hát, igen.

Ennyi is meghatott - részvétet éreztem a szavaiban, lelkesen folytattam:

- Igen, igen - ezekről a dolgokról beszélni kell -, beszélni kell, éppen nekünk, mindannyiunknak, akiknek valami szerepünk van a közéletben. Ez a szerep nem pusztán ajándék - azzal a nemességgel, amit a közvélemény adományozott nekünk, kötelesség is jár - mi azért a társadalomért, mely kivételes elismerést és bizalmat szavazott meg nekünk, felelősek is vagyunk bizonyos mértékben - különösen pedig bizonyos válságos korszakokban. Ennek a boldogtalan városnak a társadalma válságos éveket él, szörnyű megpróbáltatásokat szenved, és ezen nem segíthet semmiféle állami és városi és kormányzati és közigazgatási intézkedés vagy rendelet, vagy reform - a társadalom maga segíthet csak a társadalmon - legkiválóbb képviselőinek személyében, személye körül, személyétől kiindulva. De kik képviselik valójában, a szó igazi értelmében a társadalmat? Talán a bürokrácia, a hivatalos hatalom? Szó sincs róla, ez az osztály önmagával foglalkozik, maga is nyomorúságban van. Nem, nem - csak az intellektuális osztály, a szellem arisztokráciája lehet hivatott rá, hogy irányító kézzel nyúljon hozzá a fakadó sebekhez. A budapesti társadalom szörnyű bajain segíteni kell - nekünk kell segíteni, azoknak, akik isten kegyelméből való lelki rangunknál fogva kormányozzuk a lelkek világát. Tanácskoznunk kell, határozni kell, cselekedni kell. Rettenetes bajok vannak. Itt van mingyárt az öngyilkosságok kérdése, amit a kormányzat is feldobott, persze remény nélkül, hogy megoldhatja...

- Ah, igen... az öngyilkosságok... az a sok öngyilkosság... - sóhajtott az Ünnepest Színész... - és főként a nők...

- Igen, főként a nők... Húsz, harminc boldogtalan öngyilkos, minden héten... Hiszen ez borzasztó! Összetett kézzel nézzük, hogy embertársaink rendszeresen dobják el maguktól az életet... mikor talán volna rá mód, hogy megakadályozzuk...

Az Ünnepelel Színész felállt. Az arca ünnepélyes volt - szinte átszellemült a nagy elhatározás fenségében.

- Igaza van! - kiáltott, és emberfeletti önfeláldozás sugárzott tekintetéből. - Igaza van! Meg fogom akadályozni!... Ide nézzen!!...

Letépte halványlila nyakkendőjét.

- Mától fogva szürke nyakkendőt hordok... és nem borotválkozom... és elesűfítom a hajam is... és komikus szerepekben lépek csak fel - nem hagyom többé, hogy a nők öngyilkosok legyenek Budapesten!

Öngyilkos.

*„Én öngyilkos leszek, mondom magamban,
Csak nézzen rám valaki görbe szemmel...”*

(Kosztolányi: Kisgyermek panasza)

A holdvilágos, tavaszi éjszakában különös kép, végig, a néptelen budai Duna-parton. A Lánchídról egy loccsanás - valaki, a híd végén, felsikolt - utána döbbszent csend. Aztán, perc múlva, a Duna közepén fekete pont siklik, csendesén hömpölyögve, az Eskü téri híd felé. A parton pedig sikoltozva, haját tépve szalad vele együtt egy karcsú lány - a parton szaladó segítségért kiált, sikoltozik, rikácsol halálfélelmében: a vízben sikló test hallgat, gúnyosan, fölényesen, diadalmasan.

Egy perccel előbb, beszéli a szemtanú, ott álltak mindketten fent a hídon. Heves szóváltás, szenvedélyes szavak - a nő hirtelen megfordul, otthagyja a fiút. A fiú kiált valamit, megfordul ő is - izgatottan szaladgál -, majd váratlanul (ő, hányszor olvasott mondat, szinte formula már) „átveti magát a korláton”, s eltűnik a Duna habjai közt, felbukkan, viszi az ár.

Egy öngyilkosság a sok között, keresztmetszetben, szemléltető előadásban. Miről lehetett szó odafönt a hídon - ugyan ki ne tudná, ha nem vele történt -, ki ne hinné, hogy *csak* vele történhetik, ha vele történt? Hát nem jössz? Nem, egy lépést se tovább, csak a híd végéig! Addig se! Ha az életem függne tőle? Akkor se! Jó - hát majd megmutatom, hogy jössz, szaladsz - velem, utánam -, tovább, mint ameddig én kértelek!

S valóban, ott rohan most utána a Duna-parton, és tépi a haját, mint ama Kund Abigél „enyelegve adám a tört - nosza hát”! S a haldokló, vagy talán halott, odalent a vízben, most már dacosan s elégtétellel hallgat - ugye, látod! Gyermekes dac, ostoba áldozat - de milyen emberi! Egy kicsit minden öngyilkosság keresztmetszete ez, nemcsak a szerelmeseké. Ők egymásnak mondják, férfi a nőnek, nő a férfinak, a végzetes szót, ami egy kis zsarolásnak is beillik „ha nem hallgatsz meg, halálánál súlyosabban büntetlek - *magamat* ölöm meg!” - a tönkrement bankigazgató, lecsúszott gavallér, bukott diák pedig magának a végzetnek, mintha megérthetné őt. Csalfa élet, meg nem hallgattál Engem - ám te lásd! Fogtok még sírni utánam, de más késő lesz akkor - s vannak pillanatok, mikor a kéjes bosszúnak ez; az előrevetett árnyéka többet jelent az életnél, felér minden reménnyel, ami még az élethez kötne. Halhatatlan Hiúság, önimádás paroxizmusa, ha ezt tudom, az öngyilkoló düh - az a tébolyodott feltevés, hogy az én halálom nagyobb kárt jelent, nagyobb veszteség annak, akit meg akarok büntetni vele, mintha őt fosztanám meg az életétől! Szegény, elbizakodott öngyilkos! Nem *kevésre* - *túlbecsülte* az életedet - ezért kellett meghalnod, semmi másért.

Dönci. Meg kell írnom őt is egyszer, Döncit, szegényt - restellem, nem szép dolog, hogy humornak használom fel a szerencsétlenségét, de mikor olyan különös ez, és senki se akarja megmondani neki: elvégre tragikomédia is van a világon, és talán ő maga is nevetne rajta, ha figyelmeztetném az ő tragédiájának a komikumára. Egyébként a tragédiája is olyan különlegesen peches, olyan ritka, olyan egyedülálló, szinte azt mondhatnám, tragikus tragédia. Szóval, Dönci az egyetlen ember ismerőseim közt, aki a háború óta és a háború után kapott *idegsokkot* - emlékeznek még erre a háborús táncfigurára? Akkoriban nagyon divatban volt, ezt táncolták a férfiak, utcán, kávéházban, mindenütt, az idegsokk rángatta a világot, nem is tűnt volna fel Dönci - de ő azóta kapta, nem a háborúban szerezte szegény, személyes magánéletének egy gyászos megrázkódtatása váltotta ki. De nem erről akarok beszélni, hanem egy furcsaságról, amit azóta figyeltem meg rajta, mióta ez az állapot tart - remélem, már nem sokáig, az orvosa is biztatja, hogy el fog múlni.

Szóval, Dönci, mielőtt ez a szerencsétlenség történt vele, telivér pesti fiú volt, viselkedésben, modorban, beszédben. A kedves, ál-cinikus pesti *argó*-t beszélte, ezt a félig halandzsa, félig gyorsírás-jelvényekből összerakott zagyvaságot, aminek egyik legjellemzőbb vonása a rövidség. Ennek megfelelően „köszönöm” helyett csak annyit mondott „kösz” és „jó estét” helyett egy harsogó „stét” - csupa csonka szót, mindenből csak annyit, amennyi a megértéshez okvetlenül szükséges. Mert a pesti embernek sok dolga van, és nem ér rá fecsegni.

Na mármost, szegény Dönci idegsokkjá következtében dadogó lett, a legnagyobb kényszerrel nyögi ki a szavakat, belekékül, míg egy szótagot világra szül. És erre jön a furcsaság: múltkor találkoztam vele, és azt a megfigyelést tettem, hogy szakított a régi stílussal. De nem úgy, hogy megrövidítette, mint ahogy gondolná az ember - éppen ellenkezően. Amit azelőtt így mondott „kösz”, azt most verejtékező homlokkal, félórás kínládások után így mondja „na... na... nagyon... kö... kö... kö... szönöm... te... te... teneked ...e ...e ...ezt a do... do... dolgot”, és ha azelőtt így kérdezte „Mi új?” most ugyanezt a kérdést erre a szövegre dadogja el „Szabadna kérdenem, milyen természetű újdonságról voltál szíves tudomást szerezni?” A beszéde tele van pleonazmussal, szóhalmozással, kényszerű hallgatni.

Mi ez? Fejtse meg a lélektan - nekem az a dolgom, hogy megfigyeljem.

Fiatalság. Voronoff, Steinach, fiatalság... Nem veszik észre, hogy korunk mennyire hasonlít egy modern Faust-tragédiához, aminek Faustja az új férfi. Margarétája az új nő, Mefisztófelésze pedig... talán éppen ez a Steinach vagy ez a Voronoff.

Voronoff, Steinach, akik fiatalsgot ígérnek, csodaelixírt, amitől mindannyian húszesztendősek leszünk. Mert erről a korról azt fogják feljegyezni valamikor, hogy ebben a korban mindannyian fiatalok akartunk lenni. Mi mindannyian, kackiás ruháinkkal és simmit táncoló Shaw Bernátjainkkal és bubifrizuráinkkal és rövid szoknyáinkkal és elméleteinkkel a fajtákról és nemzetekről és Európa sorsáról, egyszerűen húszévesek szeretnénk lenni - és nem vesszük észre, miért nem fog ez nekünk sikerülni, minden okosságunk és szellemességünk és találmányaink és Voronoff-Mefisztónk minden mesterkedése és furfangja ellenére se - nem fog sikerülni, mert a fiatalág nem bubifrizura és nem rövid szoknya és nem borotvált arc és nem táncoló drámaíró és nem ötvenéves színésznő tomboló sikere egy bakfisszerepben - de, sajnos, még csak nem is kicserélt ivarmirigyek és kicserélt vese és tüdő és máj és megfiatalított izmok és inak, majomvelővel behelyettesített szervek friss váladéka. Ó, Mefisztó-Voronoff - a fiatalág az, hogy nem volt világháború, és nem voltak forradalmak, és nem volt összeomlás, és nem veszítettük el azt, amiben hittünk, és nem csalt meg bennünket, akiben a legjobban bízunk, és nem igaz, hogy együtt és külön-külön kifosztottak és megaláztak bennünket, és nem tudjuk még, hogy Királynőnk, a tiszta és szent, közönséges némbér, és

hogy apánk és anyánk, ha nem is kevesebb, de különb se volt nálunk - a fiatalság az, hogy mindaz nem igaz, ami történt, a fiatalság az, hogy amit ma úgy hívok: emlék - ő úgy hívja: remény.

A fiatalság, amit semmiféle Voronoff vissza nem adhat, mert nem adnia kellene annak, aki fiattal akar tenni bennünket, hanem elvennie: elvennie azt a valamit, amitől egy harmincéves hordár, mint különb és nagyobb ember, tanácsot adhat egy húszéves Napóleonnak. Azt a valamit, amit egy őszintébb és nyugodtabb kor, mely nem szégyellte, hogy tavaszon kívül nyarat és őszt is ismer, így hívott: Tapasztalat.

Lőpor. Az amerikai muníciótelep felrobbant, és levegőbe repült. Romhalmaz jelzi a helyét - ahol a főépület volt, fekete lyuk tátong, tátott szájjal mered a felhőkbe, mint egy rémült kiáltás.

A kár százötvenmillió dollár.

Hatvan munkás, aki az épület körül tartózkodott, hallgat már a homályban - harminc mérföldnyi körzetben nem maradt kő kövön, s a katasztrófa színhelyét nem merik még megközelíteni, mert távoli durrogás és rengés jelzi, hogy még nem pihen a felidézett boszorkányinas; a távolabb fekvő épületrészekben sorra robbannak fel a srapnelek, torpedók, gránátok. Fellázadt az ostoba anyag, s most maga vezeti a csatát, tombolva dühében, a meggyulladt pokol közepén, a senki parancsát meg nem hallgató tüzértábornok: Vakeset.

A kár százötvenmillió dollár.

Cementtoronyok, kőbástyák, azbesztfalak hármaskordonja védte a kényes anyagot, külső támadás és belső veszedelem elől. De nagy vihar volt, égiháború - s a rejtelmes hadvezér, aki ezt a háborút vezeti odafönt, úgy látszik, jobban ismeri a fegyvernemet. Egy villám keresztülhasított a védőszerkezet bonyolult hálózatán, szíven találta a kolosszust.

A kár százötvenmillió dollár.

Kár, kár, ó szörnyű kár... mennyi drága lőpor! Gondold meg, mennyibe került! A sok salétrom, kén, karbonium - hát még a dinamitok, melinitek, ekrazitok különféle finom vegyületei, száz laboratórium dolgozott rajta, ezer meg ezer ember, görnyedve lombikok fölött, izzadva a műhelyben - készült a srapnelek precíziós burka, a tempírozott gránátok s a sok remekművű torpedó, mindegyik valóságos kis automatagép, önműködő szerkezet.

A kár százötvenmillió dollár.

S ez most mind kárba veszett! Nem használható semmire többé, elemeire bomlott, ártatlan hamuvá esett szét a fenyegető hatalom, pillanat alatt vesztette el szörnyű helyzeti energiáját, amit vissza nem adhat senki többé. Nem erre volt szánva. Arra volt szánva, hogy szétvigyék szerte a frontokra, ha egyszer szükség lesz rá, mint ahogy a fertőzés anyaga a fertőzés helyéről szerteáradni igyekszik, messze, a test minden részébe. Istenem! Mennyi mindent lehetett volna csinálni vele! Falvakat, városokat gyújtani fel! Vonatokat rombolni pocsékká, hidakat robbantani szét - s a sok ház, épület, ember, vonat, híd, amit szét lehetett volna lőni vele, most megmarad, megmarad, megmarad!

A haszon ezermillió dollár.

Lift. A házunk felvonófülkéjének ajtaján cédula jelent meg ma reggel. Vastag betűkkel a következő érdekes értesítés rajta:

„A lift működik.”

Ebben a dologban az a csodálatos, hogy az olvasó ezt nem is tartja csodálatosnak, annyira nem, hogy inkább csodálkozva néz rám, azon csodálkozván, hogy én ezen miért csodálkozom.

Hát persze. A lift működik. Az olvasó azt ajánlja, hogy csodálkozás helyett inkább örüljek. Az olvasó nagyon jól tudja, hogy a lift, természetesen, vagy két éven át nem működött, tehát azt a tényt, hogy most működik (ki tudja, meddig!), közölni kell a lakóval, aki igazán nem sejtheti önmagától, hogy a lift ilyen kivételes állapotban van.

Csak hogy én öregebb vagyok az olvasónál egy világháborúval, vagyis ötezer évvel, és én még emlékszem arra az időre, amikor, ha időközönként megjelent egy cédula a felvonófülke ajtaján, azon az állt, hogy:

„A lift nem működik.”

Abban az időben ugyanis, bármilyen különösen hangzik, az volt a természetes állapot, hogy a lift működött, és - hihetetlen, mégis úgy van - ezt olyan magától értetődő valaminek tartották, hogy külön értesítést erről nem is adtak le.

Mindenesetre, stiláris szempontból egészségesebb, egyenesebb, egzaktabb, tömörebb és tartalmasabb formanyelv hajnalhasadását jelenti ez a cédula az effajta közlések fejlődéstörténetében. Bizonytalan negatívumok helyett határozott pozitívumot nyújt. Már látom, az Új Várost, a csodálatos fejlődésnek indult Nagy-Budapestet, a világ legpazarabb, legfényűzőbb metropoliszát... látom a jövő részegen rezgő kódén át, csupa olyan rendkívüli felirattal, hogy például:

„A kapun be lehet menni.”

„A sétatéren a fű nő.”

„A villamos megy.”

„A vízvezeték csapjából, megcsavarás után, folyékony H₂O indul meg, függőleges irányban.”

„A gázkályha ég.”

„A miniszter az ország ügyeit intézi.”

„A levegő beszívható.”

Jöjjön már el a csodálatos kor - akkor majd én is odaírom a cikkem címe alá:

„A humorista vidám történetet ad elő.”

VÉGELADÁS

Az író kiárúsítja üzletét, bármely elfogadható áron - az új generáció használja fel, csináljon az aforizmákból és szójátékokból ötfelvonásos drámát és a soha meg nem született nagy művek témájából egy ügyes aforizmat.

Játék. Két nap alatt tönkretette azt a gyönyörű gőzvasutat, amit szerettem volna magam is kipróbálni (azért vettem neki). Hiába, nem gyerek kezébe való a játék!

Ember és gép. Az automatában nem volt gép - egy elbűjt ember dobálta ki az árut. Gépnek hazudta magát, hogy meg tudjon élni - halottnak tette magát, hogy éhen ne haljon.

Téli filozófia. Gondolkozom, tehát fagyok.

Ruhatár. Rájöttem, hogy ruhatári díjakban eddig kétszerannyit fizettem rá a kabátomra, mint amennyibe eredetileg került. Kabát helyett ezentúl ruhatárat fogok vásárolni.

Jogtalan címhasználat. A zugárusító félrehívott, és titokban a fülembe súgta, hogy lopott árut akar eladni. Feljelentettem. A rendőrségen kiderült, hogy hazudott, nem is tolvaj.

Elítélték jogtalan címhasználatért.

Modern szerelem. - A strandon ismerkedtem meg vele - finom, decens, jó ízlésű, házias nőnek mondotta magát. Elhatároztam, hogy elveszem feleségül. De aztán kiábrándultam belőle - kiderült, hogy kacér, felületes teremts, és az alakja se jó.

- De hát hogy jöttél rá?

- Találkoztam vele, felöltözve, a Váci utcában.

Az igazi kártyás. Hajnalban, játék után beváltja megmaradt pénzét úgynevezett *zsetonra* (játékpénz), nehogy napközben valami haszontalanságra (ebéd, koszt pénz, cipő a gyerekek stb.) kiadhassa.

Megvan a tavalyi hó!

- Fuksz - hol a tavalyi hó?

- Fent van, igazgató úr, a kellékesnél, a harmadik rekeszben.

Gyengébbek kedvéért: ez a beszélgetés egy operettszínházban folyt le, ahol felújították a téli darabot.

Író kritikája. A legelismerőbb kritika, amit költőtársamtól kaptam: Az első versszak után azt mondta: remek. A második után: isteni! A harmadik után: halhatatlan! A negyedik után megvakarta a fejét és így szólt: *hm, lehetne valamivel rosszabb.*

Kínai udvariasság. Más szóval: olyan szempont, amelyről Európa megfedkezett.

- Úgy van, harminc éves vagyok! - mondja az európai hölgy a kínainak.

A kínai tiltakozik.

- Az lehetetlen!

A hölgy, kacéran:

- Hát mennyinek gondolt?

- Legalább ötvennek - *oly bölcs!*

Sportgyerek. - Ugye, te komisz, most megbotlottál - megbüntetett az Istenke!

- Csak szeretett volna - de nem estem el!

Koldusbot. - Ha így megy tovább, koldusbotot vehetsz. - Kinek van ma pénze koldusbotra?

Éhező költő sóhaja. „Istenem, istenem, mért nem adál szárnyat, hogy pénzért mutogathassam magam!”

Népszerűtlen gondolat. Az emberek kezdenek büszkék lenni rá, hogy nem szoktak gondolkodni. Egy ismerősöm olyan fölénnel és lenézéssel bizonyítgatta nekem, hogy ő nem ért engem, mintha ez reám nézve volna megszégyenítő és nem őrá nézve.

Hangszerek. Egy természettudós kiderítette, hogy a rózsa nem bírja a szaxofont.

Mit szólsz ehhez, édes rózsám, aki este azért rágod a fülem, hogy menjünk a bárba?

Nem is megyek veled oltár elé. Az ilyen modern rózsa, amelyik a szaxofont kívánja, nem méltó arra, hogy az orgonát hallja.

Szakvélemény. Egy bankvezér bronzszobrát leplezték le. Megkérdezték egy barátját, hasonlít-e a modellhez a mű?

- Kívül nem - mondta, aztán megkopogtatva a szobornak természetesen nem tömör bronzfejét, hozzátette: - de belül, úgy látom, igen!

S végre egy utolsó, nem tőlem, Cicerótól:

„Kedves barátom, bocsáss meg hosszadalmas levelemért - *nem értem rá röviden írni.*”

Új Idők, 1933

Minden másképpen van

ELŐSZÓ, MAGAMHOZ

1. vasárnap

Tizennyolc éves koromban hagytam abba a naplóírást - addig, nyolcadik évenként kezdve, mindig írtam, vagy huszonöt kötetet írtam tele, engedve a kényszernek, ami nem bíz meg eléggé emlékezőképességünkben. Most, hogy kuriózumból újrakezdem, magam a legkíváncsibban, vajon mi lesz belőle, először is ezen csodálkozom el. Mi a csuda az a naplóírási kényszer? És általában mi az, hogy napló?

Általában a nők és a gyerekek műfaja, úgy látszik. Az ember gyerekkorában ír naplót vagy abból az alkalomból, hogy nőnek született. Ez a két lélekféleség, a gyerek és a nő, kevésbé ismeri saját magát, mint a felnőtt férfi - a nő és a gyerek számára az ismeretlen ösztönök és vágyak világa élesen elhatárolva él még, naponta és óránként újabb meglepetést keltve a tudatban, különbeket és megrázóbbakat, mint a külvilág eseményei. A gyerek és a nő szemben áll tulajdon lelkének káoszával - számára nincs nagyobb csoda a világon, mint a tükör, és nincs izgatóbb és különösebb valami, mint a tulajdon képmása. Innen az a belső csalódás, hogy a naplót *önmagunk* számára írjuk, és hogy ennél intimebb műfaj nincsen.

Ez a csalódás, ez a káprázat szorosan összefügg azzal a szörnyű könnyelműséggel, aminek jegyében hajlamosak vagyunk összetéveszteni az őszinteséget az igazsággal. A legtöbb ember azt hiszi, hogy mikor őszinte, akkor igazat is mond - ez az oka annak, hogy a vértanúk kilencven százaléka hazugságokért és tévedésekért áldozza fel az életét. A valódi ember, a felnőtt férfi, akinek élete nem születéstől halálig terjedő illanás, hanem az élet megértésére való alkalom, lecke és tanulság, amiből vizsgáznia kell, aki tehát tulajdonképpen annyi idő, mint az emberi kultúra - a szemlélődő és gondolkodó, a *valódi* igazságot, s nem annak árnyékát, kereső férfi nagyon jól ismeri már hatezer éves tapasztalatból az emberi lélek konstrukcióját s egyik legfőbb törvényét: *hogy nem azt gondoljuk, amit akarunk, hogy nem azt mondjuk, amit gondolunk, s nem azt tesszük, amit mondunk*. Hogy valami ismeretlen Akarat él bennünk, talán nem is a magunké, talán nem is életünk érdekében működő Tendencia - ismeretlen énünktől független erők játéka, ismeretlen, a miénktől független cél irányában, és ez az ismeretlen valami felborít minden reményt, hogy a gondolatunk és szavaink és tetteink közt harmóniát teremtsünk.

A gyermek és a nő, nem tudván ezt a törvényt, egyik meglepetésből a másikba esik, mikor a diszharmóniák jelentkeznek, meghazudtolva minden öncsalást. Most írok valamit, mondtam magamnak gyermekkoromban, ahol mindent, mindent elmondok önmagamról, önmagamnak - mindent elmondok, amit el kell titkolnom az emberek előtt. És kezdődött a *naplóírá*s tipikus korszaka, az az idő, mikor az embernek, a valóság világából tekintve, még semmi írnivalója nincsen tulajdonképpen, hiszen nincsenek még *élményei*, nincs mit feljegyeznie - formátlan ábrák, szertefoszló kísértetek kóvályognak a koponya üregében, mint valami sötétkamrában, aminek lencsередőnye csukva van. A naplóírást rendesen abbahagyjuk, mikor az első *élmények* jelentkeznek - a szerelem bimbózó napjaiban, amikor *van már mit titkolni*.

Tudnom kell ezt, értenem kell ezt, mikor külső és belső történések lerögzítése fölé a „napló” szót leírom. Megvan a véleményem az őszinteségről, a magaméról éppen úgy, mint a másoké. A befelé való őszinteségemben éppoly kevésbé bízom, mint a kifelé valóban. Ismerem már a gondolataimat, ismerem a „lelkemet” - elég régóta van szerencsém foglalkozni vele. Ezerszer csaltam meg önmagam - becsaptam és elkábítottam és megtévesztettem -, óvatos vagyok és gyanakodó. Láncon tartom „énkét”, a lelkemet, mint valami hasznos, de veszedelmes háziállatot. Birtokviszonyban vagyok vele - nem azonosítom vele magamat. Magamat -

magamat nem ismerem, „titok és idegenség” vagyok, valóban - de ami ott erőlködik és vonaglik, görcsös vonaglásban, a csontgolyóban, honnan finom idegszál vezet le nyelvem hegyére és tollam hegyére - ó, azt jól ismerem már! Csak hadd keresse az Igazságot - én várok és figyelek, hiszen az én számomra keresi - de csak mértékkel -, mert soha nem tudta, mit jelent, halálosan szeretni az igazságot, aki csak arra ügyelt, hogy amit kimond vagy leír, igaz legyen. Én várok és figyelek - elviselem a gondolataimat, miket érzés és indulat színez és dobál - elviselem, mint szívem verését, gyomrom működését, tudóm zihálását.

Őszinteség?

Ki mondta nektek, hogy az a mód, ahogy önmagunkkal beszélünk, az a viszony, amiben önmagunkkal vagyunk, az a látás, ahogy önmagunkat látjuk, *lényegben* különbözik az általános emberismerettől? Csak *tartalomban*, *adatokban* több az, amit magamról tudok, de a tegnapi énem éppoly érthetetlen valami, mint bárki másé, akit utamba dob a végzet.

Óriási ellentmondás, amit egy nagyon csekély kis félreértés okozott. Ha akarom, feje tetejére állíthatom a kanti szubjektív megismerés rendszerét egy kérdéssel. Vajon ismerném-e magamat, ha mások nem ismernének? A magányban felnőtt Kasper Hauserek klinikai keresztmetszete egy állatinál mélyebb tompaság képét adja: kusza külvilág, az öntudat teljes hiánya. Vajon nem mások énjéből merítettem a magamét? A gyerek és a vadember *mindenkiről* harmadik személyben beszél, önmagáról is - a *te* és az *én* egyszerre születik meg. Az első ember mégiscsak Ádám lehetett, valami nálunk tökéletesebb lény degenerált unokáin, a majmokon keresztül származunk tőle, úgy látszik, mert hiszen nem lehet még majom se, akinek nincs kit majmolnia.

Egyszerűség?

„A te szavad legyen *úgy-úgy, nem-nem* - valami ezen felül esik, a gonosztól vagyon.” Így a *Szentírás*. Igen ám, de az az apostoli egyszerűség, a krisztusi Ige, nagy belső töprengések és kínlódások leszűrt eredménye - vajon a lélek harcában, az önmagunkkal való társalgásban is ilyen egyszerű volt-e? Nem én vagyok bonyolult, hanem a *dolog*, amiről beszélek, mondtam egyszer Kovács úrnak, aki roppant egyszerűnek látta az egész kérdést - meghiszem azt! a vércsepp is roppant egyszerű, míg mikroszkóp alá nem teszed, vagy közelebb nem húzod a szemedhez. S bármilyen kellemetlen, önmagunkhoz egy kicsit túlságosan közel vagyunk.

Egyszerűség!

Arra a kérdésre, hogy mikor vagyunk a legtermészetesebbek, legegyszerűbbek, mindenki gondolkodás nélkül rávágja, hogy olyankor, mikor egyedül vagyunk, mikor nem kell komédiázunk más kedvéért. Ebből az jönne ki, hogy legtermészetesebb és legközvetlenebb és legjózanabb hang mindig az, ami nem jut el szájunkig. Igaz-e ez?

Nem mondhatnám.

Legéberebb pillanataimban, a kedv és öröm és életvágy és tettvágy magányában, soha nem voltam egyszerű és józan önmagammal szemben. Hogy is lehettem volna? Hiszen a gondolatok ritmusát az agyban keringő vér pezsdülő ritmusa szabályozza - s a gondolatból születő szó, a szóból születő gondolat (vagy nem vettétek még észre, hogy kölcsönösen szülik egymást?) át kell hogy vegye a ritmus lendületét. A botfűlű polgár úgy állítja szembe a józan éberséget a hóbortos álommal, mintha az előbbi nyugalmat, az utóbbi csapongó képzeletet jelentene. Micsoda ostobaság! Hiszen aki álmodik, az szükségképpen alszik is, fekszik egy helyben, lecsökkent, lefokozott testi és lelki életműködéssel - ki találta ki azt a hazugságot, hogy a béna testben szárnyat kap a lélek? Az álomelemző tudomány kimutatta már, hogy álmaink sokkal szárazabbak és józanabbak és anyaghoz kötöttebbek, mint éber képzeletünk. Ó igen, voltam józan, voltam materialista, voltam logikus, voltam hitetlen, voltam gyakorlati -

de csak álmomban! ébren, szemben önmagammal, legéletteljesebb percem életörömében, önmagamnak és a világnak villámló felismerése kifejezésben és hangban azt a formát, azt a szót választotta, amit a hazug szofisztika a legkeresettebb hazugságnak, komédiának és csalásnak mond: - a pátoszt, ó igen, a pátoszt, a valódit, amitől csak azért idegenkedünk, mert összetévesztjük az álpátosszal - a pátoszt, a színház és a templom nyelvét - azt a hangot, ahogy a felébresztett emberi lélekhez s az örök éber istenhez beszélünk.

Naplót írok - ne kívánjátok, hogy túl őszinte legyen. Önmagammal beszélek - félek, meg-siketültök belé, ha idefigyelték; másokkal halkabban szoktam beszélni.

Naplót írok - önmagammal társalgok. De vigyázni fogok, hogy meg ne feledkezzek a százezer emberről, aki olvassa - mert *kiáltvány* lesz belőle, ha egy percre megfeledkezem.

Hadd vegyek utcai ruhát - a pongyolám túl cifra.

Folytassam?

Mert az még semmi, amit múlt héten az őszinteségről és egyszerűségről beszéltem. Az igazság, vagy legalábbis az *elhihetőség*, a *valószínűség* harmadik feltétele, hogy amit magamról és a világról állítottam, a valósággal összehasonlítva, igazolódjék, ne bizonyuljon hazugságnak vagy tévedésnek - ez a harmadik feltétele annak, hogy naplót írok...

Folytassam?

De miért is ne? És ha az egész napló nem állana egyébből, mint a naplóírás, a lélek vallo-másának kielemezése és feltárása - vajon fölösleges munkát végeznék-e vele?

Elviselem a vádat és önvádat, hogy fecsegő vagyok. A közlés feltételei, a különféle stílusok pillanatonként változó, aszerint, milyen anyaggal van dolgunk. Egy aforizma telitalálata, igaz, kötetekkel felér néha - de soha még aforizma fölöslegessé nem tette a köteteket. A gyémántot hiába keresed erőszakkal - ha rábukkantál valahol, szerencséd van, nincs több dolgod vele. Már a rádiummal másképpen vagyunk. Óriási tömeg hitvány szurokércet kell tudatosan, szándékkal felszínre dobálnod, át kell dolgoznod magad az egészen, hogy a Bölcek kövének, a Magisztériumnak néhány grammját kiszúrd belőle. De megéri a fáradságot, mert a rádium még a gyémántnál is többet ér - holt csillogás helyett eleven erő, örök hatás, elixír.

Néha kész eredménnyel jövünk a tanítvány elé, néha együtt oldjuk meg a feladatot - boldog tanító, akit kutatás közben kíváncsi, mohó szemek inspirálnak, aki tanulva taníthat. Ennek a műfajnak, a peripatetikus fecsegésnek külön szépsége és izgalma abban van, (ó édes, halhatatlan, fecsegő Plátó!), hogy az akcióban mozgó és zakatoló pompás emberi lélek, emberi értelem, ez a felhőket ostromló és tengermélyeket felkorbácsoló és százmillió fénysugár-keget utolérő legelevenebb valami a világon, munka közben mutatja a műhelyt. Soha nem szerettem a folyékonyan beszélő embert - a szavai mögött megemésztett, unalmas sablonok tespednek. A dadogó, lelkendező, ugráló képzettársításra viszont mindig felfigyeltem - hohó, itt káosz forrong, előttem, a szemeim előtt akar kialakulni valami. Minő ritka alkalom, világ születik, új világ - szinte biztos vagyok benne, hogy jobb lesz a réginél, ami nyilván rossz volt, hiszen szenvedtem és nyugtalankodtam benne.

Ki merészeli mondani, hogy ezzel megtagadtam a logikát, az ésszerűséget, minden megértés feltételét és felfordulást, nihilt hirdetek? Sőt, a valódi és abszolút Logost keresem *mindenütt*, szemben azokkal, akik *valahol* már tudni vélik. Valamikor Jupiter és a mennydörgés közt igen egyszerű és logikus összefüggést éreztek az emberek - a paraszt pedig, ha süt a nap, és esik az eső, tökéletesen kielégítő, minden logikus megfontolást kimerítő magyarázatot talál e különös tünetény megértéséhez abban a végső okfejtésben, hogy veri az ördög a feleségét. Nem hiszem hogy akár a kant-laplace-i, akár a darwini világkép *lényegben* megnyugtatóbb magya-

rázatot adott - csak valamivel több összefüggést fedezett fel, több megfontolást kapcsolt egybe.

A megértéshez elég a logika, a megismeréshez azonban kell még valami - márpedig mi az ördögöt értsek meg azon, amit nem is ismerek?

Az út világos ezek szerint - aki még több, még messzebbmenő, még összefogóbb összefüggéseket keres, annak több megismerésre kell törekedni - előbb figyelni, kitágult szemmel és szívvel, megállított értelemmel felszívni életet és világot - aztán, ha tele van szem és szív, ám hadd induljon meg zakatolva az értelem gépezete.

Figyelj hát!

Külvilág, belvilág!

Megmondatott a régieknek: tégy különbséget a kettő között. Belsődben viharok, vágyak és félelmek remegnek - vigyázz, mindez csak *reakció*: odakünt a külső világban erők tombolnak, nagy Principiumok, villany és hő és gravitáció és Létért Való Küzdelem - felvevő rezonáns szekrénye vagy csak a kívüled kavargó erők játékának, világtükre, mikrofon, vízcsepp.

Valóban érzed is - de figyelj *még jobban!* Mást nem veszel észre?

Mert én igen - ezerszer igen! Százszor próbáltam letagadni, hogy csak káprázat, amit ezenkívül észrevettem, csalódás, önmagam altatása - százszor nevettem az ostoba kártyáson, aki *szerencséről* beszélt, a vakbuzgón, aki *gondviselést*, a fatalistán, aki *végletet* emlegetett. De már nem nevetek többé. *Valami van*, valami egyéb, ha rosszul nevezték is meg.

Felkelek reggel. Valami nyomasztó rosszkedv, levertség, borzongó fáradtság. Semminek nincs értelme, legjobb lenne meghalni. A világ értelmetlen, az élet rossz, az öröm nem éri meg a szenvedést, amibe kerül. Amit tegnap szépnek, okosnak, helyesnek találtam, ma ostobaságnak érzem. Röviden: pesszimista hangulatban vagyok.

Jó, jó, mondja az orvos, biztos elrontottad a gyomrod, vagy az öntudatod mélyén háborog valami. Mars, ki a külvilágba, ott a gyógyulás.

És kimegyek a külvilágba. És az első ember, akivel találkozom, valami kellemetlent mond, még mielőtt én megszólalhattam volna. Tudja, kérem, mondja az első Ember tünődve, én gondolkoztam éccaka azon, amit maga tegnap mondott, és amire én tegnap azt mondtam lelkesen, hogy az szép és okos és helyes. Hát mit szól hozzá, ma reggelre rájöttem, hogy az se szép, se okos, se helyes, hanem az egy nagy marhaság, amit ön tegnap mondott. Alásszolgája.

És tovább megyek a külvilágban, és esni kezd az eső, és nálam nincs esernyő, és bemegyek a kávéházba, és lapokat nézek, és az egyik lapban rettenetesen megtámadott egyik rajongó hívem, és a pincér rám borítja a kávé, és nem telefonál az illető, aki megígérte esküvel, hogy telefonálni fog abban a rám nézve nagyszerű dologban, és délután jön a sürgöny, hogy sajnós, nem lehet, és estére zárva találom az ajtót, és éccaka üzenetet kapok, hogy legjobb, ha főbe lövöm magam, és mielőtt még ezt megtehetném, rendőrök jönnek, és letartóztatnak ugyanazért, amiért tegnap kitüntetést ígértek.

Véletlen?

Másnap felébredek, és összeszedem magam, és összeszorítom a fogam, és a lelkemben valami különös változást érzek, és valami különös erő emelkedik halkan és nyugodtan a szívem és az agyam felé. És egy félóra múlva kiengednek a börtönből, és további félóra múlva felajánlják a miniszteri tárcát, és az utcán rám mosolyognak, és a legnagyobb ellenségem rajongó cikket ír rólam, és utóbb kiderül, hogy Párizsban és Londonban és Berlinben és New Yorkban ezen a napon eszébe jutottam ennek és ennek, és rájöttek, hogy nekem igazam van, és intézkedtek, hogy minden úgy legyen, ahogy én akarom.

Véletlen?

Nem igaz. Százszor és százszor megfigyeltem azóta, hogy egyszer észrevettem. És nemcsak az emberek viselkedése - *az az eső se volt véletlen*, ami akkor bekergetett a kávéházba.

Fantasztikum?

Hm.

Azt nem tartjátok már fantasztikumnak, miután beigazolódott, hogy a rádióhullámok, amiket emberi kéz igazgat, meteorológiai változásokat idéznek elő?

De eddig mindig csak *felvevő készüléknek* tanították nekünk az emberi lelket, amit a külvilág rezget és kormányoz. Hő és fény, villany és gravitáció. Élet és Létért Való Küzdelem, Természetes kiválás...

A képzeletet pedig, az emberi képzeletet egyszerű képzelődésnek minősítették.

Csakhogy a lélek, úgy látszik, nemcsak felvevő, hanem leadó állomás is. Amit én elképzelek, az éppen úgy alakító és változtató erő és ható erő, mint mindaz, ami rám hat - gömb alakban árad belőlem, és a világ minden atomjához elér.

Nemcsak engem teremtett a világ - én is teremtek, folyton újra, világot. Az emberi képzelet, abban a fokban, ahogy kibontakozik és megerősül, egyre hatalmasabb mértékben vesz részt a világ teremtésében.

És csak az erőviszonyoktól függ, mi lesz mindebből. Voltak pillanatok, mikor elsöpörhetett egy rossz tekintet - de lesz még pillanat, amikor tekintetemtől felrobban a puskaporos hordó, hogy levegőbe röpítse a régi világot.

Tehát akkor mi ez az egész, ha se őszinteség, se megnyilatkozás, se önmagam megismerése - hiszen, íme, ahogy itt kísérletből felszabadítottam a képzettársulásokat, a gomolygó kaoszból egészen másféle formák alakultak ki, mint amiket belém neveltek. *Ismerd meg magad* - ugyan már!

Talleyrand híres mondásában eljutott odáig, hogy a beszédet gondolataink elrejtésére találtuk ki. Magam meg, ha jól emlékszem, körülbelül odáig jutottam legutóbb, hogy a gondolatainkat azért gondoljuk, hogy önmagunkat rejtjük el magunk előtt, elrejtjük, meg ne ismerjük - önmagunkat, a félelmes, ismeretlen Valamit, a véres valóságot, amit az ókor valami lólábú szörnyetegnek, a középkor ördögnek - egy modern német lélekelemző már csak *Es*-nek, „*Az*”-nak, „*Ő*”-nek mer nevezni, suttogva és tehetetlenül - Valakinek, akivel éppoly kevésre óhajtunk szemtől szembe kerülni, mint ahogy nem óhajtjuk látni a beleinket és a szívünket és a remegő kocsonyát, mely koponyánk csontcsészéjében lötyög.

Tehát akkor mi ez, mi ez az erőfeszítés, kényszer és szándék egyszerre, gondolni, szólni, írni, beszélni, kiáltani, suttogni - hatalmasabb láz és inger, mint ami kezünket rángatja, mikor élelemért kinyújtjuk? Mi ez a minden cselekedetnél és tettnél (ó, naiv aktivisták!) gyorsabb és hatásosabb, erőszakosabb cselekvés és tett?

Az emberi képzelet vívja veszett harcát ezen a világon, a megvalósulásért, hogy megtörténjen és testté sűrűsödjék a láthatatlan eszme. Erők sűrűsödnek így össze anyaggá, így tanítja az új fizika - a lélektan pedig így: a gondolat szétbont, a képzelet alkot. Az embernek a létért való küzdelemnek új formája jelent meg az élők világában, amit eddig nem ismert a békés természet. Mily lassú, ártatlan kis küzdelem ehhez képest a kedves ezópusi mese, amivel ama szelíd, szakállas aggastyán, Darwin, altatta el a múlt század gyermekeit - de még mindig akadnak makacs gyermekek, akik az ember megértéséhez darwini és La Fontaine-i hasonlatokért fordulnak az állatvilágba. És oroszlánhoz hasonlítják a hadvezért, aki villamos gombbal

levegőbe röpít egy flottát, vagy százezreket indít meg holmi kis pokol felé, amihez képest mégis Szemirámisz kéjkertje a bibliabeli gyeheha - oroszlánhoz! Ugyanígy egerekkel játszadozó cicához hasonlíthatnák!

Hol vagyunk már, és hol volnánk, ha néhány gyermekes hasonlat nem emlékeztetne rá, a létért való küzdelemnek attól a primitív formájától, ami testi cselekvésekkel, kezek és lábak és fogak és körmök kusza kapkodásával harcol az érvényesülésért! Ha már mindenáron állati hasonlat kell - legfeljebb és legalább a kígyót vagy a pókot vennék elő: ezek az állatok állítólag a szemükkel dermesztik és bővölik meg áldozataikat. Mi emberek régen kezdtük el ezt a harcmódot. A mozgató-idegrendszer munkája nagyon is kevés volt ahhoz a rettenetes győzelemhez, ahhoz a világot meghódító eredményhez, aminek reményében az első ember ott hagyta állatcsaládját, hogy meginduljon egyedül, meztelenül, fegyvertelenül egy egész világ ellen - néhány száz állatot megölni, megfojtani? ennyit érhetett volna el - nagyon is kevés volt neki. A felvevő, érző idegrendszerből konstruált hát magának hallatlan fegyvert odabent, az idegek központjában - és lőn gondolat és *elképzelés*, és lett belőle szó és *elképzelgetés* - bővülő erő, mely száz mérföldön át dermeszti meg s teszi tehetetlenné a kapkodó izmokat vagy a nála gyengébb gondolatot és elképzelést.

Szókratész okos ember volt - nem tudom hát jóhiszeműnek tartani bizonyítását, amivel azt próbálja elhitetni velünk, hogy a gondolkodás célja önmagunk megismerése. Ezer évvel később Krisztus már őszintébb: az ő gondolata *nyíltan cselekszik* - és íme, századokon át és növekvő körzetekben a cselekvő gondolattól elbővölve önként megy a halálba és lemondásba sok ezer ember, akiket élni és harcolni és érvényesülni hívott világra a létért harcoló élet. Mert a krisztusi gondolat fölismerte már önmagában tulajdon forrását, a képet és képzeletet, és igévé vált, cselekvő és alkotó, ha másképpen nem lehet, romboláson keresztül alkotó erővé. Látomássá, amiből látomások keletkeznek távoli koponyák belső falán.

És élet keletkezik és halál, és világok születnek és pusztulnak el. Valamelyik régebbi írásomban egy apát, aki öngyilkos leánya *halálával* a „hóbortos regényeket” vádolja, óvatosan figyelmeztettem, fontolja meg, vajon nem ugyanezeknek a „hóbortos regények”-nek köszönhet-e szegény leánya azt is, hogy *megszületett* - holmi regénynek, aminek hatása alatt valamikor odanyújtotta a kezét a leány anyja, talán mert valamelyik kedvenc regényhősét látta megelevenedni benne. Avagy nem szaladgálnak körülöttünk arcok és alakok, amiket régi festő vagy költő képzelt el, hogy a lelki *rácsodálkozás* bűvöletében lemásolja őket az élő anyaméhben ama Vak Szobrász? Egyre jobban látom azóta, mennyire igazam volt, vegyétek szó szerint, amit a költő mond - nem hasonlat az, hanem megszületni akaró eleven valóság.

Az Emberi Képzelet vívja világteremtő harcát a Földgolyón - rá kell eszmélnünk, tudatára kell ébrednünk végre: az utolsó században ugyanis gyorsaságban megszázaszorosodott ennek a harcnak üteme. A közlekedés győzelmes forradalmának első szakasza lezárult - a gondolat fegyverei korlátlan távolságra szórják szét termékenyítő és gyilkoló csírát a *sugalmazó*, lenyűgöző és elképesztő emberi képzeletnek, szinte időtlen gyorsasággal. Amit tegnap Amerikában képzelt el valaki, az ma már sugalmazó és változtató alkatrésze az én képzeletnek, és hatással lesz cselekedeteimre. Néhány hónapja, hogy H. G. Wells *William Clissold világa* című regénye megjelent - ma már úgy hallom, Amerikában, Németországban és nálunk is klisszoldiánus szekták vitáznak és harcolnak a reformeszmékért, amiket ez a könyv feldobott. Nagyban megy immár ez a harc, nem lehet áttekinteni, mint a kis testi küzdelmeket - szemünk számára láthatatlanná teszik az arányok. A gondolat és képzelet küzdelme és győzelme önmagával és a világgal szemben valahol ott kóborog az elektromos hullámok közegeiben - hiába küldesz ellene díszfelvonulást, tiltakozó tüntetést, katonai parádét.

A „pozitív valóság” romantikusai persze jobban szeretik a látható méreteket. És a testi erőben jobban bíznak, mint a lelkiben - a győzni akaró szellem kénytelen számukra izmokat muto-

gatni, hogy bizalmukba férkőzzék - akit meggyőzni nem lehet, azt meg kell fenyegetni, hogy legyőzzük -, ez is egy formája a képzelet bővületének, ha kezdetlegesebb is, mint a költőé és gondolkodóé. Európában például mostanában valahogy ehhez a kezdetleges módszerhez folyamodnak az uralkodásra született szellemek. A nemrég letűnt Clemenceau és a nagyon aktuális Mussolini érdekesen illusztrálják ezt a hanyatló tendenciát, amit az európai kor-szellem mutat. Valamikor mindketten az általános emberi eszmék, a világérdek lovagjai, nem tudnak másképpen érvényesülni, mint hogy feladják az általánost, és megtartják az emberit. Kardot csörtetnek, és izmokkal fenyegetőznek - mindegy, a cél itt is csak az, hogy a gyengébb lélek megbűvölve a látomástól, amit képzeletébe csempészték, tapsoljon és engedelmeskedjék. Sajnos, ez a látomás közről nézve jelképezi csak az erőt és egészséget - a hősködő és kardcsörtető és önérzeteskedő Európa, mihelyt a többi földrésszel hasonlítom össze, siralmasan szétdarabolt, marakodó hangyabollyá válik, közel hozzá, hogy mindent elveszítsen, amivel három századon át világhatalmat verekedett ki magának.

El kell múltnia ennek, és jönnie kell egy hatalmasabb és összefogóbb képzeleterőnek. Ma még gondolatcsírában lappang, talán igévé válik holnapra. Ma még néhány vézna kis okoskodás, ártatlan, papíron tűnődő logikai játék az elme számológépében, hogy így meg úgy, nem jól van az, egységet kellene teremteni, össze kéne fogni Európának, visszaragadni a civilizáció kormánypalcáját - holnapra szót és képet talál a gondolat, és megfogamzik és fellángol százmillió lélekben.

És mégis és újra és egyre bizonyosabban: a *legerősebb* fogja kimondani. Nem a kéz és nem a láb, hanem a *fej* - egy új teokrácia, a hatalomra jutó, mert uralkodásra termett szellem kiválasztottja.

FORDÍTOTT VILÁG

2. vasárnap

Ezúttal nem is vicc.

Egy német csillagász könyvet bocsát közre, amelyben igen kedvesen és egyszerűen közli, hogy számításokat, megfigyeléseket és megfontolásokat végzett, melyeknek alapján van szerencséje bejelenteni, hogy ami a kozmoszt, a világegyetemet, napokat és holdakat, valamint kedvenc Földünknek mindeme dolgok között való helyzetét illeti, egy kis tévedésben voltunk eddig, Arisztotelésztől, Ptolemaioszon át, Laplace-ig, akinek felfogása ma is uralkodik: a dolog nem egészen úgy áll, ahogy azt az iskolában tanuljuk manapság.

A könyvet magát nem olvastam, csak a róla szóló ismertetést. Azért írok róla, sietve - tartok tőle, hogy semmi mondanivalóm nem volna többé, ha elolvasnám, egy bosszankodó kézlegyintésen kívül, amivel dadaista műveket szoktunk félretenni. Így, maga az elmélet ötlete, hallatlanul felizgatott - nem azért, mert valószínű. Az igazság, annak számára, aki szereti, *mindenben* megnyilvánul, ami létezik és létrejön: csak nem mindig ott, ahol keresni szokták. Aki hazudik, vagy téved, annak persze nem a szavában, gondolatában - de azért ne szaladj el mindjárt, ha rajtakapod. Egy nagy tévedés, más irányban, néha tanulságosabb, mint sok kis igazság - ismeretlen forrásokhoz vezet, a *lélek forrásaihoz*, ahonnan - és ez a fontos - *nem véletlenül* bugyogott elő.

Ha valaki azt mondja, hogy kétszer kettő négy, az nem sokkal járult hozzá a matematika fejlődéséhez. De aki azt mondja, hogy kétszer kettő öt, az esetleg új megismerés világát tárja fel a lélektanban.

Most pedig fogózzanak meg, mert elmondom, mit állít a német csillagász.

Azt mondja, hogy ami a Földgolyót illeti, az csakugyan egy gömb, hiszen számtalanszor körüljártuk minden irányban. Jól ismerjük nagyságát, felületét, elosztását, pontos térképeink vannak róla.

Ez mind helyes is.

A tévedés abban rejlik, mintha világunk ennek a gömbnek a *külső felületén volna*.

Amit mi Földnek nevezünk, az egy *belül üres golyó*, olyan, mint egy nagy buborék. A mi világunk pedig, Európa és Amerika és Afrika és a tengerek és mi magunk ennek az üres buboréknek a *belső gömbfelületén vagyunk*. Hogy *kívül* mi van, arról sejtelmünk sincs, valami nagy tűzréteg lehet nyilván, mert ha a földkéregben *kifelé* ásunk (eddig azt hittük, *befelé*), rendesen lávához és tűzhöz közeledünk.

No és, kapsz a fejedhez, akkor mi van a kék éggel a fejünk fölött és a csillagokkal és a Nappal és a tejúttal és az egész végtelenséggel - ez mind káprázat volt?

Dehogyan.

Mindezek a dolgok valóságok. Csak nem kívül vannak, hanem belül és nem iszonytatóan nagyok, hanem aránylag elég kicsikék.

Az üres földbuborék közepe táján, a központ körül, forog egy kék színű, a földgolyóhoz képest eléggé apró gázgömböcske - akkora lehet az egész, mint mondjuk, az egyik földrész. Erre a gömböcskére, amit mi mennyboltnak hiszünk, vannak kirakva a csillagok, - apró tűzpontok, villódzó szikrák - ó, nem „végtelen”, „a mienkénél százmilliószor nagyobb” világok - gyertyácskák csak, mint ahogy gyerekkorunkban tudtuk és hittük, csak lebeszéltek róla

bennünket. Bolygótestvéreink, Mars, Neptun, Vénusz és a többi, a központi Földmag és a burok közt keringenek. A Nap pedig, nagyfeszültségű villamos kályha, ott ragad valahol a kék Földmag egyik oldalán, hol egyik felére, hol a másikra kerül, aszerint, hogy éccaka van, vagy nappal.

Egyszóval, mi, akik fejfelé *befelé* lógunk ebben a világban, magunk *alatt* látjuk azt a valamit, amit eddig végtelenségnek hittünk, s ami valóságban, mindenestől együtt, sokkal kisebb dolog, mint a Föld, ez a sokat emlegetett „porszem” a világmindenség csillagos égén. A Fény természetének rosszul fogalmazott, rosszul értett magyarázata volt az oka eddigi tévedéseinknek.

Ezek szerint a „végtelen csillagos ég”, isten birodalma, nem is más, mint egy kis panoptikum, planetárium, amit szórakozásul mutogatnak nekünk, a mindenségtől elzárt barlanglakóknak, amik vagyunk.

Amerika tehát nem *alattunk*, hanem *fölöttünk* van, túl a csillagos égen, túl a napon és bolygókon, túl a kék Földmagon. Eddig, a *homorú* és nem domború gömbfelületen, kerülő úton értünk el oda - de ha például megoldják a rakétahajó problémáját, semmi sem lesz egyszerűbb, mint hogy az *egyenes* utat válasszuk, az átmérő irányában. Egy amerikai utazás akkor úgy fog történni, hogy egyenesen megindulunk az ég felé, érintjük a Holdat és bolygókat, elmegyünk a Nap mellett, és néhány perc múlva kikötünk a túlsó oldalon, New Yorkban, ami így sokkal közelebb fekszik, mintha az Atlanti-óceánt szeljük keresztül.

Így állunk tehát ezzel a kérdéssel.

Mondanom sem kell, hogy az új Laplace rendszerében - amint az természetes is - minden csillagászati és meteorológiai számítást, bolygók útját, hold- és napfogyatkozást éppen úgy, sőt egyszerűbben ki lehet számítani előre, igazolni utólag, mint ahogy az eddigi, tévesnek és nem tévesnek tartott rendszerekben kiszámították, mint ahogy kiszámították, pontosan Egyiptom csillagászai, akiknek rendszerében a Föld egy nagy tányér volt a Világelefánt fülcimpáján, vagy isten kalapja, vagy amit akartok.

Hiszen éppen ez a bökkenő.

Illetve nem is ez.

A bökkenő, sőt megdöbbenő nem ez a csacsiság, amin el lehet mulatni egy félóráig, ha kedvünk van hozzá, vagy elintézni egy mosollyal - a megdöbbenő az, hogy ez a hóbotos elmélet mennyire elárulja forrását - korunk világának és emberének hánykolódó, vajdó lelkét, lelkének mélyét, a nyugtalanságokat és szenvedéseket, amik ott puffadoznak valahol az öntudatban.

A világmindenségnek, a rajtunk kívül eső valóságnak, bizonyára hamis, a mostanában ismertnél megbízhatatlanabb és haszontalanabb képét adta ez a német csillagász, ezzel a tükör-világképpel, ezzel a megfordított gukker világképpel, amiben egyszerre minden kicsi lesz, ami eddig nagy volt.

De milyen hű képét adta, önkéntelenül, *belső világunk*, lelki világunk, az emberi lélek mai állapotának - ennek a magára hagyott léleknek, mely mindenáron meg akarja fordítani a gukkert, mert elvesztette hitét abban a sok mindenféle óriási és nagyszerű és felemelő és magasztos dologban, amit a *nagyító* gukker mutatott - elvesztette hitét, mert ez a sok nagyszerű és magasztos dolog csak nem akart segíteni rajta!

Fordítsuk csak le a lélek nyelvére ezt a furcsa, új mértant - vegyük *jelképnek*, vegyük *allegorikusnak* tételeit -, egyszeribe értelmet kap, ami értelmetlen eredetieskedésnek hatott.

Ó, igen, halálosan unni kezdi már a szenvedések, értelmetlenségek, igaztalanságok ellen lázadó emberi lélek, emberi vágy a reménytelen ellentmondást, ami reményei, vágyai s ama rettenetes méretek közt tátong, amivel a folytonos „végtelenség”-et és „határtalanság”-ot papoló pietizmus akarja leszerelni ezeket a vágyakat.

Ó, igen, unjuk már az egyhangú, reménytelen tanítást, hogy kukacok vagyunk, és porszemek vagyunk valami „végtelen” bölcsesség árnyékában. Ez a „végtelen” bölcsesség olyan végtelenül homályos és szétfolyó, hogy életünkre való hatásában a semmivel lett egyenlővé, érzésünkben - elvesztettük a reményt, hogy valaha hasonlóvá lehessünk hozzá.

A félig értett, félig felfogott, hitünk számára használhatatlan Óriási Világ helyett adjatok nekünk inkább egy egészen Kicsike Világot, amiben otthon vagyunk, ahol urak vagyunk, ahol kiismerjük magunkat. Legyen ez a világ akkora csak, hogy éppen elférünk benne - legyen akkora, mint egy barlang, egy lyuk, mi nem akarjuk tudni többé, odakint mi van - mi megvárjuk, míg isten rendbe jön önmagával, aztán szólítson minket megint, ha célja van velünk: „Ádám, hol vagy?”

Nem akarjuk többet hallani a triviális viccet: „uram, mi ez a tenger végtelen tükréhez képest?”

Nem is végtelen.

Azon a helyen, ahol Dante a poklot sejtette, a Föld legmélyebb belsejében, ott legyen ezentúl a mi mennyországunk.

Mi pedig eldugjuk fejünket, mint a strucc, a föld alá, isten elől, akivel haragban vagyunk.

Nem kell az ő „végtelensége”, amiben nekünk a kukac szerepét szánta. Majd keresünk magunknak olyan istent, aki felismeri bennünk az önmagához hasonlót.

KÉRŐDZŐ VILÁG

3. vasárnap

Eljön-e végre a tudós, vagy akár metafizikus, aki komolyan veszi a hasonlatot, hogy minden megújul, újrakezdődik, elér valahová, megint visszafordul - komolyan veszi, s elkezd *valóságosan* gondolkozni az *Időről*, hogy mi az, mit jelent - olyan valóságosan s eredményesen, amilyen valóságosan s eredményesen a Tér törvényét keresték Püthagorásztól Newtonig, Newtontól Rutherfordig?

Mert amit Bergson és Einstein beszél az Idő fogalmáról - az mind nagyon szép és zseniális - mégis, puszta költészet marad, addig, míg olyan világos és megvilágító tételek nem származnak belőle, mint azok, melyeknek alapján új kísérletek és új felfedezések és találmányok váltak lehetségessé.

Két test egy időben nem lehet egy helyen. Ez tétel volt, erre lehetett építeni. De csak a térre vonatkozott. Az *időről* még annyit se mertek kimondani eddig, hogy például ugyanazon a helyen, egyszerre csak egy esemény lehetséges.

Az ismerettan tudósa makacsul ezt hangoztatja: az időt nem lehet közvetlenül tapasztalni, mint ahogy teret és anyagot tapasztalunk közvetlenül érzékeinkkel. Ezért nem lehet róla valóságos fogalmunk.

Puszta kifogás. Teret és anyagot se tapasztalunk közvetlenül. Vagy csak nagyon kevésbé. Érzékeink nagyon gyenge műszerek. A mikroszkóp egy világát a valóságnak tárta fel, amit nélküle soha nem vettek volna tudomásul érzékeink. Csakhogy a mikroszkóp *azzal* vált lehetségessé, hogy *hittünk* az anyag valóságában, mivel az anyagról pontos és világos fogalmazásunk volt, amit még a görögöktől örököltünk. Nélkülük nincs mikroszkóp, és nincs elektronbombázás. (Miért nem Ázsiában találták fel a mikroszkópot, miért Európában? Mert Buddha és Konfucius és Lao-Ce rosszul és homályosan írták körül az anyag fogalmát, a görögök ellenben jól és világosan.)

Olyan meghatározását várjuk az Idő fogalmának, amiből egyszerű tételek jönnek, mint a fizikai tér tételei. Akkor kiderülhet, vajon nem tapasztalhatjuk az időt, ha közvetve is, valóságosan? S ha valóságosan tapasztalhatjuk - miért ne kísérletezhetnénk vele?

Időmikroszkópunk már majdnem van - a gyorsított mozgóképet egész bátran nevezhetjük így.

Hátra volna még az Időgép. H. G. Wells hóbotos álma, amivel előre és hátra utazhatunk az időben.

Mert maga az idő nem áll, valamiféle mozgása van, csak nem lehet tudni, milyen. Azt, hogy ez a mozgás egyenletes sebességű, a természetes ütemek, csillagok és napok visszatérő ábrái hittették el velünk - a lélektan finomabb ismerete már kételyeket kelt: hiszen a mozgás üteme felfogóképességünk függvénye és nem megfordítva. Mi órával mérjük az időt, az óra viszont a mi önkényes időfogalmainkkal méri önmagát: hogy két perc valóban abszolút értelemben is egyenlő hosszú idő, azt soha nem fogjuk megtudni.

Érdekesebb ennél, hogy az idő mozgásának *irányát* kivétel nélkül mindenki adottnak és változtathatatatlannak képzei: múltból a jelenen át a jövő felé.

A költők ugyan beszélnek ilyesmit, hogy kizökkent az idő, hogy visszafordult, hogy megállt, mint Józsué előtt a Nap - de ki veszi komolyan a költőket? Bergson szerint az idő megfordíthatatlan. A természetfilozófus egyszerűen képekre hivatkozik, amik egymás után peregnek le szemeink előtt, s ez egymásutánban határozott rendszer van: a rügyből mindig virág lesz, a virágból mindig gyümölcs. Ezt elnevezi *fejlődésnek*, s ezzel bizonyítottan veszi, hogy az idő mindig előre felé megy, mint a mozgókép kockái. Megfordított mozgóképen ugyan láttunk már olyat, hogy a gyümölcsből virág lesz, a virágból rügy, de ezt legfeljebb viccnek nézik ugyanazok a bölcsek, akik pedig a valóságos életet is holmi egymásra következő képsorozat színházának fogják fel.

Holott az igazság az, hogy nemcsak a mozgóképen, de a valóságban is néha előre, néha pedig hátrafelé megy az idő. Nemcsak a mozgóképen, de a valóságban is virág lesz és rügy lesz és mag lesz megint a gyümölcsből.

A jelenből pedig olykor múlt.

Mostanában sokszor érzem úgy, mintha H. G. Wells időgépén járnék. A híres „*déjà vu*” érzés, az a „mintha ugyanez már lett volna egyszer”, sokszor önti el hangulatom - vajon érzéki csalódásról van szó minden esetben?

Ma reggel például.

Bombamerénylet Milánóban, olvasom. Pokolgép a lámpaoszlopban, tizennyolc halott, az anarchistákat még nem sikerült elfogni.

Megnézem a naptárt, évet és hónapot és órát - hiába, az egész olyan, mint egy álom.

Anarchisták, bombamerénylet, pokolgép, diktatúra, diplomácia, hadüzenet - milyen furcsa az egész! A kilencvenes évek világa, stílusban - mintha semmi sem történt volna azóta.

Ha nem olvasnám a másik oldalon, hogy a *Bremen* útban van Amerika felé, s ezt rádión közlik, nem tudnám, hogy ébren vagyok.

Ezen a vonalon tehát mégis előre ment az idő. De egyebütt?

Úgy látszik, mégis többféle iránya van az időnek. Az utópisták, mikor megírják a „jövő század regényét”, erre nincsenek tekintettel. Náluk *minden* fejlődésben van, előre felé szalad - talán azért olyan művészietlenek, mesterkélték ezek az utópiák.

A világ valódi művészei, minden korban, a tudomány kérlelhetetlen dogmáin túl, ha nem is merték bevallani, mindig érezték az időnek ezt a furcsa ingadozását - talán azért tartották a nagy művészt „halhatatlannak”, „időtől függetlennek” a költők. A művészet *stílusát* a korszellemből szokták levezetni - hogy van az mégis, hogy a stílusok hullámozása fűtyül a Századok számtani rendjére - hogy a trecento művészete, érzésvilága visszaálmodta magát valami primitív őskorba - hogy a tizenötödik század nem ott folytatta, ahol a tizennegyedik abbahagyta, hanem váratlanul s minden magyarázható ok nélkül, egyszerűen azért, mert más-képpen nem lehetett, egyszerre csak úgy kezdett látni és gondolkodni és érezni, mintha Hellász csak tegnap lett volna, s azóta semmi se történt volna, se népvándorlás, se kereszténység, se eredendő bűn, se megváltás.

Azért, mert a kor szellemét a *művész* érzi és látja, nem a történelemtudós és nem az utópista. A korszellem pedig nem ismer századokat, s nem ismeri az Idő és Fejlődés állítólagos törvényét múltból, jelenen át, a jövőbe. Hiába konstruálja meg a lelkes futurista és aktivista, hogy Holnap szükségképpen ezt és ezt fogjuk látni és érezni és akarni - egyszerre csak közbejön valami, az ember nem tudja, mi az, és minden logika és fejlődés és számítás ellenére a holnapból valami furcsa, felemás tegnap lesz, a gondosan előre elkészített és légmentesen

konzervált futurista és aktivista képek és szobrok és utópiák és társadalmi elméletek és politikai koncepciók és haditervek és új vallások egyszerre csak komikus torzókká válnak, és az emberek megint a *Gartenlaubét* olvassák és a *Fliegende Blättert*, és a festők és írók ott folytatják, ahol Daumier és Dickens abbahagyták, és az anarchisták megint dinamitos pokolgépet csinálnak, és minden úgy van, mintha *ma* nem lett volna, és az isten se érti az egészet.

Mert ma például nincs ma, de holnap sincs, ellenben olyan az egész, mintha tegnapelőtt volna.

Azért tegnapelőtt és nem tegnap, mert emlékszem, tegnap még divatban volt például olyan történelmi színműveket írni, amikben Julius Caesar, Krisztus és Napóleon úgy voltak beállítva, mintha mai emberek volnának. Most másféle színdarabok aktuálisok. Olyanok, melyekben én és te és ő egykorú, történelmi jelmezekben játszanánk el egykorú történelmi ízű tragédiánkat és komédiánkat.

Kérődzik a világ.

AMI ESZEMBE JUT

4. vasárnap

Ami eszembe jut...

Az ám, milyen szép is volna.

Egyszer úgy gondolkodni, beszélni, írni, hogy nem határoznám el előre, miről - nem mérlegelni, érdemes-e, kell-e, helyes-e, jó-e *annak* a szempontjából, *akihez*, akikhez beszélek, írok, még ha magam vagyok is az illető (gondolkodás) - vigyázva, hogy annyit csak és úgy, hogy megértse, túl ne értse, félre ne értse. Nem gondolni rá előre, hogy illesszem be a születő gondolatot, elmém és lelkem születő gyermekét a többi, már megszületett közé, mint rendszeren. Ezer gondolat, ezer gyerek, sok a magamé, másokat „magamévá tettem”, adoptáltam. Mindig, mikor újabb akar születni (megérzi ezt is a gyakorlott lélek), aggódva nézek körül a többi közt - kakukkfiók ne legyen véletlenül, amely kitérje fészkéből a többit.

Ami eszembe jut...

Milyen egyszerűnek és természetesnek látszik, elgondolni és kimondani. Mégis, száz évben egyszer, ha megesik, hogy akad, aki megteszi. Akkor se jószántából - a korszellem kényszeríti rá. Száz év alatt összezagyválódik a szépen megindult gondolatlánc.

...mert addig csűrítek, hegyezítek,
Hasogatjátok, élesítítek,
Míg örűlség, vagy béklyó lesz belőle...

Valamelyik érzékeny és finom agyvelő nem bírja tovább, megszólal benne a lelkiismeret, s látván, hogy zsákutcába szalad az Eszme, elrugaszkodott a valóságtól, inkább vállalja a felelősséget, egyénileg, az addig megtett út költségeiért - visszaáll a starthoz, ahonnan az egész kiindult.

Így születik meg például Cartesius *Discours sur la méthode*-je: az a vakmerő és forradalmi pillanat, mikor valaki megállítja a teljes gözerővel zakatoló üzemét a gondolatgyárnak, mely eszméket, jelszavakat szállít a cselekvők használatára. Megállítja, s így határoz: amit egy pillanattal előbbig gondoltam és hittem, teljes életemben, legyen most mind érvénytelen - elszakítom a láncszemet, a köldökzsinórt, amivel egyik gondolatom, érzésem, eszmélésem a másikba kapcsolódott eddig: lássuk, mi történik akkor? Egyik gondolat szülte a másikat, mint ahogy egyik sejtéből bomlik ki a másik - lássuk, tud-e szülni gondolatot vagy akár csak egy érzést, egy eszmélést, akármit a puszta „lélek”, aminek eredendő létezésében, eddig legalább, hittem? Mert ha nem, akkor nincs is lélek, akkor, amit annak neveztem eddig, idegingerekből összerakott bonyolult rendszere volt csak különféle testi eredetű kölcsönhatásoknak.

Cartesius tehát behunyja szemét az ingerek elől és vár - moccan-e valami? S az ürességből és sötétségből, mely hasonlatos ama teremtelőtti Semmihez és Káoszhoz, süketen kong a csend. Ez valóban a Semmi - de túl rajta, mintha valami Emlék derengene: nagyon is mély a hallgatás, olyan mintha *elhallgatna* valamit. Ez nem a valódi *Nincs* - ez valami *Van*-nak a hiánya: itt volt valami, ami elmúlt. Valami hiányzik - de miből? Csak olyasvalamiből hiányozhat, ami van - a nincsből nem lehet elvenni, csak hozzátenni lehet. Íme, az első két halvány Alakzat, amihez igazodni lehet, a születő új világ két első tengelye. Valami van - és ebből a valamiből valami hiányzik.

Most hát nevet kell adni neki, megkeresztelni az elsőszülött ikreket, akik Tapasztalás és Dedukció nélkül fogantak. A név lehet tetszés szerinti, egy betű vagy egy szó, ahogy az

algebrában jelöljük a dolgokat. Cartesius a Valamit, ami Van, ötletszerűen elnevezi *Én*-nek, a másikat pedig, ami hiányzik belőle, azt a tartalmat, mely eddig betöltötte az *Én*-t mint ennek része, s amit imént elvetett: elnevezi Létnek vagy Világnak. (Fordítva is csinálhatta volna, mint a panteisták, az *Én*-Világnaprendszer Ptolemaioszai - az elnevezés igazán mindegy, hiszen a legtisztább matematika szempontjából valóban közönyös, a Nap forog-e a Föld körül vagy megfordítva.) Erről a valamiről semmi egyebet nem tud, mint azt, hogy hiányzik - hiányzik, mert kívágta magából, mert visszautasította, nem fogadta el.

A közvetlen ősnemzés első két ikersejtjét. Erőt és Létet, ezzel már össze is párosíthatta, hogy megszülessék az első Gondolat: *dubito, ergo sum*, kételkedem, tehát vagyok - s utána egész világa a valóságot átalakító és újjáteremtő módszernek, az Analízisnek, mely a XVIII. század óta napjainkig minden megismerés és tudás forrása volt.

Minden megismerésé és tudásé - s minden bolondságé és babonáé: régi felbomlott rendszerek részeivel keveredve a felbontott elemek fantasztikus torzalakokká szaladtak össze - a Vallás tiszta formájából s a Tudomány tiszta formájából Vallástudomány, Sacro Egoismo, Nemzetközi Hazaszeretet, Fajbiológia, Csizmadia és kéjgáz vagy a halva született nagymama. Végeredményben pedig mindez egyenes vonalban visszavezethető megint csak oda, ahol a tizen-nyolcadik század enciklopédistái starthoz álltak, hogy elmondják, mi jut eszükbe olyankor, mikor semmi sem jut eszükbe.

A gondolat Ariadné-fonalát, mely kivezet a labirintusból, nem veszítettük el - csak éppen összegubancolódott a fonál. Összegubancolódott és megakadt - vissza kell menni az ajtóhoz.

Vagy még tovább.

Mert nagyon természetes, hogy aki Cartesius kísérletét manapság meg akarná ismételni, annak Cartesiust éppen úgy el kellene felejtenie, mint mindazt, ami belőle következett. Az aranycsinálás régi adomája elevenedne fel, önmagába szaladna vissza a fából vaskarika - az ő módszerével keresni meg a kiindulópontot, de úgy, hogy ne gondoljunk erre a módszerre.

De más oka is van annak, hogy ettől a módszertől fáznak manapság a gondolkodók.

Nagyon is sokat szenvedtünk a félreértett, megromlott, összezagyvált, szétkuszált Analízis következményeitől. Világháború és forradalmak, kultúrák csődje, civilizációk visszafelé elsülő fegyverei túlságosan kézzelfogható és szembeszökő módon adták tudunkra, hogy valahol elhibáztuk a számítást, hogy az Analízis aranycsináló mágiája valahol eltévesztette a vegyarányt. A kotyvalék, melynek szortyogó fazeka, fölé hajoltunk kíváncsi szemekkel, egyszerre csak felrobbant - s mi, új Schwarz Bertholdjai e világnak, egyelőre még kissé kábultak vagyunk hozzá, hogy szétszedve az egész fazekat, megkeressük a hibaforrást. Egyelőre még az is szép tőlünk, hogy elismerjük tévedésünket - sajnós, ennyivel meg kell elégedni, sőt örülni kell neki, mert hiszen jócskán akadnak közöttünk, akik a robbanás pillanatában egy kis egészséges ijedség helyett, egyszerűen megtévelyedtek rémületükben, s üvöltő dervistáncot járván a fazék körül, ma már esküvel erősítik, hogy igenis, eredetileg is a puskaport akartuk fölfedezni, mi nagyszerű Schwarz Bertholdok, dicső hősei a jövőnek - a puskaport és nem aranyat, mert a puska az út, az igazság és az élet!

Ami eszembe jut...

Nem, egyelőre még nem merném megkockáztatni, bármennyire kényszerítő a helyzet.

Előbb el kell múlni a kábulatnak. A robbanás messzire dobott. - Ádám szavait hallom, amint visszahanyatlik, mikor a Föld szelleme megrántja pórázát.

Amit el kell felejteni, aminek valóságában, jogosságában, helyességében kételkedni kellene, hogy megtaláljam nyomban az egyszerű igazságot - a Fájdalom (hiába mondja róla Nietzsche, hogy önmaga is tulajdon elmúlását akarja) egyelőre nagyon közel van még.

Félek, hogy első gondolatom nem volna gondolat - tompa, gyötrelmes érzés volna csak, mint azé, akit kloroformos álmában megoperáltak, s ébredéskor még nincs túl a veszélyen.

S azt a Valamit, amit találnék, nem merném új szóval Énnak nevezni - félek, hogy korunk Cartesiusának első mondata így hangzanék -, *szenvedek*, tehát vagyok - s egy nyilvánvaló ellentmondással mégse lehet kezdeni e legújabb testamentumot.

MA SZOMORÚ VAGYOK

5. vasárnap

Szomorú vagyok, kételyek, aggodalmak gyötörnek.

És ahogy tollat veszek a kezembe: megáll a toll - átveszi a szorongó kételyt, habozik.

Szabad-e *írni* egyáltalán olyankor, mikor az ember szomorú?

Ösztönszerűen húzódoztam mindig az írástól, ebben a lelkiállapotban. Nem szeméremből - olyankor, mikor jókedvű és vidám vagyok, nem szoktam szemérmes lenni: olyankor érzem és tudom, hogy lelkem mélyén jót akarás és szépet akarás nevet és örül és fütyörész, nincs mit szégyellnem, tiszta vagyok, lehetek szemérmetlen is, nem bántok meg vele senkit. Sőt, jót teszek - a vidámságom átragad másokra is, egy árnyalattal talán világosabbá teszem a sötétséget.

De így...

Okom van aggódni - ha a vidámság ragadós, vajon nem ragadós-e a szomorúság is?

S van-e jogom hozzá, hogy átadjam?

Volna. Ha igazat közölnék.

De vajon *lehet-e* igazam, mikor szomorú vagyok? Nem hiszem.

Ó igen, tudom, vannak remekművei a szomorúságnak, fájdalomnak, pesszimizmusnak. De ezekről mindig az volt az érzésem, hogy nem szomorúságban, fájdalomban íródtak, hanem a *kiállott* fájdalom után felszabaduló életkedv termékeny, boldog tetterejében, *visszatekintve* a sötét tájra, amit most és így drámai módon adatik látni, egészben, összefüggő körvonalakban. Ezekben a remekművekben mindig van egy ösvény, egy irányjelzés, egy útmutató a *fenséges* felé, ahol napfény van és világosság - végeredményben felemelnek, és mélyen megvigasztalnak. Ilyen a Madách pesszimizmusa és Goetheé és még inkább Shakespeare-é, e duzzadó, pompás fájdalom, tele étellel és humorral. Mert a Poklot is úgy írhatta csak meg eleven ember, hogy visszatért belőle, elárulván a rejtett alagutat, melyen át sikerült kimásznia.

Leopardi halálversei, Schopenhauer reménytelen igéi, Jeremiás siralma, Jób üvöltése - mind csupa élet és hit és bizalom. Egyszer megfigyeltem magam, mikor rettenetesen fájt a fogam. A fájás tetőpontján összeszorított szájjal és behunyt szemmel hallgattam - nyögni és jajgatni akkor kezdtem el, mikor lüktetve és sajogva *enyhülni* kezdett a kín, lélegzethez jutottam, módomban volt megállapítani, *mennyire* fájt az imént.

Nem ismeritek Arany János csodálatos „töredéké”-t? Leánya halála után írta. Ennyi az egész:

Midőn még rombadőlt oltáridon. Hazám
A honfi legszentebb könnyével áldozám
Mint egy Jeremiás, nyögdelve bánatom
Oly megtörött szívvel, de nem oly szabadon...

S utána, egyetlen sor, lakonikus, csaknem profán.

„Nagyon fájt, nem megy.”

Krisztus se a Golgotán mondotta el hegyibeszédét.

De valamit azért tehetünk ilyenkor is. Azt, amit álmában tesz, aki rájött, hogy rosszat álmodik.

Tudnom kell, hogy nem lehet igazam, ha szomorú vagyok. A szomorúság álom, alvás - az öröm ébrenlét, ébredés. A szomorúság „el akar múlni”, az öröm „örökké élni akar”. Amit álomban s különösen a szorongó álomban érzek, hiszek és gondolok, arról tudnom kell, hogy tévedés, álmokkép, zagyva kísértet. Nem szabad megijedni tőle. Közel kell menni hozzá, megérteni, szemébe nézni - szétfoszlik rögtön, és te felébredsz. Csak azt ne tedd, hogy szorongó álmod képeit az *ébrenlétre* alkalmazd - *ne általánosíts, ne mondj ítéletet, ne higgy magadnak, az istenért* olyankor, mert ebből származik minden *hamis* pesszimizmus és más izmusok, pártoskodás, ostoba elméletek, mindenféle gyűlölet, embergyűlölet, nőgyűlölet, rossz álmok sötétsége ettől terjed szét a világon. Mert az *álom is ragadós*, mint az ásítás - vigyázz, elalszanak körülötted, mint Csipkerózsza palotájában, s azt álmodják, amit te!

De figyelni azért lehet és kell is.

Ismerni kell álmokképeinket.

Közelmenni a dolgokhoz, amik rémítgetnek, szomorúságod okozzák. Jól megnézni őket, közlőrl. Könnyen meglehet, hogy elneveted magad, ha közlőrl látod, miből alakulnak ki ezek a kísértetek - a lepedő csücske, egy darab rongypapír, amit az ujjadon felejtettek.

Írni is lehet azért.

Írni - ez annyi, mint világosság felé erőlködni, a sötétségből.

S ha benne is vagy még a ködben, ócéánrepülő pilóta, azért adhatsz jeleket, mozgolódhatsz, keresheted a kivezető utat.

Köd...

- Uraim - szól diadallal a fizikatanár, a robbanás után elsötétült teremben -, amint látjuk, ugyebár, most nem látunk semmit. Hogy miért nem látunk, azt mindjárt meg fogjuk látni.

A laikus jót nevet ezen, a fizikatanár rovására - aki azonban csak keveset ért fizikához és lélektanhoz, az el fogja hinni, hogy a megismerés szempontjából ezek a ködök néha felérnek a legmennyeibb világossággal. A protuberanciákat is napfogyatkozások alkalmából fedezték fel.

Vannak dolgok, amiket nem értek, és nem tudok bizonyítani, de bizonyosabb vagyok bennük, mint a kétszerkettőben.

Az álmodó, aki tudja, hogy csak álmodik, félig ébren van már.

És már nem is vagyok szomorú.

AZ ÍRÓ BECSÜLETE

6. vasárnap

Persze, mihelyt az ember nem elégszik meg vele, hogy az efféle problémát a spekuláció légtüres retortáiban fejtse meg, vagy megeresszen valami tetszetős aforizmát, amit ehhez hasonló körkérdésekre szoktunk felelni, hanem odatapogat, ahová kell, a jelenség elméleti tükörképe helyett az eleven valóság irányába - egyszeriben kiderül, hogy mindaz, amit eddig erről tudott, vagy felületesen gondolt is néha, a közvélemény hatása alatt, pusztán dogma és konvenció, elavult fogalmak, amiket fel kell frissíteni, mivelhogy az élet és tapasztalat nem igazolja már őket. Ez a frissítés pedig nem megy másképpen, csak az alapfogalmak felpiszkálásával.

Így például egyszer már fel kellene valakinek világosítani a nyájas olvasót (a jó kritikus dolga volna ez, csakhogy mostanában a kritikusok inkább saját, elnyomott írói becsvágyukat élik ki munkáikban, mintsem hogy azzal foglalkoznának, ami az ő dolguk: a művészet törvényeit keresni), hogy tulajdonképpen miféle istencsodája az az író vagy költő, az úgynevezett „szellemi” művek alkotója azonkívül, hogy kedves mester, na, mi szépen dolgozik, és hogy megy önnek ebben a kutya világban.

Meg kellene egyszer már értetni, újra megértetni, mert a régi magyarázat elkopott, puffogó frázissá vált, amit mindenki hasonlatnak vesz csak, nem lángoló realitásnak: megértetni, megmagyarázni, hogy az úgynevezett szellemi alkotás, csakúgy, mint minden alkotmánya az emberi kéznek és értelemnek, emberi testnek és léleknek, *létrehozott valóság*, eleven hatóanyag, amit az emberi képzelet termel ki - hogy viszont az emberi képzelet, a folyton születő és alakuló világ szülő és alakító erői közt éppolyan előkelő szerepet játszik, mint a hő vagy a fény, vagy az életerő, az önfenntartó és létfenntartó ösztön.

Röviden: a szellemi mű, társadalmi vonatkozásaiban, éppen úgy eleven valóság, mint maga az ember.

Ha pedig ezt belátjuk, akkor már egész bátran élhetünk a „szó szerint vett hasonlat” (lásd: *„Isten felfedezése”* című jegyzetem) módszerével - ősi képeket alkalmazva a dolgok megítélésében.

Ősi képek és metaforák beszélnek a mű „fogantatásáról” és „születéséről”.

Az író, bármilyen komikusan hangzik ez köznapi értelmében, igenis fogan, teherben jár és szül.

Most nagyon könnyű volna e hasonlat látszólagos konzekvenciáját levonni, mint ahogy a dekadensek le is vonták, félrevezetve önmagukat és a világot, hamis képet adva a közvélemény számára, egyben ártalmasat is, mint ahogy mindjárt kiderül. Ez a kényelmes következtetés így hangzik: az íróban tehát van valami nőies vonás.

Óriási tévedés.

Az író a legférfiasabb férfi a világon, hiszen a legférfibb munkát végzi: *alkot és teremt*. Azonkívül az emberi tulajdonságok közül azoknak együttesére van szüksége, amik a valódi férfit jellemzik: éles logikával párosult erős képzelet, munkakedv, kitartás, emlékezőtehetség, világos látás, kifejező erő!

Persze, első pillanatra így egy ellentmondás falára bukkanunk - visszafordulni azonban nem lehet, ezt a falat át kell törni.

Van egy tréfás feltevés, hogy Nobel állítólag díjat tűzött ki annak a férfinak számára, aki, először a világon, gyermeket szül.

Ha feltesszük a lehetetlenséget, hogy ezt a díjat valaki megpályázza, sőt véletlenül *egyszerre többen* pályáznának a díjra, nyilvánvaló, ugye, hogy a pályázat feltételeinek az a férfi fog leginkább megfelelni, aki *egyébként a* legférfiasabb a pályázók közül, hiszen a pályázat szerint *férfi* legyen az illető - az átmeneti lények, hermafroditák kisebb eséllyel fognak elindulni a versenyben.

Egész bátran használhatjuk tehát a kényelmetlen hasonlatot, hogy az író olyan férfi, aki szül - ez a különössége és különlegessége azonban egyedül és kizáróan csak magára a *szülés tényére* vonatkozik, egyébként semmiben sem hasonlít a nőhöz, sőt természetben és kedélyben annak legtermészetesebb ellentéte - alkotásra, vezetésre, kormányzásra hivatott ember: férfi.

Ez a paradox helyzet a fogalmak zűrzavarának legfőbb forrása. Ez az oka annak, hogy bizonyos zavaros korokban, melyek nem ismerték fel kellőképpen a szellemi alkotás jelentőségét, az író kénytelen volt megtagadni férfiasságát - *a mű kedvéért*, hogy azt megmentse, megalkossa, kénytelen volt nőies eszközökhöz nyúlni, ravaszkodni, hazudni, hízelegni a hatalmasoknak, bohóckodni, *gyávának mutatkozni*, meghunyászkodni. Cserébe megkapta koldusalamizsnának azt az *udvariasságot* és elnézést, ami a nőknek szokott kijárni - szüksége volt erre az alamizsnára.

De a valódi író lelke mélyén mindig tudta, *hogy ő nem gyáva - mint ahogy nem gyáva a teherben járó anya, ha meghátrál olyan veszély előtt, mellyel különben a nő is szembenéz*: nem önmagát védi, hanem egy másik, még tehetetlen és védtelen életet. Ne veszélyeztesd a magzatot, amit lelkében hord, ködös ábránd formájában - majd meglátod, hogy férfival állasz szemben! Vagy várd meg, míg megszüli mind, s próbáld *a művét* bántani - majd meglátod, hogy férfival állasz szemben!

Hogy lehetne hát ezen segíteni - hogy lehetne megoldani az író furcsa helyzetét?

Nem kell válaszáért fantasztikus utópiát tervezni. A történelemnek van egy nagyszerű példája a megoldásra. Méghozzá nem is a „felvilágosult” közelmúlt történelmének - a „sötét” középkor szolgáltatja a példát.

Az építőművészetnek tudvalevően legremekebb és legtökéletesebb alkotásai a középkor gigantikus *dómjai*. Szellemi és testi erő óriási munkája épült be a dómok falába - művészek tervezték és építették meg őket. Egy emberélet tartama nem is volt elég ahhoz, hogy befejezzék - a művész, aki építette, fiából vagy tanítványából önmagához hasonló művészt nevelt, hogy folytathassa a munkát, mikor ő kidől majd.

De hogy tudták megcsinálni?

Az a vallásos erő, ami a középkort eltöltötte, ösztönszerűen megtalálta az egyetlen lehetséges módot.

Ha ma kimondod ezt a szót: „szabadkőműves”. Kovács úr rendőrért kiabál, és a destruktív zsidókat kezdi emlegetni. Kovács úr ugyanis nem tudja, hogy ez a szó honnan származik. Felvilágosítjuk Kovács urat, hogy szabadkőműveseknek azokat a dómépítő mestereket nevezték, akik egy ilyen mű felépítése céljából összeálltak, és letelepedtek azzal az elhatározással: hogy addig nem mennek el onnan, míg a művet fel nem építik, akkor se, ha száz évig tart. És a sötét középkor hatalmasai, akik minden emberi jogot elnyomtak, ezeknek a mestereknek *önálló autonómiát adtak* - a „szabad” szó a kőműves előtt azt jelenti, hogy a dómépítő mesterek nem tartoztak semmiféle hatóság és közigazgatás törvényei alá: külön, saját céljaiknak megfelelő törvényük, alkotmányuk volt, cselekedeteikért csak annak tartoztak felelni s a maguk kebeléből választott bírácoknak, akikben megbízhattak, mert megértették őket, egyébként senkinek.

Szabadok voltak, s hogy vissza nem éltek szabadságukkal, bizonyítják a dómok - *a művészt ugyanis, ha felszabadítod, szabadságát nem rombolásra, hanem építésre fogja felhasználni.* Építésre, férfias munkára - vagy e mesterek, e művészek nem voltak talán férfiak? Férfiak voltak bizony, s méghozzá a legbátrabbak közül valók: - ott fejezték be művüket, szédítő magasságban, a torony tetején!

Ilyesféle privilégium kellene talán a szellemi mű alkotójának is, nem az a bizonyos „kedves mester”-féle émelgyős udvariasság és elnéző gyengédség, amivel a nők színvonalára próbálják süllyeszteni az író, vállveregető, „irodalmat támogató” hatalmasai a földi javaknak.

Vagy pedig...

Vagy pedig, ha már erről nem lehet szó, ha az író, a szellem kiválasztottja, kénytelen megelégedni annyival, hogy olyanféle szórakoztató élvezeti cikke legyen a társadalomnak, mint a csinos nő vagy a szultánnak az ő háreme, ahelyett hogy helyet adnának neki a társadalmat irányító és kormányzó férfiak közt - akkor legalább legyünk *ebben* következetesek. Ha férfi-önérzetét, férfibecsületét, a mostoha körülmények közt megtagadni kénytelen sokszor - adjatok neki külön *művészbecsületet*, és védjétek meg, csakúgy, mint ahogy a *női becsületet* védi és oltalmazza külön törvény. Erre a külön törvényre, mely szerint, ha női becsületről van szó, nem engedik meg a bizonyítást, hanem egyszerűen elítélik a rágalmazót, azért van szükség, mert a nőt védeni kell, mert a nő teherben jár, és gyermeket szül, és mert a gyermek fontosabb minden egyébnél, talán még a női becsületnél is.

Az író becsülete...

Ott keresd, a művében.

NÉHÁNY CSEKÉLYSÉG

7. vasárnap

Az ember reggeli mellett ásítozva nézi a lapot. Előbb felszalad a szemöldöke, aztán vállat von. („Ami tegnap ökölemelés volt, manap már jó, hogyha vállrándítás...”, sóhajtja Ignotus.)

Csekélység.

A Szegényház téren egy cipésmester töből leharapta szép ifjú nejének a nyelvét.

Feledkezzünk meg a dolog otromba humoráról („mit keresett a válófélben levő asszonyka nyelve, a dühös férj szájában?”), lássuk „a közös végsiker” szempontjából, miért olyan szenzációs az eset. A siker ugyanis óriási - fél napig erről beszél egész Pest, a hölgyeknek hideg fut végig a nyelvén.

Gyakorlott újságíró egy pillanat alatt felfedezi a siker titkát. Ebben a szóban rejlik „szép és ifjú”. Ha egy anyósna vagy holmi vén satrafának a nyelvét harapták volna le, nyilvánvaló volna, hogy egyszerű büntető eljárás történt, egyéni akció formájában - a szóban és szájban forgó nyelvet lehetetlen volt másképpen megállásra bírni. (Állítólag még a hős szájában is tovább pergett, azért köpte ki ijedten - mondanák.)

De hát - szép és ifjú.

A nyelvleharapás ilyenformán szerelmi eksztázis képzetét kelti, s a még le nem harapott nyelvek kéjesen csettintenek városszerte.

Ez már igen!

Leharapta a nyelvét.

Városszerte ábrándosan sóhajtának a hölgyek.

„Mennyire szerette!”

Úgy bizony. Hát még ha az egész fejét leharapta volna - akkor mennyire szerette volna, mi?

Az ember végre hajlandó azt gyanítani, hogy igazi szerelem csak Új-Zéland szigetén található. Ott, ha valakit szeret az ember, egészben leharapja a földről.

Viszont jó volna egy új szót találni arra az indulatra, mikor az ember például nem harapja le a szép és ifjú nő nyelvét, tekintettel, hogy a szerelem szó ily módon le van foglalva arra, amitől leharapja. Hacsak nem nevezem röviden gyűlöletnek az ilyen tartózkodó viselkedést.

Csekélység!

A világbékéről konferenciáznak Amerikában. Módszereket, kísérleteket ajánlanak.

Európa gúnyosan mosolyog.

Mi már tudjuk, bölcs és vén tudósai a világnak, milyen gyermekes hóbort, „túlhaladott álláspont”, gimnazista képzelődés, amivel itt Amerika nevetségessé teszi magát, elárulva példátlan műveletlenségét.

Pacifizmus!

Igaz, hogy a repülőgépet és rádiót is Európa fedezte fel - viszont, el ne felejtjük, a darwinizmust is Európa. Ugyan, gyerekek, hagyjátok abba! Bízgatok meg bennünk, mi kiszámítottuk és meghatároztuk az emberi természetet, mélyére jártunk a lényegnek, megcsináltuk test és

lélek anatómiáját, és megállapítottuk, egyszer s mindenkorra, végérvényesen, olyan végérvényesen, mint ahogy Arkhimédész és Newton meghatároztak, végérvényesen bizonyos fizikai törvényeket; - mint ahogy Kant megállapított végérvényesen bizonyos etikai és ismerettani törvényeket - hogy a háborúskodás kényszere, tehát feltétele és oka, éppen olyan lényeges és változatlan, végérvényes és elmaradhatatlan alkatrésze lelkünk összetételének, mint ahogy testünk összetételének végérvényes és elmaradhatatlan alkatrésze a máj és a vese például - hogy tehát kár okoskodni, háború mindig lesz, mint ahogy bizonyos váladékai mindig lesznek a testnek - hogy világbékéről beszélni éppen olyan gyermekes és műveletlen, valódi humanistához méltatlan dolog, mint perpetuum mobiléről vagy homunkulusról beszélni komoly természettudósoknak.

Európai létemre szinte árulásnak érzem, ha mégis makacsul és izgága suhanctempóval, izgat valami: szám elé tartott tenyérrel átsuttogni az Óceánon - hé, izé, gimnazista társak, ti csak folytassátok azért, csakazértis! Én itt jártam iskolába, gyerekek, én ismerem e szakállas tanár urakat, kik oly bölcs és szomorú mosollyal, oly elnéző bólogatások közt hirdetik a mindent megértő lemondás tanát. Tudjátok mit, én már láttam őket felsülni, e tanár urakat - én láttam nem sikerülni a kísérletet, amit a Tétel bizonyítására készítettek elő - és láttam sikerülni a kísérletet, mely megcáfolta a Tételt! Nekem a nyolcadik á-ban még azt magyarázták, hogy levegőnél nehezebb test soha nem fog repülni a levegőben, emberrel hátán, mert ebben *elvi* lehetetlenség rejlik - én láttam megváltozni ezt az *elvet*, mikor egy rossz tanuló, aki nem volt az iskolában aznap, mikor ezt tanították, egyszerűen felemelkedett a levegőbe.

Örök törvény, változhatatlan elv! Talán nem is olyan változhatatlan, mint amilyen örök. Örök háború feltételei az emberi lélek elemei közt? Majd jön valaki, aki megtalálja, ugyanott, az örök béke feltételeit is - csak rajtunk múlik, melyiket engedjük érvényesülni.

Valaki, aki átkel amaz Alpokon, melyekről Napóleon nem tudta, hogy lehetetlen átkelni rajtuk - és átkelt.

Apropó, Napóleon.

Két filmet láttam ezen a héten - a *Királyok Királyát*, Krisztus dramatizált tragédiáját és egy Napóleon-drámát.

Ha az isteni misztériumot nem nézem, két emberi sors története volna mindkettő, tehát egymással összemérhető.

Két harcos élete, két katonáé - hazájáért harcol mindkettő. Egyiknek „országa nem e Földről való” - ellenfele a szövetkezett emberi gonoszság és butaság és nyomorúság. A másiké itt a Földön - neve Franciaország, ellensége minden nemzet, mely többre akarja tartani magát. Egyik a békéért áldozza fel életét, másik életéért a békét - de békéhez, élethez, harchoz mindkettőnek köze van. Napóleon, a harcos, Moszkvában világbékét hirdet - Krisztus, a békítő, Jeruzsálemben korbácsot emel a templom kufáira.

Egyik a kereszten végzi emberéletét, másik a száműzetésben.

De csak egyik vértanú, - a másik csak bukott hős. Krisztus a halálával megnyeri a háborúját - Napóleon elveszti a magáét. *Cselekedet* volt mind a két élet - Krisztusé sikerült, Napóleoné nem sikerült, az egyik győzött, a másik legyőzetett.

Innen, az Idő távolából nézve, nyitva marad a kérdés - vajon nem egymás ellenfelei voltak?

Példájuk mindenesetre örök tanulsága a kétféle harcmodornak, két jelszó zászlaja alatt - az egyiké így hangzik - *erősítsd magad*, lélekben, hitben, akaratban, és győzni fogsz ellensé-

geden -, a másiké: gyöngítsd ellenségedet, tedd tönkre, öld meg, ha belepusztulsz magad is. Utolsó csepp vérre megy mind a kettő - de a krisztusi vér termékenyít és kibont - használ mind a két félnek, mint az a harc, amit a természettudomány *struggle for life*-nek nevez, s a fejlődés feltételének ismert meg.

Napóleon ragyogó pályafutása végeredményben a hibás, téves cselekedet kudarcát példázza - Krisztus vérvérítékes kálváriája a helyes, okos cselekedet diadalát.

Valaki felvetette a kérdést, kedélyes társalgás közben - vajon, ha Madách élne, s a Tower- és Falanszter-jelenet közé beékelné ennek a mi korunknak színjátékát is (okvetlen szükség van rá, mert a Madách-korabeli jelentől vagyunk olyan messze, mint amilyen közel vagy messze vagyunk a falansztertől) - a kor hősei közül ugyan kit választott volna a három állandó figura, Ádám, Éva és Lucifer jelképes szerepéhez?

A szavazás eredménye:

Ádám - Dempsey vagy Lindbergh.

Lucifer - Voronoff.

Éva - Josephine Baker.

Csekélység.

Míg ezt írom, elsötétül az utcai világítás - lebegő híd emelkedik, két meszelő munkás néz be a harmadik emeleti ablakomon. Udvariasan köszönnék.

Íme, korunk Sánta Ördögei. Hány lakásba, hálósobába, fürdőszobába pillantanak be egy nap, intim életekbe, ahová senki másnak nem adatott betekinteni.

Barbusse *Pokolja* jut eszembe, a hotelszoba kilesett rejtelsei. Naturalista írónak vagy újságírónak nem ajánlhatnék pompásabb kalandot, mint egy ilyen házmeszelésben való részvételt álruhában.

NOTESZEM

8. vasárnap

Lapozgatom a noteszemet - néhány gyűrött papír a zsebemben -, és váratlanul, óvatosan, valami tétova szájalom fog el: önmagam iránt. Furcsa, ugye? Nem szoktam sajnálni magam. Ha bajba kerülök, haragudni szoktam magamra, szidom és csúfolom magam, amiért nem láttam előre a bajt, vagy lusta optimizmussal azt reméltem, hogy *engem* kivételesen elkerül majd. De ezek a jegyzetek olyan szájalmasak. Egy szó, odadobva sebtiben, utalás nélkül - elfelejtettem hozzátenni, *mire* emlékeztessen a szó? csupa csomó a zsebkendőn, sejtelmem sincs már róla, mikor és miért kötöttem. Nyilván nagyon zaklatott lelkiállapotban lehettem akkor, leírtam a szót, elfelejtettem kulcsot adni hozzá annak, akihez adresszálva vannak, jövőbeli, most jelenbeli énemnek. Ezzel elvesztettem az összekötő kapcsolatot azzal, aki a szót leírta - nem tudom, ki volt, mi történt vele akkor, milyen lelkiállapotban volt, mi volt a tartalma és formája a sok tolakodó képzetnek, érzésnek, melyeknek jelenben adott összességét szoktuk *én*-nek nevezni. Idegen, ismeretlen valaki lett az illető, csak annyi valószínű róla, hogy szenvedett, mert hiszen segítségért kiáltott, egy odavetett szóval, egy S. O. S.-sel - s éppen, mert idegen, mert nem én vagyok az, kezdem megszámni szegényt. Hogy sietett, milyen kuszák a betűk! Milyen rendetlen! Nem vigyázott rá senki. Pedig ő is volt gyerek biztosan, és az édesanyjának, míg élt, biztosan fájt, ha a gyerek rendetlen és elhanyagolt volt - ő igen, jobban fájt, mint a gyereknek az a kis baj, amiért sírni szokott.

Ezentúl csakazértis gondolni fogok erre. Hogy mindenkinek a világon van valakije, az édesanyja, akinek nagyobb fájdalom az ő szenvedése, mint tulajdon magának. És ha magamat nem tudom sajnálni már, igyekszem legalább az anyám fiát sajnálni magamban.

Néhány szó jelentésére mégis emlékszem, homályosan. Például erre itt: keresztrejtvény. Úgy látszik, éppen *erről* jutott eszembe, az életem zaklatott voltáról, hogy soha nem zökkenhettem bele a sínbe, ami a rendes, maradandó írva alkotás, írva építés feltétele. Valaki megkérdezte nagy felületesen, van-e, s ha van, mi az, amit a magam mondókájának tartok, a program, a felfedezés, a megismerés, a Tétel, ha úgy tetszik, vagy meggyőződés vagy Tan, vagy nemtudommicsoda, aminek közlése céljából lettem s maradtam író. Hogy ezt foglaljam össze neki. S ön még nem jött rá magától, kérdeztem, mindabból, amit olvasott tőlem? Bizonytalanul vont vállat. S most magamat kérdezem meg - vajon az ő hibája-e, vagy az enyém?

Ez a szó: keresztrejtvény, azt jelenti, hogy mindkettőnké. Valóban, van hitem és vallásom, bizonyosan van, de ennek a vallásnak Hiszekegyét és Miatyánkját és Hegyibeszédét nem volt módomban összefüggőbben kinyilatkoztatni, mint a boldog vértanúknak s talán éppen azért, mert úgy látszik, a vértanúságról is volt és van külön hitem. Mégis, valamit dadogtam már eddig is, de ennek értelme úgy van elrejtve, szavakká, szinte szótagokká és betűkké tördelve szét, a sok limlomban, amit írtam, mint a keresztrejtvényben elrejtett mondaté vagy verssoré, amihez előbb meg kell fejteni a keresztrejtvényt s aztán külön megkeresni benne.

Magamnak is, aki elrejtettem, de már nem tudom pontosan, hová.

Aztán ezt olvasom: „Költészet”.

Tudom már, ezt akkor jegyeztem fel, mikor valaki egy különben igen szép, úgynevezett „szabad” verset olvasott fel nekem. A vers tetszett, meg is mondtam, mégis, nem tudtam igazán felmelegedni. Ön nem szereti a szabad verset, jegyezte meg némi udvarias gúnnyal a

költő. Pedig... és itt néhány szokványos magyarázat következett a „kötött” rímes és ütemes versművészet haldoklásáról. Védekezés közben aztán egyszerűen kijött a megoldás.

Nézze, még olvasás közben azon törtem a fejem, ugyan mire is emlékeztet engem *formában* ez a szabad vers - mert nagyon emlékeztet valamire, ami nem vers, holott mégse próza. Egyszerre eszembe jutott. Hát persze. A noteszemben vannak ilyenféle formájú írások, mint ez - azok, amelyekben egy megírandó (egyébként igen ritkán megírt) vers *témáját* vázolom fel nagy sietve, míg az inspiráció tart. Ez a jegyzet, ez a vázlat nem valami rövid kis utalás ám - részletesen, bonyolultan, sok szóval szoktam lerögzíteni az érzelmi képzettársulások tömegét, amiket az inspiráció kilökött - melegen még az indulattól, mert hiszen az indulat válogatja ki magának mindig a legmegfelelőbb szót. Egy ilyen verstéma, jegyzet-formájában, egészen olyan, mint a divatos szabad versek. Ha aztán, nagy ritkán, verset csinálok egy ilyen jegyzetből, rendesen sokkal kevesebb lesz benne, mint amennyi a jegyzetben volt - kevesebb, de viszont lényegesebb és igazabb és szolidabb valami. És nem is a *gondosságon* múlik a különbség - higgye el, sokszor tovább gondolkozom azon a szón, amit a *jegyzetben* írok le, mint azon, amit aztán *versbe* foglalom. Ön azt mondja, méltatlan játék, ha a költő rímeken töri a fejét ahelyett, hogy a *legműbb, legigazabb, legőszintébb* kifejezést keresné, mint ahogy a szabad vers költője teszi, mikor *in flagranti* leplezi le érzéseit. Óh, hogyne! Ez az *in flagranti* leleplezés mindennél fontosabb - de csak a költő számára! A *vers*, a *mű*, a *kész mű* mégiscsak az lesz, amit aztán *ebből* alkot a költő, érzéki és érzékeltető elemek, ha kell, rím és ritmus hozzáadásával a passzív élvező számára, aki nem élte át indulatom, akivel tehát *át kell élelni* - és éppen itt kezdődik a költészet.

A szabad vers, korunk jellemző költői műfaja, műfajszerűség szempontjából tulajdonképpen nem vers, csak *verstéma*, műhelyvázlat, vázlat a modelltől (ez esetben lelkem indulattelt állapotáról), az igaziról, akit nem állíthatok be, mert hiszen éppen valami észrevétlen mozgulatát akartam ellesni. Csakhogy a művészet, mostoha korunkban, ritkán jut el az alkotásig. Sőt, mintha elfelejtené már álmát is az alkotásról - mintha fel akarna számolni az egész törekvéssel, mintha végeladást rendezne, kitarja a műhely ajtaját, s beengedi a profán kíváncsiakat - íme, a csődtömeg, íme, szerszámaim, ecseteim, állványaim, vázlataim, az egész bűvös konyha, tessék, nézzétek meg, vegyétek meg, ki ad többet érte?

A festészetben vagy harminc éven át tartott ez a csődtömeg-kiárusítás - harminc éven át volt „divatban” a műhelytitok, mint kuriozitás. Csupa „tanulmányfej”, csupa „vázlat”, csupa „radierung”, csupa „studium” - egy nemzedék nőtt fel, mely kezdte elfelejteni magát a *művet*, a nagy *kompozíciót* - a végén ott tartott már, nyegleségében, hogy meg se értette a múlt mestereit, gúnyolni kezdte őket, míg aztán a kiárusítás is meg nem bukott, s a *csőd csődje* fejbe nem ütötte, hogy a sivár valóságra eszmélve, megértse végre, mi történt - szétszedték a művészt, s elmaradt a mű.

A költészetben, félő, most tartunk itt, hacsak...

Mert még egy szót látok itt, a „költészet” alatt, most veszem észre, apró betűkkel. „Szűznemzés”.

Mi az ördögöt akartam mondani ezzel? Szűznemzés! Ez valami hasonlat lesz. Szűznemzés, ahogy emlékszem rá, entomológiai szakszó, azt a furcsa dolgot jelenti, hogy bizonyos rovarfélék vannak, ahol a hím *több, egymásután következő* nemzedéket termékenyít meg egyszerre. A megtermékenyített nőténytől csupa nimfa, nőállat származik, s ezek, hím nélkül, tovább szaporodnak. Öt-hat nemzedék jön így, egymás után, egyre satnyább, gyöngébb, fejletlenebb - ki is pusztulna, ha nem jönne egy újabb hím, mely a fajtát újra megtermékenyíti most, előre, öt-hat nemzedékre.

Akárhogy is van, a költészetre valóban találó ez a hasonlat. Három-négy nemzedék nő fel egy nagy költői egyéniség kultuszában, aki *mindent* adott - tartalmat és formát, egyszerre megtermékenyítve három-négy költőnemzedéket. A gyöngülés, satnyulás a negyediknél kezd aztán észrevehető módon veszedelmessé válni - hol a tartalom, hol a forma veszt el életerejét - úgy érezzük néha, az egész költészet jutott válságba, nem kell a vers, nem kell a művészet, nem kell a gondolat.

Holott a költő hiányzik még, aki új formával, új tartalommal termékenyíti meg a halhatatlan költészetet.

KEMÉNYKALAP

9. vasárnap

Keménykalapot vettem, először életemben.

Nem is tudom, hogy történt. Valaki tréfából a fejemre tette a maga keménykalapját, a tükörbe néztem, és elnevettem magam. Szomorú voltam aznap, tudom is, hogy miért, levertem sétáltam - egész másféleképpen, mint egyébkor: nem lázadozva, dagályos haraggal - egyszerűen, természetesen, magától. Nem tudom, mikor voltam utoljára ilyen furcsán szomorú, talán nem is az életemben. Hogy is mondjam csak. Valahogy úgy, mint akit megbántottak, de nincs módjában haragudni, mert sejtelve sincs, ki bántotta meg, mikor és hol. Egy kicsit mindig szórakozott voltam, bevallom. Úgy látszik, Soroksáron hátulról fejbe ütött valaki engem, de amilyen szórakozott vagyok, én akkor éppen Kispesten tartózkodtam, és így nem vettem észre közvetlenül a dolgot - azért mégiscsak fáj egy kicsit az embernek az ilyesmi, ha nincs is jelen, és így nem is tudhat róla.

Szóval, nagyon furcsán hatott rám, mikor megláttam magam a keménykalapban, méghozzá nevetve. Apám ugyan keménykalapot hordott, sőt cilindert is, de ugye, az apám mégiscsak jóval öregebb és komolyabb ember volt nálam, nem igaz? Éppen azért nevetve körülnéztem a társaságban, mint aki bohócsipkát vagy álarcot vesz fel, hogy mulattassa az embereket - de abba kellett hagynom a nevetést, mert csak egypáran nevettek velem, a társaság többi tagja komolyan, félrehajtott fejjel, szakértően mustrált és bólogatott, és azt mondták, mit akarsz, egész jól áll, becsületszavamra!

Gyorsan levettem, és visszaadtam a tulajdonosának, és másról kezdtem beszélni. De tegnap reggel bementem a kalaposhoz, nem volt bent senki a boltban, körülnéztem, és gyorsan, pillanatok alatt, mielőtt ráeszmélhetnék, megvettem a keménykalapot. És feltettem a fejemre, és kimentem az utcára. És zsebre dugott kezekkel és hetykén mentem, és mindenkire ránéztem, mert még percekig reméltem, hogy mégiscsak megállanak az emberek, és elnevetik magukat, és utánam fordulnak, és meglölik egymást beszélgetés közben - te! odanézz! De nem történt semmi ilyes, egy ismerős jött szembe, komolyan megemelte a keménykalapját, és én zavartan a kalapomhoz kaptam, fönt, a kalap tetején, ahol a puhakalapot szokta üstökön ragadni az ember, mikor leveszi, mint a tulajdon üstökét, olyan könnyedén, hogy néha a haját is megfogja a kalapban - ám babráló, ijedt ujjam beleütközött a keménykalap kemény és magas és domború keménységébe, és lecsúszott róla, és akkor észbe kaptam, hogy mi van a fejemben, és illedelmesen, ahogy kell, alul, a karimánál fogtam meg, és úgy billentettem előre. Más ismerősök is jöttek, keménykalapban, és félóra múlva belejöttem az új köszönésbe.

Ma már természetesen áll a fejemben. És ahogy járom az utcát, egyre több keménykalapost fedezek fel - nem is tudtam, hogy ilyen sokan vagyunk, nem figyeltem eddig. Hallgatva megyünk el egymás mellett, másféle arccal, mint a többiek. Ismerkedem velük, az újság izgalmával nézem őket, mint aki új környezetbe került, ismeretlen világba, ahol ezentúl élnie kell majd. Valamilyen spiritiszta elbeszélést olvastam, vagy álmodtam egyszer, már nem is tudom, ahol a testből elszálló szellem pontosan leírja a kísértetvilágban töltött első órájának benyomásait. Izgatottan suhan keresztül az utcákon, a falak előtt visszahőköl, míg rá nem jön, hogy azokon is át tud suhanni. Eleinte csak élőket lát, meg akarja szólítani őket, de azok nem felelnek, és a tulajdon hangját se hallja. Aztán itt is, ott is felbukkan egy kísértetarc, az élők közt. Egyre több. Hol elvegyülnek a járókelők közé, hol fölöttük lebegnek, suhannak, gomyognak, összefolynak. Az arcuk fehér, tűnődő - szomorúan, figyelmesen néznek rá, átlátszó, tág szemekkel közeledni próbálnak -, riadtan menekül előlük, aztán borzalom didergeti végig,

megsejtven a mosolytalan közeledés okát: hogy ő is olyan immár, mint ezek. Aggódva meg akarja tapogatni magát, és végre, ahogy nem létező kezei átszaladnak nem létező bordái és vállai közt és találkoznak, üresen, a nyaka alatt, valahol a tüdő táján - végre rájön, hogy nincs teste. És hogy ez most már így lesz ezentúl. De még pontosan emlékszik mindenre, ami volt - csodálkozva próbálja elmondani a versikét, amit nyolcéves korában anyja születésnapjára tanult be, és a vers hibátlanul megy, és emlékszik az arcára és arra az érzésre, amivel elmondta, és a ruhája színére és szagára emlékszik orr nélkül és szemek nélkül.

Én is emlékszem a puhakalap világszínére. Igen, ez más dimenzió. Az ember lecsapja a puhakalap szélét, füttyörész, megáll a kirakat előtt, bámészkodik. Továbbiramlík, felnéz az égre. Ejha, mondja magában, mert eszébe jut valaki, délután felmegyek X-hez. Nincs semmi oka rá, nem tudja, mit akar vele beszélni, de biztos benne, biztosabb, mintha tudná, hogy sokat és különöset fognak beszélni, valamit, amittől más és új lesz minden, megbeszélük és elhatározzák, hogy milyen legyen ezentúl a világ. Több jó ember kellene, több nevelés, fokozni kell az étvágyat, intézkedni, hogy a pókok ne egyék meg a legyet. Divatba kell hozni a kék nyakkendőt, a szerelmet, a világforradalmat és a barackpálinkát. Majd holnap intézkedünk, azonnal, haladék nélkül. Ezt gondolja az ember, vagy nem is gondol semmit, fölösleges, minden gondolat és terv nélkül *bizonyos* az ember valamiben, ami van és valamiben, ami *nincs* és nem lehet. Ezt gondolja, és e császári gög belső érzésével furcsa ellentétben olyan szelíden és alázatosan mosolyog és szelíden és alázatosan mosolyogva néz mindenkire és gondtalanul köszön előre - a puhakalap, oly puhán, elnézést, megértést kérőn és követelően hanyatlik le fejről - ő, ti komoly felnőttek, akik felépítették a nagy házakat és hidakat és vasutakat, ne haragudjatok szórakozottságomért, de annyi szép gondolattal és képpel van tele a fejem - pardon, doktor úr! Ön az? nem haragszik, ugye? És a doktor úr nem haragszik, és senki se haragszik, miért is haragudna? Hiszen olyan kedvesen puhák és bohémek és gyermekek vagyunk - mindenkinek öröm vigyázni ránk, öröm féltetni, hogy meg ne botoljunk e göröngyös világban. A puhakalap öble kérőn tágul eléd - dobjak belé valamit, ha mást nem, egy sóhaj, „mit tud maga az életről!” vagy „magának könnyű!”, amit hetykén, felnőttesen utasítunk vissza, és azt érezzük, hogy könnyű bizony nekünk, van mivel emelni.

Így volt a puhakalap világában, valamikor. Itt, a keménykalap birodalmában nem ismerik, úgy látom a vállveregető jóindulatot. A keménykalap alatt még fáj a fejem amaz ütéstől - és pusztá megszokásból, még emlékezvén tegnapelőttre, körülnézek, részvétet keresni. De részvét nincsen, egyszerűen, komolyan, csodálkozva néznek vissza kutató tekintetembe. Ah, úgy, téged fejbe ütöttek. Persze. Nem is voltál jelen, nem tehetsz róla, nem tehetél ellene? Mindegy ez. Hogy ez mi? azt kérde? Furcsa kérdés. Ez egy tény. Hogy mi következik belőle? Amint látod, már következett is: a keménykalap. Hiszen azért vetted fel, vagy nem? Vagy te még nem is tudod, miért vetted fel? No, majd megtudod. Egyelőre csak arra figyelmeztetünk, hogy a keménykalap milyen feltűnően hasonlít a sisakhoz. Mi már nem emlékezünk rá, de neked még emlékezned kellene, közelebb vagy időben, hogy puhakalapos korodban könnyebb volt egy-két fejet betörni, mint egy-két keménykalapot. Hogy fáj? Arról nálunk nem szokás beszélni.

Így szólnak a csodálkozó szemek, és lassan elszégyellem magam, amiért részvétet vártam. Nem, nem, igazatok van, keménykalapok. Igazatok van - csak egy napja hordom, s máris úgy érzem, jobban fájna a részvét, mint amennyire az ütés fáj.

És most majd... majd verekszünk, ugye?

Amerikában, azt mondják, nem szabad panaszkodni. Öngyilkosság előtt egy órával a „how do you do?”-ra előírással válasz, harminckét fog kitérésével: „glorious”, „ragyogóan”.

Molnár *Játék a kastélyban*-jából:

„Nem az első siker - az első csalódás tesz férfivá.”

Peter Altenberg verse:

Kedvelek valakit -
Most nincsen itt.
Nem baj.

Síromra ez jön, más semmi:
Szerettelek
Hogy kit, nem tudja senki -
Nem fáj.

Te pedig bújj el mélyen, mélyebben. Énke, bujkáló, örök nevetés, valahol a harcoló, marakodó szervek és idegek félreeső zugában, agy alatt, gyomor mélyén, összekuporodva, zakatoló szív keménykalapja alá. Most nem akarlak látni, akkor se, ha előkerülsz. Majd szólok.

ESETLEG NEM SZERETIK AZ EMBERT

10. vasárnap

Tessék, már megint paradoxonnal kezdődik, mihelyt egy kicsit odafigyelek. (Pedig ne hidd, kedves olvasó, aki legutóbb is intettél leveledben, hogy fanatikus barátja vagyok az ellentétnek - az igazság, ha majdnem mindig *más* is, nem mindig *éppen* ellenkezője a közkeletű hazugságnak.) Az ember szereti, ha szeretik, ehhez nem fér kétség - mégis, első emlékem a szeretetről, minden későbbi emlék ősforrása, kettős színezettel jelentkezik. Négyéves lehetek benne (onnan gondolom, mert ötéves voltam, mikor anyám meghalt), anyám fölemel, karjaiban tart, hevesen, nagy indulattal szorongat, csókol, lihegve, nevetve és sóhajtozva fojtogat ölelésével. Én kézzel-lábbal kapálózom, szeretnék már a földön lenni, szinte dühösen védekezem - közben zavaros érzésem van, egyrészt sejtem, hogy ő ezt szeretetből teszi, másrészt tiltakozom a szeretetnek ilyen túlzott, testi és lelki integritásomat veszélyeztető kitérése ellen. Később, nyolcéves koromban, szép fiatal hölgynek magyarázok valamit, nagy élénken, kapkodva, a szalonban - csodálkozva, mosolyogva figyel, tetszik neki a hév, amivel a kis kölyök lelkendezik, egészen közel hajol - meg akar csókolni? Visszakapom a fejem, udvariasan, de határozottan jelezve a távolságot, amire szükségem van, hogy fontos elvi kérdésről szóló mondókámat befejezhessem, s amiben megzavar a hatásnak ez az összetévesztése - ő is, kissé szégyenkezve, visszahúzódik, és komolyabban figyel. Más emlék. Talán két és fél éves vagyok, zsalugáteres szoba. Rokon néni ölében nálam kevésbé idősebb kisfiú (unokaöcs?) bömböl és üvölt a paprikajancsiért, amit mellemhez szorongatva tartok. Csitítgatják, szidják, magyarázzák neki, hogy az az enyém - eszeveszetten ordít tovább, toporzékol. Csendben, ámulva figyelek, szorongatom a paprikajancsit. A gyerekekkel nem bírnak, kihurcolják a szobából, nem akar menni, húzzák a földön, elkékülve ordít. Mikor az ajtóig sikerült elhúzni, hirtelen felállok guggoltomból, odatotyogok az ajtóhoz, és titokban kezébe nyomom neki a paprikajancsit. Abban a pillanatban elhallgat, mohón magához szorítja, még egy rántás - eltűnik. Nézem az üres ajtót, maflán, aztán fájásra leszek figyelmes, a mellemben, ahonnan kitéptek valamit. Rettenetesen, elviselhetetlenül, egy életre szóló érvénnyel fáj a szívem a paprikajancsiért.

Nem is sejtem, miért kapcsolódott ez a harmadik emlék a másik kettőhöz - az emlékek nyilván jobban tudják, mint az érzelem, mi közük egymáshoz. Talán csak a szeretet folytonosságát akarják jelezni, amint felém áramlik, amint tovább áramlik belőlem: természetes körforgás, valami ismeretlen közegben, kézzelfogható tünetek közt - a harmadik példában már áldozatot, fájdalmat, lemondást követelve. Annyi bizonyos, hogy ezt a körforgást hosszú, hosszú ideig olyan természetesnek, magától értetődőnek hittem, hogy a szeretetnek inkább a fölösleges, hangos kimutatása nyugtalanított, mint a hiányától való félelem.

Már felnőtt férfi voltam, huszonkét-huszonhárom éves, mikor először hallottam egy emberről, egy ismerősömről határozottan állítani, hogy az nem szeret engem. Jól értsük meg, nem olyasvalakiról volt szó, akivel összeveszttem, vagy akire megharagudtam, vagy megbántottam - hogy hiúság, harc, versengés, irigység, nézet és ízléskülönbségek milyen indulatokat váltanak ki, azzal mindig tisztában voltam, ezt leszámítottam a szeretet általános fogalmából, abból az ösztönből, amit nagyon egyszerűen lehet négy szóba foglalni: mindenkit szeretek, akit nem ismerek - vagyis mindenki felé azzal közeledem, hogy szeretni fogom.

Ez új dolog volt. Az illetőt nem nagyon ismertem, annyira emlékeztem csak, hogy mindig barátságosan szoktam köszönni neki, megkérdezem, hogy van, figyelek rá, amit felel. Egyébként nem is volt jelentékeny ember, így tehát az a döbbenetes kínos érzés, ahogy ellenszenvének a híre hatott rám, nem az önfenntartási ösztön, az általa okozható kár félelméből fakadt.

Nem is hiúságból, mert a közönye csöppet se bántott volna, azzal nyugtattam volna meg magam, hogy nem ismer.

Meg voltam döbbenve, kijöttem a sodromból. Ez új dolog volt, ismeretlen. Napokig nem tudtam magamhoz térni, fejbeverten, sóhajtozva kódorogtam az utcán. Védőbeszédeket gondoltam ki magamban, romantikus találkozásokról képzelődtem, amelyben az illetőnek módjában lesz meggyőződni róla, mennyire tévedett, milyen rosszul ítélte meg. Aztán a másik végletbe estem - vizsgálni kezdtem magam, vajon nincs-e igaza? Egész sereg gonosz, csúf, ellenszenves testi és lelki tulajdonságot fedeztem fel magamban, kezdtem igazat adni neki, éreztem a szükségét, hogy megváltozzam, majd csüggedt belenyugvással feladtam a reményt, hogy valaha is szeretetre méltó ember legyek belőlem.

Mindezt egyetlen, ismeretlen, jelentéktelen, epés és rosszindulatú ember közvetve, másodkézből kapott véleményének a hatása alatt. Nevetséges érzékenység, vagy ostoba hiúságnak tetszhetik, első blikkre, ez a nagy reakció - alapján, most már tudom, *minden élő embernek*, az Embernek túlbecsülése volt az oka. Valami igen-igen nagy dolognak éreztem akkoriban az embert, világnak és természetének, az egész mindenségnek legcsodálatosabb csodáját, értelmét és lényegét és biztosítékát és célját, a legnagyobb ígéret letéteményesét, Isten trónörökösét láttam és tiszteltem az emberben - s a filozófiai ellenpróba, hogy minden külső és belső megismerésnek, az érzések legapróbb rezdüléseitől a Tejútig ívelő végtelen panorámának forrását és központját egyetlen emberben, önmagában találtam meg, igazolta ezt a rajongó hitet. Természetesnek véltem azt is, hogy önmagamát másokban, másokat önmagamban ismervén meg, minden ember, többé-kevésbé homályos tudattal, ugyanazt a nagy dolgot jelenti: hogy megannyi Kozmosz és Világmindenség szaladgál ezen a világon, *koncentrikus gömbök*, végtelen rádiusszal - lévén a Szellem világában érvénytelen a fizikai tétel, hogy egy helyen több test nem fér el egyszerre. Mármost így vélekedvén az emberekről, nagyon is érthető, milyen félelmetes és borzasztó volt elgondolni a számomra, hogy lehessen egy Kozmosz, egy Világmindenség (annak az embernek a világa), amelyben én mint objektum, mint ennek a világmindenségnek egyik alkotórésze, valami ellenszenves, kivetendő, rossz dolog legyek - úgy szerepeljek ebben a világban, mely tulajdon középpontjából nézve, *egyetlennek* számít, mint ami elrontja, megcsúfítja e világ összhangját - és szépségét - én, éppen én!

Vajon szerényebb vagy elbizakodottabb lettem azóta, hogy ma már nem tudnám, nem tudom így lelkemre venni, ha meghallom, vagy rájövök, hogy ez vagy az az embertársam nem szeret. Jobban szeretem magam vagy kevésbé? Ez nem is fontos - fontos az, hogy nem hiszek már abban a nagy, lényegbevágó egyformaságban. Nem szeret, rosszul ítél meg, nem ismer - annyi baj legyen. Néha még megtisztelőnek is találom, jólesik, emeli az önbecsülésem - aminthogy máskor megesik, hogy restellem a nekem nem rokonszenves ember rokonszenvét. Csodálkozni legfeljebb azon a harcias tekinteten csodálkozom még, amit *ismeretlenek* vetnek egymásra - ugyan, mi bajuk egymással?

Az ember...

Mintha nem az volna már, aki volt. Nem mindentől különböző, egyetlen valóság. Átmenetek vannak, a törvény igájában sínylődő állatvilág felé - a különbség csak fokozati. Sokszor riasztó látomásom van, szédülök, mint akit soká forgatott az örvény, nem látom, merre visz az Idők árja. Visszafelé szaladunk? A mennyek nagy kapuja, melyet a szent Megváltó mindnyájunk számára kitárt, mintha lassan becsukódna, távolodna - messziről integet még Elízium, a nyájas Szókratész tündérligete, ahová csak kevesen, kiválasztottak juthatnak el.

Persze, a nők...

A nők, az egész más.

Épkézláb férfi sose várja a nőtől, hogy szeresse - megelégszik vele, ha szerelmes belé.

Néha mégis felvillant bennem - őt ugyan miért ne lehetne *szeretni*, egyszerűen, szerelmes teketória nélkül szeretni, annak, ami - lelkes embernek, hozzám hasonlóknak?

Szerencsére, az első keserves kudarc után hamar észbe kaptam, meggyőződve róla, hogy *épkézláb nő sose elégszik meg szeretettel - megköveteli a szerelmet.*

Gyerekfejjel hajlandó voltam lázadozva dühbe jönni ezen - ejnye, a tagadóját, hát különbnek, embernél többnek tartja magát, hogy nem elég neki, ha magamhoz emelem - *hódolatot* vár, mint valami Isten?

Mi jogon? Miért? Ki emberebb - ki istenebb a másikonál? Férfi? Nő? Egyik se? Mindkettő? Egyik? Melyik?

Akkor már sejtettem, hogy ember nincs is - csak férfi van és nő.

Egy intelligens vidéki kislány aztán, tisztelettel, de igen jóízűen kuncogva a markába, miközben fenti ostobaságaimat elhandabandáztam előtte, világosságot gyújtott.

Nézze, mondta elnézőleg, ez nagyon szép, ez a metafizika, de jöjjön vissza a földre. Az egész dolog nyitját megsúgom magának, de ígérje meg, hogy nem szól senkinek. Ez mind számárság, ezzel a dologgal, hogy a nők ilyenek meg olyanok, rosszak, meg jók, meg ember, meg állat, meg isten meg minden. A nők egyszerűen *gyöngék* - érti? Nem metafizikailag és istenileg és emberileg gyöngék - hanem szó szerint, úgy, ahogy mondom, gyöngék az izmaik, az inaik, a karjuk, az idegeik, az agyvelejük - nemcsak a férfihoz képest gyöngé a nő, hanem a *dolgokhoz* képest, a *világ tehetetlen, nehéz tárgyaihoz* képest, értse meg - és a nő ezt tudja, ezzel születik, ezzel a tudattal. Egy nő, ha lát egy követ, amit fel kell emelni ahhoz, hogy tovább jusson, *előre tudja*, hogy az neki nem fog sikerülni - a férfi mindenesetre *nekimegy* a kőnek, tudván, hogy legtöbbször félre is gurítja. A nő közvetlenül nem tud semmit megcsinálni, amire szüksége van - *közvetítő* kell neki, és ehhez a közvetítéshez a férfit kell felhasználnia - ez pedig nem megy másképp, mint hogy elhiteti a férfivel, hogy annak a dolognak az elvégzésére, annak a kőnek a felemelésére, *neki* a férfinak van szüksége - elhiteti *fortéllyal*, ravaszsággal, bűvvel és bájjal, mert - értse meg - a *szeretet* kevés ahhoz, hogy *cselekedni* is tudjunk másért valamit - ahhoz szerelem kell! Szerelem, furcsa vegyüléke szeretetnek és önzésnek - mind a kettőnél álnokabb és mélyebb, mind a kettőnél hatalmasabb.

Hát *ezért* nem elég a szeretet a nőknek?

Nem döllyből - nem elbizakodottságból - nem hiúságból?

Egyszerűen azért, mert élni muszáj nekik is?

Szegények!

NEVETÉS

11. vasárnap

Húszéves koromban tanulmányt írtam a könnyekről, a sírásról. Azt bizonyítottam benne, hogy a sírás a lelki és testi márnak egyik legintenzívebb, majdnem azt mondhatnám, legperverzebb fajtája - zsongító jószág, bódító gyönyör a könny, veszedelmes szenvedély, kéjelgés, amit szemünkkel követünk el, öntudatlan szándékkal, ravaszul keresve azt a boldogító kielégülést, aminek tetőfokán kibuggyan fölízgatott, dagadt szemünkből.

De ha a sírás akart és keresett márn, majdnem boldogság - mi akkor a nevetés?

Igen, mi a nevetés, kértem először most, negyvenéves koromban, kétszer annyi életév után, mint mikor a könnyek forrását fölfedeztem.

Mert nem olyan egyszerű a dolog, mint ahogy első pillanatban hinnéd. Arról, *amin* nevetni szoktunk, a *komikumról*, sokat beszéltek és írtak már esztétikusok, lélek-búvárok, sőt természettudósok, fiziológusok és biológusok is. A komikum törvényei nagyjában ismeretesek - körülbelül tudjuk mi az, ami nevetést vált ki az emberből: - *csakis* az emberből, mert nevetni csak az ember nevet minden állatok közt, mint ahogy (rejtelmes dolog! de talán ennek is kiderül az oka!) öngyilkos is csak az ember tud lenni, minden állatok közt. (Lásd: Pillanatnyi elmezavar.)

Tudjuk, mi az, *amin* nevetünk - de *miért* nevetünk egyáltalán? mit jelent ez? mi történik bennünk olyankor, mikor nevetünk? Erre a kérdésre senki se felelt még szabatosan. Bergson híres könyve, *A nevetésről* címe ellenére, megint csak komikumelméletet ad, nem szól hozzá ahhoz a testi és lelki állapothoz, amiben *nevetés közben* leledzünk.

Íme, egy szűz terület, fehér lap a fogalommeghatározások enciklopédiájában. Könyvet lehetne írni róla; viszont, ha meg tudom lelteni nyitját, így kapásból, néhány utalás se mond kevesebbet. Lássuk csak:

Kezdem a végén, azon a paradox gyanún, ami már az imént felvillant bennem, mikor a sírás elemzésére céloztam. Általában a sírást a fájdalom, a nevetést az öröm megnyilatkozásának tartjuk, abból a tapasztalatból indulva ki, hogy a bennünket ért kár megríkat, a haszon megnevetet! Az ám, de valamit kifelejtünk olyankor. A kár nem *közvetlenül* váltja ki könnyünket. Előbb *szomorúvá* tesz, s a szomorúságból enyhülünk bele sírásba. S hogy mi a szomorúság: arról fentebb írtam már, most csak annyit teszek hozzá, hogy külső kifejezésben is a síró ember arca, ködben fénylő, kitágult szembogarával, félig nyitott ajkaival arra a kéjben, csaknem üdvösségben úszó, átszellemült kifejezésre emlékeztet, amivel a mennyország közellétét érző szentek és angyalok ábrázatát szokták ékesíteni festők és szobrászok.

Ezzel szemben, ha tárgyilagosan (tehát nem együtt nevetve) nézem a nevető ember arcát, mit látok?

Kínosan szétfeszült száj, görcsbe húzódó ínyek. Összefutó, megduzzadt szemhéjak közé elbúvó szemek, kétoldalt ráncba verődő halánték.

Ha hasonlóságot keresek, mire emlékeztet leginkább ez az arckifejezés: kénytelen vagyok rájönni, hogy bizony leginkább arra, amikor valami erős testi fájdalomtól eltorzul az arc. Súlyos műtétetnél szokott az önmagán uralkodó ember ilyenféle fintort vágni, széthúzott ínye közt fogát vicsorgatva, szemét összehúzza. Csodálatos, hogy még nem tűnt fel senkinek, mennyire emlékeztet a kínpadon gyötrődő áldozat arckifejezése arra, amit nevető vagy vigyorgó kifejezésnek ismerünk, pedig a haláltusáját vívó ember tipikus kifejezése, az úgy-

nevezett *facies hippocratica* is figyelmeztet erre a hasonlóságra. Végre, mindehhez csak egy képet még: minden borzalom és félelem végső jelképét, a visszavonhatatlan halál emblémáját idézem - a *csontkoponyát*, arcán immár félre nem ismerhető, össze nem téveszthető, határozott, kimondott, széles nevetéssel, megdermedve, egy örökkévalóság részére véglegesítve.

Rémes, ugye? Hiába, ez így van. Most vedd ehhez a *nevetés hangját*, lihegő, gyors, kifelé bőffenő csuklások a torokból - és kész a paradoxon:

Szemben a *sírás gyönyörével* itt áll előttünk az ember a *nevetés kínjába kényszerítve*.

Ez eddig külső kép volt; amit következtettünk belőle, pusztá impressziónak, önkényes ötletnek tetszhetik! Nézzük hát, mi történik *belül* a nevető emberrel.

Testileg, mint fiziológiai funkció, a nevetés könnyen meghatározható. A rekeszizom összehúzódik, rángatózva próbálja megfordítani a gyomor úgynevezett *perisztaltikus mozgásának* normális irányát. A tüdő gyors kilégzéssel ellensúlyozza az ebből származó csuklásokat.

Hát ez meg mire emlékeztet?

Sajnos, nem mondhatunk mást: feltűnően emlékeztet az egész egy igen enyhe lefolyású *ökrendezésre* - arra a kínos testi állapotra, mikor a gyomor, nem tudván megemészteni a belekerült, nem odavaló anyagot, a legrövidebb úton igyekszik megszabadulni tőle, visszahajtva a szájon keresztül, amit a szájnak nem szabadott volna befogadni. Ez a folyamat, főként ideges embereknél, akkor is *megindul*, ha a szóban forgó, nem gyomorba való anyag nem is került bele *ténylegesen* a gyomorba, csak a *képe* vetítődött tudatunkba, olyan tendenciával, hogy esetleg *bele kerülhet* - esetleg nem is a képe, csak a *képzete*, az is elég, hogy ökrendezzünk tőle, vagy legalább elémelyedjünk. Ezt az émelygést, a tudatunkba került kellemetlen képzet reakcióját nevezzük közönségesen *undornak*.

Íme, az első, lesújtó eredmény: az első kapocs, amit a nevetés összehasonlító elemzése nyújt, hogy nyomán mélyebbre hatolhassunk, a lényeg felé.

Növényi és állati eredeténél fogva az emberi ösztön a külvilág minden tárgyához azzal a tendenciával közeledik, hogy bekebelezze - csakúgy, mint közös őse, az egysejtű véglény, mely egyszerűen szétlapul és körülfogja, magába temeti az útjába vetődött testecskéket. Testileg ez a tendencia az evésben és ivásban nyilatkozik meg - lelkiileg pedig abban, hogy a külső világ minden jelenségét, összefüggését, viszonylatát igyekszik *megismerni*, vagyis tudatába bekebelezni, mint *befogadható valóságot*.

A fejlődés folyamán kiderül, hogy a bekebelezhető tárgyak bizonyos része bajt és halált okoz, kialakult egy *válogató* és megkülönböztető apparátus, védekezésül. Ennek az apparátusnak testi működését az *undor*, lelki működését a *félelem* szabályozza. A testünkre ártalmas anyagoktól undorodunk, a lelkünkre ártalmas képzetektől félünk - félelem és undor tart vissza, hogy befogadjuk őket: hogy megemésszük a mérget, és valóságnak fogadjuk el azt, ami képtelenség.

Ezen a ponton egyelőre (hiszen nem könyvet akarunk írni) meg is állíthatjuk a dolgok gyökerébe bocsátott mélyfűrőt. Közvetlen folytonosságot találtunk két merőben állati indulat, undor és félelem s egy merőben emberi megnyilatkozás között. Félelem és undor - e két kellemetlen indulatból fejlődött és finomodott, eredetétől felismerhetetlenné alakulva, az a lelkiállapot, amittől nevetnünk kell. (Kell - mert sírni *akarunk*, de nevetni *kénytelenek* vagyunk.) Fejlődés közben ellenkező előjelt kapott, legalább felületesen nézve - kellemetlen érzésből, látszólag kellemessé vált.

És kívánjuk és követeljük a nevetést, a sírást pedig gyűlöljük és tagadjuk.

Pedig, íme, mi a nevetés lényege?

Most már tudunk rá felelni.

Tudatunk éhesen tárja ki az érzékszervek minden nyílását a külvilág felé. Mohón igyekszik felszedni, megismerni, megérteni és logikusan összekötni (szervíteni, megemészteni) mindent, ami útjába esik. A rosszat jóvá, a csúnyát széppé, az értelmetlent értelmessé átalakítani.

Ekkor jön valami, ami erre az átalakításra merőben alkalmatlan. Valami, egy történés, tünet, akármilyen, ami makacsul és szívósan ellenáll a törekvésnek, hogy az emberi értelem szerves alkatrészévé váljon - makacsul és szívósan az akar maradni, ami eredetileg volt a külvilágban, nem akar részt venni az emberközpontú világrendben, nem akar fölbomlani, nem akarja lényegét elveszteni.

És felharsan a nevetés - görcsös, kínos eredetű tiltakozás - elhárítás és kidobás. A nevetés görcsének rövid kínja árán megszabadulunk, kilökjük magunkból a képzetet, amit értelmünk képtelenségnek ítélt. Minél képtelenebb a dolog, annál nehezebben esik ki - annál erősebb, hosszabb a nevetés. Utána megnyugvás következik, de korántsem az a zsongító, altató, békítő, ami a sírást szokta követni. Figyeljék meg: átröhögött órák után elégedetlenül, morcosan nézünk körül, mikor magunkra maradunk (azt már Bergson mutatta ki, hogy a nevetéshez *társaság* kell - csak a bolond nevet magában), nem tetszik a világ, szeretnénk változtatni rajta, jobban helyezkedni el, megváltoztatni a körülményeket. Egy ismerősöm, aki sokáig ült börtönben, egyszer szemrehányást tett nekem, amiért humoros könyvet küldtem neki be olvasmányul. „Mit tudod te - förmedt rám -, milyen szörnyű az, nagyot röhögni a börtönben, aztán, eldobni a könyvet, ráeszmélni, hol vagyok - és szégyenkezni, hogy én nevettem!”

Mert a sírás béke, megnyugvás, belenyugvás, halál, nirvána, boldogság - a nevetés harc, ellenállás, szenvedés, élet.

Ezért tagadjuk a sírás üdvösségét - ezért követeljük a nevetés kínját.

SZÁMOK

12. vasárnap

Mennyi mindenféle számot kell tudni az embernek, hogy eligazodjék egy ilyen nagy városban, megtalálja a helyét, megtaláltassa magát azzal, aki keresi - mennyi adatot kell nyilván tartani ahhoz a minimumhoz, hogy egyenlő mértékkel mérjék (mérték! ez is egy szám!) a legközönségesebb tucatemberrel (tucat! ez is egy szám), vagy legalább épeszű ember számba (szám! ez is egy szám) vegyék. Sokszor, nagy elbizakodottságunkban, kinevetjük és lenézzük a matematikust, tudákos makacsságával, hogy folyton összead és kivon és oszt és szoroz, mintha azt hinné, hogy össze lehet adni egyik életet a másikkal, hogy ki lehet vonni az örömből a szenvedést, hogy el lehet osztani a boldogságot, hogy meg lehet szorozni egyik percemet a másikkal - mégis, nemcsak nagy tudósok, nagy költők is állították már, hogy a matematika a legösszefogóbb, legigazibb képe a világnak, fölötte áll minden filozófiának, forrása minden vallásnak, sőt az egyetlen út (Newton Izsák szerint is), amin megközelíthetjük (absztrakció, azaz kivonási művelettel) magát a Nagy Együtthatót, minden egyenlet ismeretlenjét, akit a köznyelv Mindenhatónak is nevez.

(Annyi bizonyos, hogy mikor egy időben hevenyén és felületesen olvasgatni kezdtem az emberi gondolkodás történelmét, az első, ami szeget ütött a fejembe, egy számomra furcsa fölfedezés volt. A mai értelemben vett filozófia, mint kiderült, az úgynevezett kozmogóniákból, világképekből, ezek viszont a kozmológiákból, világjelképekből, világmesékből származtak - végre kozmogóniák és kozmológiák valami ködös és kusza, megint csak mai szemmel nézve értelmetlen és önkényes számtani játék, az úgynevezett *kabalisztika* forrásából buggyantak elő. Fantasztikus és hóbortos számkabálák és számbabonák maradtak bent az emberi gondolkodás őskorából, végeredményei valami érthetetlen számolási műveletnek, aminek magyarázatai és levezetései elvesztek - de én már nem tudok mosolyogni rajtuk, mióta megtanultam, hogy példának okáért a mi háromdimenziós világképünk, ami nélkül gondolkodni és beszélni se tudnánk, egy ilyen, a görög filozófiába véletlenül becsúszott és bent maradt titokzatos *hármasszámkabálából* alakult ki rendszerré és tudománnyá.

Számomra (nini csak, minden percben újabb fölfedezést teszek a szavak gyökvonásában; hiszen ebben a szóban is, hogy *számomra*, benne van a szám, a „számomra” szó is annyit jelent, hogy én, a világ közepe, csak egy *szám* vagyok) - szóval, számomra éppolyan elengedhetetlen föltétel, hogy a nagy koordináta-rendszer valamely kis pontján meghatározzam létezésemet, mint bárki számára.

Ezért kell tudnom azt a sok számot, mióta a világon vagyok.

Nemcsak tudnom, figyelnem is kell rájuk, számon kell tartani a számokat, hogyan módosulnak, változnak.

Az első szám, amire emlékezem, évszám volt: ezernyolcszázkilencvenhat, első ráeszmélésem az időben való elhelyezkedésemre.

Aztán a házszám, ahol akkor laktunk, hétéves koromban, Bezerédy utca tizennyolc. És mennyi házszám azóta, amik kevés kivétellel megmaradtak bennem, mint felesleges teher (bár ki tudja? - ha összeadnám a házszámokat, talán kijönne belőle valami).

Ha csak így hevenyében megpróbálom elsorolni, mennyi számot kell tudnom magammal és mindazon dolgokkal vonatkozásban, amikre szükségem lehet, hány számot, csak ahhoz, hogy normálisnak tartsanak, és ne röhögjenek a szemembe, amennyiben valami egyszerű kérdésre nem tudok felelni - kész Frankl Mórinnak kell tartanom magam.

Mert ugye, mit szólnának a legegyszerűbb tárgyaláson, ahol személyi adatokat vesznek fel, ha nem vágnám ki gondolkodás nélkül az év- és napszámot, amikor születtem, amikor iskolába jártam, katona voltam, megnősültem? Hogy hol lakom, hányadik emeleten, hogy hány szobám van és hány gyerekem és mennyi a fizetésem?

A telefonszámokról nem beszélek - az külön tudomány. Valamikor, még emlékszem rá, nem volt telefonkönyv - a telefonos kisasszonynak minden számot kívülről kellett tudni, hathónapos kurzuson tanulták. Ma minden rendes városi ember tud legalább annyi telefonszámot, mint amennyit ezeknek kellett tudniuk akkor.

Ám milyen természetesnek találják a kalaposboltban, hogy nekem tudni kell a fejbőségemet, mekkorát nézne a suszter, ha képtelen volnék felvilágosítást adni a lábam méreteiről.

Tudnom kell a gallérom számát, és tudnom kell a sorsjegyem számát. Ha az ember egy kis utazásra szánja magát, mennyi számot kell megjegyezni - a vonatét, az indulás idejét, a megérkezését, a kézipoggyász számát, a fülke számát, a hotelszoba számát, a hordár számát, az étkezőjegyem számát, az útlevelem számát, a könyvoldal számát, ahol abbahagytam az olvasást - most számítsd ehhez a szüntelen számolást, a percre sem enyhülőt, hogy mennyi pénzem van, mennyi hiányzik, mennyibe kerül ez, mennyit szánhatok arra.

Tele van számokkal a zsebem. Mindenféle villamosjegy, elszámolás, leveleken szereplő házszám. Ha az egészségünkről van szó, számok útvesztőjén, számok rizskásahegyén kell keresztülvágnom magam - mekkora a vérnyomásom, mennyi a pulzusom, mennyi vérésejtem van, amire majd tekintettel kell lenni.

Ezerféle rangsorba, lajstromba, aktába vagyok bevezetve, tiszttában kell lennem a sorszámmal, amit kaptam, minden mozdulatomat, viselkedésem, az emberekkel való érintkezésem minden árnyalatát az határozza meg, hogy az ő szemükben hová, kihez, mihez tartozom, *mennyit* érek a mennyiségek között - élet- és halálkérdés a szám, hiszen agyonlőhetem magam, ha kiderül, *hogy már nem számítok*, hogy nem szorzok és nem osztok, mint a Nagy Semmi, akit nem számítanak az élők közé.

Igenis, az élők közé. Mert hiába próbálom megnyugtatni magam, hogy ennek semmi köze az élethez, hogy ez csak olyan eligazodás, ez a mindenféle szám - emberi találmány a szám, a rend kedvéért, a természetnek nincsen dolga vele.

Nagy tévedés.

A természettudomány, ahol egyre szabatosabban igyekszik megismerni élet és lét feltételeit, egyre nagyobb megdöbbenéssel kénytelen felismerni, hogy a természet bizonyos rejtelmes, majdhogya azt nem mondtam kabalisztikus számokkal dolgozik.

A kristályok képződése, minden anyagalakulás ősfarmája határozott számrendszerek kényszere szerint történik: két-három-négy tengelyes formákban. Az elemek atomszámát mintha matematikus számította volna ki, oly hibátlan sort alkotnak - nem ismert elemeket fedeztek fel, egyszerűen úgy, hogy számítottak erre a számításra. De az élet világában is szerepelnek ezek a furcsa kabalák. Az emberi test hőfoka harminchét - éppen harminchét, nem több és nem kevesebb. Mihelyt több vagy kevesebb, már nincs emberi élet - aminthogy semmiféle élet nincs bizonyos határozott hőfokon alul és felül: akárhogy berzenkedik a természetet lenéző szellem és lélek, a természet nem enged a negyvennyolcból, amit egyszer kimondott.

S aki ezeket önkényes belemagyarázásnak véli, amit csak ráfogunk a természetre - azt emlékeztetem a legutóbbi évtizedek biológiai kutatásának egyik legcsodálatosabb felfedezésére, az úgynevezett *mendelizmusra*. E felfedezés szerint az élőlények építőköveiben, a sejtekben, bizonyos testecskéket találtak. A sejtanyag festése után - a testecskéknek, a kromoszómáknak számbeli összehasonlításából kiderült, hogy számuk *jellemző arra az élőlényre*, amelynek sejtjeiben megtalálhatók. A kutya sejtjeiben ennyi és ennyi van, a mókuséban kétszeresével több vagy kevesebb - minden fajtnak megvan a maga határozott kromoszómaszáma. És most jön a bomba, a nagyágyú, a minden matematikust megszégyenítő, csodálatosan rejtelmes és csodálatosan egyszerű logikája a logikátlansággal vádolt természetnek - kiderült, hogy a milliárd sejtből álló sejtársadalomban, amik egy élőlény testét alkotják, egyetlen, illetve a kétneműeknél két sejtfele van csak, amiknek kromoszómaszáma nem annyi, mint a többié, hanem annak *pontosan a fele*: és ez a két sejt éppen a petesejt és a spermium, a magsejt és a porzósejt, az a kettő a sok között, melyeknek egyesüléséből, vagyis a két szám összeadásából származik a többi, születik az élet, igazolódik a világ teremtményének pontos és szabatos számítása.

LÁNCSEMEK

13. vasárnap

Egy döntő dolog igenis van - mondtam a vita hevében - (megint ezekről a hullámvonalokról volt szó, hogy fejlődik-e a világ, megy-e valamerre, vagy visszatérő ütemek játéka csak az egész, megújodása a Mindigvoltnak) -, nem is tudom, hogy fejezzem ki, nem szeretek ismétlésbe esni. Talán így: soha még ilyen *kicsike* nem volt a Földgolyó, mint amilyené mostanában lett - persze viszonylagosan. A szóbeli és fizikai közlekedés egyre gyorsuló irama összezsugorította a világot - elhiszem, hogy ez is volt már, az is volt már, mindenről volt már szó, de arról még nem volt szó soha, hogy amit gondolok, csinállok, amit akarok vagy szeretnék, arról - ha úgy tetszik neki vagy nekem - percek alatt értesül a Föld egész lakossága -, s ha személyesen akarok erről meggyőződni, napok alatt ott vagyok, hipp-hopp, ahol lenni akarok. Tündérország, ami a hétmérföldes csizmákat illeti, eljött e világra - némi csalódást csak annyiban hozott, hogy Tündérország sokkal kisebb országnak bizonyult, mint amilyen Valóság országa volt valaha. Chesterton azt írja valahol, nem érti, miért akarják a Kozmoszt mindenáron valami *igen nagy* dolognak elképzelteni a metafizikusok - öneki jobban tetszik egy icike-picike, apart, hercig, intim kis világmindenség gondolata. Nagyon jellemzőnek találom ezt az ötletet a közlekedés századában - jellemzőbb, mint amennyire elmés vagy igaz, s éppen ezért, mert a reakciós tudomány- és technikatagadó, anti-evolucionista Chesterton volt vele kénytelen önkénytelenül elismerni, hogy az általa sokat emlegetett Tündérországot, íme mégiscsak az a bizonyos „tudományos” fejlődés varázsolta elő. Hát persze, minden visszatér és megújul - de nem veszitek észre, hogy ennek a visszatérésnek és megújulásnak a *tempója* gyorsul soha nem látott mértékben, térben és időben? Percek alatt kerüli meg gondolatom a glóbuszt - a világtörténelem fázisait évek alatt daráljuk le, mint a megunt leckét - ebből mégiscsak kijön valami, csak tudnám, mi? (Úgy rémlik, már-már szinte tudtam - de aztán elfelejtettem megint. Kételyek fogtak el - talán éppen azért, mert *túl közel* jártam az igazsághoz. A Sark közelében a mágnesű ingadozni kezd, tudjátok - úgy látszik, Isten közelében vagyunk így a hittel.)

Egyébként kedves játék alakult ki a vitából. Annak bizonyításául, hogy a Földgolyó lakossága sokkal közelebb van egymáshoz, mindenféle tekintetben, mint ahogy valaha is volt, próbát ajánlott fel a társaság egyik tagja. Tessék egy akármilyen meghatározható egyént kijelölni a Föld másfél milliárd lakója közül, bármelyik pontján a Földnek - ő fogadást ajánl, hogy *legfőbb* öt más egyénen keresztül, kik közül az egyik *neki személyes ismerőse*, kapcsolatot tud létesíteni az illetővel, csupa közvetlen - ismeretség - alapon, mint ahogy mondani szokták: „Kérlek, te ismered X. Y.-t, szólj neki, hogy szóljon Z. V.-nek, aki neki ismerőse...” stb.

- Na, erre kíváncsi vagyok - mondta valaki -, hát kérem, mondjuk... mondjuk, Lagerlöf Zelma.

- Lagerlöf Zelma - mondta barátunk -, mi sem könnyebb ennél.

Két másodpercig gondolkodott csak, már kész is volt. Hát kérem, Lagerlöf Zelma, mint a Nobel-díj nyertese, nyilván személyesen ismeri Gusztáv svéd királyt, hiszen az adta át neki a díjat, az előírás szerint. Márpedig Gusztáv svéd király szenvedélyes teniszjátékos, részt vesz a nemzetközi nagy versenyeken is, játszott Kehrlinggel, akit kétségkívül kegyel és jól ismer - Kehrlinget pedig én magam (barátunk szintén erős teniszjátékos) nagyon jól ismerem. Íme a lánc - csak két láncszem kellett hozzá a maximális öt pontból, ami természetes is, hiszen a világ nagy híré és népszerű embereihez könnyebb kapcsolatot találni, mint a jelentéktelenséghez, lévén előbbieknak rengeteg ismerőse. Tessék nehezebb feladatot adni.

A nehezebb feladatot: egy szögecselő munkást a Ford-művek műhelyéből, ezek után magam vállaltam, és négy láncszemmel szerencsésen meg is oldottam. A munkás ismeri műhelyfőnökét, műhelyfőnöke magát Fordot, Ford jóban van a Hearst-lapok vezérigazgatójával, a Hearst-lapok vezérigazgatójával tavaly alaposan összeismerkedett Pásztor Árpád úr, aki nekem nemcsak ismerősöm, de tudtommal kitűnő barátom - csak egy szavamba kerül, hogy sürgönyözzön a vezérigazgatónak, hogy szóljon Fordnak, hogy Ford szóljon a műhelyfőnöknek, hogy az a szögecselő munkás sürgősen szögecseljen nekem össze egy autót, éppen szükségem lenne rá.

Így folyt a játék, és barátunknak igaza lett - soha nem kellett ötnél több láncszem ahhoz, hogy a Földkerekség bármelyik lakosával, csupa személyes ismeretség révén, összeköttetésbe kerüljön a társaság bármelyik tagja. Mármost felteszem a kérdést - volt-e valaha kora a történelemnek, amikor ez lehetséges lett volna? Julius Caesar hatalmas ember volt, de ha például eszébe jut, hogy az akkori Amerika valamelyik *azték-* vagy *maya-törzsbeli* papjához néhány órán vagy néhány napon belül protekciót szerezzen - ezt a tervét nem őt, hanem háromszáz láncszemen keresztül sem tudta volna megvalósítani, már csak azért sem, mert hiszen Amerikáról és annak lehetséges vagy nem lehetséges lakosairól kevesebbet tudtak abban az időben, mint amennyit mi a Marsról és annak lakosairól tudunk.

Valami van, valami *folyamat*, ritmuson és hullámon túl - szűkülés és tágulás. Valami össze-megy, és kisebb lesz, és valami szétárad, és egyre nagyobbodik. Lehetséges - lehetséges volna mégis -, hogy ez az összemelés és kisebbedés - hogy ez a fizikai világ és ez a Szétáradás és Nagyobbodás ezzel a pislákoló kis szikrával kezdődött, ami sok millió évvel ezelőtt gyulladt ki az ember-állat idegkocsonyájában - hogy szétáradva és nagyobbodva és mindent fölégetve, ami útjába kerül, lángba borítsa és összezsugorítsa és hamuvá égesse az egész fizikai világot? Lehetséges - hát mégis lehetséges volna, hogy az erő legyőzi az anyagot - hogy a lélek erősebb és igazabb igazság, mint a test - hogy az életnek *értelme* van, mely túléli az életet - hogy a jó túléli a rosszat, az élet túléli a halált -, hogy Isten mégis hatalmasabb az ördögnél?

Mert, kérem - restelkedve vallom be, bocsánatot is kérek érte, és tiltakozom ellene, hogy azért bolondnak tartsanak - ezen a protekciós játékon még mindig gyakran kapom magam rajta, nemcsak emberek, hanem dolgok összefüggésében is. Sajnos, magától megy ez már nálam, mint a köhögés. Haszontalan játék, semmit sem tudok vele megváltoztatni - hiába, úgy vagyok vele, mint a játékos, aki mindenét elvesztette kártyabarlangjaiban: de inkább babra játszik tovább, vagy csak úgy semmibe, nyeres reménye nélkül: csak a kártya négy színét láthassa. Reménytelenül zakatol bennem a Gondolat furcsa játéka - két láncszemmel, három láncszemmel, legfeljebb öt láncszemmel, hogy kaphatnék kapcsolatot, összefüggést az élet elém kerülő apró-cseprő dolgai közt - hogy akasszam össze egyik jelenséget a másikkal - a viszonylagost, az elmúltot hogy hozzam vonatkozásba a nem viszonylagossal és maradóval - a részt hogy kössem össze az egésszel? Jó lenne élni, élvezni, örülni, venni a dolgokat *csak* abban a vonatkozásban, ahogy örömet szolgáltatják, vagy fájdalmat okoznak - hiába! izgat a játék, hogy a rám nevető szemben, a felém sújtó ökölben egyebet is keressek, mint amennyi elég, hogy odahúzzam magamhoz vagy védekezzek ellene. Valaki szeret - valaki haragszik rám -, miért szeret, miért haragszik? Ketten nem értik egymást - nekem meg kell érteni mindkettőt -, de hogyan? Szőlőt árulnak az utcán - kisfiam sír a másik szobában. Ismerősurat megcsalta a felesége - a Dempsey-mérkőzésen százötvenezer ember üvöltött - Romain Rolland új könyve nem kellett senkinek - X. barátom megváltoztatta véleményét Y-ról - lánc-lánc-eszterlánc, hogy lehetne e zagyvaságban összekötő vonalat lelteni? mégpedig gyorsan és közvetlenül, nem harminc kötet filozófiával! Legfeljebb következtetéssel, mégis úgy, hogy a lánc, ami a dologból indul utolsó láncszemével minden dolgok forrásához, önmagamhoz vezessen. Mint ahogy...

Mint ahogy ez az úr... ez az úr, aki idejött az asztalomhoz... ahol ezt írom, idejött és megzavart, valami jelentéktelen ügyes-bajos dologával: kiverte fejemből, amit éppen mondani akartam. Miért jött ide, hogy mert megzavarni? Első láncszem: nem sokra tartja az egész irkafirkát. De miért? Második láncszem: általában nem becsülik annyira az irkafirkát világszerte, mint csak negyedszázaddal ezelőtt. Ennek az a világrengés az oka, mely a Szellemet kompromittálta - ha csak ez jött ki belőle, ami kijött, nem sokat érhetett a századvég híres eszmeáradata, „világszemlélete”. Harmadik láncszem: ezért uralkodik Európa fölött a Félelem és Erőszak felszabadult hisztériája, felbomlott a Rend - negyedik láncszem!

Jöjjön hát az új Rend, jöjjön el a világ új megváltója, mutassa meg magát újra a világ Istene égő csipkebokorban, legyen béke, legyen háború, legyen forradalom, hogy - ó, ötödik láncszem! - ne történhessen meg újra, hogy valaki engem zavarni merészeljen, mikor játszom, mikor képzelődöm, mikor gondolkodom!

DÉMON

14. vasárnap

A *Vérző Aréna* című filmben, amit ma este megnéztem, Rodolphe Valentino szerepel, szégyen, és még egy szép, fekete nő, aki miatt hősi halált hal a nagy torreador. Afféle Carmen-típus.

Azaz dehogyis Carmen, hiszen éppen ez az. A szóban forgó nő úgynevezett Démon, a „szép vámpír”, illetve vérivó kígyó, ma még modernnek számító hősnője a wedekindi Lulu-féle dráma- és regényirodalomnak és az ebből alakult közfelfogásnak. Carmen kecses és alapjában önzetlen kacérsága és szerelmi cinizmusa tudvalevően ártatlan játék, e Messalinák világszemléletében - sérthetetlen és büntethetetlen gyilkosok ők, férfiak pusztulnak rakásra miattuk, és ők csak kacagnak, mert hiszen nincs földi törvény, amely felelősségre merészné vonni őket; a bíró, férfi lévén maga is, éppen úgy elsápad és meginog tekintetük bűvös erejétől, mint az áldozat, aki tetemre hívja gyilkosát. Egyszóval ilyenféle nő ez is, többek között például azért hagyja faképnél szegény Valentinót, aki pedig férfinak van olyan csinos fiú, mint vámpírunk nőnek, mert egy rablóvezér tetszik meg neki, egyesegyedül annál az oknál fogva, hogy már sok embert ölt, tehát feltehető róla, hogy vámpírunkért még néhány tucatot hajlandó ölni.

Mindezt megfelelő szabadgyakorlatok, váll- és derékkígyóztatások, kéjesen és vészjóslóan rángatózó szempillák, alsóajak-harapdálások és zsebkendőtépések kíséretében cselekszi és mondja démonunk, és a torreadornál, aki otthagya miatta hű nejét és szerető gyermekeit, megfelelő sikere van e szabadgyakorlatokkal - illető elveszti fejét, bika felöklélvén, kötél szakad vala, hősnőnknek akkoron sok máj adatott vala. Szóval - sikere van.

Nem így a közönségnél. Hogy nálam nincsen, az neki még nem ártana, velem igazán nem érdemes vesződni, én már húsz évvel ezelőtt, mikor fénykorát élte életben és színpadon a strindberg-wedekindi *vérnőstény*, akkorákat ásítottam ezekre a produkciókra, hogy szív helyett legfeljebb az állkapcsom fenyegetett helyéből való kiugrással: a negyedik-ötödik áldozat halálhörgése közben rendesen jóízűen aludtam már, és soha nem tudtam meg, mi lett a démonból: világcárnő, avagy illemhelynénike. Mondom, velem nem érdemes vesződni. Éppen jóízűen és vidáman ásítottam ezúttal is, amikor sajtószerű megfigyelés ébresztett eszméletre.

A közönség kuncogott.

A közönség, méghozzá nem valami előkelő és pallérozott ízlésű közönség, nem a város szívéből való, inkább egyszerű, külvárosi, akinek kutyakötelessége volna kéjesen és áhítattal borzongani, mikor Szép Bestia királynő offensége kegyesen megjelenik előtte - a közönség egyáltalán nem borzongott, se kéjesen nem borzongott, se áhítattal nem borzongott, hanem szépen, halkan kuncogni kezdett, előbb a tenyerébe, aztán nyíltan és hangosan - nem sírt, nem átkozta a gonosz bestiát, aki elrabolja az utolsó gyermeket anyja kebeléről, s a hű nő feje alól kilopja a férjet - nem átkozta, hanem egyszerűen nevetségesnek találta, kinevette. Kedvenc nőstényördögünk, az asszonyi sátán, egy nemzedék mumusa, amivel ijesztgettek bennünket, úgy megbukott, mint a pinty - a férfit, aki tönkrement miatta, nem végzetes bűvölet tragikus vértanújának, hanem egyszerűen kicsit hülyének, őt magát paprikajancsinak minősítette az egészséges közvélemény.

Csodálkozva néztem körül, a jóízű ásítás torkomon akadt. Mi történt itt? Győzött a választékosabb ízlés, a jobb belátás - győztek volna eszmém, melyeknek nevében két évtized óta hirdetem, hogy: *de Lulis vero, quae non sunt nulla questio fiat*,¹⁷ - hogy nő démon nincsen, ha van, akkor azért és attól van, mert a ponyvaművészet megcsinálta, és a közvélemény elhitte őket?

¹⁷ *de Lulis vero...* - Lulukról, mivel azok nincsenek, ne beszéljünk

Egy pillantás az eleven vászonra, aztán vissza a közönségre, meggyőzőtt, hogy ilyen messze, sajnos még nem tartunk.

Rájöttem, miért neveti ki a közönség ugyanazt a démont, aki húsz évvel ezelőtt még égnek meresztette az üstökét, és verítéket csalt a homlokokra.

Nem őrajta nevetett, hanem a ruháján.

Szegény démonom tizenöt év előtti toalettben kígyózta el férfiülő hastáncát - jól értsük meg, nem száz év előtti és hatezer év előtti, hanem pont tizenöt év előtti divatú ruhában. A film, e modern történelemírás, immár elég koroska ahhoz, hogy ha nem is korok, legalábbis divatok változását megérezze. A szóban forgó film ezelőtt tizenöt évvel készült, és abban az időben a nők még kontyot hordtak, és bokáig érő ruhát és sleppet és testhez feszülő derekat és mindenféle furcsa malomkőkalapot virágcsokrokkal és madarakkal és fűvészkerttel és tollakkal és kócsagokkal és rájerekkel és dárdasarkú cipellőt és - ismétlem - bokáig érő szoknyát, aminél égszakadásnak és földindulásnak, Szodomának és Gomorrának számított, ha a lábszár, vagy teremőatyaúrsten, a térd kivillant.

Mindezeket összeadva, kedvenc nőténypárducunk pont úgy hatott minden Szodomájával és Gomorrájával együtt, mintha ugyanezeket a dolgokat mondjuk, ápolónői vagy hullaszállítmányozási egyenruhában cselekedte volna, ami pedig nyilván nem lehetett a célja.

A tanulság elég bonyolult, de nem nehéz kibogozni.

A komikum itt ugyanaz, mintha valaki például úgy menne el, teszem föl, megölni a csábítót vagy vezekelni a tragikus bűnért, hogy két törülközőt kötne a gomblyukába, vagy a hóna alatt közben egy tisztított pulykát szorongatna. A tizenöt év előtti női ruha jelmeznek számít ez esetben, míg maga a darab korszerű akar lenni - nyilvánvalóan komikus ellentét, ha egy nő rendes társaságban minden ok nélkül jelmezben jelenik meg. A női öltözködés tíz-tizenöt év óta történt gyökeres és forradalmi változása ugyanis nem pusztán divatfejlődés. Sokkal többet jelent, egy váratlanul, rejtelmes okok és célok jegyében szinte katasztrofális erővel beköszönött korszellem-átalakulásnak tünetető hangsúlya van mögötte: olyasféle jelkép, mint forradalmi időkben a frígiai sapka, vagy a trikolór - tüntetés és kihívás, új program, új erkölcsök, új törvények követelése, szakítás a múlttal, valódi reneszánsz, nyílt szembefordulás a fennálló társadalmi renddel, amit az önmagát ismételve kérődző férfiruha jelképez. Micsoda vakság a rövid szoknyás kurta hajú viseletben egyszerű divatot látni! Hát nem látjátok, milyen határozott, milyen *cafrangtalan*, milyen puritán? *Katonáék* viselete ez, harci ruha - csak nézzétek az *új női kalapot*, azt a rohamsisakra emlékeztető fejtakarót, nézzétek a térdig szabadon dobbanó lábszárait! - hol látjátok benne a szemérem és kacérság amaz ingerlő játékát, ami a pusztán *divatcsináló* embernőténny öltözködését szokta irányítani? Dehogyan kacérkodik a mai nő lábaival - épp ellenkezően, azt hirdeti velök, hogy szakított a rabszolgakor alattomos eszközeivel, kacérsággal, démonkodással: ártatlan játékok ezek, az elnyomatás gerillacsatái! a mai nő nyílt harcot kezdett, ezekre nincs szüksége többé. A mai nő felhagyott az *egyéni akcióval* - mit neki két-három férfiskalp, amit holmi ügyesebb női briganti, női desperádó tűzhetett eddig a kalapja mellé! A mai nő az *egész fronton* vette fel az élethalálharcot, nem három-négy férfi, hanem az egész férfitársadalom ellen. Rablóvezérek lehetnek cifrák - a katonák egyszerűek.

Íme a magyarázat. Ezen a démonon azért nevetett a közönség, mert korszerűtlenebb ruhában jelentkezett, mintha Tutankhamen halotti leplét vette volna fel. Ruhája *ósdibb*, mint amilyen *régi* - ami *régi*, az lehet megható és tragikus, az *ósd*i okvetlenül nevetséges. Nem az emberi végzetet idézte, mely örökéletű, csak a korszellemet, mely folyton változik. Nem Messalinára és lady Macbeth-re emlékeztetett, csak a nagynéninkre. A nagynéninkkel pedig kevésbé azonosítjuk magunkat, mint Julius Caesarral vagy az Übermensch-csel.

Az emberi tragédia hullámvonala *nagy* hullámokból áll, úgy látszik, messziről jön, messze tart az idő tengerén. S az egyik hullám ormát csak a másik hullám ormáról láthatod, ezért áll most közelebb hozzánk a távolmúlt, mint a közelmúlt. Egyszer a futuristáknak mondtam ezt: a holnapután jobban fog hasonlítani a tegnapelőtthöz, mint a ti holnapotok a mi tegnapunkhoz.

MELEG VAN

15. vasárnap, Margitsziget

Meleg van. Lankasztó és bágyasztó meleg, lustán pislogok magam elé, a gondolatok gépe álmosan moccan, lazán lógnak a kerékszíjak: összekötő apparátusa az egész kapcsolás-rendszernek. Inkább vágyakozom és képzelődöm. Jó volna valahol az Északi-tenger sziklái közt lubickolni, vagy fent mászkálni a Dolomitokban. Tűnődve simogatom a fejem, hátul, a tarkómon. Érdekes, most veszem észre, ha intenzíven és erősen gondolkodom, *elől* szoktam fogdosni a fejem, a homlok táján - a vágy és tárgyitalan képzelődés mozdulata (éppen ezért nőies vonás, nők szokták gyakran csinálni) ez a nyakon összekulcsolt kéz. Az agyvelő táj-anatómiájához nem nagyon értek, de abban bizonyos vagyok, fizikai valóságban érzem, hogy a tudatos, célirányos, okos és okozatos gondolattevékenység a koponya *elülső* felében zajlik le - hátul, a nyúltagyvelő fölött fészkel az ősbibb, állatibb, gyerekebb lélekközpont, féltudatos álomhabaré, sóvárgás.

Meleg van, ki töri a fejét melegben? Elterülve a margitszigeti strand homokján, sütkérezem, behunyam a szemem, szemhéjam vékony hártyáján keresztül egyetlen, sötétsárga ködfolttá folyik össze a végtelenség. Ez a Nap, a Nap, legrégibb ismerőse mindennek, ami él. Valamikor ilyen lehetett az egész égboltozat, amelyennek most behunyt szememen keresztül látom: sárga lángolás, óriási tűzvész. Később zsugorodott össze egyetlen égitest fókuszába.

Nap, Nap! Égő világosság, az egyetlen világosság a világon. Milyen halvány, milyen pislákoló minden hozzá képest. Magam is, a képzeletem, gondolataim, terveim, emlékeim belül, a sötét kamrában, amire olyan büszke vagyok. - Én, a nagy Bizonyosság, az egyetlen és első Bizonyosság, amire Cartesius valaha rábukkant. Most, hogy szemhéjam gyenge páncélját áttörve, belém döfi két rettenetes dárdáját, kétkezdés fog el - *azért* vagyok-e valóban, mert gondolkodom? Nem sokkal inkább így: sütkérezem, tehát vagyok!? Tenyészem, tehát vagyok!? Érzem a napot, tehát vagyok!? Vagy talán még határozottabban: a Nap van, tehát én is vagyok. Ugyan hol, miféle pince mélyén kotoltam ki a rögeszmét, hogy mi ketten, egyenrangú felek, szemben állunk egymással. - Ő és Én? Ahogy így elterülök alattad, ahogy így szívól és húzol magadhoz, végigtapogatsz forró csápjaiddal, ó Nap, Nap, óriáspolip, meztelen testem minden porcikája kineveti azt a nevetséges kis törpe bálványt, akit az ember saját képére teremtett magának, istennek nevezvén elbizakodottságában. Holott hozzád hasonlíthatok csak én, senki máshoz, Nap, közvetlen Teremtőm, elhullajtott szikrád vagyok, testem parányaiban az elektronok naprendszerével.

Napisten, ordító Valóság
Új Ádám tántorog feléd
Mint visszakullogó cseléd
Ki méhedből szakadt el egykor...

Meleg van. Körülöttem homok, homokon túl zöld fű és virág. Méh zizzen a levegőben, madár csap el, légy birizgálja fülem. Odaát a pilisi hegyekben harkály kopácsol, mókusz illeg a fán. Ez mind van és él, egyiknek se jutott eszébe más istent csinálni, más bálványt ünnepelni, más szertartást csapni, máshoz csicseregni, búgni, zizzenni, sercegni, nőni, kinyílni, mint hozzád, láthatatlan, mert túl fényes Egyetlen - és mi mért nem értenénk meg a napraforgó egyszerű imáját? Valamikor értettük egymást, fű, fa, virág, fecske és bogár - de mi aztán megtanultunk beszélni: azóta nem értjük egymást.

Meleg van. Odaát, Afrikában, kókuszpálma alatt heverész a szerecsen - évezredek óta nem csinál egyebet: létezik. Nincs történelme, nincs „fejlődése” - de van-e fejlődése mindamaz

élőknek, akiktől fejlődni megtanultunk? Francénak már a harmadik könyvét olvasom a növények életéről - egyre nagyobb meghökkenéssel kezdem megérteni, hogy életünknek e mozdulatlan és néma társai nemhogy primitívebb, de sokkal bonyolultabb, ravaszabb, csaknem azt mondhatnám, ötletesebb és zseniálisabb megoldásait találják a tulajdon problémáinknak, mint mi a magunkéinak. Nem őseink a növények, hanem testvéreink és nem hitványabb testvéreink. Maeterlinck új könyve a természetekről a szociális problémák megoldásának kész világát tárja fel - mikor fogunk ott tartani a társadalmi berendezés összhangjában, ahol a természet? Mindez nagyon szép, de hol érvényesül itt a fejlődés törvénye? Virágok és természetek és bogarak tízezer éve, mióta ismerjük őket, nem változtak - ilyenek voltak mindig, nem ilyen tökéletlenek, hanem ilyen tökéletesek.

Meleg van. Persze, azért mégse szeretnék se természet lenni, se napraforgó, se szederinda. Bár ki tudja. A forró napfényben fürödve, majdnem úgy érzem, mindegy: élni jó, élni szép, élni gyönyörűség, akármilyen formában. Az egész zavar és baj és szenvedés ott kezdődött, mikor olyan nagyon különválasztottam magamat a többi élőtől, kimondván magamban a szót: én. Az előbb azt mondtam: mégse szeretnék természet lenni. De miért? Hát bizony, a természet „egyéni” élete nem valami dicsőséges. Az „én” érzést egyáltalában nem ismeri más élő, csak az ember - nem érdemes nekik ismerni, nem különböztetné meg őket ez az érzés, és élvezni az életet enélkül is lehet, úgy látszik. Csakhogy...

No, de igazán nagyon meleg van. És ez a sok meztelen test körülöttem, többé-kevésbé hasonló az enyémhez. Egyik kicsit kövérebb, másik kicsit soványabb - annak a fiatalembernek a felülete ugyanolyan, mint az enyém, a lábai hosszabbak, az orra keskenyebb. Ha egy kicsit kikorrigálnám, átrajzolnám, azt hinnék, ikertestvérek vagyunk. Hát igen, ő Ő, én pedig Én vagyok. De honnan veszem ezt a szörnyű nagy bizonyosságot? Ha nem veszem olyan tragikusan a létezésemet, nem olyan végzetszerűnek a dolgok összjátékát, melyek világra hoztak: egyszerre felborul az egész „én” központ - és ugyan miért vegyem éppen a *magamét* végzetszerűnek, *csak* a magamét, senki másét? Miért tudom olyan kényelmesen elképzelni, hogy ezt a fiatalembert itt be lehetne más élőlénnel helyettesíteni - csak éppen engem nem?

Meleg van. Lássuk csak - miről is volt szó? Ki az, hogy én? És rögtön felelek rá: hát az apám és anyám fia. De ők, bezzeg... ők, az megint más. Őket már nem tartom olyan végzetszerűnek, mint magamat - az ő halálukat nagyon jól meg tudtam érteni, ők odakünn voltak az esetlegeségek világában. Az ám... de éppen itt kezdődik...

Tegyük fel, hogy apámat más vidékre sodorja a véletlen, más élet nyílik előtte, más leányt vesz el feleségül - anyám is más férjet választ magának. Tegyük fel, hogy mindkettőjüknek fiúgyermekük születik, külön-külön - most melyik volnék én, melyik érezné magáról ugyanezt, melyik tapogatná meg így a karját, mint én most, azzal a bizonyosságos érzéssel, hogy ez én vagyok - az apám fia, vagy az anyámé? Melyik volnék én a kettő közül?

De még ilyen messzire se kell mennem. Tizennégy éves koromban be voltam írva a tengerésziskolába - valami csekélységen múlt, hogy itthon maradtam. Ha ez a csekélység közbe nem jön - hol lennék most, és ami még furcsább, ki lennék most? Mert nyilvánvaló, hogy azt a nálam fél fejjel magasabb, napbarnított, boldog és vidám, snájdig tengerészkapitányt vagy admirálist, vagy mit tudom én, aki most az én nevemmel üldölgélne valahol a bengáli kikötőben, jachtjának fedélzetén, miután felfedezte az Északi-sarkot és körülrepülte a Földet - nyilvánvaló, hogy ezt az urat nem azonosíthatom ezzel, aki itt a margitszigeti strand homokján azon tűnődik, miről írjon ma este cikket, hogy a vasárnapi számból ki ne maradjon.

Eh - nagyon meleg van! Kegyetlen, kegyetlen Nap, szétolvadok és elájulok tőled - vissza a hűvös homályba, adjátok vissza játékszeremet. Eszmét és Gondolatot - adjátok vissza, hogy hinni tudjak magamban megint.

SUL MARE LUCCICA...

16. vasárnap, Velence

Ha jól emlékszem, Oscar Wilde merte kimondani először, hogy az a megállapítás, társalgás közben, miszerint az idő szép, nem okvetlenül banalitás - illetve sokkal nagyobb banalitás lehet, ha mindenáron kerülni óhajtván ezt a közhelyet, egyéniségünket igyekszünk érvényesíteni a társalgásban. A banalitástól irtózó ember okvetlen azt mondja e helyett: „énrám az időjárás nagy hatással van”, szóval, magáról kezd el beszélni - és bizonyos vakmerőség kell hozzá szerényebbnek lenni és belátni, hogy az idő mégiscsak szebb, mint Kovács úr, tehát érdemesebb róla beszélni.

Mindezt kénytelen előrebocsátani alulírott harmincnyolc éves magyar író, aki nem tehet róla, hogy harmincnyolc éves korában látta meg életében először, ugyanakkor és egyszerre Velencét és a Tengert. Idefelé utazván gondolt olyasfélét, hogy a tengerről és Velencéről mintha már hallott és olvasott volna valahol, tehát e dolgok felfedezésével nem tesz majd különösebb szolgálatot riporter minőségében a lapnak, ahová úti levelét irányítja. De aztán megnyugtatta magát, hogy majd ilyenféle impresszionista címmel írja meg: *Én és Velence*, vagy *Hogy látott meg engem először életében a Tenger*.

Erről azonban le kell mondania, most, hogy itt ül az Adria partján, kábultan és ostobán, túl élete delén - egy ember, a tenger partján. Le kell mondania, mert szemenszedett hazugság volna minden szó, amit *önmagáról* írna - az igazság pedig ezzel szemben egyszerűen az, amit egyszer kártyázás közben mondott neki egy kereskedő, mikor a parti elvesztése fölött bosszankodott: „Uram, mi ez a tenger végtelen tükréhez képest!”

Hát kérem, igen. Higgyék el nekem, nem azért, mert én ez és ez vagyok, hanem mindössze azért, mert harmincnyolc éves vagyok, és mert csak ember vagyok - higgyék el, annak a kereskedőnek volt igaza, és nem Marinetti úrnak és nem Nietzsche-nek és nem Kantnak, aki azt állítja, hogy nem az ég kék, hanem *én* vagyok kék, nem a világ nagy, hanem *én* vagyok nagy, nem a szoba sárga, hanem *én* vagyok sárga, és nem a poloska bűdös, hanem *én* vagyok bűdös.

Van szerencsém tehát mindezekről a kiváltságos előnyökről, valamint az egész einsteini relativitásról e percben tisztelettel lemondani és őszintén megállapítani a következőket:

A tenger, a tenger, a tenger, mikor a vonat ablakából először megláttam, egyáltalán nem csodálkoztam rajtam, nem rendült meg, nem hördült fel, nyugodtan és kéken csillogott, szétterpeszkedve duruzsolt a hasán fekvő - igen, az a határozott érzésem volt, hogy a hasán fekszik, a hátát mutatja, és meg se fordul arra a hírre, hogy egy egyéniség érkezett, egy költő, aki még nem látta őt. A tenger kéken és végtelenül feküdt - és valamit dalolt, valóban -, hogy mit dalolt, nem tudom, de arra esküszöm, és a nyakamat teszem rá, hogy téves az a Pesten elterjedt információ, miszerint a tenger egy kis hotelszobáról dalolna és egy pamlagról, és parfümről és efféléiről. Valamit dalol - de lesújtva és megsemmisülve és szégyenkezve, és fájdalmas, mélységes csodálkozással látom immár, és fájdalmas, szégyenkező áhitattal vallom immár, hogy nem is érthetjük meg soha szövegét ennek a dalnak, mert ez a dal nem az emberről szól, nem a költő mélabújáról és a csalfa barna kislányról, aki elment, nem látom többé már soha, ó nem, sajnos nem - mert az a dal nem az emberről és nem az embernek szól -, a tenger az éggel beszél valamit, szilajon és türelmetlenül, valami istennel felesel és nagyon mindegy neki a csalfa kislány és a fájdalmas költő. Ez a tenger látta Browningot és D'Annunziót is, és látta

Byront és Wagnert - azok is róla daloltak, azokról se ő dalolt -, hogy imponálna neki a halhatatlan fűzfa keserves panasza az éjben?

Továbbá megállapítom:

Aki a velencei pályaudvaron leszáll, hogy fél perc múlva a pályaudvar folyosójáról kibukjon a Canale Grandera: az megtudja, mi volt az Ezeregyéjszaka tündérmeséje. Mert Aladdin csodálámpája nélkül lehetetlen ez a varázslat - de *először* kell látni, hogy így lásd, különben úgy jársz, mint Andersen királykisasszonya, aki mindent csodálatosnak látott, csak azt nem, ami valóban az: a természetet. *Egyszerre* látni meg valamit, egy pillanat alatt, amit sok évszázad rajongása és tengerszerelme és istenszerelme izzadt ki magából, mint gyöngyöt a kagyló - ez az, amit semmiféle Baedekere a világnak meg nem magyaráz. Az első pillanat a döntő pillanat embernél, városnál egyformán - azért akarom sebtiben lerögzíteni, most, pár perccel azután, hogy a vaporetto először kötött ki velem Szent Márk terén. No hát, itt ülök az árkádok alatt, előttem a Campanile, mögötte Szent Márk temploma, mögötte Bizánc, mögötte egész Kelet tarka rejtelve, mögötte „Arábia minden fűszere” - de hogy jegyezzem fel e gyorsfényképre, hogy Velencébe beleszeretni, ostobán, nevetségesen, reménytelenül, csakúgy, mint ahogy annyi más beleszeretett, Goethe és Shakespeare és Kovács úr unokatestvére - beleszeretni egy életre, mint valami komisz és könnyelmű, szívtelen táncosnőbe, akiről az eszemmel rögtön tisztán látom, hogy minden pillantása, minden mozdulata, ruhájának minden fodra kiszámított kacérság, durva tetszeniakarás - hogy így, és éppen ezért és ennek ellenére Velencébe beleszeretni igenis „pillanat műve” volt.

Bosszankodom és nevetek magam is e keserves banalitáson - de mit tegyek? Félórája ülök itt, és szerelmes vagyok Velencébe - részeg vagyok, káromkodni szeretnék félszeg helyzetemben. Mert hiszen hiába mondom magamnak jobbik eszemmel, hogy gonosz varázslat ez - hogy a „Tenger Menyasszonya” Velence nem átszellemült, tiszta szűz, hanem igenis, ismétlem, komisz kis táncosnő, menyasszonyi fátyolban. Hiába mondom magamnak, hogy ez a Szent Márk tér egyszerűen nevetséges a fölhalmozott, összezsúfolt, hencegő gazdagságával - hogy a dózsé-palota olyan, mint valami ízléstelen ékszerdoboz, amit ezeknek a dózséknak, ezeknek a hadimilliomosoknak, ezeknek a középkori síbereknek készített, aranyat és fáradságot nem kímélve, az utálatos rabszolga-hízelgés - hogy maga a Bizáncból rabolt templom komikusan nem idevaló, a többi közé, a szájas keleti tarkaságával - hogy hogy jön ide ez a hórihorgas torony, minden ok nélkül, a tér közepére, még csak nem is a közepére, hanem kicsit oldalt - hogy az egész egy émelygős díszlet valami képtelen rémdrámához, vagy inkább egy hirtelen meggazdagodott marhakereskedő lakása, ahová mindent összezsúfoltak, olajnyomattól és terrakottától kezdve az ötvösművészetek remekéig, míg olyanná nem lett az egész, mint egy szakértelem nélkül összedobált múzeum raktárhelyisége.

Mert ez a híres Szent Márk tér, a szemébe vágom fölényesen és megvetéssel és irigyen és haraggal és tehetetlenül, amiért utálok és lenézem, és szerelmes vagyok belé és neki ez mindegy, a vállát vonja, és ordenáré módon dicsekszik, mint a rossz hetéra, „nekem mondd, fiam? nekem, aki után négy évszázad óta bomlanak a költők? akihez négy évszázad óta írják a verseket? akinek egy-egy ékszerét, hogy elkészítsék, lángszemű művészek sorvadtak el tucatjával, hogy jobban tessek neked - nekem mondd, Velencének, a Tenger Menyasszonyának? Ha nem tudsz hozzájárulni szépségemhez, hallgass és pusztulj innen - nem vagyok kíváncsi rád!”

Így beszél Velence, gyöngyház legyezője mögül bódító pillantással, a céda bajadér - a ragyogó Velence, a szennyes, piszkos Velence, a vén Velence, akiről jól tudom, hogy Szent Márk tere és Canale Grandeja mögött mint a kiöregedett metresz sárga, zörgő csontjai, lottyadt bőre, kifestett, foghíjas szája, korhadt házak romhalmaza gőzölög a miazmás vízen - így beszél a fiatal párok vén kerítője, és jól tudom, hogy minden szava émelygős, hazug romantika,

ponyvaízlésnek való *giccs* - így beszél a vén csoroszlya, a hoppon maradt, öreg menyasszony, négyszáz esztendeje *jegyese* csak a tengernek, a büszke tengernek, aki el nem veszi soha, úgy beszél, s én mégse tudok felállni és elmenni innen ki, a tiszta, szabad vizekre, - itt kell maradnom, itt akarok maradni, és émelygős, vadregényes szavakat keresek magamban, szerenádöt motyogok hozzá, ízlésem ellen, az ő ízlésének megfelelőt, hogy meghallgasson.

És ha nem hallgat meg, fizetek, és megetetem a galambokat, beülök egy gondolába és végig-ringatózom a Ponte dei Sospiri alatt, és mandolint veszek a kezembe, és kifordított szemekkel énekelni fogom Hozzá:

Sul mare luccica
L'astro d'argento
Placida è l'onda
*Prospero il vento...*¹⁸

mert így van, szorul szóra, ez az igazság, és ezen nem segít semmiféle futurizmus, és expresszionizmus és utópia és kollektív szocializmus és jövő zenéje - szeretlek, mint annyi más, mint mindenki, mint apám és anyám, akik idejöttek nászútra, mint fiam és lányom, akik idejönnek majd - szeretlek, ragyogó Velence, vén Velence, ifjú Velence, csúf Velence, gyönyörű Velence!

---

¹⁸ *Sul mare luccica...*

A tenger fölött
ezüstcsillag csillog,
szelíd a hullám,
kedvező a szél...

KOLLMANN

17. vasárnap, Baden bei Wien

A díszes banketten, amit meghívott magyar újságírók tiszteletére rendeztek itt, hogy teljes joggal eldicsekedjenek e pompás fürdőváros fejlődésével, jobbra tölem harcsabajuszú, pocakos polgártárs ül, vidáman hunyorgó szemekkel, elhordott, vasalatlan szürke ruhában, mellényén kétschillinges dublé óralánc. Telivér osztrák típus, kereskedőféle - az a kocsmai „Mayer úr” az asztalnál, akit a régi „*Fliegende Blätter*” rajzaiból ismerünk, szakértelemmel kortyolja a jóféle „heuriger”-t, nagy törzsét állandó, békés nevetés rengeti, ahogy elégedetten néz körül a tányérok és poharak arzenálján. Oldalt kacsint felém, a tekintetével jelzi: „Na ja, gschiet uns alles Recht, net?”¹⁹

Terítéke mellett fehér cédulán neve és polgári állása:

„*Herr Josef Kollmann, Bundesminister*”

Ez a kedélyes bácsi ugyanis Ausztria pénzügyminisztere és Baden volt polgármestere - egyébként norinbergi árukból boltja van itt a városban, és a boltban most is ott ül a felesége, a pénztárban.

Az asztal körül adomáznak és tósztognak. Nagyokat nevet az adomákon, a tósztokra mértékkel és okosan válaszol. A francia pénzügyi viszonyok kerülnek szóba, megkérdem, mi újság az Herriot-kormánnyal, mert reggel nem olvastam lapokat. Ő se, azt mondja, de ami a frankot illeti... Legyint. „Na ja, saunz, dass ist so...”²⁰ És gyakorlati példát mond el Európa pénzügyi helyzetéről, hasonlóképpen. „Wenn áner auf'm Turm steht, sag'ma, und áner d'runtten steht...”²¹ A példa talpraesett, okos láttató, olyan, amelyet poharazás közben eszelnek ki józan, elfogulatlan kispolgári elmék, akik sohase tévednek. Papírszeletkére pár számot ír fel: „Saunz, das sind 900 Milliarden, das sind 2000 Milliarden, und das sind 150 Milliarden. Die 900 und die 2000 Milliarden zahlen uns die Leute glatt und leicht, die 150 Milliarden zahlen's halt schwer.”²² És jóízűet nevet hozzá, és összegyűri a papirost.

Nem így képzeltem egy pénzügyminisztert, és egy percig zavartan tűnődsz, vajon a te elképzelésed volt-e hamis, vagy itt valahogyan egy rendkívüli eset adódott, forradalmi újítás a szakmában. Annyi bizonyos, hogy mindjárt lebilincselően vonzó a dolgoknak ez a közvetlen viszonya - két perc alatt beleszoksz, és nagyon természetesnek és józannak és célravezetőnek találsz, sőt három perc múlva már azon csodálkozol, hogy másféle is lehet egy pénzügyminiszter: hiszen ami ezen túl van, nagyképszerűség és nevetséges hókuszpókusz. Most már fordítva érzed, mint előbb, mikor a cédulát elolvastad. Most adva van először is Kollmann kereskedő úr, aki *azonkívül* Baden polgármestere volt és *harmadsorban*, még *azonkívül*, Ausztria pénzügyminisztere.

És mikor a beszélgetés során és szerzett értesülésed alapján rájössz, hogy Kollmann norinbergi kereskedő úr igen okos és értelmes és józan és körültekintő és helyes ítéletű

¹⁹ *Na ja, gschiet uns alle Recht, net?... - Na ja, miénk minden jog, nem?*

²⁰ *Na ja, saunz, dass ist so... - Na nézze, hát ez így van*

²¹ *Wenn áner auf'm Turm steht... - Ha valaki fenn áll a toronyban, mondja már, és ha lent áll...*

²² *Saunz, das sind 900 Milliarden... - Na nézze, ez 900 milliárd, ez 2000 milliárd, ez meg 150 milliárd. A 900 és a 2000 milliárdot az emberek egyből, könnyen kiszámítják, de a 150 milliárdot annál nehezebben*

kereskedő és ember, már magától értetődőnek találod, hogy pénzügyminiszteri minőségében is nyilván kitűnően elvégzi a dolgát, miután ehhez is ugyanolyan kvalitások kellenek, mint a kereskedéshez: értelem, becsületes, józan ítélet, körültekintés, óvatosság. A mérleg, ami ott a szatócsboltban áll, megtestesült valóságában nem különbözik attól az elvont szóval jelölt mérlegtől, ami egy államháztartás egészséges lüktetését egyensúlyozza.

Íme, a *valódi* demokrácia lényegének keresztmetszete, úgy ahogy világ kezdete óta megvolt normális, vagy gyógyuló időkben. Ez az a „politikai irány”, aminek megértéséhez nem kell politikusnak lenni - lévén a demokrácia nem is politikai irány, hanem egészen egyszerűen a társadalom nevű csorda együttélésének az az egyetlen lehetséges formája, ami huszonnyolcféle lehetetlen „politikai” forma közül pusztá *negatívumokból* magától alakul ki minden száz esztendőben egyszer, mikor a világboldogítás zseniális hősei eltűnnek a homályban. Swift Jonathan egyik szatírájában oda lyukad ki, hogy egy ország kormányzásához nem kellenek zsenik és tehetségek, ezek csak veszedelmet hoznak az országra - ha a meglevő törvények jók, teljesen elég néhány tisztességes és becsületes ember, aki józanul és erélyesen alkalmazza ezeket a törvényeket, és örködik fölöttük, hogy betartassanak. A *kormány*, az maga a törvény - az ország vezetője csak *kormányos*, aki mellette áll és igazgatja.

Ez a kedélyes bácsi, akit csak „Pepperl”-nek nevez mindenki, klasszikusan a demokráciának ezt az egyszerű tételét igazolja. Okos ember, tisztességes ember, jó ember és erélyes ember, zseniális fogalmazását a világgazdaság problémájának nem fogod hallani tőle, ha ott poharazol vele a badeni kiskocsmá piros asztalánál - de ha körül nézel egy kicsit, s megtapasztalod az intézményeket, amik hatáskörébe tartoznak, kezdesz másképpen gondolkodni a dolgokról, s egy kicsit elszégyelled magad az utópiaálmódó „nagy kormányférfiak” nevében, akiknek minden szava belekerül a történelembe, de azontúl aztán semmi se marad utánuk.

„Pepperl”-ről a történelem nem fog följegyezni talleyrand-i vagy macchiavelli aforizmákat. Viszont - hogy csak egy példát mondjak a sok közül, mert ezt véletlenül saját szememmel láttam - menj ki a most elkészült badeni strandfürdőbe, nézz körül, és nemzetgazdaságtani, valamint államtudományi diploma nélkül rá fogsz jönni, talán életedben először, hogy városi adót fizetni nem valami vallásos szertartás vagy kegyeletes ősi hagyomány, hanem egy igen reális és jó üzlet is lehet, aminek kamatait személyesen élvezheted, a tulajdon életedben. Ami itt történt; az minden badeni polgár számára közvetlen haszon és eredmény.

Itt három hónap alatt fölépítettek valamit, ami a polgárság általános érdekeit szolgálja. Két száz-száz méter hosszú medencében a legkékebb kénés gyógyvíz, fölszerelve a kényelem és jólét legmodernebb eszközeivel - körülötte négyezer ember számára való kabinpaloták, egy egész kis telep, tengeri fürdő a szárazföldön, valóságos kis uszoda. Badenben sok a szálloda és szanatórium - ezek most életre-halálra versengenek egymással, és az eredménye: a közönség válogathat a legolcsóbb üdülési és gyógyulási és nyaralási lehetőségek közt. Senkinek kára ebből nem lesz.

Hogy haszna lesz-e? Egyelőre haszonnak tekintem ezt a pár soros elmefuttatást a valódi demokrácia problémájáról. És haszonnak tekintem, hogy megismerhettem a demokrácia egyik legérdekesebb és legjellegzetesebb figuráját - ezt a Kollmann József nevű kitűnő polgártársamat, az osztrák pénzügyminisztert -, „Pepperl” bácsit, akiről, hogy most már társadalmi rangjának és tekintélyének is elégtételt szolgáltatassak, meg kell említenem, hogy a háborúban őrmesteri rangig vitte fel.

Ő az egyetlen őrmester az osztrák kabinetben - a többiek csak káplárok és örvezetők voltak.

A felesége most is ott ül a boltban. Rendes, szorgalmas országban. Azt mondja, az egy biztos üzlet. Rendes, szorgalmas országban a miniszterválságok gyakoribbak, mint a csődök.

SZÉPIÁT ETTEM

18. vasárnap, Velence

És még sok mindent szeretnék enni, mindenféle halakat, pókokat, rákokat, tengeri rózsát, meg azokat a kis furcsa csikókat, ezeket az eleven sakkfigurákat, amik a tengerben vannak. Szemem és fülem és orrom és ujjam kevés, hogy ezt a csodavilágot, ezt a nagy, híg tömeget befaljam és szétáraszam - az ínyemmel és gyomrommal is meg kell tapintanom. Ételnek elkészítve úgy hívják ezt a mindenfélét: „frutta del mare”, tenger gyümölcse. A víz, a víz nyüzsgő életével - mennyire érzem, hogy ez az élet ősi közege, a bölcső, ahonnan származunk! Drága, bölcs barátom, Ferenczy Sándor éppen most ír könyvet, ha jól tudom, amiben kimutatja, hogy öntudatunk mélyén micsoda fájdalmas honvággyal érezzük magunkat halnak, polipnak, nemtudomminek, amik voltunk!

Ma jó darabot úsztam befelé a kristálytisza Adriába. Figyeld az úszó ember szomjas lihegését, ahogy ledugja a fejét, prüsszöl, tátog, nyalja a száját - hogy szeretne elbújni a víz alá, lemerülni a mélybe, azokkal a szép lassú, súlytalan mozdulatokkal, ahogy a lassított moziképen mozog az élet! Lebukom, kígyózom a tükör alatt, szemem-szám kitátom - és csalódottan bukom fel gyorsan a levegőre, mikor váratlanul kifogyott a szusz belőlem - csalódottan, mint a nyomorék, aki pár percre elfelejtette, hogy pár millió évvel ezelőtt elvesztette a kopolyáját, nem maradhat a víz alatt, ahol olyan jól érzi magát.

Valahogy vissza kellene szerezni, mesterségesen. Hiszen a szárnyainkat már visszaszereztük, szabadon csapongunk már a légtengerben, mint valamikor, mikor denevérek és albatroszok, ördögök és angyalok voltunk - hogy van az, hogy a műkopolyú problémájával nem foglalkozott a technika annyit, mint a repülőgéppel, vasúttal? Hiszen az emberi élet területe egyötöd-része csak a föld felületének - a többi víz, rengeteg vízréteg, egymás fölött, térfogatban sokmilliószor annyi, mint amennyin most élünk - és ez mind a miénk lehetne! Hiszen az élet közege, ha meggondolom, sokkal inkább hasonlítható egy óriási akváriumhoz, mint hegy-völgyes tájhoz! Milyen jó volna most lemerülni, órákig bolyongani, lebegni a titokzatos korallerdők fölött, lejjebb, ahol már csak a medúzák villanyfénye világít kéken, Atlantisz utcái során - felfolyni megint, örvénylő uszonycsapással, látni újra a remek, szikrázó gyémántot ott fent az égen, csillagok kohinoorját, a Napot! Van-e szebb mozdulat a világon, mint a hangtalanul csapongó, három dimenzióban szabadon szerteszökellő halaké, angolnáké s a medúzáké, amint összezsavarodva, szétterülve megint ringanak el az örök, hétfátyoltáncos balett kulisszái közt?

Kimászom a partra. Ólomnehéz a kezem és a lábam, szuszogva vonszolom a homokbuckákon át. Mint aki a Holdból esett le, és keservesen tapasztalja, hogy háromszor akkora súllyal, háromszor nehezkesebb mozgással kénytelen ráfizetni a rangemelkedésre, hogy egy háromszor akkora bolygó állampolgára lett.

Egyébként a tintahal egész jó. Szurokfekete levét is megittam. Milyen tehetségtelen lehet egy ilyen állat, ennyi tinta van benne, mégse ír semmit. Én úgy érzem most magam, a lakoma után, mint egy óriási töltőtoll, isten kezében. Remélem, remekművet fog írni velem.

Díszlet

Nem tudom, mit akar tőlem Kemény Simon, csodált és szeretett költőtársam. Mert úgy érzem, mintha engem akarna leckéztetni legutóbbi, Velencéről szóló jegyzetében. Hogy aszongya, Velence nem díszlet és giccs, hanem a férfias belátás és értelem és akarat és erő csodája. Ami

az erőt és akaratot illeti, rendben van - de hol látja ő a belátó és előrelátó és tervező értelem művét Velence térképén, ezen a kusza ábrán, amit az Aquilából menekülő hajósok riadt rémülete hevenyészett össze, első formájában, őskori telepet, ami aztán megkövesedett, és gyöngyöket termelt ki magából, mint a kagyló? Hiszen éppen ebből áll egyedülálló szépsége - Velencét a naiv képzelet szülte a világra, elevenné vált álomrajz ez a város, ákombákom, gyermekes arabeszk, aminek semmi értelme, mégis szebb - New Yorknál és Chicagónál. Egyébként a „díszlet” szót impresszionista értelemben használtam - éppen Kemény Simon ne értene meg? Tegnap a *Sevillai borbély* előadásán voltam Velencében - esküszöm, előadás után, a színház előtti kis térre kilépve, az a határozott benyomásom volt, hogy a kulisszák közé kerültem - tökéletlen színpadról egy tökéletesebb színpadra.

Lidó

Reggel, első nap, álmomból rettenetes halálüvöltés kelt fel. Az utcáról hangzó, elnyújtott vonítás, rémület és kétségbeesés csatakiáltása.

„Bella uva... bella uva... bella uva... a... a...”

Egyre távolodik, mintha valaki minden kapuba beordítana. Mi az, az isten szerelmére? Kitört a világháború? Véres kardot hordanak körül? A szívem rendületlenül zakatol.

Kihajolok az ablakon.

Öreg bácsi szőlőskosarat visz. Azt kínálja. Hogy aszongya: „Szép szőlőt tessék”. Ez volt a halálhörgés.

Hogy ordítanak vajon, ha csakugyan baj van?

Más

A szép kis fehér villamosoknak itt nincs megállóhelyük. Ha valaki fel akar szállni, a sínre áll, int a villamosnak, és a villamos megáll. Leszállni is így kell. Nem is rossz.

Velence, újra meg újra

Én ehhez nem tudok hozzá szokni, akármilyen művelt vagyok. Hogy az ajtók egyenesen, lépcső és küszöb nélkül, a vízbe nyílnak ki. Ezek sohase szórakozottak, vagy valami egyebet jelent nekik az „ajtó” fogalma, mint nekem? Soha nem történik meg velük, hogy reggel, szemüket dörgölve és ásítva, még álomittasan, kimásznak az ágyból, és belépnek a Földközi-tengerbe?

Végeredményben, nekem beszélhetnek, itt mégiscsak áradás van, ez az egész. Ezer éve van áradás - mégiscsak áradás, és kész.

Útban Murano felé motorcsónakon

Vagy pedig a vízről nem tudják, hogy micsoda. A csónakunk befordult egy mellékutcába, aztán átvágott két ház közt, kirobogott Velencéből, és most a szabad vízen sietünk a szomszédos kis sziget felé.

Vízen?

Kétoldalt, százméternyi közökben mérföldjelző cölöpök, végig, pontosan, mint valami országúton. Odébb telegráfoszlopok sora tűnik el, a láthatárig húzva a drótot. Temetőt hagyunk el magunk mögött, aztán megint a síkság. Csakugyan víz? Gondolák és dereglyék jönnek szem-

be, bandukolva a vízi országúton. Egyiken szőlő tetézt kosarakban, a másikon szénakazal. A kazal előtt kiskutya ugat - majd azt mondtam, a bakon.

Kis falun robogunk keresztül. A motorberregésre félmeztelen parasztyerek ugrálnak elő a piszkos kapuk alól, és - fejest ugranak az országútba. Kiskutya dühösen ugatva úszik utánunk darabig, aztán lemarad, visszakullog.

Istálló, kérődző barmokkal. Két csónak az istállóban.

Tiszta tanyai kép, az Alföldről. Csak éppen hogy víz a földje. A búzatáblákat keresem szórazottan, meg a kurtakocsmát, ami „oda rúg ki a tengerre”.

Rekkenő, déli hőség. Ejnye, nem kútágas az ottan, az a rúd? Hát egy csepp víz sincs itt a közelben?

Murano üveghuta

Esküszöm, előre tudtam. Hogy valamit le fogok ejteni ebben az üvegyárban. Hát le is ejtettem. Egy szép üvegharackot. Nem baj, fűjjanak másikat. Gyerünk vissza a csónakba.

Burano

Burano is szép. Murano is szép. Murano-burano, az is szép.

Torcello

Templom, a hatodik századból, naiv, elbűvölő képekkel a bibliából. Olyan régi, szinte egyiptomi.

Akkor még csak ötszáz-egynéhány éves volt a könyörület vallása.

Ma már kétezer éves.

A templom udvarán sovány, fekete nő püföl mocskos, hatéves Murilló-angyalkát. Angyalka ordít, mintha nyúznák.

Padova

Szegény Bródy Sándor! Ő mondta mindig utolsó éveiben, hogy eljön ide, Padovába, fügeszüretre, növendékorvosnak! (Így mondta!) Már nem jutott el. Szeretném megvigasztalni haló porában - nincs is fügeszüret Padovában. Szent Antal-templom van, a kegyes szent különféle testrészei láthatók.

A külvárosban a folyosók kint vannak az ablak előtt. Két ajtóban egyszerre megjelenik két asszony, fent, a negyedik emeleten, átbeszélgetnek.

Gyönyörű kislány csókot dob valakinek egy rettenetes vén ház piszkos ablakából, inkább odvából. Nem tudom miért, Pirandello jut eszembe, és egyszerre világosan értem és hűnek érzem a *Hat szerep* című darabját, ami kicsit idegenszerűen hatott rám otthon. Mégis igaza van Taine-nek?

Árkádok

Egész városrész, árkádokkal. Árkád, az olyan oszlopos ámbitusféle, végig a ház előtt. Szerintem nagyon praktikus ez a középkori építőmotívum. Zárt karaktert ad az utcának és a legjobb általános, állandó esernyő mindenki számára.

Márkus téri galambok

Kövérek és elbizakodottak. Azt hiszem, összeköttetésben állanak a galambedel-árusokkal, percentet húznak. Annyi bizonyos, hogy ironia van bennük - a drágán megvásárolt kukoricát, amivel megkínáltam őket, néhány óra múlva, némiképp feldolgozva, viszontláttam a kalapomon.

Itt élned, halnod kell

A feleségem ma délután bement egy olasz könyvkereskedésbe. Nem tudván jól olaszul, a francia tudományát szeretne volna érvényesíteni, és előkelően így szólt:

- Pardonné moa, eszköz vuzavé kelk övr dö kelkõn...²³

A francia szóra az olasz boltos ránézett, és csak ennyit mondott savanyúan németül:

- Ich verstehe nicht ungarisch.²⁴

Moszkító és repülő

Nem lehet élni tőlük. Este a moszkító zizeg ablakodon, reggel a repülőgép berreg, olyan alacsonyan és közélről, hogy azt hiszed, rögtön az orrodra ül.

Makarónit enni

Villával kell, amit gyorsan és ügyesen forgatsz magad felé, míg fel nem csavarodik - akkor hirtelen átfordítod, visszacsapod és bekapod. Akik gyakorlattal csinálják, úgy hatnak rám, mint a számomra legrejtélyesebb és legmegfoghatatlanabb művészet: az úgynevezett *női kézimunka* mesterei, akik kötni és horgolni és hímezni tudnak. Ezen is látni, mennyi nőiesség van az olasz fajtában.

Legszörnyűbb emlékem

Életemben először a tengert itt a Lidón láttam meg: reggel levetkőzvé, kilépve a kabinból. Tekintetem a láthatár felé meresztve, elbűvölten, egyenesen megindultam - mikor derékgig ért a víz, lassan eleresztettem magam, és nesztelenül úszni kezdtem a Végtelen felé - ezt érezhették a görög harcosok, mikor „Thalattá”-t kiáltottak -, ezt érezhette Kolumbusz az Óceán partján, amelyről akkor még nem volt biztos, India homokját érinti-e túlsó partjával, vagy egyenesen a kristályégbe torkoll.

Ezt éreztem, és ekkor egy hang szólalt meg a hátam mögött, kedélyesen, magyarul:

- Így úsztok ti!

Vége!

A velencei lagúnák

Állítólag nagy pályadíj van kitűzve annak a kérdésnek a megoldására, hogy lehetne a poshadó tengervizet mesterségesen felfrissíteni időnként.

---

²³ *Pardonné moa, eszköz vuzavé kelk övr dö kelkõn...* - Bocsánat, megvan önnek ennek és ennek ez és ez a könyve

²⁴ *Ich verstehe nicht ungarisch* - Nem értek magyarul

A Giardino Publicóban internacionális képműkiállítás. Minden nációnak van egy pavilonja. Nem túlságosan érdekes. Valami bágyadt kérődzés az egész vonalon, semmivel telefestett vásznak. Néhány csinos portré. A franciák meglepően gyengék, érdekesebbek még a hollandok. Modorosságok, nem modorok versenye - de a legmodorosabbak a futuristák, akiknek külön pavilonjuk van. A Jövő Művészete, ez a makacs elszántság, hogy július ötödikén próbáljunk úgy viselkedni, gondolkodni és érezni, mintha ma október hetedike volna (istenem! mondd már, hogy előre kiszámítható, huszonöt év múlva milyen lesz a világ), e pillanatban közelebb áll a közelmúlthoz, mint a közeljövőhöz. A távoljövő úgy érzem, jobban hasonlít a távolmúlthoz - annyi bizonyos, hogy *ezt* a futurizmust túl fogja élni Tintoretto és Giotto.

HÁROM MADÁRRÓL

19. vasárnap

1

- Hát - menjünk?

- Az idő kedvező...

- Akkor - induljunk. Az én felelősségemre!

A két hű barát egymás nyakába borul. Kettejüknek összesen három szeme van. Így hívjuk őket: Coli és Nungesser. Egyébként is valami kedves komikum lebeg körülöttük. Coli és Nungesser. Zoro és Huru. A szakértők fejüket vakarják, vállvonogatva, mikor a gépjükről van szó. Furcsa egy gép. Szó sincs róla, szolid darab, talán egy kicsit túlságosan tömör ahhoz képest, hogy izé... át akarják vele repülni!... Ők Fehér Madárnak nevezik, inkább Ólommadár lehetne a neve. Ha vizet ér, úgy lehúzza az orra, mint a malomkerék. Fura gép. Olyan... hogy is mondjam... olyan kedélyes formája van. Nagy darab légi hintó, majdhogy azt nem mondtam, delizsánsz. Mikor megindul, recseg és ropog az egész - mélyen belesüpped kereke a homokba -, végre lihegve, zakatolva, mégiscsak fölemelkedik... de mintha billent volna egyet? vagy csak a levegőben döcög? Mindegy! Lassanként mégis eltűnik az óceán kódében...

És Párizs vár, és szájátva figyel... elmúlik egy nap, megint egy... csak türelem! Milyen kár, hogy nem vittek rádiót magukkal! Ugyan, mit is vihettek? Találgatás indul meg, vannak, akik tudni vélik. Egy nagy darab sajtot vittek bizony, meg hamuba sült pogácsát. Két pár meleg virslit, mit lehet tudni. Öt csomag gyufát, három méter cipőzsinórt, ezek az újak hamar szakadnak. Esetleg két pakli kártyát, egy szájharmonikát, mindenesetre a *Vie Parisienne* legfrissebb számát, amiben az édes, sikkes párizsi nőcskék meztelenkednek - unalmas lesz talán ez a hosszú út.

Az út bizony, úgy látszik, elég hosszú. Még mindig nem jelentkeznek. Vannak ostoba pesszimisták, hazafiatlan boche-ok, afféle istentelen szocialisták, akik olyasmit merészelnek károgni, hogy talán sohase is jönnek vissza... hogy a dolog nem volt eléggé előkészítve, kiszámítva... hogy talán bajuk esett... *Quel culot!*...²⁵ Szemtelenység! Defetista rágalom! Franciák ők, mesdames et messieurs, ha ők becsületszavukat adták, hogy mertek kételkedni -? A Nouma Roumestánok, a Cyranók - a Bouvard és Pécuchet népéből valók!

De közben...

2

- Lindbergh a nevem. Hol vagyok?

- Párizsban.

- Well.

S a szőke, szálas, karcsú ifjú kilép szárnyai közül, mint ama Lohengrin a hattyúfogatból. Kilép, magányosan, fenségesen, egyedül, ahogy odaát beleült szűk kis hajlékába ennek a fogatnak, mikor a Grálgalamb üzent - ereggy, indulhatsz neki a hóviharnak, a Hihetetlen és Elképzelhetetlen sikerülni fog: sérthetetlen vagy.

---

²⁵ *Quel culot!* - Micsoda pimasz fráter!

Wer nun dem Gral zu dienen ist erkoren,
Den rüstet er mit überirdischer Kraft;
An den wird jeder böser Trug verloren,
Ersehet Ihr ihn, weicht dem des Todes Macht.²⁶

A mindenáron anekdotákra vadászó világsajtó hiába próbál mulatságos epizódokat kicsikarni belőle - a messzeség, amin át érkezett, ködbe vész. Néhány rövid szó, drámai erejű, szinte jambikus lendülettel. Hóförgeteg az óceán fölött - a köd gomolygott, jégpáncél feszült, mind-egyre vastagodva, szárnyaimra. Még egy ujynyival vastagabb, s nem bírja túlsúlyát a váz - órákig ezen múlt minden. Aztán mozdulatlan éccaka, a berregő sárkány egy helyben áll, *alatta* rohan a láthatatlan víztömeg, túl a szuroksötéten. A szájtató képzelődés szívdobogva csóválja fejét: *mit érzett*, mondja, ebben a csodálatos éjszakában, az ember, akit húszezer év katonás nemzedéke *elsőnek* termelt ki magából, hogy ezt a szenzációt átélje?

De Lindbergh-Lohengrin titokzatosan hallgat. Mit éreztem? Nem tudom. Semmit. Unatkoztam. Nie sollst du mich befragen.²⁷

Unatkoztam!

Elhiszitek neki?

De hát gondoljátok el, képzeljétek el mégis - fölötte csillagok, a Szíriusz, alatta felhők kóválygó óceánja, néha keresztülbukik rajtuk, négy-ötszáz métert zuhan, egy pillanatra felbukkan a feneketlen sötét. Az embertelen messzeség, magasság és mélység összeomlik, szétárad, megfoghatatlanul. Ez a Teremtés éjszakája, mikor vizek és felhők szétváltak az ötödik nap. Nemsokára felbukkan keleten az első Hajnal, s látni fogja az első élőlényt az elemek és erők káoszából kiemelkedni. Állat vagy isten? - *alulról*, a tengermélyből emelkedett ki, vagy *felülről* cikázott alá? A tudomány alvilági ördöge, krokodilból és disznóból és majomból összeeszkábált emberördög, vagy a vallás bukott anygala, isten kezéből kihullott szikraszem?

Nem, nem igaz, hogy unatkozott. De miért mondja mégis?

Nyilván, hogy nehezebb legyen kitalálni. Sportszakértők szerint ezt az emberfölötti munkát, harmincegy órát egy helyben, ugyanazokkal a mozdulatokkal, ugyanazzal a megfeszített figyelemmel és erőfeszítéssel, az éberségnek és akaratnak csak valami túlfűtött, maximumra felcsigázott izgalmi állapota teszi érthetővé.

Elhárítás ez az „unatkoztam”, drámai lerövidítése az ötödik felvonás krízisének és katarzisének, védekezés a karzat profán csöcselékének tolatkodása ellen.

Dehogyan unatkozott. Kitért karokkal énekelt, ahogy én őt elképzelem. A Nagy Áriát énekelte, s az Északi Szél, valahonnan az Antarktison, valahonnan a Spitzbergák, valahonnan Norvégia felől Peer Gynt-i akkordokkal kísérte kísérteties énekét. S ott az óceán fölött találkozott Ibsen és Strindberg szellemével.

Mert északi szél, északi rejtelem ő is. Még a nevük is hasonlít. Lindbergh és Strindberg.

Az Eszme repült ott az éjben.

S két nappal később...

---

²⁶ *Wer nun dem Gral zu dienen ist erkoren... -*

Akit a Grál szolgálatára választott,
Azt földöntúli erővel fegyverzi fel;
Arról minden csalás lepereg,
Felkészíti, hogy a halál hatalma is megtörjön rajta.

²⁷ *Nie sollst du mich befragen - Sose kérdezz*

- Mégiscsak nagyobb tócsa ez az Atlanti-tenger, mint amekkorának hittem.

Végre telivér amerikai hang! És telivér amerikai arc - és telivér amerikai stílus. Indulás előtt kiadós, jókora nyilatkozatok. Széles mosoly a szétküldött fotográfiákon, kalaplengetés a kép előtt, egy kis egészséges beharangozás. Egy kis gyanú a szívben - a gyár igazgatója is ott lesz, a gyár, a gyár, a gyár! vajon nem egyszerű ipari reklám az egész? Ha sikerül, az is jó, ha nem sikerül, megérte a befektetést, az egész világ visszhangozza a cég nevét - mindegy az, kudarc-cal vagy sikerrel kapcsolatban - a fő, hogy mindenki megjegyezze.

De Chamberlin mégis megérkezik pünkösd hétfőjén - megérkezik, és méghozzá leveri Lindberghet, teljes tíz órával.

Igaz, nem olyan sima, nem olyan eszményi, nem olyan drámai szabatos-sággal, mondhatnám. Dramaturgiai hibák vannak, *esztétikai* hibák - az Opera igazgatója visszaadná a művet, mert a *vonalevezetés* nem tökéletes s a kontrapunkt zavaros. Kétségkívül, a téma még döbbenetesebb, szélesebb és átfogóbb, mint a másik volt - de ezek az átkozott gyarlóságok! Először is hiába, nem ő az első. Aztán meg nem pontosan ott szállt le, ahol kellett volna. A benzinje kifogy, no de ilyet! hát benzin hajtotta, nem a lelkesedés? Megint nekilódul, most meg az olajjal van baj - újra leszáll, eltörik a légsavar. Várni kell, míg újat hoznak. Berlin már türelmetlen. No, de minden jó, ha a vége jó.

Megérkezik - hihetetlen, mennyit beszél, és mennyit eszik! Teli szájjal beszél, mindene nevet, a szeme, szája, még az orra is. A feléje irányuló kíváncsiságnál csak az ő kíváncsisága nagyobb: nem tagadja, mennyire örül, hogy láthatja azokat, akik őt látják.

Még a kis pechjén is mulat. Hallatlan, eltévedt a határon! Pedig leereszkedett egészen, hangosan kiabált, és integetett a parasztnak „kérem, jól megyek Berlin felé? Köszönöm”! De hát ez a fránya köd! Hát istenem, egy kicsit eltévedt. Tévedni emberi dolog.

Valóban az.

És Chamberlin figurája a legemberibb is mindhárom közül. Társat visz magával, mert nem jó az embernek egyedül lenni ilyen fárasztó úton. Lekési az elsőséget - de hiszen nem az elsőség a fontos, hanem hogy másodiknak különb legyek az elsőnél! Hibákat követek el, sebaj, majd korrigálom!

S ami a legfőbb - vidáman nevet. Nevet a világon, egy kicsit saját magán - s az isteni Lindberghen is picikét, akit „repülő bolond”-nak nevez, talán nem is a vakmerősége, hanem a komolysága miatt. Hiszen lám, különbet is lehet produkálni, minden nagyképűség nélkül - könnyedén, füttyörészve! Csak ember vagyok, tökéletlen és könnyen tévedő - és mégis, *úgy látszik, nekem adatott meg a lehetőség, hogy kikorrigáljam és tökéletesebbé és szebbé és jobbá tegyem ezt a rejtelmes istenek által nagy hűhóval teremtetett világot!*

Chamberlin...

A zseniális és mélyszívű, a színészek közt legemberibb Chaplinéra emlékeztet a neve.

Lindbergh a hős, Chamberlin az ember.

Lindbergh a múlt, Chamberlin a jövő.

No és szegény Coli-Nungesser?

Ők a minden időtől független költészet... Don Quijotéja és Sancho Panzája a valóság forgó és változó szélmalmanak... még most is repülnek, nem érkeznek meg soha, de repülni fognak az idők végezetéig.

PÁDI ÉS PASI

20. vasárnap

Sokat veszekedtünk mi, vagy húsz éven át, ezzel a halk, finom mosolyú, szelíd Tóth Árpáddal.

Talán azért, mert hogy én se nagyon halk, se nagyon finom mosolyú nem voltam. Húszéves koromban azzal a szerény, de határozott programmal jelentem meg a New York-kávéházban, hogy a világegyetem, úgy, ahogy van, merőben elhibázott intézmény - már kezdetben számítási hibák csúsztak bele, amiknek képtelensége egyre szembeszökőbb lesz, és éppen itt az ideje, hogy egy vagy több ember, esetleg közülünk valamelyik, átvegye a dolgot és rendbehozza. Ez volt a Felelős Ember, az új istenség, aki vállalja a következményeket.

De a versei borzasztóan tetszetek.

Csupa szomorúság és bánat és rezignáció és fatalizmus volt pedig.

De micsoda rend!

A legszebb, legnemesebb, legbájolóbb rímek. A legtökéletesebb, legeredetibb, leghibátlanabb hasonlatok. Olyan hasonlatok, amik mellett sántított a valóság.

Ezt magyaráztam neki, már akkor, szörnyű hevesen.

- Hát nem látod? Hiszen éppen ez a nagy rend, ez a vastraverze a verseidnek - ez mutatja, hogy a Végzetbe és Bánatba való belenyugvás a vers tartalma, csak *alkalom* rá, hogy valami nagyon is megmaradó dolgot mívelj, maga a Vers dacos és ruganyos és vidám tiltakozás ama Halál és Elmúlás ellen, amiről szól. Valóságos épület egy ilyen vers - olyan, mint a technikai találmányok.

Nem értettük egymást. Én a halhatatlanságot *valóságnak* képzeltem, amit nem Isten és Természet, hanem az Ember megjelenése tesz lehetségessé ezen a világon.

Egyszer, egy formulában azért mégis megállapodtunk, erre a tárgyra vonatkozóan. Már hajnal volt, hajnalig sétáltunk a Ferenc körúton, matematikáról és versekről beszélgettünk. (Igen művelt ember volt, *jól* tudott mindent.)

Az ő kálvinista mennyországa és másvilága nem tűrte a misztikus homályt. Arról a kérdésről, hogy van-e túlvilági élet, olyan szabatosan tudott és akart csak beszélni, mint egy sakktalányról.

Emlékszem még a formulára. Arról volt szó benne, hogy mivel a végtelenség éppolyan messze van tőlünk, mint mi a végtelenségtől, s mivel a végtelenség képtelenség és felfoghatatlanság, tehát mi is, annak egy része, képtelenek és felfoghatatlanok vagyunk. Tehát minden lehetséges, a túlvilági élet is, csak az nem, ami van.

De ő ettől is fatalista maradt, nem tudtunk megegyezni.

Még legutóbb se.

A szerkesztőségben vagy egy hónapja láttam utoljára. Bejött, sápadtan és soványan, köhécse - mosolyogva és szivarozva, tűnődve ült a helyén.

Gorombán támadtam rá, hogy leplezzem meghökkenésem és nyugtalan emlékét előző napi kérdezősködésemnek az orvosától, aki csak legyintett.

- Na mi van. Pádi?

- Mi volna? - nevetett röviden - Nem látod?

- Jó, jó. Úgy értem, hogy vagy?

Papírlapot vett elő. (Nagyszerűen rajzolt, festőművésznek készült.)

- Nézz ide. Így néz ki egy emberi tüdő. Látod? Ennyi volt nekem is, mint másnak, ennyi meg ennyi évvel ezelőtt. Most ennyi van belőle. Ennyi év alatt fogyott el a többi - most számítsd ki, mennyi idő kell, hogy ez a maradék elfogyjon.

Félrelöktem a papírszeletet, dühösen.

- Hát tudod mit. Pádi. Mondok neked valamit. Te roppant nagy tudós és csodálatos orvos vagy. De én azt mondom neked, hogy ennyi tüdővel, mint amennyi állítólag most van neked, szerintem *már most sem lehet élni*. Vagyis két eset van. Vagy hamis az egész elmélet, vagy pedig te már nem is élsz.

Nevetett.

- Tehát?

- Tehát marhaság az egész. Évezredek óta hitték az emberek, hogy a dobhártyával hallunk. Aztán kiderült, hogy a dobhártya nem is kell - a koponyacsont is elég. Az is kiderült, hogy a szervek gyönyörűen be tudnak rendezkedni egymás helyettesítésére - a bél átalakul gyomorrá szükség esetén és így tovább. Én belemegyek ebbe a dologba, a te tönkrement tüdőddel - de ha ez igaz, akkor kijelentem neked, hogy te már régen nem a tüdőddel lélegzel. És mire elfogy a tüdőd, addig kopolyód fejlődik valahol, vagy nem tudom, mi - a lényeg az, értsd meg, hogy *nem fogsz meghalni, érted?! mert nem akarsz* - és te el fogod hinni nekem, amit számtalanszor bizonyítottam, hogy nem a természet élte a dolgokat, hanem a képzelet és akarat.

Mosolygott.

- Jó, jó. Majd mondd el a sírbeszédemben.

Dühbe gurultam.

- Hát persze! Helyben vagyunk! A sírbeszéd! Ezért nem tudtam veled soha semmire menni - mert neked nem az élet a fontos, hanem ezek a romantikus hagyományok! A stílus! Az ízlés! A stílszerűség, anyagszerűség, ami a versben, elismerem, helyén van - de mi köze ennek az élethez? Az egész fatalizmusod ebből a hagyománytiszteletből, stílusi módokból fakad! Mivel meg van írva, hogy egy lírai költőnek tüdővészben kell meghalni, fiatalon - elő van írva, mint a szonett formája és a terzina formája... tehát gyerünk, meghalni! Szomorúfüz-szemlélet, halálesztétika! Majd kiverem a fejedből, a teremtésit!

És még egy héttel ezelőtt is, pár nappal a halála előtt, makacskodtam vele. Ott ült a díványon, torkán jeges borogatással.

- Nézd, Pádi. Hallgass rám. Legyen eszed. Gyógyulj meg. Az orvosod nagyszerű ember, de nemcsak rajta múlik, ígérd meg, hogy meggyógyulsz. Izend meg a testednek, a torkodnak és tüdőddnek, hogy jöjjenek rendbe. Ők hajlandók lesznek. Nem emlékszel a versedre, a gyufáról? Egyetlen szál gyufa, ami lángba borítja a világot, ha lehet... Hiszen van még benned egy gyufányi tűz... Találj ki valamit...

És most, először, mintha ő is fantáziálna, a józan, mértéktartó, mosolygó Pádi.

- Hát majd a Pasi... lihegte.

- Miféle pasi?

Annus, a felesége szólt közbe.

- Ezt nem tudtad? Ez két hete van. A Pasi. Van egy Pasi, akiről Pádi beszél mostanában. A Pasi mindent elintéz, míg Pádi fekszik, a Pasi járkal a városban, dolgozik, verseket ír - a Pasi egészséges, és minden úgy történik, ahogy Pasi akarja.

Pádi bólogat, lihegve nevet, ravaszul.

- Na látod. Majd szólok Pasinak.

Aztán megtudtam, kicsoda Pasi.

Az elsötétülő szobában, ahová benyitottam, feltámasztva a vánkosra, viaszarcú és kinyújtott kezekkel, ott feküdt valami furcsa dolog, ami első pillanatban nagyon hasonlított Pádihoz, de aztán nyilvánvaló volt, hogy nem Pádi az - ez a valami, amit itt a halottas emberek éppen öltöztetni kezdenek, aminek merev végtagjai szellemtelenül és szinte komikusan lógnak és libegnek, amint ráadják az utolsó ruhát - ez a merev arc, ami nem mosolyodik el mindeme furcsaságon, ami körülötte történik, amit vele csinálnak -, nem, nem, ez egy tárgy, ez egy viaszbaba, amit Pádi helyére csempésznek - de hát akkor hol lehet Pádi?

Körülnéztem, és - megsúghatom. Pádi? - az elsötétülő szobában, szemben az ággal, ahol a halottöltöztetők szorgoskodtak nagy komolyan, egy homályos sarokban, a másik ágy mögött egyszerre csak megláttalak. Ott álltál a sarokban, Pádi, ujjaddal a szádon, sebesen hunyorgatva integetté, hogy ne szóljak, ne áruljalak el. Aztán az ágy felé bökdöstél mutatóujjal és jelekkel rajzoltad le, és írtad a levegőbe, hogy ez az ott... ne szólj senkinek, ez, akit ott öltöztetnek... ez a Pasi... akiről beszéltél... na, mit szólok hozzá?

És integetté, egészségesen, halkán kuncogva, mint régen, a jó tréfán.

Na, mit szólsz hozzá, integetted - hát nem jól csináltuk? Na, híres, ugye mégse vagyok fatalista, szomorúfűz-romantikus? Mit szólsz ehhez a megoldáshoz? Pasival, aki ennyire hasonlít hozzám, már két hete megbeszéltük ezt - ma éccaka, aztán végrehajtottuk a dolgot. Ő lefeküdt ide, halottnak, hogy igaza legyen Természet Rendjének és Orvostudománynak - én pedig... amint látod, köszönöm, végre jól vagyok. De remekül játssza, mi, a komoly halottat? Nézd, hagyja magát befektetni a koporsóba - és nem nevetné el magát, az istennek se! Végig fogja hallgatni a sírbeszédeket is, meglátod, egy pissz nélkül és az egész szertartást... Ha nem árulsz el... és hiszel nekem... hm... holnap lesz a temetés... hová mész a temetés után? Tudod mit - menj be a kávéházba... jó, persze, neked cikket kell írni rólam, tudom... hát jó, menj be, ha van időm, egy percre okvetlenül benézek... majd megbeszéljük, mit írjunk erről az érdekes kísérletről...

És így történt, hogy itt ül szemben velem, a másik széken, szivarral a szájában, és int, hogy csak fejezzem be gyorsan, aztán majd beszélgetünk vagy sakkozunk - és én csodálkozom, hogy senki se látja - vagy csak szokásból tesznek úgy, mintha nem látnák, az illendőség kedvéért, mely előírja, hogy akit eltemettek, annak jövését-menését az emberek közt úgy kell tekinteni, mintha csak a képzelet játéka volna?

EGY ELMARADT POFONRÓL

21. vasárnap

A pofon a pesti fürdő strandján maradt el. Nekem kellett volna a pofont világra hozni: egészséges, életrevaló, derék pofon lett volna, hasznos tagja a pofonok társadalmának. Apja a Szemtelen-ség, anyja a szemtelenség felett való Felháborodás: a legjobb pedigré. Ott szunnyadt tenyerem méhében - tudja isten, miért nem szültem meg: idegességből, gyávaságból, szórakozottságból, jósból - e pillanatban nem az a fontos. E pillanatban az a fontos, hogy íme, igazolódik a nagy tétel: - a természetben nem vész el semmiféle energia, csak átalakul - az elmaradt pofon helyett, íme, itt az írás, olvassátok. Csak azt nem tudom biztosan, ér-e annyit, mint amennyit a pofon ért volna. De hiszen éppen erről van szó.

Egyébként úgy történt, hogy a rekkenő hőségben leheveredtem egy strandszékre, és behunyt szemmel, kábultan, a gyermek és az ősember és a növények tompa, ájult életmámorával húztam magam felé a lángoló Napot, és tűrtém, hogy húzzon maga felé.

Egyszerre meglök valami.

Félálomban azt hittem, hogy talán egy bólogató fűtársam vagy páfránytársam ért hozzám a gyenge szélben. Hát nem. Erélyes hang szólal meg.

- Kérem, tessék felállni, a hölgy feküdt itt az előbb.

Az ember gyermekkorától megszokta, hogy ha azt mondják hölgy és felállni, akkor az ember automatikusan feláll, tudja isten, miért. Köteteket írtam ez ellen a babona ellen, de úgy látszik, hiába, még magamon se tudtam segíteni. Ezúttal is szépen felálltam, meg se néztem, ki a hölgy és ki az intő szózat, hunyorogva és álmosan felálltam és elmentem. Szembe jön egy fürdőalkalmazott.

- Kérem - mondok -, bérelnék egy fürdőszéket.

Vállát vonja.

- Nem kell, kérem, bérelni, mindenki belefekszik, ha van szabad szék. Ha nincs, megvárja, míg szabad lesz.

Ejnye.

Hirtelen felébredek. Körülnézek. Mindenfelé szabad székek és foglalt székek. Akárhová leültethette volna.

No, ez mégis egy kicsit furcsa.

Visszamegyek a tett színhelyére, mondok, most már mégis megnézem magamnak. Hát a volt székesen tényleg egy női nemre beosztott felebarátom ül. Előtte, büszkén, mint egy Napóleon, áll egy fekete trikó. A fekete trikó erősen ki van tömve, főként elöl, a has táján dudorodik feltűnően. Jobban megnézem, hát egy emberformájú valamivel van kitömve. Alul két szőrös nyúlvány, felül egy harmadik. Ez utóbbin fekete szőrpamacs alatt két fekete nadrággomb, aztán egy hegyes és görbe nyúlvány, ez alatt szintén fekete, keskeny és hosszú nyílás.

Egészen elhűltem.

- Mondja, kérem - mondom a trikónak csodálkozva -, ön állított fel az imént?

Nem felel. Tehát ő volt. Méregbe jövök.

- Mondja, kérem, micsoda címen merészelt ön engem felállítani?

A két nadrággomb felvillan. Öblös hang rikkan a nyílásból.

- Azon a címen, hogy úriemberek vagyunk.

Egyszerre elpárolog a mérgem. Hát persze. Ennek a jó örmény kereskedőnek vagy nemzetközi utazónak szívós, kemény kis kobakjába a hatezer éves európai civilizáció, a krisztusi lovagkor emlékéből annyi kerülhetett csak bele, amennyi belefért - az udvariasságot és úriemberséget valahogy úgy képzelem, hogy a hölgyekkel szemben akkor és azzal udvariasak a férfiak, ha egymással szemben durvák és neveletlenek. Csaknem apai részvét fog el. Már tanítani szeretnék. Megveregetem a trikót, hátul, a szőrös, duzzadt nyakszirten.

- Nesze, fiacskám...

- Én nem vagyok magának fiacskám...

- Ami az udvariasságot illeti...

De már embergyűrű áll körülöttünk. Kellemetlen. Négyszemközt szívesen tanítok, de így, itt előadást, szerzői matinét, rögtönzött peripatetikus értekezést tartsak, ebben a reinhardti rendezésben, szabad ég alatt? Nem ízlésem. Különben is jól megalapozott véleményem van ezekről a „szabad ég alatti” színdarabokról.

A Kitömött Trikó, kitűnő ösztönrel, észreveszi zavaromat, amit effajta kéretlen nyilvánosság sokkal nagyobb mértékben szokott felidézni olyan emberekben, akiknek közük van a valódi nyilvánossághoz, mint olyanoknak, akik először vagy ritkán kerülnek hozzá. A meztelen táncosnőt arról ismertem meg egyszer, hogy feltűnően szemérmes volt az utcán. A Kitömött Trikó érzi ezt.

- Na, ne hebegjen... - mondja diadallal a Kitömött Trikó.

A pofon, az egészséges, derék, jó pofon megmozdul tenyeremben, mint mikor kellő pillanatban, a gyermek megmozdul anyja méhében: anyám, meg akarok születni. Ehelyett fokozódik az ostoba zavar az embergyűrű miatt, melynek egyes tagjai felismernek. Felismernek és várnak. Csillogó szemmel, biztatva, boldogan várnak, hogy pofozzam fel a pimaszt. Pofozzam fel, kezdem el, nekik is viszket a tenyerük, ha én felpofozom, ők is felpofozzák. Az igazságos, egészséges, termékeny és termékenyítő, a minden rohadt és rohasztó, minden szépnek és jónak és nemesnek makacsul ellenálló, gyógyíthatatlan Butaság és Otrombaság bűzös, felfűjt, régóta nyakunkon ülő pöfetegét szétpukkasztó, drága, szép, vidám, édes pofon illata már itt lebeg a levegőben - ki kell csak eresztetni tenyerem kalitkájából, mint a Szabadság füttyös rigóját - hadd csattogjon, csattogva hadd szálljon ég felé! Ég felé szállva hirdesse istennek: élünk, míg élni akarunk! e dudváktól és gyomoktól ellepett földi paradicsomban, megint egyszer, újra élni akarunk, kidugni fejünket dudva és gyom közül, szabadság, szépség, igazság virágai!

Hát csakazértse.

Csakazértse, mert mindenki várja.

A régi, gyermekkori, vásott makacsság összeszorítja a tenyerem, mindent tönkretesz. Cirkuszban nem játszom. Majd, ha én akarom, tudjátok? Csakazértse.

És odamegyek, közel hozzá, halkán, hogy egyedül legyünk.

- Kicsoda ön?

- Az nem tartozik ide.

- Hülye vagy, fiam.

De ezt is úgy mondom neki, halkán, szemérmesen, inkább csak fülébe súgva, sértő szándék nélkül, mint ahogy az orvos mondja meg a rákbetegnek, hogy fiam, rákbeteg vagy, ahelyett hogy meggyógyítaná, ha orvossággal nem megy, műtéttel, ha belepusztul is a műtétbe, inkább pusztuljon bele, ne fertőzzön meg másokat.

Aztán lehajtott fejjel elmegyek onnan, átlépek a cirkusz porondját - mögöttem felcsattan a lárma, szidják a trikót, a trikó ordít, hogy ő nem hülye (szóval, nem hitte el, hogy az), hogy majd ő megmutatja nekem, majd kapok én tőle. Értelmetlen zűrzavar, senki sincs megelégedve, semmi sincs elintézve.

És jól tudom, nincs elintézve ezzel se, hogy őszintén elmondom.

Nekem ma másról kellett volna írnom.

Most már látom: nem ér annyit.

Nem áltatom magam.

Az energia átalakul - de nem mindig azzá, amivé kellene.

Ha a kellő pillanatban lekentem volna a pofont, a következő pillanatban már elfelejtem az egészet - *másra gondolhatok*, arra, amire szeretek gondolni, amire gondolni születtem - mindenre, ami szép, ami élet és lét, mindarra, ami *lesz* - arccal a jövőnek fordulva, mily szép gondolatokat sugott volna az öröme nyíló remény! Ehelyett jó félóráig tűnődtem kényszerűen azon, miért is nem kentem le a pofont - s íme, ennyi az, ami megmaradt belőle.

Ha a pofon elcsattan, ma talán a madarokról írok vagy Istenről - talán ma eszembe jut, talán éppen ma, egy megoldó és megváltó szó, akármilyen csekélység, amitől egy árnyalattal jobb és boldogabb és vidámabb lesz valaki - egy szó, akármilyen csekély, ami megfejt a szenvedés zűrzavaros, érthetetlen rejtvényeit - egy gyógyító, pici szó, gyögyceppecske a nyelv hegyére, amitől mégis jobban megennyhül a lázban szomjazó, mint a torkából áradó panasz, mint a szívére áradó részvét minden tengerétől.

Jó cselekedet lett volna az a pofon.

Cselekedet, amitől világosabbá, szebbé válik a gondolat is.

Mert cselekedet és gondolat, gondolat és ige közt egészen más, sokkal mélyebb és bonyolultabb kölcsönhatás van, mint ahogy ostoba elméletek, amikben se cselekedet, se gondolat nincs, hirdetik.

A háború utáni irodalom hanyatlásáról beszélnek.

Hogy a véres, nagy cselekedet kiábrándította a művészt is és az ő közönségét is - a költő elvesztette hitét az Igében, mely íme, nem tudta megakadályozni az igaztalan rombolást - s hitét veszítve, hitelét is elvesztette.

Ostobaság.

Az Ige, a Művészet nagyságának nem az a mértéke, hogy meg tudja-e szüntetni a durvaságot és ostobaságot - még az se, hogy meg tudja-e bosszulni, nevetségessé, gyűlöletessé tudja-e tenni, bár ez utóbbi még inkább.

Cselekedetre csak cselekedet lehet a válasz. Az Igének semmi dolga velük - ám ők lássák.

Nem az önmaga, *mások* bűnéért bűnhődik a háború utáni irodalom.

Igaztalan, lelketlen, értelmetlen és rút győzelmeket, álgyőzelmeket tett lehetségessé a kellő pillanatban le nem sújtó ököl - az igazság tenyeréből kellő pillanatban el nem csattant pofon, s hogy a kalmárháton nem cserdült meg, akár a templom szentélyében is, Krisztus korbácsa.

Nem az a baj, hogy háború volt, hanem az a baj, hogy rosszul végződött - nem javította meg a világot, az igazság megszégyenült, nem bűnhődött a bűnös, nem szabadult fel a megkötözött képzelet. S ha a háború után hanyatló irodalmat látunk - ez csak annyit jelent, hogy a mindkét oldalon csúnyán és rosszul sikerült háború szégyenteljes emléke miatt az irodalom nem tud tovább lendülni célja felé - egy helyben áll, kérődzik és tűnődik, és nem tud eligazodni.

Az igazság pofonja, ha elcsattan, új világot teremthet - ha elmarad, legfeljebb néhány savanyú bölcsesség származik belőle. A művészetet pedig nem a bölcsesség, hanem a képzelet termékenyíti meg.

A STRAND HEDONISTÁJA

22. vasárnap

Vége a szezonnak, ennek a szép, pogány nyárnak - a strandok jóízű embergyümölcse nas-polyabarnára éretten mászik ki a vízből, lerázva magáról a gyönyörű cseppeket; és bizakodva néz körül a hűvösödő világban: merre fordítsa, hová használja a felgyúlt napenergiát? S az elcsendesedő vizeken lassan libabőrzik a békanyál.

Tengerpartok, tavak, gomba módra szaporodó nyilvános fürdők nyüzsgő világa: barátságosan búcsúszom töletek. Kedves gyerekek voltatok mind az idén, nők, férfiak, apró kölykök, egyformán trikóban, egyformán pacskolva és lubickolva. Kortól, vallástól, nemtől függetlenül - kedvesek voltatok, mert gyerekek voltatok. Mintha az idén bontakozott volna ki először az a sokat emlegetett jó hatás, amit nők és férfiak korlátlan, fesztelen és meztelen társaságától vártak a századvég „Körperkultur” sznobjai, akik váltig ígérettek, bizonygatták, meg nem félemlítve a szkeptikus mosolytól, hogy ez a nyíltság és természetesség az erkölcsöket nemcsak hogy meg nem lazítja, de inkább tisztábbá és erősebbé edzi.

Valami van a dologban. Eltekintve az agyonkoptatott igazságtól a teljes meztelenségről, mely sokkal erkölcsösebb, mint a félmeztelenség, valahogy úgy vettem észre az idén nyáron, hogy a nemi erkölcsök hőmérője, a *tónus*, az a mód, ahogy nők és férfiak egymással, egymásról beszélnek, ha el is veszítette romantikus lendületét és dagályát, legalább megszabadult attól az alattomos, fojtott és tisztátlan fülledtségtől is, mely ott lappangott és bűzlött a nemi romantika hátterében, elbújva, alattomosan és gyáván a „felmagasztalt női ideál” szoknyája mögé. A „pikantériák” és „kétértelműségek” hánytató humora, hál’istennek, lomtárba került - a ravaszul és kétértelműen hunyorgató filiszternek egyszerűen orra alá dörgölték a „pikantéria” egész egyértelmű tárgyát - nesze, fogd meg, nézd meg, ne célozgass sületlen vicceiddel - itt van, amire folyton célzol, mondd már ki, nevezd meg, aztán próbálj végre valami másra is gondolni. Próbálj valami másra gondolni, egyebet is észrevenni - egy pontra szegzett alattomos tekintetedet emeld fel végre - nézd már, szerencsétlen, hát ilyen a lábam és a combom és a tomporom, lakj vele jól, de aztán eszmélj fel végre: idenézz, orrom is van és fülem is van és arcom is van - nézz a szemembe! arra való a szemed!

A középkor piedesztálra állította a nőt. Gyanús helyzet, a férfi szempontjából, tekintettel a női öltözködés különleges jellegére, ha felteszem, hogy a férfi áhítatos szemmel tekint fel e piedesztálra. Valahogy szemérmesebbé vált az egész dolog azzal, hogy a nő leszállt róla. Két szép emberpéldányt láttam, minap, a strand korlátja fölé hajolva, szorosan, egymás mellett - egy csaknem meztelen, fejlett, izmos férfit s egy csaknem meztelen, karcsú, szép nőt - csillogó szemmel, élénken, nagyokat nevetve beszéltek valamit. Ó nem, nem arról, amire te gondolsz, hunyorgató filiszter - véletlenül kihallgattam: nem titkos találkát beszéltek meg. A *strand hedonistáján* mulattak.

A strand hedonistáján, aki ott üldögél, az árnyékban, mélabúsan lógatva lábát a lépcső fokáról. Most tőle is búcsúszom, szeretettel és elnézéssel, már nem haragszom rá: nem fogom látni egy évig, elnyeli a kávéház, ahová nem szoktam járni.

Csak nyáron bukkan eléem.

Vézna, csenevész testén fantasztikusan lötyög, térden alul, a kölcsönkért trikó. Szemüvege ferdén áll vértelen orrán, rövidlátóan pislog ki a szemüveg fölött. Ha beszélni kezd, egész teste rángatózik, mintegy furcsa vitustáncban: illeg a füle, billeg a feje, torkából vékony, szinte hangtalan nevetés nyihog, kopasz nyaka oldalra fittyen, sárga foga zörög, vállát fel-

húzza. Az egész olyan kedvesen, szinte vonzóan szánalmas, az ember megsimogatná, mint egy intelligens, rosszul fejlett kisfiút, aki nem tehet róla: attól még nagyon jó tanuló lehet, szellemi pályán sokra viheti, majd orvost nevelünk belőle vagy tanárt, vagy könyvtáros lesz az Akadémián.

De eszedbe ne jusson ilyesmi!

Hová gondolsz, hogy tanár meg könyv meg intelligencia meg szellemi élet, egyáltalán!

Ha tudni akarod: ő a pogány, minden érzelmi cafrangot kikacagó, kegyetlen, fölényes Élet-imádat, a wilde-i értelemben vett *hedonizmus* apostola itt a strandon - ő Hellász képviselője, a szokimondó Pán, a félistenit neki!

Ha leülsz mellé, és szerényen társalogni kezdesz, mondjuk, valami irodalmi vagy politikai eseményről: unatkozva, szórakozottan pislog. Aztán gúnyosan cirkalmazott, kívárhatalan hosszú mondatban, nyihogva, hebegve és rángatódóztva értésedre adja, hogy milyen nevetséges vagy ezekkel a dolgokkal, - az; élet nem irodalom és politika és nem a haza sorsa és a kultúra jövője és egyéb ilyen nyimnyám számárság. Az élet: szerelem és pompa, ragyogó bűn és hatalom és nők, nők, nők, remek nők, nagyszerű nők, színésznők, drága bestiák, akik mindig fölülmaradnak - ez az igazság! Kérem, azt mondja, ma már az nincsen, már a drámaírók is belátták, hogy szerelem meg hűség meg becsület meg ilyen problémák, az ma már nem téma - a nők fel vannak szabadulva, nem hisznek már az ilyen ócskaságokban!

Feltűnően sok baja van a nők felszabadításával. A legnagyobb feminista. Folyton azon rágódik, hogy a nők, hál'istennek, ma már szabadon gondolkodnak a szerelemtől. És ilyenek a nők és olyanok. A nők. Ragyogó előadásokat hebeg a nőkről, akik végre hatalmuk tudatára jutottak. A nők így, a nők úgy. Nézz, uram, azt ott, az államtitkár szeretője, micsoda remek alakja van. Az tudja, mit csinál.

Csiklandós célzást tesz, feléd hunyorít, mintha azzal gyanúsítana, hogy irigyled az államtitkárt. Egészséges férfi létedre szemérmes vagy; és nem bírod ezeket a célzásokat - inkább zavarba jössz és elődalsz. És azon tűnődsz magadban - ugyan mit akar a nőktől? Miért akarja a nőket még jobban felszabadítani? Ő talán olyan nagyon fel van már szabadítva, férfi létére?

Gépiesen visszafordulsz, már nem találod a helyén. Egy derék polgárasszony mellett ül a strandszéken, annak magyaráz. Remek alakja van magának, gyönyörű alakja van - mondja neki (mintha nem tudná önékül is). Csak az a kár, hogy olyan ostoba polgári fogalmai vannak - ilyen remek alakkal magának karriert kellene csinálni, nem így élni, ahogy maga él -, magának ragyognia kellene, ilyen alakkal, nagyvilági nő lehetne, kurtizán lehetne, ilyen alakkal. Ma már az nincsen, férjhez menni meg ilyenek. Már a franciák is belátták. Ilyen alakkal. A nő teste az övé. A nő szabadon rendelkezik, ilyen alakkal. Ma már a nők szabadon gondolkodnak a szerelemtől.

És így folytatja szabad előadását nyihogva és hebegve - a női szerelem felszabadításának eszméje elragadja: lelki szemei előtt megjelenik a Felszabadult Nő, vészesen kifordult szemekkel, gúnyos mosollyal, meztelenül rugdalódtva gyémántos gyeplővel felkantározott seprűnyélen a csillagok felé, alulról reflektorról megvilágítva.

S a derék polgárasszony nagyokat röhög - aztán kacéran felugrik, na, megyek öltözni, kedves Izé, maga egy életművész! Annyit mindenesetre elért a strand hedonistája, hogy otthon goromba lesz a gyerekekkel - én itt tönkreteszem magam veletek ahelyett, hogy a magam életét élném. Aztán egy kicsit gondolkodik, és rájön, hogy nem is olyan nagyon tette tönkre. A gyerekeket nevelő nő neveli, nekem semmi dolgom - ha richtig elmentem volna kokottnak,

ahogy az az Izé ajánlotta, a strandon sokkal több bajom lenne. Jobb így - a férjem derék ember -, és Ödönt is elveszteném...

A strand hedonistája közben, magára maradva, ott kuksol az elnéptelenedett lépcsőkön és tűnődik. Hellász forró napja leáldozóban - cihelődjünk, vár a kávéház. A nők ostobák, még mindig nincsenek felszabadulva eléggé - tele vannak konzervativizmussal, ócska babonákkal, elfogultsággal: íme, egész nyáron prédikálom nekik a szabadságot, és egy se borult a keblemre. Még mindig félnek.

S míg dideregve és rángatózva a kabin felé tart, valami tompa sejtetem, émelyítő bánat fogja el - tompa sejtelve valaminek, hogy talán előlről kellene kezdeni az egészet - talán egészen előlről - talán a *maga* számára kellene kiharcolnia előbb, kellett volna kikényszeríteni, kezdetben, más, erősebb testet anyától, más, erősebb lelket apától - a nők majd csak rájönnek maguktól is, Lucifer és társai nélkül, mihez kezdjenek testükkel és lelkükkel e pazar hellén nyári sugárözönben, ez édes, enyhe őszi borúban.

AKROBA-AT! DIPLOMA-AT! - Ó!

23. vasárnap

Egész Pestet elbájolta és megbűvölte ez a drága kis angol bohóc, aki most egy hónapig fellépett az orfeumban. A könnyünk csurgott, úgy kellett nevetni. És ahova megyek, mindenütt, ahol szóba kerül, vagy eszünkbe jut, mindenki próbálja utánozni, felemelt karokkal, gyönyörben kifordított szemekkel, az ájult elragadtatás hangján, ahogy ez a felejthetetlen kis Rivels csinálja:

- *Akroba-at!!... Ó!!...*

Tudniillik ez a kis trükkje és művészete és filozófiája. Ő egy kis bohóc, ugrál a színpadon, a hagyományos maskarában, mint a többi. De ha a partnere közben azt mondja neki például: „te, most hagyd abba a cigánykereket, trombitáljunk”, akkor abban a pillanatban abbahagyja a cigánykereket, széttárja a karját, szeme az ég felé fordul, és olyan eszméletlen, földöntúli boldogsággal, mint akinek legmélyebb, legtitkosabb vágya és ambíciója és életcélja és rendeltetése teljesül, mint egy könnyes hálaimát istenhez, aki megengedte, hogy üdvözljön, úgy rebegi, elgyöngülve, fejét ingatva a kéjmámortól:

- *Trompeten!... Ó!...*

És elkezd rettenetesen trombitálni. És trombitál, és akkor egy emelkedő hangsor közepén a partnere azt mondja neki: „te, inkább ugráljunk egymás fejére, mint az akrobaták” és Rivels eldobja a trombitát, a szeme kifordult, széttárja a karját (lásd, mint fent).

- *Akroba-at...!!... Ó!!*

És bármit mondanak neki közben, hogy hegedüljünk valami szomorút és meghatót, most kukorékoljunk, most csináljunk egy hidat, most bontsuk le a hidat, most legyünk komoly apák, most legyünk szöcskék, most legyünk elefántok, Rivels rögtön abbahagyja az előbbi, és rögtön hajlandó szívének egész rajongásával és lángoló hitével szöcske lenni és elefánt lenni és komoly apa lenni és hídépítő mérnök és hídromboló forradalmár lenni: annyira odavan hivatásának nagyszerűségétől, bármi legyen a hivatás, hogy az elragadtatás folytonos kitörése állandóan megzavarja a hivatás gyakorlásában - mint akrobata például már a partnere fején állva, egyszerre csak széttárja karját „*Akrobaat...!!... Ó!!...*” rebegi, és a fején álló másik partner lepottyan a fejről.

Alapos a gyanúm, hogy ezúttal nem a torzságon, groteszségen, nem a rendkívülin nevettünk, hanem olyasvalamin, ami annyira rendes és általános emberi vonás, hogy nevetésünk az önfelismerés kielégülésénél is több - nem azon nevetünk, hogy ilyenek *voltunk*, mondjuk, gyermekkorunkban, hanem azon, hogy ilyenek *vagyunk* most is - sőt nem azon, hogy ilyenek *is* vagyunk, hanem azon, hogy *csak* ilyenek vagyunk.

Mert azt, ugyebár, nem kell külön magyarázni, hogy Rivels produkciója a léleknek azt az állapotát ábrázolja, amit nagyképűen *gyermekkornak* szoktunk nevezni. A gyermek számára - állítólag csak a gyermek számára - minden játék, minden szerep, amibe beleképze magát, a szerep tartamára végtelenné tágult, egyetlen lehetőségnek tűnik - az önmagához való tökéletes hűtlenség száz változatban.

De miért olyan komikus ez? Azért, mert ostoba?

És ha igen, azért, mert a *gyermek* ostoba? Vagy talán...

Briand az órateremben, Stresemann és a többi külügyminiszter jelenlétében ünnepélyesen felolvassa a Kellogg-féle békepaktumot, mely szerint... amint azt már tudni méltóztatik. Most pedig írjuk alá uraim, jó? - mondja Briand, és a külügyminiszterek sorra az asztalhoz járulnak és ünnepélyesen aláírják... Remegő kézzel veszik kezükbe a tollat, és mielőtt aláírnák, Briand-nal együtt, egy pillanatra kifordul a szemük, és széttárul a karjuk a meghatottságtól.

- Békeapostol!!!... Ó!!

És akadnak ezrével és százezrével politikusok, újságírók, katonák, volt katonák, sőt közönséges emberek is Európa-szerte, akik együtt mondják és írják velük:

- Béke!!!... Megértés!!!... Ó!!

És egész komolyan nekifognak, hogy ők most békét fognak akarni csinálni.

Egy óra múlva Briand külön az angol külügyminiszterrel aláírja a Németország és Amerika elleni háborús szerződést. És lelkesen egymás szemébe néznek.

- Hazafiság! Nemzetvédelem!!!...Ó!!

És Angliában és Franciaországban külön, és Németországban és Amerikában külön, egyébként ugyanazok a politikusok és újságírók és katonák és volt katonák, sőt közönséges emberek is, lelkesen kiáltanak:

- Nemzetvédelem!!!... Vitézség! Bátorság!!!... Ó!!!...

Ki itt a bohóc? Ki itt a közönség? Európa? Briand?

Az a kérdés, melyik nevet a másikon. De ezt se lehet biztosan tudni.

Francia könyv került a kezembe, Richet írta, a címe: *L'homme stupide*, az ostoba ember. Filozófiai munka, igen komolyan tárgyalja és bizonyítja felfedezését, mely szerint az embert minden élő állati és növény fajtától határtalan butasága különbözteti meg. Az okosság és butaság egzakt fogalmából indulva ki, mely szerint okosság az, ha egy élőlény egyéni és faji élete érdekében a körülményeket helyesen ítélve meg, helyesen cselekszik, butaság pedig ennek az ellenkezője - kimutatja, hogy soha és sehol semmiféle állat és növény annyi ostobaságot nem mível a körülmények és dolgok ostoba megítélése következtében, mint az ember.

Annyi bizonyos, hogy egy kutyával, vagy akárcsak egy patkánnyal nem lehetne például megcsinálni azt a viccet, hogy egyik pillanatban kenyeret, másik pillanatban égő gyufát tartunk az orra alá anélkül, hogy a különbséget, személyünkkel szemben való miheztartás szempontjából, ne ítélje meg helyesen. Egy marhanyájjal vagy akár egy raj darázssal nem lehetne elhitetni, hogy bizonyos elvi megfontolások eredményeként leghelyesebb a felgyújtott istállóba menekülni a legelő veszedelme elől. Az is feltűnő, hogy az emberek nagyon sokat gondolnak az állatokra, mikor fogalmakat alkotnak, az állatnak pedig eszébe se jut az ember, hacsak rossz sorsa össze nem hozza vele. Például a bátorság és gyávaság eszményét csak az oroszlánra és nyúlra gondolva értjük meg - s mivel a bátorságot egész helytelenül *mindig* helyesnek és szépnek tartjuk, igyekszünk akkor is az oroszlánt utánozni, mikor éppen inkább nyúlnak lenni volna szép és helyes. Egy oroszlánnak nem jutna eszébe, hogy ő olyan bátor, mint Mussolini. Az oroszlán egyszerűen azért bátor, mert körülményei és adottsága folytán számára az a legcélravezetőbb - ugyanazért ugyanolyan helyes és találó megfontolással bátor, mint amilyennel a nyúl gyáva. Az a gyanúm, hogy amennyiben az oroszlánnak mégis van valami ideálja, akit tisztel, az nem Mussolini, hanem egy nyúl, aki olyan bátor mer lenni, hogy még előle is elszalad.

Kivéve azonban azokat az eseteket, mikor az állat még nagyon fiatal.

Aki az oroszlánkölyökkel vagy cicával, nyuszival vagy fecskefiókával játszott valaha, olyan vonást fedezhetett fel benne, ami a fejlődés folyamán, úgy látszik, eltűnik: a fantáziát.

A cica karmol és harap, mint egy oroszlán - az oroszlánkölyök kapkod a gombolyag után, mint a cica.

Megfeledkeznek magukról.

Az előbb azt mondtam: az állatok nem utánozzák se egymást, se az embert. Egyetlen állat kivétel - a majom. Talán nem is a külső, a *belső* hasonlóság terelte rá a figyelmet, mint lehetséges rokonra.

Az ember a majom - és minden állat gyermeke.

Talán túlzás mégis, amit az a francia könyv beszél.

Az emberről egyszerűen nem lehet még megállapítani, hogy okos-e vagy ostoba. Egy egész fajta, amelyik még nem érett meg! Egy egész fajta, gyermekkorban. Nem lehet tudni, mi lesz belőle. Nincsenek tulajdonságai. Hatezer éve képzelődik, játszik. Partnere, a természet, oda-ság: te majom! És ő, elragadtatva:

- Majom!!... Ó!!

És így tovább.

- Oroszlán!!... Ó!!

- Hős!!... Ó!!

- Bölcs!!... Ó!!

- Keresztény!!... Ó!!

- Pogány!!... Ó!!

- Béke!!... Ó!!

- Háború!!... Ó!!

Drága Rivels! Drága testvére Szókratésznek, Napóleonnak, Kelloggnak - csak a költő ért meg téged igazán, az egyetlen, aki józanná öregedett ebben a részeg, ebben az Európának nevezett részeg cirkuszban.

BANALITÁS

24. vasárnap

Mindnyájunknak mosolyogni kellett, pedig csakugyan tragikus volt a dolog: a derék iparos, úgy látszik, mégiscsak elkövette „végzetes tettet”, amiről a nevelőnőt előzően levélben értesítette.

De hát muszáj mosolyogni.

Hogyne, mikor így kezdi búcsúlevelét: „*mire e sorokat olvasod, én már nem vagyok az élők sorában*”.

Vagyis könnyen meglehet, hogy szegény illető azóta „jobblétre szenderült”, illetve „elköltözött”, miután „önkezeléssel oltotta ki életét”.

Csupa finom ízlésű, művelt, modern ember volt jelen, mikor a nevelőnő sírva megmutatta a levelet, mit lehet tenni róla, hogy első érzésünk nem az afölött való rémület és részvét volt, hogy egy embertársunk meghalt, a legtragikusabb és legképtelenebb halállal, amit a természet ismer - hanem azzal a kegyetlenséggel, amire csak finom ízlésű és művelt ember képes, azt a komikumot vettük észre először, amit utolsó megnyilatkozásának banalitása jelent finom ízlésű és művelt ember számára.

Csak utóbb eszméltem rá, hogy, bár magam is mosolyogtam, az egész jelenetből valami kellemetlen utóíz maradt meg bennem - de nem a szegény iparos, inkább a mosolygó társaság kárára.

Hogy is állunk azzal a banalitással és azzal a finom ízléssel?

Nézzük meg közelebbről ezt a százalmasan banális kitételt. Mi van rajta nevetséges? Ehhez azonban az kell, hogy úgy elemezzük, *mintha először hallottuk volna*. Íme, a banalitás első ismérve: (könnyen meglehet - s éppen erről van szó -, hogy az egyetlenné bizonyul) azért nevetséges, mert nyilvánvaló, hogy nem az illető maga találta ki élményének hatása alatt, hanem csak átvette, egészben, és alkalmazta élményére.

Mert hiszen, ha ő találta volna ki...

Aki ezt a búcsúmondatot öngyilkossága előtt *először* írta le (bár az a gyanúm, hogy nem valódi öngyilkos volt, hanem holmi író adta regényhőse szájába), akárki mit mond, valami nagyon szép és megrendítő és emberi lélekerő, szinte fenséges tragikum ihletét örökítette meg. Mire e sorokat olvasod... így, a megbélyegző idézőjel nélkül, ha elképzelem a halálra szánt embert, bámulnom kell, hogy volt bátorsága és képzelőereje elképzelni az *életet*, mely az ő halála után lesz, s melyben az ő testtelen lelkének szerep jut. Mire e sorokat olvasod... abban a pillanatban, mikor leírta, szinte csodát tett: *jelenné* varázsolta a *jövőt* - látta és élte a pillanatot, előre, mely az ő számára időtlen semmi lesz - egyszerre élt a jövőben és jelenben, legyőzte a félelmet és halált.

De így vagyunk a többivel is. Magukban véve, idézőjel nélkül, nagyon szép és nemes és költői képek mindezek a banalitások.

Kioltotta életét. Bizony, a költészet ősi sejtelmét a tudomány igazolta: égő, lappangó lángocska minden egyes élet, talán tűzbe borítaná a világot, ha idejében el nem fújja valami rejtelmes tűzoltó, akinek, úgy látszik, vigyázni kell rá, hogy a világ lángba ne boruljon. Minden halál *erőszakos* halál - nőnék, terjeszkednénk, bontakoznánk, talán az égig csapna fel fejünk, ha valami irigy Rend nevében el nem metszené gyökerünket a *halál kaszája*.

S nem segít semmi ez ellen. A szerelem megpróbálja túllépni a törvényt - újrakezdeni az egészet, túljárni a nagy tűzoltó eszén. Megsejtvén előre, hogy egymagában gyöngé lángocska egy élet ellene - a Nagy Tűzvész nevében két lángocska szövetkezik, apró lángcsírákkal, élet-szikrákat csíholva, szórva szerte, *mikor két ajak összeforr* - hiába! a mélység éppen abban a pillanatban nyeli el őket, mikor már halhatatlanná tennék magukat, mert *a szerelem sötét verem*.

Íme, az élet iskolája, úgy, ahogy az meg van írva a sors könyvében.

Csupa banalitás.

Csupa szép, tökéletes, mélyen elgondolt, végigérzett, ellenőrzött és igazolt s méghozzá művészi tökélytel kifejezett igazság.

Csak éppen nem illik a szájába annak, aki mondja. Akárki mondja, most már senkinek nem illik a szájába. Valamikor illett, régebben, *annak az egyetlennek*, aki először mondta ki - esetleg még néhánynak, kortársaknak, akik idézték.

A banalitás egy elmúlt kultúrkör szellemi kincse, szellemi hagyatéka, öröksége. Úgy vagyunk vele, mint minden hagyattal. Az új nemzedéktől nem azt várjuk - bármilyen gazdag a hagyaték -, hogy elköltse és fölélje, eltékozzolja. Gyűjtsön ő is, mutassa meg, hogy a hagyaték nélkül ő maga mire képes. Hogy ősenk is akkora, mint utódnak - hogy méltó apa és méltó fiú.

A világot, annak minden igazságát és valóságát, összefüggését és mozgató erőit, minden nemzedéknek újra fel kell fedeznie, úgy, mintha sohase hallott volna föléle semmit. Valami egészséges, rugalmas ösztön gondoskodik róla, hogy így legyen. Ez az ösztön elvet, eldob minden olyan igazságot, amit túl sokszor fejeztek ki egyformán. Eltompul, elväsik az ilyennel szemben az értelemnek az a képessége, hogy a szó mögött keresi és megleli a fogalmat. Önkéntelenül csak a szót hallja már üresen darálni, mintha kavics csörögne. Egyszer azt mondtam: minden igazság meghalt abban a pillanatban, amikor megnevezték és kinyilatkoztatták. Ez talán túlzás - annyi bizonyos, hogy az új fogalmazásokra nemcsak azért van szükség, mert a régi tökéletlen volt, hanem azért is, mert a régi már elkopott.

Az életet, annak minden pillanatát minden pillanatban újra felfedezni - fontosabb ez nekünk, igazabb, megbízhatóbb, megnyugtatóbb érzés a legtökéletesebb matematikai szabálynál. Kétszer kettő négy - *előttem álljon*, szemem előtt szülessen meg az a két *valóságos* dolog, két ember, két alma, két csók, meg az a másik kettő - hadd mondjam ki, mintha én jöttem volna rá először, hogy együttvéve négy.

Eleven ember szájából eleven szót akarok hallani - azt az *egyetlent*, amit az az egyetlen, soha nem létezett, soha vissza nem térő *együttállása*, konstellációja a véletlen körülményeknek megkíván, mikor *ennek* a pillanatnak embere *ezzel* az élménnyel kerül össze. Ilyenféle volt már, ilyen még soha. Öngyilkos volt már, de csak egy lehetett, akinek esetében a külső és belső körülmények és indulatok összképét pontosan fedte az a lelkiállapot, amiben mást írni nem lehetett, csak ezt: „mire e sorokat olvasod...” Aki másodszor írta le, már banalitást írt - lehet, hogy ő maga nagyon átérezte a mondást, mégse volt igaza: csak úgy történhetett a dolog, hogy *beleképzelte* magát annak a lelkébe, aki először írta le, s akkor már nem önmaga volt - színész volt és komédiás, szegény, anélkül hogy tudott volna róla a halál pillanatában - *eljátszott* valamit, ami már egyszer megtörtént, tehát a valóságban ugyanúgy nem ismétlődhet meg többé.

Márpedig a színészet és komédia hazugságnak hat - a hazugság pedig komikus.

Akkor hát miért veszem mégis védelmembe a banalitást?

Pusztán óvatosság. Úgy látszik, öregszem. Még megvetem a múltat - de már kezdek félni a jövőtől.

Vajon nem lesz banális a mi nagy „egyszerűségünk” és „természetességünk”, minden frázistól való beteges irtózásunk valamikor?

Abban a társaságban, amelyben mostanában forgok, annyira félnek már a közhelyektől, hogy a „jó nap”-ot is idézőjelben, gúnyos nyomatékkal mondják, nem azonosítva magukat azzal a jámbor halandóval, aki csakugyan szeretné, ha nekem jó napom lenne.

Ebben a társaságban minap legalább tízszer hallottam a *banalitás* lesújtó ítéletét.

Végre úgy éreztem, hogy ez az egész tónus egy idejétmúlt, unalmas, közhellyé vált banalitás.

És ezt a banális szót, hogy „*banális*”, nem vagyok hajlandó kimondani többé.

TAPSOLNAK A MOZIBAN

25. vasárnap

Berreg és pereg a film - ott ülök a nézőtéren. Körülöttem viharos derűtség, aztán meghatott csend, gyors, lüktető változatokban.

Egy idő óta - bizonyosan más is megfigyelte - szokatlanul élénk az eleven vászon közönsége: mintha megváltozott, felszabadult volna. Az a tátott száj, amivel a mozi őskorában - húsz évvel ezelőtt - bámulták a lepedőt, akkor még nem a drámának vagy komédiának szólt - magát a *csodát* bámultuk, a találmányt, hogy íme, él és mozog a lerögzített pillanat - az Emlék Élménnyé varázsult. Ez a tátott száj sokáig nem tudott becsukódni.

Mintha csak mostanában értünk volna odáig, hogy a közönség napirendre tért a csoda fölött. Mint ahogy napirendre tértünk, hatezer éve, azon is, hogy összerakott, apró jelek, vonások sűrű soraiból Gondolat és Szellem alakult ki, s többé nem csodáljuk a *betűt* - a mozi közönsége sem fordul már hátra csodálkozva, az ördögös masina felé, mely mindezt műveli.

Valóságos élmény kézpénzének veszi a múlt visszavarázst az árnyékát. Éppen olyannak vagy talán olyanabbnak, mint amit eleven színészek produkálnak a színházban.

Igenis, színház lett a mozi.

Egy új tünet lépett fel: most még kicsit furcsa, nemsokára természetesnek fogjuk találni.

A közönség tapsol a moziban.

Tapsol és hangosan nevet és hangosan sír: *érintkezésbe* lép a falra festett ördöggel és angyallal. Tetszését nyilvánítja, megjutalmazza a színészeket, akiknek árnyéka van csak jelen - az árnyékkal *izen* az elevennek.

Engem is magával ragad. Egyelőre még nem tapsolok - kényszerműveltségem, a belém nevelt kényszerintelligencia, egyelőre még megkülönböztet képzeletet és valóságot, s nevetségesnek érzem, ha a kettőt összezavarják.

Ám a tömeghangulat villanyköre átcsap már rajtam is. Azt még nevetségesnek találom, hogy a lepedőre rajzolt figurát élő színésznek nézik, de azt már nem találom nevetségesnek, hogy ezt az elevenéget *drámainak*, a valóság teljes, valódi tükrének, kinyilatkoztatott Életnek veszik, mint a drámákat, anélkül *hogy egyetlen szót szólna a színész*.

Dráma folyik, s a dráma hőse nem szól egy szót se. S íme, mégis mindent megtudunk róla, hogy mire vágyik, mit szenved és örül - megtudjuk róla, hogy jó ember vagy gonosz, együtt érzünk vele vagy haragszunk rá. Megtudjuk, éppen olyan bizonyossággal, mint ahogy amott Hamlet tragédiáját megtudjuk abból, amit *beszél* - emitt megtudjuk abból, amit *tesz*.

Jannings arca eltorzul, szemébe könny szökik, előrehajol, a tükör felé - s a boldogtalan szerelem látomásától éppen úgy összeszorul a torkom, minthogy összeszorult torka ükapámnak Werther keserves tirádáját olvasván, vagy behunyt szemmel hallgatva Rómeó szavalását.

Van ebben valami nyugtalanító. S *szavak* tején felnevelt értelmem, értelmemből táplálkozó képzeletem mélyén valami nagy, nagy, komor kétség jeges borzongása fut át - ködösen, *szóatanul*.

Olyan nagyon hittük, hatezer éven át - hogy amit érzünk, amit gondolunk, amire vágyunk, amit szeretünk és gyűlölünk -, hogy mindez akkor szabadult fel, akkor lett mindannyiunké, akkor talált módot megnyilvánulni, kifejeződni, *mikor megtanultunk beszélni egymással*.

S most visszatérnénk a jelbeszédhez, amivel *indulatot* lehet csak kifejezni, gondolatot nem?

Gondolat és szó egyszerre születik meg. S aminek nincs szüksége szavakra, nincs szüksége gondolatokra se.

Visszatérés ez - hanyatlás, egy barbár kor kísértete?

Avagy tévedtünk volna hatezer éven át? Az emberek egymáshoz való köze, egymással való dolga nem egymás gondolatában derül ki - hanem abban, aminek kései, félrefejlett, félrekényszeredett túlfinomodása, elfajzása csak a gondolkodás - az ősi, örök indulatokban, amiket egymásban keltünk?

Új Atlantisz ez - egy zsákutcába tévedt kultúra süllyedt a tenger alá? Gondolatisten s az ő szolgája Szó, haldoklik a hűvös alkonyatban?

Talán nem is a múlt kísértete - a jövő zenéje e szótlan jelbeszéd? Ama Faremidó zenéje, ahol szavakra s gondolatokra nincs már szüksége a tökéletes emberistennek - felismerte, hogy a gondolat önmagába tér vissza, *egy* ember dolga, s ahol *ketten* vannak, ott összhangot, összeolvadást az indulat fensége teremthet csak a semmiből? S elhagyván a szót, először kezekkel és szemekkel fordult a másik felé - majd felzengett újból torkából a Hang, de nem recsegő zörejek többé, zavaros gondolatok nyikorgó szerszáma, szó: - az eredendő, céljában önmagára eszmélt hangszál muzsikálni kezdett, hogy gyönyörködtesse a másikat, összeolvadjon vele, mint ahogy a szerelmesek egymás szemébe merednek, egymás lelkét keresve.

Az ám - Ramon Novarro és Dolores del Rio éppen ezt cselekszik a vásznon. És nincs más hang, csak *a kísérő zene*. Még egy pillanat, s hajlandók vagyunk azt hinni, hogy nem is a zenekarból hallszik - az ő torkuk és arcuk és szájuk és szemük énekel.

Mellettem Sasné és Okosné, a jó kedélyű barátnők, nagyokat nyelnek a meghatottságtól.

Szerencsére, ettől magamhoz térek.

Szó sincs ilyesmiről.

Gondolat halála - szavak Atlantisza -, micsoda ostobaságokat fantáziáltam össze, elkeseredésben!

Sokkal egyszerűbb az egész - egyszerűbb és világosabb.

Nem halál ez, csak álom - meggyötört lelkek álma. Alszol csak, fáradt, halhatatlan gondolat.

Nem belőled ábrándult ki a világ, ó dolgok isteni értelme, értelmes isten, eszme - prófétád árult el, a garló emberi szó.

Nem a drámából, csak a színpadból - nem a pátoszból, csak az álpátoszból - nem az értelem-ből, csak az értelmetlenségből, nem az igéből - a hazugságból.

Csömör ez, fáradtság - rossz kotyvaléktól megzabált lélek pihenése.

Sok, sok, sok volt a szó - nyeltük és faltuk és hittük a szót, száz éven át -, s aztán a század elején egyszerre csak kiderült, hogy levegőt nyeltünk és faltunk, testté, vérré nem vált bennünk: szembekerülve a valósággal, mikor az ősi ösztön kitört, nem volt erő és hatalom a szavaktól felpuffadt lélekben - nem segített más, indulatokkal szemben, csak az indulat.

S a véres valóság napjaiban a közönség szép csendben kiábrándult a szavakból.

A szó elvesztette hitelét. S hazugságon kapva, a megbántott hívő most már *egyáltalán* nem hitt a szónak - valami sejtelem gyökerezett belé, hogy kezdetben se volt más a szó, mint hazugság: a *rémület* szülte, a gyengébb jajkiáltásából tagozódott beszéddé - félrevezetni az erőset, leszerelni, húzni az időt, halogatni a végzetet.

Nagyon sokat hazudhattunk össze, embergyerekek, hogy már csak az indulat közvetlen testi reflexében, a *mozdulat őszinteségében* tudunk hinni!

Mert ennyi az egész - ez az oka a mozi sikerének.

Először a politika, a *pánik* szoktatott le az igazmondásról - véres arénává alakította a világot, hallgatni kellett vagy hazudni, hogy be ne törjék a fejed - s hallgattál inkább, vagy hazudtál: betört fejből mit ér az igazság?

S aztán jött a tudomány, hogy kételyeket keltsen - igazság-e, amit annak hiszel? A lélek-elemzés mindent megingatott benned - nemcsak másnak hazudsz, boldogtalan, megrémített gyermek: annyira benne vagy már, önmagad se hiheted el tulajdon gondolatod.

Mi maradt hát, mint a puszta gesztus, az ősi rebbenés, ami talán mégis elárulja igaz helyzetet, vonatkozásodat mással, önmagaddal?

Nem kell dráma. Nem kell irodalom. Nem kell költészet. Nem kell színház. Elég a beszédből, sokat csalódtunk egymás szavában.

Ne mondd, hogy szeretsz. Ölelj meg, ha szeretsz.

Ne mondd, hogy gyűlölsz. Ölj meg, ha tudsz.

BESZÉLŐ MOZI

26. vasárnap

Tehát láttam a beszélő mozit, illetve hallottam a mozgóképet.

Egyelőre mindegy, *hogyan* beszél - a lényeg az, hogy csakugyan beszél, ha gügyögve is: évek, vagy csak hónapok kérdése, hogy egészen jól beszéljen. Hozzá lehetünk már szokva tapasztalásból, hogy a Technikumok, ez a káprázatos gépvilág, ez a nyüzsgő gépelet, mely itt született meg szemünk előtt, az életnek ez a legújabb formája a Földön, az emberállathoz hasonló tevékenységével és céljaival, a Technikumok, amiket saját képünkre teremtettünk, e különös szörnyek, homunkuluszok, egyelőre még agyvelőnk méhébe kapaszkodó köldökzsinórral - e nálunk tökéletesebb és szabatosabb műszerek (ki tudja? talán éppen az Übermensch ősei - talán nem is egészen álom volt, amit Faremidóban álmodtam, hogy egykor még leszakadhatnak a köldökzsinórról!) -, nos igen, hozzá lehetünk szokva, hogy a már megszületett Technikum éppen olyan gyorsan és bámulatosan bontakozik ki, tanul meg beszélni és járni, erősödik végre férfivá, a maga nemében, mint az eleven emberkölyök.

Beszél a gépkölyök, bizonyisten. Furcsa dolog, s mint a „papamamát” gügyögő gyereknel, itt is az első pillanatban inkább a komikum bája fog meg, mint a fejlődés fölött érzett áhítat. Mint a gyereknel, az első kimondott szó után inkább azon nevet az ember, hogy milyen kicsike még a gyerek, mintsem hogy azon bámulna el, hogy már milyen nagy. Pontosan ezt éreztem a beszélő moziban. Már kezdtünk hozzászokni, hogy a mozgóképet mint technikumot komolyan vegyük, a valóság hű, csaknem egyenértékű látszatának, *tökéletes tükörnek*. Most, ahogy megszólal a kép, egyszerre kiderült, hogy *igazán* kép, csak annak is nagyon tökéletlen: vászonra eső halvány árnyék, nagyon messze van még végső formájától, a szikrázó tükörtől, mely maradék nélkül adja vissza a valóságot, *színben, fényerősségben, plasztikában*. Kicsit korán szólalt meg, az ember nem hiszi el neki, hogy torokból és tüdejéből jön a hang, gramofont és rádiót gyanít, egyszerűen azért, mert *a mai mozgóképnek még nincs valóság formája*. Előbb a színes és plasztikus képet tessék megcsinálni - amíg szín és plasztikum, e finomabb valóságelemek hiányoznak a vászonról, az olyan durvább és vaskosabb valóságelem, mint a hang és beszéd, nem vegyül harmonikusan a többivel, komikusan és groteszkül különválnak, inkább rontja a hatást, mint emeli - végeredményben a mozgóképnek inkább tökéletlenségét hangsúlyozza, nem a tökéletességéhez járul hozzá.

Ez az egyik.

A másik - de ez már nem technikai baj. Ehhez már nincs köze a Homunkulus-Übermensch utópiának, ez már csak miránk tartozik, rendes, nyavalyás, hús- és véremberekre - ezen nem segít semmiféle gépezet és műszer, se rádió, se repülőgép, se röntgenfény, semmi se - ezt, gépeken és utópiákon innen, gőzgép-bácsi és villamosmotor-néni támogatása nélkül, magunk közt kellene valahogy elintézni, ha lehetne - csak hogy úgy látszik, nem lehet, egyszerűen azért, *mert nem akarjuk*, mert ezen a nyavalyán és fájdalomon és kellemetlenségen nem akar senki segíteni, se te, se én, se ő - mert, úgy látszik, ezt a nyavalyát és fájdalmat és kellemetlenséget az emberek, mi emberek, még mindig jobban szeretjük, mint azt a módot, amivel segíteni lehetne rajta - sőt, nyavalyás *emberről* lévén szó, nem ragyogó, tiszta, gusztusos *gépről*, az se lehetetlen, hogy *éppen azért* ragaszkodunk hozzá, mert fájdalmas és kellemetlen és lehetetlen. Ugyanis - kedves utódaink, ti tökéletes géplények - a ti őseitek, mi emberek (és ezt ti, bármily tökéletesek lesztek, sőt éppen azért, soha nem fogjátok megérteni) olyan furcsa istencsodái voltunk, hogy sokszor jobban vonzódtunk a tökéletlenhez, mint a tökéleteshez - jobban szerettük a kint, mint az örömet.

A másik baj tudniillik az, hogy a mozgóképet *angolul* szólalt meg.

És ezzel egyszeriben aktuálissá vált megint a nagy Bábel-kérdés, amit a század *képirástendenciája*, a sok nyelvű szó helyébe közérthető *képet* helyettesítő civilizáció próbált, megoldás helyett, erőszakkal megkerülni. A világ lázas erőfeszítéssel, egyre szédítőbb tempóban igyekszik *közlekedni és közeledni* - ez a fejlődés iránya -, de beszélni nem tudnak egymással az emberek, mert minden nemzet ragaszkodik a nyelvéhez, nyelvkultúrájához. Kultúra és civilizáció így, ezen a ponton torlódtak egymás ellen - valóban Bábel tragikomikus katasztrófája fenyegetett. Amerika, a világfilmipar megteremtésével - látszólag kettévágta a gordiuszi csomót. Nem kell *beszélni*, akkor minyárt meg fogjuk érteni egymást - íme, a film, íme, a fotográfia, a kép, a jel, az ábra, amit mindenki megért - éljen a mozgóképet: az új *jelbeszéd*, mely fölöslegessé teszi a színpadi szót! S megszületett, hevenyén, egy új esztétika és dramaturgia, sőt világnézet és filozófia és metafizika is, a *film metafizikája*, hirdetvén, hogy e csodagyermek mindenkié egyszerre, hazája széles e világ, mert cselekvéssel és cselekménnyel csinálja meg ugyanazt, amit eddig szóval intézett el az ember. S nem vették észre, hogy ez nem előrelépés, hanem visszahanyatlás az egyiptomi hieroglifák kódéba.

De mi lesz most?

A gyermek, mondom, megszólalt - és angolul szólalt meg. Véletlenül éppen angolul. Csak azok értik, akik, véletlenül éppen, tudnak angolul is.

Ezt most hogy fogják csinálni?

A nagy világfilmcégek, Amerikában, az egész világ számára készítik filmjeiket - néhány iratot kell csak behelyettesíteni, és Kamcsatkában éppen úgy megveszik és előadják a képet, mint a Fokföldön.

De mi lesz most, ha az emberi szó visszanyeri természetes jogát a vásznon is - ha a filmdráma hősei megszólalnak - ki-ki a maga nyelvén?

Az elnyomott, megcsúfolt emberi szó felharsan újra - és Bábel látomása újra fenyeget, megbosszulva az elnyomatás természetellenes korát.

Nemzeti filmgyárak, minden nemzet számára külön?

És mi lesz a világsikerrel? A filmdrámát, ha egyszer *beszélni kezd*, nem lehet ám lefordítani idegen nyelvre, nem adhatjuk idegen színész szájába - a beszélő filmnek élni és halni kell ott, ahol született, még sokkal inkább, mint az eleven angolnak, franciának, magyarnak, ha *csak* angol, *csak* francia, *csak* magyar, nyelvében, kultúrájában!

Az emberi közlekedés kérdésének *félmegoldása*, kép, képezés, film, fotográfia, íme, fonákjára fordul.

Adódott egy *egész megoldás* - valami Zamenhof nevű orvos álmodta meg. Világnyelv, gépiesen konstruált műalkotás, bizonyos *eszperantó*. Nemzetközi segédnyelv, amit, tulajdon nyelvén kívül, mindenki tanuljon meg. A nemzetközi közlekedés nyelve.

Nyilvánvaló, hogy nincs más megoldása a Bábel-problémának.

Mégis, érthetetlenül, megokolás és magyarázat nélkül, valami határozott húzódozás és vonakodás tapasztalható szerte a világon, amit - ötlük tudom - képtelen legyőzni az eszperantisták lelkes, rajongó hite és akarása.

De miért?

A válasz: idegenkedő vállvonogatás. Ugyan, kérem! Természetellenes, ellenszenves, élettelen, művészietlen dolog - ezek a sztereotip ellenvetések.

S főként ez: természetellenes.

De hát nem természetellenes minden a világon, ami *lehetővé* teszi a természetest - technikumok és műszerek és minden *emberi alkotás*, az egész úgynevezett civilizáció?

Civilizáció és kultúra - sokat beszélnek összevissza e két fogalom jelentőségéről, kölcsönhatásáról, harcáról.

Pedig arról van csak szó, hogy *meghatározzuk* végre, mit jelentenek.

Egyszerűnek érzem a meghatározást.

Kultúra - az, ami természetes.

Civilizáció - az, ami természetellenes.

Együttvéve - az ember.

Az ember természetellenes tevékenysége odairányul, hogy természetes értékeit megóvja és megvédje és konzerválja. A civilizáció célja: közkinccsé tenni a kultúrát.

A műnyelv célja nem az volna, mint ahogy az ostoba finnyáskodók hiszik, hogy elsöpörje és meggyöngítse, hanem éppen ellenkezően, hogy megoltalmazza a nemzeti nyelveket, e sok ezer éves kultúrártékeket, Bábel fenyegető forgószeleiben.

Nagy rokonszenvvel nézem a műnyelv harcosainak reménytelen, tragikus küzdelmét a kor-szellem ellen.

FILM

27. vasárnap

Aggódó olvasóm, aki leveled bevezetésében figyelmeztetsz, hogy nagyon rosszul csinálom, amit csinálok - hogy mindenféle ötleteimet, „eszméimet”, gondolataimat, elvont és konkrét felfedezéseimet, amiket te régóta figyelsz, miért „forgácsolom” szét, ahogy mondani szokták - miért irkálom meg összevissza, hol könnyed csevegés formájában, hol jelentéktelen kis humorokban, hol egy novellahős szájába adva, mint mellékmondatot, néha meg éppen aforizmának dobálva el - véleményed szerint ez „eszmék és gondolatok” közt sok olyan volt, amiből mások köteteket írnak össze, új elméleti és gyakorlati világgépet kanyarítanak belőle, megadják formájában is az új gondolatnak azt a fontosságot, amit a jelentősége megérdemel.

Kedves jóakaróm, te mondad, lehet, hogy igazad van - nekem őszintén szólva annyi mindenfélére kell gondolnom, annyi külső és belső történést kell feldolgoznom, akár tetszik, akár nem, hogy közben felbukkanó „eszmém” „jelentőségé”-nek mérlegelésére nemigen marad időm. Hátha még azt is tudnád - restellem bevallani -, hogy ami egyáltalán papírra kerül, milyen elenyésző kis része annak, ami beszélgetés, vitatkozás közben röppent el utcán, villamoson. Tudod mit - oda se neki! Nem baj, nem kár érte! Ne tarts léhának, se álszemérmesnek - könnyelműségem mögött a legnagyobb gőg éppen úgy elfér, mint a legmélyebb szerénység. Egyszerűen csak azt akarom mondani, hogy az a gondolat, ami rendszerbe foglalás és lerögzítés, a gondolatözdén való hivatalos bejegyzés nélkül elvész - az nem is érdemelte meg, hogy megmaradjon: viszont a valamirevaló gondolat mindezek nélkül is megmarad - olyan az, mint a tüzes szikra, akárhová esik, nyomot hagy maga után, előbb-utóbb eljut a maga helyére. Ami gondolatom ért valamit, jó volt, helyes volt, igaz volt, a valósággal megegyezett, annak a hatásáról meggyőződtem, bárhol nyilatkoztattam ki, az bevált, mint megállapítás, mint jóslat - visszakerült hozzám, elevenen és meggyarapodva, miután elvégezte körforgását a gondolatok tarka kozmoszában, akkor is, ha egy szó, egy jelző formájában vettem el valahol beszélgetés közben - ami pedig pusztán spekuláció volt csak, dialektikus játéka a valóságtól elvonatkozott értelemnek, azt hiába írtam, vagy írtam volna meg vaskos kötetben, holtan és ismeretlenül feküdne valamelyik könyvtár poros polcai közt. Nem igaz ám mindig, hogy *scripta manent, verba volant*²⁸ - lám, ama Krisztus kezéből egyetlen sor írás sem maradt meg, mégis tisztább képünk van világszemléletéről, mint Spengleréről például. Kitűnő elődöm a jóízű kávéházi beszélgetésben: Szókratész se adta ki filozófiáját *Grundriss des Idealbegriffes in objektiver und subjektiver Anschauung*²⁹ címen a Cotta-cégnél - ő bizony még krokít se írt az *Athéni Napló*-ban, ő nem szabadalmaztatta találmányát az eszmék világában - beszélgetéseiben még arra se ügyelt, hogy a tanítvány, akinek magyarázott, *megkülönböztesse* tulajdon észrevételét a mesterétől: sokszor úgy vezette rá az igazságra, hogy a tanítvány azt hihette, ő fedezte fel azt (lévén neki az igazság fontosabb, mint aki rábukkan) - mégis az ő gondolataiból tudjuk, hogy harmadfélezer évvel ezelőtt is élt már és látott és figyelt és jósolt a Gondolat.

Tehát, kedves olvasóm, akit ezek után egy plátói beszélgetés stílusában egyszerűen Olvasosz barátomnak nevezek, jöjj velem sétálni a Duna-partra, vagy ülünk le ide Gundelosz kertjébe, a Gellért-szálló napos oldalán - te még azzal se törődj, hogy rajtad kívül lesz-e egyáltalán, aki megtudja, miről beszéltünk!

²⁸ *scripta manent, verba volant* - az írás megmarad, a szó elrepül

²⁹ *Grundriss des Idealbegriffes...* - Az objektív és szubjektív szemlélet eszményfogalmának alapvetése

Nos, tehát - hol is hagytuk abba legutóbb, Olvasosz? Azt mondd leveled további lapjain, nagyon érdekelt, amit múltkoriban a *mozgóképfizikájáról*, a színészi ábrázolás új *halhatatlanságáról* csevegtem. Gondolkodtál róla, és úgy látod, igazam lehet, mikor azt állítom, hogy a Film, a *lerögzített külső történet* felfedezése van olyan jelentőségű esemény az emberi kultúra történetében, mint hatezer évvel ezelőtt az írás, a *lerögzített belső történet* felfedezése volt. Hogy a halhatatlanná rögzített Mozgás, a halhatatlanná rögzített Történet kultusza új korszak kezdetét jelenti - mert mint ahogy a gondolatot konzerváló Betű egész világát teremtette meg, kölcsönhatás útján, gondolatnak s belőle származó cselekedetnek - a történet, az eleddig csak *emlékképpen*, csak a *lelken belül* kísértő Múltat eleven jelenvalósággá varázsoló Filmszalag is új világát kell, hogy megteremtse, szintén kölcsönhatásban, cselekedetnek s belőle származó gondolatnak. Más világ lesz ez, mint a mienk - más világ, amelyben *beszélni* fog, ami eddig csak *megesett* - és megtörténik, valósággá válik, ami eddig csak beszéd volt, szóvirág, képletes kifejezés, hasonlat.

Nagyon szuggesztíven hatott rád, írod - fantasztikus utópia -, ötletem a jövő évezred könyvéről, erről a négyszögletes kis dobozról, amelynek felső lapján, mintegy tükörben, valóságban játszódik le előtted a *regény*, egy a dobozban szaladó hajszálvékony filmszalag jóvoltából, mint ahogy a mai könyvben vékony betűsorok vetítik eléd - lévén majd a filmszalag tulajdonképpen csak tökéletesebb, közvetlen megoldása ugyanannak a célnak, amit a betűsor *közvetve*, a képeket felidéző *fantáziádon* keresztül jelenít meg számodra. Igazad van további okoskodásodban, hogy az így kiszolgált *képzelet* ellustul és elcsökevényesedik, miután készen kapja, amit eddig magának kellett megalkotnia - de mit tudhatod, micsoda új erőre kap majd a Gondolat, felhasználva az energiafölösleget, amihez így jutott? Én már most is megfigyeltem magamon, hogy *regényolvasás közben csak gyönyörű képeket láttam lelkemben* - de a filmregény pergése mellett *gyönyörű gondolataim és indulataim születtek* a nézőtér sötétkamrájában.

Mert a betű képet kelt, a kép azonban gondolatra serkent és ösztönöz.

Persze, mindez álom és tapogatódzás ezidőszerint. Ha az emberi kultúra kovácsát és őrszemét, a művészt kérdezed meg ma még, mit jelent a kultúra történetében a filmszalag, ő tiszta lelkiismerettel azt fogja felelni, hogy semmit - igaza is van a maga világát nézve, mert kultúra és művészet az ő szótárában egy és ugyanazt jelenti: márpedig ezt jól jegyezd meg, a csak nemrég született filmiparban még nincs és nem is lehet kinyilatkoztatott művészet - érthető, hogy a művész érzékeny idegeivel csak a *technikumot* látja meg benne, mint ahogy a muzsikusz is kopogást hall csak, ha kontár kezek csapkodják a zongorát.

Csodálkozol, Olvasosz - kontár kezek, kérded, a világ nagy rendezői, gyárosai, színészei -, az egész óriási apparátus, amivel Amerika és Németország készíti és válogatja, holt és eleven anyagot nem kímélve, a pazar bőkezűség melegágyában életre serkent filmkígyót?

Pedig így van.

Annyit fogadjunk el igazságnak és tanulságnak az új filozófiából, hogy kultúra és civilizáció egészen más, igen gyakran ellentétes fogalmak. A filmipar (hiszen éppen azért nevezzük egyelőre filmiparnak filmművészet helyett) nyilvánvaló példa erre az ellentétre. Amíg a gyárak és gyártelepek és gyárosok és tömegrendezők és felépített Babilonok és rekonstruált középkorok és ókorok technikai világából kerül ki a filmszalag, hogy uniformizált tömegek képzetére hasson, addig mindez csak a civilizáció terjesztését jelenti, ha jelenti, de semmi köze nincs és nem is lesz soha ahhoz, amiről előbb beszéltünk. Egyebet pedig nem tapasztaltunk eddig - nyugodtan elmondhatjuk hát, hogy a filmtechnikum már megszületett, filmművészet azonban még nincs.

De mikor lesz hát?

Majd ha megszületik első költője a filmnek.

De honnan fogjuk megismerni? Hiszen vannak, akik ma is annak vallják magukat.

Onnan, hogy *maga sem foga tudni*, hogy ő az.

A film első költőjét nem a filmipar szüli meg. Valahonnan az ismeretlen homályból bukkan elő - ismeretlen városból vagy faluból, ahol, és ez is fontos, soha nem játszottak még filmet. Nem fog tudni Hollywoodról és Pola Negriről és Lubitschról - sejtelve sem lesz róla, hogy *szcenáriumot* kell írni - annál kevésbé, mert művésszé születésének talán éppen az lesz az első feltétele, hogy *nem tud írni és olvasni*. Nem olvasott soha semmit, ellenben valahonnan egy *felvevőgép kerül a kezébe*, egyszerű kis doboz, talán ő maga eszkábálja majd össze, s mikor kész, gyermekes örömmel és dobogó szívvel kezd el majd játszani vele, az új eleven Szemmel, aminek emlékképeit össze lehet kötni, formába lehet önteni. És elindul majd játékszerével, és megcsinálja a Történés első ábécéjét és első hanglétráját - és játszani kezd rajta, mint ahogy első primitív hangszerén az első dalt elpengette valaki, leírván annak első szövegét. Elindul naiv és boldog szemmel, fütyörészve, kebléhez szorítva az Eleven Szemet - és ahol lát majd valamit, röppenő madarat, egy tájat, rohanó vizet, fájdalomtól vagy örömtől eltorzult, lemenő napot, pirulva elforduló vagy kacéran mosolygó leányt - valamit, *ami lelkével rokon*, amire megreppen benne valami, amit szeret, amihez vonzódik, *amiért kár, hogy el akart múlni* - azt fel fogja jegyezni a filmszalagon -, és hazamegy és otthon összeállítja magának a képeket, és a képekből megszületik majd az első *filmköltemény*, utána az első *naiv film-eposz* és a többi.

De akkorra romba dőltek már Hollywood kasírozott filmvárosai, és a filmgyárak porlepte vázai fölött a sakál üvölt, mint ma Kheops piramisainak tövében.

VÁGÓHÍD

28. vasárnap

Ezt is meg kellett nézni.

Még hozzá magam jószántából. A szépséges szép őszi derűben éppen arra visz a kocsí - széles kapu, két oszlopán bikát fékező mészaroslegények szobra. Mi ez, kérdelem a sofőrt. Ez, kérem, a vágóhíd.

Álljon csak meg.

És megint elfog a kényszer, hogy látnom kell, hogyan történik.

Ugyanaz a kényszer, ami belevisz a csödületbe, keresztülfür a sínekig, ahol a villamos gyereket gázolt. Aminek „köszönhetem”, hogy nemcsak enyhe naplementét, lampionok alatt korcsolyázók boldog nevetését, májusfát és karácsonyi pudingot láttam, hanem haldoklók veritékes arcát is és súlyos műtéteket és siralomházat és emberakasztást.

De hogy lehet ilyet végignézni?

Az új lélektan hamar végez velem.

Lelkem mélyén a vadállat lakik, vérszomjas őszám. Perverzus öröömöm telik a vérontásban - kéjelgek benne, öntudatlanul. Résztvevő, sápadt arcom mögött jóllakott állat rőfög ilyenkor - egyszóval és röviden: rejtett szadizmus. Különben mi okom volna, hogy magam keressem fel az effajta szörnyűségeket?

Lassabban, te új lélektan.

Nem gondold, hogy kissé túl gyorsan mondtad ki sommás ítéletedet fölöttem? Meghallgatásom nélkül - azzal a szilaj hévvel, amivel új törvényhozók alkalmazzák törvényeiket -, nem válogatva, sietve az általánosítással.

Új lélektan, kegyetlen az ítéleted, egyszerűen onnan tudom, hogy kegyetlen, mert fáj nekem, igaztalannak érzem, hogy ilyen egyszerűen intézed el. *Te vagy szadista, új lélektan, tudod?*

Nem igaz, hogy szeretem látni a vért és szenvedést és halált. Nagyon jól emlékszem rá, hogy rosszul lettem, és csaknem elájultam, mikor véletlenül, először kerültem szembe vele. Nagyon jól emlékszem rá, hogy erőltettem és szoktattam magam, hogy végig tudjam nézni, mint mások, egyszerű, közönséges emberek, akik nem betegek és nem perverzek és neuraszténiások - de erről később.

Hogy hát akkor miért? Mi célból?

Hogy mondjam? Én ezen már sokszor tűnődtem. Még nem jutott eszetekbe? Nekem igen. Nekem sokszor volt már az a határozatlan, szorongó érzésem, hogy egyszer majd valahol, valamikor *vizsgáznom* kell. Hogy egész életemet, úgy, ahogy keresztülvergődtem rajta, mindenestől, *önmagamat* is beleszámítva, valami ismeretlen bizottság mérte ki rám, tanulmányútnak és iskolának, hogy nekem mindebből, amit láttam és éltem, be kell számolnom majd, mert kérdezni fognak: hát ezt láttad-e? no és milyen volt? És mi lesz, ha nem tudok felelni? Ebben az iskolában nemcsak az életet és örömet és szükségét adták fel leckének - a halál és szenvedés is fel van adva, és nem ingyen kaptam ama Legfelsőbb Egyetem szertárából a drága tanszereket: szemem és fülem és idegeim -, felelnem kell majd, mire használtam őket. Ó, igen, hidd el nekem, kegyetlenül boncoló új lélektan - ez az érzés, hogy *látnom és figyel-nem kell*, nemcsak *mások* örömére és szenvedésére vonatkozott - sokszor döbbsent belém tulaj-

don örömöm és szenvedésem közben, és sokszor éreztem úgy, mikor a fogam fájt, vagy mikor csókolóztam, hogy van valami rokon a kettő között, hogy nem a csók és nem a fogfájás a fontos abban a pillanatban, hanem az, hogy nekem *tudnom* kell, milyen a csók és milyen a fogfájás.

Új lélektan, te sokat foglalkozol az *álommal* - szereted kikérdezni az embert, mit álmodott. Nos hát, elképzelem ama Legfelsőbb Ébrenlétet, amiről már sokszor beszéltem - az a Legfelsőbb Lélekbúvár, aki ott vár rám, mit gondolsz, nem lesz kíváncsi rá, vajon álmodtam-e vágóhidat?

Kedves, szerény fiatalember, városi tisztviselő, kalauzol előzékenyen a hatalmas udvaron, tiszta, alacsony épületek közt.

Közben magyaráz.

Ennek a nagy városnak a *gyomrában* vagyunk itt - ami húst Pesten esznek, az itt megy keresztül. Hetenként ötezer marha, ugyanannyi sertés. Ide hajtják fel a nyájakat - (nem láttátok még, csendes éjszakákon, ahogy végigballag utcáinkon a legelők csendes csapata?) -, ott, abban a nagy helyiségben, kialakusszák, eladják, élősúlyban, a kereskedőknek. Istálló is van, ezek itt - saját jéggyár, amott raktárak, húsfeldolgozó üzemek, kolbászműhely - majd mindent megnézünk, sorra. Ma különben csendes nap van - kedd és péntek a felhajtás ideje. Ilyenkor, szombaton, kettő felé, szünetel a munka.

Csakugyan, alig látni embereket az egész telepen. Süt a nap, kései legyek táncolnak a kék levegőben, sehol semmi élet. Minden tisztára seprve, lemosva - eddig egy csepp vért nem láttam.

Nézem, szabadkozom, hisz engem főként a telep beosztása érdekel...

Kísérőm megáll egy barakk előtt. Bekukkant. Ahá, itt éppen zsigerelnek - tetszik?

Bemegyünk. A földön szétbontott, megtermett ökör - két legény boszorkányos gyorsasággal metéli, bontja - zsírosan fénylik a hófehér háj, piros hús; egykettőre ott lóg a szegen a hatalmas tömeg.

- Befejezték?

- Még egy vágásunk van. Már hozzák.

Körülnézek.

Üres, alacsony csarnok. Végig a falon kampók, egyéb semmi. A kampókon vagy húsz kizsigerelt ökör. A padozat kőkockái vérben fürdenek. Most, egy negyedórán belül vágták le és dolgozták fel mind a húszat.

Ez hát a tulajdonképpeni vágóhíd. Csodálkozom. Sehol semmi szerszám, öldöklő gépezet.

A két legény éppen befejezte az utolsót. Az egyik - szép, nyílt, intelligens arcú magyar fiú, kurta, éles bárdot vesz a kezébe, megnézi az élet, az ajtó felé fülel. Kint, a folyosón, halk bögés. Odafordulok.

A folyosón leszegett fejjel, tempóban, ringatózva, ahogy az istállóba szokott bemenni, szürke, pompás bika közeledik. Ingujjas, harcsabajuszú mészáros tartja kezében a kötőféket.

A bika jön. Nem néz se jobbra, se balra. Halkan bög. Egy pillanatra végigcikáz még hátán a kívülről beáramló napfény - a bőre kéjesen összeborzong. Békésen közeledik.

És most.

A bejáráthoz ér. Nem néz előre. Nem lát semmit. De megáll. Visszahúzza a fejét. Bög.

- Hő, te!

Belevágnak, lökik, taszítják előre. Határozatlanul áll - nem akar bemenni. Nem rémülettel, nem harciasan - nem ellenállás ez, inkább habozás. Valami különös dolgot érez - talán ahhoz hasonlít, mikor először látta meg a napvilágot.

Mert ez az a pillanat.

Ne felejtse el - az ő ösztöne számára *ez a* halál a *természetes* halál. Évezredek át, sok-sok generáción keresztül, nagyon kevés marha pusztult el végelgyengülésben. A fajta ösztönében ott kell hogy legyen nyoma a bárdnak - ez a fajta *így* egyezett ki istenével, az emberrel. Te ingyen, harc nélkül adsz nekem legelőt - én ezzel szemben lemondok életem két-három utolsó esztendejéről. Tiszta üzenet - világos és egyszerű.

Nem is tart sokáig az ellenállás.

Egy taszítás még - és leszegett fejjel, most már hangtalanul, de minden ízében remegve, az állat átlépi az ajtót.

Egész világosan és határozottan érzem, hogy *tudja, miről van szó*.

Attól fogva, hogy a küszöböt átlépte, minden ellenállás nélkül túri, hogy odaállítsák farral a falnak. Mozdulatlanul, hangtalanul áll. Földreszegezett tekintetében zavar és szégyenkezés. Jól látja így is, hogy a mézároslegény odaáll eléje, néhány centiméternyire, és magasra emeli a villogó bárdot. Jól látja, mégse mozdul. Nem emeli fel a fejét.

Egyetlen, rövid, biztos ütés.

Utána dobbanás.

Mint egy óriási bőrlabda, amit kipukkasztottak, mint egy hatalmas rongytömeg, esik össze az állat.

Egyetlen hang nélkül történik az egész.

A legény lehajol, vasdarabot dug be a sebnyíláson, felkotorja az állat agyát - abban a pillanatban a lábak se rugdalóznak már. Kinyitják a nyak duzzadó erét - vastag sugárban indul meg a vér, kopog és csörög az odatartott vödör fenekén.

Ez a festékgyárba megy. Sok ezer liter naponta. Közben már felnyitották és vagdalják a testet boszorkányos sebészkezek.

- Hányat vág le naponta, fiam?

A legény rám néz. Tiszta, kicsit tűnődő, egészséges tekintet. Mosolyog. Illemtudóan, csendesen felelget a kérdéseimre.

A villamoson, hazamenet, a bájos X-nével találkoztam. Mikor megtudta, honnan jövök, borzadva húzódott el.

- Pfuj! Hogy tud ilyet végignézni?

Aztán mégis kibékült. Meghívott ebédre, nagyszerű bifsztek lesz.

Nem megyek el.

X-nétől félek. Szegény Karcsi barátom, ő kergette abba a szerencsétlenségbe - X-né már elfelejtette, én ott voltam, mikor azt a szörnyűséget mondta neki, mosolyogva, szinte hízelgően.

Később azzal védekezett, hogy ő nem tudta, milyen hatással lesznek rá a szavai. Mit tehet róla, hogy Karcsi egy ilyen érzékeny bolond. Különből később kiderült, hogy ostoba pletyka az egész.

MARTINOVICS

29. vasárnap

Igen, így volt ez már egyszer - nagyon régen volt - mi ez? miféle kísértetek? Így bolyongtam én, feltűrt gallérral, a sötét pesti éjszakában, soványan, lázas szemekkel - ugyanezzel a tombo-lással a szívemben... távolról a tömeg üvöltött, a sansculotte-ok...

„Ça ira... ça ira.”³⁰

És Danton széles mellkasa zihálva, mint a fűjtató, ebben az ördögi kovácsműhelyben. Rikolt és zihál és fűjtat a roppant mellkas, és röhögő lángok csapnak fel minden szavára... lobognak, szikráznak, füstgomoly csap vissza torkába - aztán összezap a feje fölött.

Istenem, hogy dobogott a szívem...

Nini, még mindig...

Meg kell állnom egy pillanatra, hogy magamhoz térjek.

Hús szellő suhan át a Wesselényi utcán, megborzolja a hajam, odakapok. Még barna, egylőre. De már itt oldalt... reggel vettem észre.

Az a bizonyos fiatalember, aki lázasan, feltűrt gallérral, soványan robogott át ugyanezen az utcán, visszafordul onnan a sarokról, büszkén, kócosan, egy kis gúnnal.

Csigavér, bátyám. Negyvenéves vagy.

Éppen kétszer annyi, mint ez a drága, rajongó, tehetséges német fiatalember volt, Büchner, mikor ezt a *Danton* című dolgozatot papírra karmolta oroszlánkörmeivel. Szegényke, pár év múlva meghalt, nem érte meg ezt az éjszakát, amit éppúgy átélt volna negyvenévesen, ahogy most én, visszaemlékezvén ama látomásra.

Mert veled s tán nemcsak veled együtt, Büchnerem, magam is megkaptam s kiálltam ama lázas betegséget a te korodban, sőt még valamivel előbb. Azt hiszem, nem is restelkednék bevallani egymásnak, ha valami einsteini negyedik dimenzióban találkozoznánk. Hogy miként kezdődött, hogy folyt le - emlékszel?

Hogyne emlékeznél! Hiszen Carlyle könyve, *History of French Revolution*,³¹ akkoriban jelent meg. Olvastad, ugye? Hogyne olvastad volna. Ha az én koromban lennél, nem tagadnád már magad előtt se, hogy soha *Danton*-od meg nem írod e káprázatos könyv hatása nélkül, nem tartanád megalázónak, hogy *közvetve*, egy remekművön át csapott meg ama Látomás, mint ahogy nem restelljük, ha a pokolról írván vagy beszélvén, Dante jelzőit és képeit használjuk közvetlen képnek és jelzőnek.

És én is elmondanám neked.

Tizenhét éves voltam, mikor Carlyle eposzát először olvastam. Addig a történelemkönyv unalmas patronjait ismertem csak - a forrásművek, memoárok megismerésének szomjúságát Carlyle oltotta belém.

---

³⁰ *Ça ira...* - ez menni fog; ez sikerülni fog

³¹ *History of French Revolution* - A francia forradalom története

Soha nem felejttem el annak a szívdobogtató izgalomnak ízét, mikor néhány nap múlva a Nemzeti Múzeum hírlaposztályában eléem tették a *Moniteur*, a *L'ami du Peuple*, a *Père Duchesne* néhány sárga eredeti példányát. A *L'ami du Peuple* című napilapba aznap Marat írt vezércikket.

Mint egy futóbolond bolyongtam aztán az utcákon, magam elé meredve, megállva néha, ég felé emelve sovány aszkéta-arcom. A Városliget volt a Tuillériák, a Hernád utca holmi párizsi sikátor és a Széna tér a Grève piac.

Először én is Dantonra gondoltam, őt kell megírnom, belőle érzek magamban valamit. Aztán a Tengerzöld Megvesztegethetetlen fúrta belém savószínű tekintetét - mily idegen! mily izgató! Senki nem értette meg - ó, én ismerem a pokolt, ami e külső Mérséklet mögött tüzel! vagy nem suhant el mellettem is az imént egy illatos úrinő, itt a Váci utca szodomájában - valódi ci-devant...?³²

Mire besötétedett, Budára kerültem át, a Krisztina téren tértem magamhoz. Ez nem Párizs, te örült, te nem vagy Desmoulins Camille, ezerkilencszázötöt írunk és nem ezerhétszázkilencvenhármát.

És ekkor döbben belém először a kérdés - szinte elhültem, hogy eddig nem jutott eszembe.

Ez nem Párizs. Én nem vagyok Desmoulins Camille.

De ezerhétszázkilencvenhárom *itt is volt*, Buda akkor is állt, ugyanezek a falak, a Vár és a Bástya azokban az órákban, mikor Párizsban Lajos fölött ítélte a konvent. Valamelyik felmenő rokonom talán épp ezen a helyen sétált, soványan, feltűrt gallérral a hús budai estében... az *Ami du Peuple* néhány példánya éppen úgy eljutott ide is, mint ahogy ma eljut a *Figaro* és a *Quotidien* - vajon mit érzett, vajon mire gondolt?

Mi történt Pest-Budán a történelem legnagyobb forradalmának napjaiban?

Megálltam. Utam éppen a Vérmezőhöz ért.

Ó igen... emlékszem már... rettenetes!

Nem amit az iskolában tanultam róla. Néhány száraz, de megbízható adat, ha jól emlékszem, Fraknói püspök könyve egy szikár, sötét szemű ferencrendi apátról, aki valami diplomáciai kiküldetésben Párizsban járt abban az időben és visszatért.

Párizsban látta Mirabeau-t és Dantont és nyilván Robespierre-t is.

Itthon?

Tizenegyre vetődtem haza, a Gizella térre. A lépcső már sötét volt. Mire felértem a negyedik emeletre, készen volt a *Vérmező* című szimfonikus eposznak induló költemény első két strófája:

Hallottad a hangot, a régi harangot
Mit elrejt a nagy Duna mélyen?
Csak néha beszél, ha rázza a szél
Tavasszal, hús májusi éjen.

Imádkozik érted sok régi kisértet
Suhogni hallasz sok régi csuhát -
Csuhasok setét bús körmenetét
Éjfélben a hajóhídon át.

---

³² *ci-devant* - jobb napokat látott ember (hajdani, régimódi)

S aztán, vetkőzés közben, sötétben, hogy a szomszéd szobában észre ne vegyenek, míg a telihold éppen kibújt a Gerbeaud-ház fölött:

Éjfélben halk, hideg ujjak
Kopogtak a kőfalán át -
Éjfélben horkanva riadt fel
Martinovics, ferences apát

Két lépcső kockakövekből
Sikátor, hosszú torok -

Ablaktól le a földig
Vonalat húz a nyirok.

Ablakból visszamered rá
Tele van minden kicsi zug
Krétafehér az arca
Szája fekete luk.

Iskolakönyveim, a *fizika*, és algebra, ott heverték az éjjeliszekrényen: emlékszem, forgolódás közben le is ütöttem őket. Nem tudtam elaludni. Először Fröhlich jelent meg előttem, algebra-tanárom, a katedrán - mellette a Főigazgató és a Tanfelügyelő. Hidegen, komoran, kérlelhetetlenül. Fejemre húztam a paplant. Próbáltam elhessegetni a képet. Nem ment. És már jöttek a szavak maguktól, folyamatosan, a rettegő félálomban:

A szűk, magas teremben hogy kongtak a szavak
Lobogtak gyertyalángok sötét tetők alatt
Ólmos, lebiggyedt ajkak, fehérlő árkusok
Vibráltak, összefolytak. A jegyző olvasott.

Ó hogy feküdt a posztón a szürke napvilág!
Homályba fúlt sorokban hallgattak a bírák.
A Hétszemélyes Tábla. Mögöttük a falon
Kőarcú Krisztusisten, meredten és vakon.

Hétszázkilencvenötben... Martinovics... apát...

Királysértés... A császár... Röpiratok, ruhák...

Az instituciót... bíralták... ellenezték...

Gyűlések... föld alatt... republikánus eszmék...

Ez itt... ez conspirált... pincékbe... föld alatt...

Egy pillanatra felriadtam - istenem, az algebrát nem írtam meg, mi lesz holnap? Eh! Legfeljebb nem megyek iskolába! Elbliccelem az órát. Ezek úgyse értenek engem. Mit tudják ők? Gyerünk, hol is hagytam abba? Martinovics a kőpadon vallani kezd.

Hallgassatok meg. Megtörött szívemben
Nincs szenvedély már... megbékélt, kiholt,
Ó, úgy borul a bűnbánat fölébe,
Mint börtönöm, e szörnyű, szürke bolt...

Beismerem már... káték és beszédek...
Voltak valóban... könyvek és írók...
Szabadságról... meg eszmékről... beszéltünk
S bíráltuk is az institúciót...
A Marseillaisét lefordítottuk,
S amint tehát kitetszett
Megsértettük... igen... beismerem
Ó, jaj!
Őfelségét, Ferencet.

Hm. Esetleg viszek igazolványt, hogy miért nem készültem. Értsék meg. Hogy is? Valami történt. Rettenetes. Hallottam valamit.

Egye fene, legfeljebb kicsapnak!

Egyszerre jöttek... tompa, halk morajjal
Az alkonyatból... jöttek a szelek...
Párisba' bűz... Párisba' zeng a járda,
Párisba' vén vasajtók döngenek,
Párisba' fortyog a csatorna,
Párisba' háborog -
S Versailles alatt, a kéjkerteken át
Hahó!
Bőg bűzös, éhes, százezer torok.

Egy éjjel sírtam... elszorult torokkal
Dühöngve vertem a hideg falat,
Párisban akkor ünnepelt a konvent,
Jourdan sereggel állt Jemappes alatt...

Igen... pincékbe... rejtekezve... én, én
Vezettem őket... összeesküvés?!
Didergő szájjal, táncoló fogakkal.
Zöldüljete... ó mind kevés, kevés!
Csikorduljon az ujjszorító
Csavarjátok ki csuklóimat
Dögöljete meg! Többet is tudok még!
Oh jaj!
Zuhogjatok, fojtogató falak!...

A hajnal szürke világossága kandikált már be az ablakon, drága Büchnerkém, mikor az utolsó strófák sorai ott remegtek tizenhét éves ajkamon.

Először Sigrayt vezették köztük el.
Szolárcsik felbukott a lépcsőhöz közel,
Szentmarjay vadul ellökte a papot,
Hajnóczy sírva ment, Őz Pál viaskodott...
Martinovics - így szólnak a régi krónikák,
Ájult volt, amidőn a padra hurcolák...

KÉT NAPÓLEON

30. vasárnap

Az Emil Ludwigé juttatja eszembe. Ha parancsolják, az időszerűség is. Néhány év előtt volt a Napóleon halálának - most néhány hónap múlva lesz a Tolsztoj születésének századik évfordulója.

Emil Ludwig úrnak, a jeles német biografusnak is, hallom, jubileuma van ebből az alkalmából. Vagy kétszázezer példányt adtak el ebből a Napóleon-életrajzból Németországban és egyebütt, főként Amerikában.

Gratulálok neki. Ehhez mindenesetre. A kétszázezer példányhoz. Viszont nekem csak egyetlen példányhoz van közöm: ahhoz, amit elolvastam. S mivelhogy a dolog természeténél fogva a többi százkilencvenkilencezerkilencszázkilencvenkilenc példányban ugyanaz van, ez a rettenetes nagy szám - legalább számomra - nem világítja meg jobban se Napóleont, se Emil Ludwig urat, mintha utóbbinak művét kéziratban, előbbi személyesen lett volna szerencsém bizalmasan ismerhetni.

Mert hát mégiscsak ez a fontos. Ez az *egy* példány, a sok *egy* ember számára - ez világkezdettől s úgy látszik immár világ végéig (bár a múlt évtized fiataljai beszéltek valami „kollektív lélek”-ről) lényegesebb mértéke volt és lesz minden értékelésnek, mint az a bizonyos valami, amit általában sikernek szoktak nevezni s általában ilyenfajta számokkal mérnek, hogy, mondjuk, Emil Ludwigot kétszázezer példányban olvassák, és Napóleon négyszázezer embert fogott el, vagy győzött le itt meg itt.

A kétfajta siker közt határozottan van rokonság. Csak az a kérdés, milyen természetű. Az egyikről, Emil Ludwigéről, számomra már valószínű, hogy nem nagyobb, mintha csak egy ember olvasta volna el, mondjuk én, és annak, mondjuk, jobban tetszett volna. Lássuk a másikat.

Lássuk ám, de hol?

Emil Ludwig könyvében, sajnos, sehol. Az egész könyvben Napóleonról van ugyan szó, hogy hová járt iskolába, kikkel érintkezett, ki volt a szeretője, és miket mondott, olyankor, mikor nyilvánvalóan tudatában volt, hogy akiknek mondja, egyenesen és kifejezetten oly célból jegyzik fel szavait, hogy azokat száz év múlva Emil Ludwig felhasználhassa könyvében annak bizonyítására, hogy Napóleon volt akkora ember, amekkoráról Emil Ludwignak érdemes könyvet írni - de ez a Napóleon semmi egyebet nem csinál, mint adalékokat az életrajzírók számára. Ilyenek vannak a könyvben: „Ebben az időben Napóleon már érzi, hogy a sors embere.” „És Napóleon felismeri a történelmi pillanatot.”

Képünk abban a pillanatban ábrázolja Napóleont, amint éppen felismeri a történelmi pillanatot.

Határozottan felemelő kép, csak nem nagyon alkalmas az elképzelésre. S éppen azért, olvasás közben, ahogy szabadon csapongó képzettársításaimat figyelem, mindenki eszembe jut, a nagynéném Bécsből, Hornyák tanár úr, akivel egyszer beszéltem Napóleonról Visegrádon, Chateaubriand, aki *szintén* ilyen hősnek érezte Napóleont, csak sokkal régebben, mint Ludwig - szóval mindenki, csak éppen...

Azazhogya.

Egyszer maga Napóleon is eszembe jut, ennek a Napóleon-életrajznak olvasása közben. Eszembe jut, de olyan erővel, olyan élesen, hogy meghökkenek - mi ez? megbolondultam? honnan tudom én ezt? hiszen én nem ismertem személyesen Napóleont... becsületszavamra, sose láttam.

A borogyinói ütközetéről van szó. Emil Ludwig részletesen tárgyalja, hogy Napóleon az ütközet előtt hogy állt szemben történelmi végzetével, mely őt milliók végzetévé tette. És ahogy ezt olvasom, valahol, hátul az agyamban, ahol, úgy látszik nem gondolatok vannak, hanem *Valóságos Emlékek, a valóság tükre*, lustán és értelmetlenül egy nagyon éles és színes kép bukkan fel.

Furcsa, groteszk kép.

Napóleon az ütközet reggelén megkapta Párizsból a reichstadti herceget ábrázoló festményt - beállíttatja sátrába, a tábornokok bejönnek, körülállják Napóleont, és meghatott tisztelettel, hallgatva asszisztálnak a fenséges látványhoz, ahogy a Sas itt, a harcok mezején, néhány pillanatra elmélyed a távoli fészekben pihegő Sasfiók képmásának szemléletébe... Napóleon szemébe könny szökik, nem tud szólni, csak int, hagyják kissé magára a képpel. A tábornokok tisztelettel és meghatva kivonulnak a sátorból: odakünt egymásra néznek, bólintanak. Persze, az Oroszlán nem szereti, ha gyöngének látják - egyszerű apának, aki gyermekére vágyik. Napóleon egyedül marad a sátorban.

És most.

Egyedül maradván, körülnéz. Tudja, hogy odakint a tábornokok egymásra néznek, bólintanak, és azt gondolják, hogy persze, a nagy ember nem szereti, ha gyöngének látják, egyszerű apának, aki egyedül szeretne könnyezni, fiára gondolva. Azt is tudja, hogy ehhez körülbelül két perc kell, amíg ezt így elgondolják a tábornokok. Tehát legalább két percig kell egyedül lennie. Ez egy kicsit sok, tekintve, hogy a könny, amit a szép jelenet kiváltott, abban a pillanatban visszaugrott, mikor a tábornokok kimentek. Napóleon unja a két percet. Unalmában egész közel megy a képhez, ami egyáltalán nem érdekli, lehajol, és a körmével egy vastagabb festékcsíkot kezd vakargatni, kíváncsian, hogy meg van-e már száradva és egyáltalában milyen furcsák ezek a festők, ilyen csíkokat kenetnek a vászonra, és abból kép lesz. A puha festékből egy picike a körme alá megy: ez elég hozzá, hogy most már csak ez a köröm érdekelje - a másik körmével piszkálni kezdi. Még mielőtt sikerült volna kipiszkálni, eszébe jut, hogy a két perc valószínűleg letelt már - visszalép a képtől, elhomályosítja szemeit, és kissé remegő hangon kiszól, hogy bejöhetnek már.

Furcsa kép, furcsa Napóleon, nemde? Ez bizony egy hiú, nagyképű, kicsinyes pojáca, uraim, nem férfi, legjobb esetben mulatságos komédiás.

Viszont ezt a képet, amiből kiderült az igazság, olyasvalaki árulhatta el, aki *megleste Napóleont*, mikor egyedül volt. Mondom, szinte meghökkenek - honnan a csudából él bennem egy ilyen éles emlék, amiből Napóleont és az egész Napóleon-kérdést jobban megértem, mint száz kötet Emil Ludwigtól?

Honnan ismerem én Napóleont személyesen?

Aztán eszembe jut.

Tolsztoj *Háború és béke* című regényében olvasható ez a jelenet, csaknem ilyen részletesen.

Persze, nem szóról szóra. De hiszen éppen ez az.

Mert, jól értsük meg, nem azon vitatkozom én most, hogy Tolsztoj *ítélete* helyesebb-e Napóleonról (puszta *véletlennék* tartom ugyanis, hogy Tolsztoj véletlenül nem sokra becsülte Napóleont - ez azon múlik, hogy a tulajdon látomását így értelmezte-e vagy úgy) vagy Emil

Ludwigé. Én csak azt állapítom meg, hogy Tolsztojnak *van* látomása Napóleonról, Emil Ludwignak pedig nincs. Hogy a Tolsztojté *látomás*, vagyis a valóságnak megfelelő, érthetetlen, de nyilvánvaló hűség, az abból derül ki, hogy íme, még mielőtt tudtam volna, honnan, az élmények erejével jelentkezett képzeletemnek abban a rekeszében, amelyben az élmények emléke szokott jelentkezni.

Tolsztoj Napóleonja él, Emil Ludwig Napóleonja nem él.

Ez magában nem volna különös, hiszen régi dolog, hogy a múltat, mint létezett, ugyanaz a művész látja jobban a történelemírónál, aki a létezőt is jobban látja a politikusnál. A különös - és ez már, művészetén túl, az ítéletek világába tartozik -, hogy Tolsztoj regényében Napóleon *mellékfigura*, jelentéktelen epizódalakja ama hősök történetének, akikről a regény szól: egyszerű emberekről, Jancsiról és Juliskáról.

Ez persze már megfontolandó.

Napóleon - jelentéktelen, kicsinyes, nevetséges figura, ott, ahol Jancsi mélységesen és nagyszerűen ember és Juliska mélységesen és nagyszerűen asszony?

Ki tudja!

Romániában élt állítólag tíz évvel ezelőtt egy százhusz éves ember, akiről azt állították, hogy személyesen ismerte Napóleont! Egy német újságíró meglátogatta ezt az embert, és szívdobogva faggatni kezdte, milyen ember volt a császár. A derék aggastyán megsimogatta szakállát, pislogni kezdett, mint aki rengeteg emléke közt válogat (istenem! annyi embert ismert), aztán felcsillant a szeme.

- Ja... Sie meinen Napoleon? Ja, ja... ich hab'ihn gekannt... ja... ja... Nna, also... er war halt a' herzensguter Mensch... *aba' dumm!!!*³³

---

³³ Ja... Sie meinen Napoleon?... - Persze... Azt mondja, Napóleon? Igen... igen... ismertem... igen, igen... Hát persze... igazán aranyos ember volt

FEJLŐDÉS

31. vasárnap

- Ugyan, kérem - mondta progresszív barátom -, már hogy gondol ilyet! Nézzen körül! Hogy gondolja, kérem, hogy egy ember a huszadik században...

Aztán tovább beszélt valamit, csak fél füllel tudtam figyelni, rettentő meleg volt, hiába berregett íróasztalomon a ventilátor. De úgymint mindegy, nem kell nekem arra figyelni. Neki minden harmadik szava az, hogy huszadik század és hogy ma már az nem úgy van. Ma már egy ember nem tehet ilyet, és egy asszony nem gondolkodhat úgy, és egy gyerek nem nevelkedhet amúgy, és a kutya is csak tévedésből ugat olyanformán, mint kétszáz évvel ezelőtt, mert még nem tudja, hogy ez a XX. század, és hogy az ő ugatása minden időszerűség híján, tulajdonképpen tárgytalan. Mert kérem, ma, amikor azok a rém nagy házak és a repülőgép és rádió és rakétahajó és freudizmus és a nők haja. És ahogy beszél és berreg a ventilátor, látom a képet, ahogy az ő képzeletében alakul - a világ egy nagy gőzgép, egyre sebesebben pörög, és a kerekei és csavarjai és szelepei, napok és holdak és csillagok, egyre síkosabbak és kerekesebbek és minden egyre fejlettebb és tökéletesebb, és minden, ami kicsi volt, nagyon megnő, a városok egyre nagyobbak, az őserdők egyre kisebbek, mindenki egyre okosabb és szebb és nagyszerűbb, és végre akkora lesz a világ, hogy nem fér el a világon. Mert ezek a csökevényes dolgok, amik ma még vannak, ezek csak olyan átmeneti dolgok, a fejlődés betegségei, hogy azt mondja, szenvedések meg bajok, az nem jelent semmit. Egy művésznek, teszi hozzá szemrehányóan, aki vátesz és a jövőbe lát, nem kellene ezt magyarázni - hát nem mitőlünk, költőktől és látnokoktól és gondolkodóktól tudja mindezt ő maga is? Vagy talán meg akarom tagadni magam?

Ezen egy kicsit megütökzöm. Nem, semmiképpen nem akarom megtagadni magam. Hogy is van csak? Persze, mint látnok és gondolkodó - no igen, magam is remélek valami Jövendőt, ami más, mint „e gyalázatos jelen”. De mint művészt...

Nézze kérem, hogy is magyarázzam csak meg magának. Én várom és hiszem azt a jövőt, de én azt nem úgy képzelem, hogy abból *hiányolni* fog az, ami most van. Az a valami gazdagabb dolog lesz, nyilvánvalóan, mint ez - de ugye, a gazdagság, a *Több*, az éppen abból áll, értse meg, hogy magában foglalja a kevesebbet: ezzel különb a kevesebbnél, nem azzal, hogy nagyobb.

Nézze, ne arról beszéljen, hogy minden, ami most van, megnő és megváltozik, és tökéletesebb lesz. Ez engem, bevallom, nem vigasztal, inkább nyugtalanít. Köszönöm szépen. Ha az, ami most van, szenvedés és gyötrelme - a maga fejlődési rendszerében az, ami lesz, egy sokkal nagyobb és fejlettebb szenvedés és gyötrelme lesz. Én itt most lihegek és kínlódom a melegtől - és maga azzal traktál engem, hogy ez a meleg még tökéletesebb és nagyobb lesz? Köszönöm szépen, hisz ez egyenesen a pokol hitvallása, meg azoké az istentől elrugaszkodott tudósoké, akik kiszámítgatják nekem, hogy százezer év múlva a Nap visszazippantja a Földet, és akkor megint felolvad, és fehérré izzik, ami nagy nehezen megkeményedett és lehült.

Isten ments.

Nekem, ahogy itt ülök, egyetlen vigasztalásom, hogy valahol a Spitzbergák táján mégiscsak hűvösebb van, mint itt, és milyen jó lenne odamenni egy kicsit. Viszont, ha ott volnék, és kezdenék dideregni, megint csak nem az vigasztalna, hogy másrészt, istentől elrugaszkodott tudósok szerint, a Föld százezer év múlva kihűl, és jéggá dermed, hanem az, hogy hál'istennek, Budapesten jó meleg van, és ha ezt meguntam, legfeljebb leruccanok egy kicsit oda.

Nem *nagyon* meleget és *nagyon* hideget képzeltünk mi, szívvel és lélekkel születő élőlények, mikor vagy negyvenezer évvel ezelőtt elhatároztuk, hogy meglátogatjuk ezt a világot. A testünk hőmérsékletét illetően harminchét fokban állapodtunk meg akkoriban - ez azt jelenti,

hogy egyszer s mindenkorra lekötöttük testünket és lelkünket *annak* az egyetlen külvilágnak, mely valahol e hőmérséklet körül ingadozik, sok ezer lehetséges hőfok változatában.

S ami meleg és hideg adatik vágyunknak és képzeletünknek, az - kicsinyben rejlik a nagy - végtelen gazdagságát a Jóreménységnek e néhány foka körül tombolja ki.

Tudja, mi tetszik nekem ezen a világon?

Nem az, hogy milyen nagy és nagyra hivatott.

Az tetszik, hogy olyan gazdag és változatos, s hogy egyre gazdagodik.

Tudja, mi tetszik nekem a Jövőn? Nem az, hogy legyőzte és eltemette a Múltat és Jelent.

Az tetszik, hogy megtartotta, és még hozzátett valamit.

Tudja, mi tetszik nekem az emberen? Nem az, hogy egysejtű véglényből ilyen bonyolult és hatalmas, eleven gépezetté fejlődött. Az tetszik, hogy végeredményben ilyen egysejtű véglényekből, sejtekből van összerakva ma is. Össejt, a nagy Ádám, minden élet forrása, nem halt meg: ott találsz a mikroszkóp alatt, ha a békés, langyos posványban egy cseppjét ráteszed tárgyüvegére.

Tudja, mi tetszik nekem a felhőkarcolókon? Hogy harminchetedik emeletén ülve elábrándozhatom azon az óbudai kis kunyhón, ahol tegnap megálltam s eltűnődtem, és megállapítottam, hogy éppen olyan primitív, mint amilyenek az őslakók kalyibái lehettek. Róma és Aquincum előtt, az őslakóké és az ősembereké - primitív, mint egy cölöpépítmény, pedig most építették, a XX. században.

Tudja, mi tetszik nekem New Yorkon? Hogy békében meghagyta és megtúrta Velencét és Firenzét - meghagyta, és csodálva zarándokol el hozzá.

Tudja, mi tetszik nekem a repülőgépen és rakétahajón? Hogy ablakaiból, ha lenézek, ott látom az országúton azt a kétkerekű taligát, amivel négyezer évvel ezelőtt taligázott errefelé valami hellén paraszt.

És szeretem a szörnyű szövőgépet, mert ahogy elbandukoltam a budai utcán, egy zsalugáteres, földszintes ház ablakában fejkendős öregasszony ült, s hunyorgó szemmel tartotta a világosság felé a varrótű fokát, hogy beletaláljon a vékonyra pödört cérnaszállal - beletaláljon ugyanannak a varrótűnek a nyílásába, amit hatezer éves sírokban talált meg az archeológus.

És szeretem a rádiót és gramofont, mikor Mozartot játszik és Rameau dalait. Gramofon és jazz - az egy kicsit sok *ugyanabból* a jóból - kicsit kevés ugyanannak a jónak.

És szeretem a kurta szoknyás és kurta hajú nőt, mert eszembe juttatják Pompadourt s a kecses kis Manont - és szeretek mindenkit, aki eszembe juttatja a többi.

És tetszik nekem, hogy a világ *minden* együttvéve: szenvedés és kény és öröm és kín, felhőkarcoló és varrótű és múlt és jövő - tetszik nekem, vigasztal, felüdít mély bánatomban, lehűt, kijózanít, felemel a boldogság füledt mocsarából az örök Vigasz, az örök Remény - hogy minden együtt van, hogy az Idő benne van a Térben, nem szalad el belőle, nem hagyja el, viszi magával - tetszik nekem az a másik, megfordított Ember Tragédiája, amit valamikor talán megírok még: (copyright!) - nem negyvenezer év története, egyetlen óráé csak - tizen-nyolc színben egyetlen óra a *Földgolyó különféle helyén* - s ugyanabban az órában mindenütt, király és királynő, forradalmár és forradalmárnő, léha kéjenc és hitvány kokott, rajongó férfi és hívő asszony, kiábrándult tudós és unatkozó Borbála, Übermensch és eszkimóleány szerepében csak az az Ádám és Éva, akit az Időben láttunk - mint egy óriás képeskönyv, aminek ábrái *egymás mellett* mutatják ugyanazt a változatosságot, amiről azt hittük, áloméletünk csalóka időmértékével, hogy *egymás után* pergett le szemünk előtt.

PÉKMESTER

32. vasárnap

Miért vitték tulajdonképpen tébolydába Fischer Zsigmond pékmestert?

A riportanyagból, ami itt fekszik előttem, világosan össze lehet állítani az esetet, nem kell semmit hozzátenni, és nem kell elvenni belőle semmit.

De le kell írni és meg kell írni, úgy, ahogy történt.

Ezt, hogy meg kell írni, kénytelen az ember *külön* hangsúlyozni ezúttal. Kénytelen pedig azért, mert a fennálló, majdhogy azt nem mondtam, törvényes orvostudomány szerint az eseten semmi különösebb megírni vagy kiemelni való nincsen: a fennálló, törvényes orvostudomány szerint Fischer Zsigmondot azért vitték tébolydába, mert megőrült - ez klinikai ügy, a stílus, ahogy foglalkozni kell vele, a klinikai kórképek szaknyelve, úgynevezett *anamnézis*. Amikor tehát nem klinikai szaknyelven, hanem egyszerű emberi szaknyelven írom le az esetet, vagyis *úgy, ahogy történt* - tisztában vagyok vele, hogy vétséget, legalábbis kihágást követek el a fennálló, törvényes orvostudomány ellen.

A tudomány fennálló törvényeit (jól tudja mindenki, aki ismer) lelkesen és hívő hittel tisztелеm. Ha most mégis kivételt teszek, teszem azért, mert éppen az elmebajjal szemben a tudománynak csak a rendelkezései és ítéletei világosak, indokolásai nem egészen azok. Hogy valaki elmebeteg (a paralízist kivéve), azt objektíve, az agyállomány és idegállomány elváltozásából „ma még” (ahogy mondani szokták) nem lehet megállapítani - nem lehet, még utólag, kórbonctanilag sem. A tudomány kénytelen megelégedni bizonyos cselekedetekkel, amik valóban rendellenesek. Ezekből diagnosztizál. Vagyis tulajdonképpen, a tudomány sem tesz egyebet, mint hogy *leírja*, milyen különös és rendellenes cselekedetek történtek.

Nos hát, én is csak azt teszem.

Az történt, hogy Fischer Zsigmond pékmester egy idő óta rendkívül nyugtalan volt. Nyugtalanul „viselkedett” ahogy környezete mondja - fel és alá járt, ingerült, szórakozott volt. Ez a nyugtalanság ugyan, szerény nézetem szerint, csak akkor feltűnő, ha felteszem, hogy a pékmester csak úgy, minden ok nélkül volt nyugtalan. A környezete szerint ok nélkül volt az, mert hiszen a bolt jól ment, a pékmesternek vagyona volt, család egészséges, a pékmester gyomra rendben van. Mihelyt azonban felteszem, hogy a pékmester valami *egyéb* ok miatt volt nyugtalan, mint pénz, család és gyomor: akkor a szórakozottság és ingerültség egyáltalán nem természetellenes. Tegyük fel, hogy a pékmester tűnődött, töprengett valamin. Ha az ember tűnődik és töpreng valamin, akkor nagyon természetes, hogy szórakozott - az volna természetellenes, ha nem volna szórakozott.

Nos tehát, hogy a pékmester *csakugyan* töprengett és tűnődött valamin, az csakhamar kiderült. Családja ugyanis, nyugtalankodván miatta (érdekes! szóval a család is nyugtalan volt, mégsem vitték a családot tébolydába!), pihenni küldte a pékmestert Purkersdorfba. Purkersdorfból visszatérve, a pékmester látszólag nyugodtabb is volt, már nem szaladgált fel és alá.

Vagyis már nem töprengett és nem tűnődött.

Sokkal nagyobb baj volt.

A pékmester *cselekedni* kezdett.

Egy reggel körlevelet nyomatott ki a környező lakossághoz, amelyben bejelenti, hogy olcsóbban, lényegesen olcsóbban akarja adni a kiflit és zsemlyét - rá akar fizetni a kiflire és zsemlyére, csaknem ingyen akarja adni. Meg is indokolta, hogy miért: azért, mert segíteni akar az emberek nyomorúságán.

S hogy a „téboly logikája” még teljesebb legyen: a pékmester fogta magát, és személyesen megindult, kosárral a kezében kihordani és szétosztani a kiflit.

Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy az eset megérett a tébolydára.

Mert lássuk csak.

Ha a pékmester például Napóleonnak képzelte volna magát, és kiáltványt intézett volna a fasisztákhoz - tisztára a kiáltvány fogalmazásán múlik, hogy becsukják-e (esetleg tébolydába, esetleg börtönbe) vagy vezérnek nevezik ki. Ebben az esetben még erősen ingadozott volna a diagnózis. Már valamivel veszélyesebb lett volna a helyzet a tébolyda irányában, ha a pékmester például hentesmesternek képzelte volna magát - a hentesmesterség elég határozott, hozzáértést követelő valami ahhoz, hogy a hentesmesterek megállapíthassák ebből a rögeszméből a pékmester örültségét.

Az adott esetben azonban, ismétlem, egész biztos volt a tébolyda.

A pékmester ugyanis pékmesternek képzelte magát.

Pékmesternek képzelte magát, a szónak egész eredeti és valódi értelmében, mely szerint pékmester az az ember, aki a kiflire és kenyérre éhező emberek számára kiflit és kenyeret süt, hogy ne éhezzenek.

Hát ez volt az, amin a pékmester tűnődött és töprengett, egész addig, míg haza nem tért Purkersdorfból. Ha tovább töpreng és tűnődik és *nem teszi meg azt, amire tűnődés és töprengés közben rájött*, talán soha nem derül ki róla, hogy tébolyodott.

Mert a tébolyt addig, míg agyállományi elváltozást kimutatni nem lehet, kénytelenek vagyunk egyelőre így definiálni: örült az, aki *megteszi*, amit gondol, akkor is, ha azt *nem szokás* megtenni abban a korban és azon a helyen, ahol az illető él - örült az, aki úgy cselekszik, ahogy jónak látja, akkor is, ha azzal önmagának vagy másnak azon a helyen és abban a korban bajt okoz.

A pékmester is érezhette, hogy vele valami baj van, valami nagy baj történt vele, amikor megindult abban az irányban, amit a belátása és értelme és érzése kijelölt.

Azt olvasom, hogy mikor a mentők eljöttek érte, nem hökkent meg, nem csapott lármát, nem ellenkezett. Mosolyogva bólintott, majdnem felszabaduló sóhajjal. A kezét nyújtotta, és csakhamar kiderült, hogy nagyon jól tudja, hová viszik, várt rá, számított rá.

- Nagyon örülök, hogy elvisznek a Lipótmezőre - mondta -, az egy csendes hely, jól kialakított magam, úgyis olyan álmos vagyok.

Aludni akart a pékmester, mint aki rájött, hogy valamit elhibázott, ugyanakkor, mikor egy másik hibát, egy élet hibáját, jóvá akarta tenni.

Nem meghalni, csak aludni.

Pénteki napon vitték be.

Nem használok fel az olcsó, ízléstelen hasonlatot, bármennyire kínálkozik. Ama Mesterrel, aki egyebek közt pékmester is volt, mikor öt kenyérrel ötezer embert lakatott jól, holott abban az időben és azon a helyen az volt a megállapodás, hogy öt kenyér csak öt embernek elég.

Csak annyit, hogy vannak jelek, amik azt mutatják, hogy isteni lelkének legmélyén is rendjén valónak érezte a szörnyű félreértést, a képtelen és gonosz ítéletet, „mely meg volt írva eleve”. Mert ez a képtelenség és ostobaság és félreértés rendet teremtett és békét az ő lelkében, ahová valami halvány, derengő kis gyanú fészkelte be magát, önmagával szemben, egy nappal előbb, mikor a hús ligetben így szólt a lelkében támadt kísértetnek, „mégis, ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogy ő akarja”.

Ezt a gyanút, hogy a jó cselekedet *mindig* és *mindenütt* jó cselekedet-e valóban - egy módon lehet csak eloszlatni: aludni egyet rá. Aludni, esetleg három napig, esetleg háromszáz évig, esetleg háromezer évig.

A Megváltás történetében, úgy érzem, túlhangsúlyozza korunk a keresztet, a feltámadás rovására.

SZOBALÁNYUNK

33. vasárnap

Ez nem nevelőnő-történet, nem a lowoodi árva érzelmes regénye, nem tanulságos parabola, a múlt század közepének modorában, melyben a jóság és erény elveszi jutalmát.

Külső formájában talán hasonlít mindezekhez. És mégis, ugyanakkor, meglepőbben és modernebben hat rám és forradalmibb újítás és jövőbemutatóbb intés számomra, mint a távolbalátó gép és Georg Kaiser színdarabjai és a szürrealizmus.

Sőt - ami az osztályharcon alapuló futurista társadalomutópiát illeti...

De ne vágjunk elébe.

Annyiban igaza van a dickensi emlékün nevelődött érzelmességnek, hogy Toncsi, a szobalányunk, a legkedvesebb, legelbájozóbb jóság és hűség mintaképe. Fiatal és igen csinos, mindenkinek tetszik, aki ránéz - az asztalnál, ha új vendégek vannak, mindig elhallgat egy pillanatra a társalgás, mikor csinosan és tisztán és szerényen megjelenik, a levestállal. De minden hiúság és kacérság távol van tőle, ha kénytelen észrevenni, vagy tréfásan figyelmeztetik a hatásra, amit kelt, kedvesen, elnézően, jóindulatúan nevet rajta, nem csinál nagy dolgot belőle - nyilvánvalóan nem azzal a titkos elhatározással viszi vissza az üres levestálat, hogy mozi-színésznőnek megy, miután egyik vendégem, a színigazgató, megdicsérte az alakját. Sőt, minél jobban tetszik, minél jobban meg vannak vele elégedve, minél jobbak hozzá, annál lelkesebben csinálja a dolgát. Ezt azért kell külön hangsúlyozni, mert manapság, ha egy úrileánynak például azt mondják, hogy ő milyen szép és ragyogó úrileány, akkor az úrileány ezt okvetlenül úgy fogja érteni, hogy ő túl szép és túl ragyogó úrileánynak, tehát színésznőnek kell lennie. És ha színésznő lett, és azt olvassa magáról, hogy ő milyen érdekes és nagyszerű színésznő, akkor ezt okvetlenül úgy fogja érteni, hogy ő túl érdekes és túl nagyszerű színésznőnek, tehát grand kokott-nak kell lennie. Ezzel szemben, ha Toncsi észreveszi, hogy őt egy nagyon kedves és csinos és derék, szorgalmas, pompás szobalánynak tartjuk, ez őt arra sarkallja, hogy még kedvesebb és derekabb és szorgalmasabb szobalány legyen. Egyszer, pár nappal azután, hogy belépett, megköszöntem neki egy szolgálatot, amire nem kellett figyelmeztetni, magától vette észre, hogy szükségem van rá. Azóta soha, semmire nem kell figyelmeztetnem. Reggelenként úgy fekszik minden ruhám két széken, mintha egy belvárosi úridivatüzlet kirakatrendezője állította volna össze. A nyakkendő felbodorítva, az ing két karja keresztbetéve, mintha imádkozna a rend és tisztaság oltárán.

Másfajta ambíciót soha nem vettem észre Toncsin.

Vendégeim ízetlen viccelődésére, hogy hát hogy állunk szerelem dolgában, vidáman, lányosan nevet. Kitérő, elhárító, mindig ízléses válaszával helyreállítja azt a distanciát, amit a rossz ízlésű vendég megbontott. Megtartja a távolságot - ha egy lépéssel közeledsz hozzá, ő egy lépéssel hátrál. Ő szobalány és a vendég vendég. Nem lehet bizalmaskodni, mivel ő sem bizalmasodik.

Mikor először hallottam, hogy Toncsinak udvarol valaki, a belém nevelt hagyományok tehetetlenségével holmi derék őrmesterre, vagy iparoslegényre gondoltam, aki feszesen felugrik majd, ha a konyhában véletlenül ott találom. Toncsi derék, okos lány, gondoltam futólag, nem lesz semmi baj, legfeljebb engem ér kár, a jó iparos egy nap megkéri, elviszi, és mi sokáig várhatunk, míg ilyen szobalányt kapunk megint.

De kiderült, hogy senki nem tudja pontosan, ki udvarol Toncsinak. A szakácsné vagy diszkrét, vagy maga sincs tisztában a dologgal - feleségem faggatására csak annyit tud mondani, hogy

Toncsit néha elkíséri valaki, mikor a gyereket hozza, vagy csarnokba megy. Toncsi neki is csak annyit mondott, hogy ő nem tudja, hogy történt, de az illető egy nagyon finom, nagyon, nagyon jószágos és kedves úr, aki soha nem viccelődik vele, egész komolyan beszél, mindenféle okos és érdekes dologról, emberekről meg gépekről is, amit ő mohón hallgat és tanul.

Ez már baj - gondoltam. - Ez valami csirkefogó, aki el akarja csábítani.

De mégse...

Komolyan beszél... emberekről... gépekről... tanítja... úriember...

Ejnye csak...

Tolsztoj *Feltámadásának* története ködlik fel bennem. A gróf, akinek feltámad a lelkiismerete... elhatározza, hogy elveszi az egyszerű szolgát, akit elcsábított... elkíséri Szibériába...

S a belém nevelt romantika tehetetlenségével látom már a magas, Krisztus-arcú, hallgatag férfit, homlokán belső küzdelmek ráncával, amint ott sétál Toncsi mellett, és halkán, tűnődve dadogja a Megbánás és Megváltás ígét - a nagy Igét, mely egyenlővé teszi az embereket, ledöntve a társadalom korlátait.

Ma délben, véletlenül, magam mentem a gyerekért.

Várni kellett. Toncsi még nem volt ott. A kapu előtt egy úr sétál, idegesen. Nini... hisz ez az izé... az Izé Bandi... az az építési vállalkozó, aki szokott járni a mi társaságunkba is... Futó képem van róla, afféle elegáns ficsúr, udvarolgatni szokott az asszonyoknak, akik mindenáron meg akarják házasítani, jó módú ember lévén. Ha jól emlékszem, a szép X-nével próbálják mostanában összehozni, aki fél éve vált el az urától.

Unalmamban rászólok.

- Szervusz, Bandi.

Meghökken, elvörösödik.

- Á... szervusz... hát te hol jársz erre? Ja persze... el is felejtettem... a te fiad idejár tornázni... Na, én megyek is...

Ebben a pillanatban gyúlt bennem világosság. Ránéztem.

- Te Bandi.

Aztán csendesen, vidáman, jókedvűen elnevettem magam. Ő egy pillanatig habozott még. Aztán ő is elnevette magát, jókedvűen, vállat vonva. Soha nem láttam ilyenek. Hiszen ez egy kedves, ismerős, rokonszenves fiú - hogy van az, hogy nem vettem észre eddig? Igaz, hogy mindig az asszonyok közt láttam csak, társaságban - kettesben nem találkoztunk.

Pár perc múlva egy kis kocsmában ültünk kettesben.

- És én valami regényes különcnek képzeltem az illetőt - mondtam nevetve. - No és mi lesz X-nével? ha megtudja, hogy te titokban...

Ajkát biggyesztette. Aztán maga elé nézett.

- Te ismerted az elvált feleségemet? - mondta vontatottan.

- Homályos képem van róla...

- Ne udvariaskodj. Nagyon jól tudom, hogy mások is annak látták, aminek én láttam és látom ma is. Hála istennek, hogy minden szégyent és gyalázatot vállalva, mégis volt erőm elszakadni tőle.

- Hm. No és - miért említéd most...

Az asztalra csapott.

- Mert X-né és az összes X-nék ott nálatok és mindenütt, az egész táncoló és vigadó és strandoló és korcsolyázó és teniszező és flörtölő és zsúrozó és viccelő és pletykálgató és házasságközvetítő, négermuzsikás és szemöldökszörszál-kitépő X-néi a ti egész polgári társadalmatoknak ugyanaz, és ugyanazok zöldben, ami az én feleségem volt lilában.

- Hallgass, az istenért, idenéznek! Hiszen úgy beszélsz, mint egy kommunista...

- Lárifári! Én csak azt akartam mondani, hogy torkig vagyok velük!

- És ezt itt mondod nekem, titokban, mint valami összeesküvő? Miért jársz közéjük?

- Mit tegyek? Ez maradt rám örökségül, abból az életszínvonalból, amiben ízlésem, hitem, naiv reményeim ellenére kénytelen voltam élni, hogy úriembernek tartsanak... Ahhoz nincs erőm, hogy őszinte legyek... hogy megmondjam... hogy a szemükbe vágjam... hogy miközben fapofájú vigyorral és hülye szójátékokkal honorálok a céltalan, ostoba önzés karattyoló gágogását, amit ők szellemes társalgásnak neveznek... hogy közben nekem egy kis cselédén jár az eszem... - Megint az asztalra csapott.

- Hát igen, egy kis cselédén! No és? Cselédromantika! Liliom! Városliget! Feltámadás! írta gróf Tolsztoj Leó.

- Érdekes, nekem is eszembe jutott.

- Ostobaság. Azért, mert kedvesnek és vonzónak találok egy egyszerű kis női lényt, aki kedves és vonzó és egyszerű, aki hitte és életkedvvel és önbizalommal tölt el, ha két percig beszélek vele - szemben azokkal, akik nem kedvesek és nem egyszerűek -, akiktől fáradt vagyok, akiket nem bírok tovább ideggel, hitte, erővel, pénzzel... akik...

Legyintett.

- Miért volna ez mindjárt forradalom? Ez az én privát ügyem, akinek nem tetszik, ne csinálja utánam. Vagy ha forradalom - hát igenis, hadd legyen forradalom -, de akkor igazibb és véresebb és igazságosabb mindannál, amit a felséges bendő és felséges kacabajka nevében valaha elkövettek - vagy talán a szívemre nincs akkora szükségem, mint a hasamra? Igenis, tanulják meg és tudják meg ennek a kornak polgári asszonyai! Itt egy világháború volt - ebben a világháborúban elvérzett a férfiak fele -, a másik fele minden világháborúnál véresebb és idegtépőbb harcot folytat azóta életéért, önértéért, szabadságáért - és közben felnőtt mellettünk egy polgári asszonytípus, amelyik, mintha semmit se tudna az egészről - folytatja ostoba ábrándozását, önző, makacs élvezetvágygal, mulatságról, piperéről, flörtökről - a többit, a többit, ami gyerekek kell, férjnek kell, férfinak kell, hogy kedve legyen élni és harcolni érte: hűség, odaadás, kedvesség, gyöngédség - ejh, azt majd elvégzi a szakácsné meg a szobaleány! Forradalom? Hát igen - mi lenne, ha az ostoba férfiakkal eszébe jutna egyszer, hogy mindezt *közvetlenül* is meg lehet kapni - hogy nem kell okvetlenül elvenni önagyságát is ahhoz, hogy egy jó szobalányhoz jussak? Ha nem kapunk rendes asszonyt mi polgári férfiak, a polgári társadalomtól - ki tilthatja meg nekünk, hogy friss, érintetlen, hajlítható és boldogító és boldogítható asszonyanyagért akár a proletárság mélyébe nyúljunk alá? Majd akkor észbe kapnak talán... mert el kell jönni a leszámolásnak... ha... ha egyszer...

Dadogni kezdett. Erősen a szemébe néztem.

- Te Bandi. Mióta ismered te a mi Toncsinkat?

Lesütötte a szemét. Torkát köszörülte.

- Két éve... Nálunk volt... mielőtt... mielőtt, izé... elváltam... a feleségemtől...

EGY NAP

34. vasárnap

Fejlődéstörténeti film, mint vasárnapi ájtatosság. Német gyártmány, látható most néhány pesti moziban. Nem tudom, az eredeti német feliratokat fordították-e magyarra, de legalábbis remélem, nem szeretném magyarnak érezni ezt a stílust és beállítást. Kezdődik egy hosszú ajánlással a nagyérdemű közönséghez, melyben a film szerzője részletesen mentegetőzik, hogy aszongya, nem akarja senkinek a vallásos érzését bántani azzal, ami itt most jönni fog, és ne is vegye senki magára - ő csak úgy elmondja az esetet, és esze ágában sincs azonosítani magát holmi istentelen felfogásokkal, amiknek következtében ezek a dolgok egyáltalán szóba jöhettek. E fohászkodás után az ember holmi fekete miséket vár, utána Sodoma és Gomorra pusztulását, vagy effélét. Hát kérem, megjelenik a vásznon, sok hűhó és példálódzás után az a gyalázatos, pornográf disznóság, amire itt elő kellett készíteni az érzékeny vallásos szíveket: egy összejt, mikroszkóp alatt, amint kettéválik. Utána a közönségesen ismert fejlődéstörténeti sematizmus, amint az minden iskoláskönyvben látható. Alsóbbrendű állatok, gerinchúrosok, gerincesek s végre az ősember, vicsorgó fogakkal - ősember után közvetlenül két ismert mozi-színész mint cölöpépítő. Hála Istennek, mondok, megvan a sokat keresett „missing link”, az a bizonyos típus, ami a neandervölgyi majomembert összeköti Darwinnal - Darwint mondtam, isten ments, nem a szerzőt! Szóval - hogy is van csak? Őssejt, ázalék, gerinchúros, emlős, majomember, mozi-színész, Darwin - íme, eddig tart a lánc. Aztán jön, közvetlenül, szerző, aki mindezzel nem azonosítja magát, őt ne keverjék bele ebbe a pakliba, lehet, hogy a papája, aki még istentelen darwinista volt, a majomtól származik, de ő és a nagyérdemű közönség ilyen ízléstelenségbe nem fog belemenni. Végig a filmen újra, meg újra mentegetődzik a szerző, és hangsúlyozza, hogy azért a világot igenis Isten teremtette, és isten ments, hogy valaki a *Bibliá*-t ne vegye szóról szóra, különben is az „újabb kutatások” már bebizonyították, hogy nem úgy van az, ahogy az az izé, az a hogyhíjják, akinek a nevével (azt hiszem, Darwinra céloz) nem akarja beszennyezni az ünnepi hangulatot, hirdette, hanem igazán úgy, ahogy azt mindenki külön-külön, a saját hittanóráján tanulta. Csakhogy azzal nem fejezi be, hogy most pedig mindenki fürödjön meg, és böjtöljön három napig.

Hát kérem.

Én darwinista is vagyok és hívő lélek is vagyok. (Különben Darwin is vallásos ember volt.) Mint ilyen, megállapítom, hogy a film is nagyon szép, a feliratok is nagyon szépek. Akkor hát miért feszengtem kínosan s velem együtt minden jó ízlésű ember e kegyes produkció alatt?

Van egy régi zsidó vicc, amelyben az egyházi tanuló így okoskodik: a csokoládé is jó, a fokhagyma is jó - milyen jó lehet a csokoládé fokhagymával?

Ez az egyházi tanuló csak képzeletében kéjelgett e pompás lakomán - a legújabb „népnevelés” azonban, úgy látszik, fel is akarja tálni.

A vallás is jó dolog, gondolja a derék népnevelő, a tudomány is jó dolog. Azonkívül mostanában, kiélezett formában, divatban is van mind a kettő. Hát még milyen jó lesz együtt, a kettő! Pompás eledel, amittől megmarad isten káposztája, s jóllakik a tudásvágy kecskéje is.

Ó igen, kegyes népnevelő, *van* is, s éppen a világ legnagyobb szellemeinek lelki konyhájában folyik is, éppen mostanában, egy bizonyos erőfeszítés, hogy egybeforrasszon hitet és tudást, megtalálja Istent a Gondolat világosságában s a gondolatot Isten igéjében - de amíg e csodálatos éték, a szellemnek e nektárja, és ambróziája el nem készül, együgyű kotyvalékokat meg nem emészt a szemérmes és büszke lélek. Ez a lélek keresztüllát rajtad, jól tudja, honnan fúj

a szél. Nem Istennek akarsz te hízelegni, csak annak az áporodott, szomorú „konjunktúrának”, mely tudja Isten, hogyan, elhitette az emberekkel, hogy megint aktuális ama porcukorral kevert szenteltvíz, amivel az angol-amerikai (Dayton!) hipokrizis próbálja, minden század végén és elején, elárasztani a világot, s amelynek sekély reklámhitelénél a valódi progresszív tudományban mindig több és mélyebb vallásosság rejtett. Hadd csak békén a hitet és a tudományt - add meg a császárnak, ami a császáré, s Istennek, ami istené: de ne csinálj velük *közös üzletet*, egy füst alatt, mert egyiket se lehet becsapni. A valódi tudomány - hányszor ismétljem még? - *mindenütt* keresi azt az Istent, akit te rögzíteni akarsz - ismereteit nem *váltogatja*, hanem bővíti -, s ha a darwinizmust mostanában megpróbálja felülmúlni, ez nem azt jelenti, hogy *mást* akar, hanem azt, hogy *többet, teljesebbet* akar. A tudomány nemcsak hogy nem szégyenli a fejlődéstörténet múlt századbeli felfogását, hanem büszke rá, amikor korrigálni és fejleszteni akarja - te se szégyelld magad az ő nevében. És a pápának való hízelgés túlbuzgalmában ne akarj pápább lenni a pápánál - hidd el nekem, én ismerem őt, neki se tetszik ez a dolog.

A halálra ítélt elmebeteg. Az ítélet végrehajtását felfüggesztették, mert az elítélt elmebeteg. Elküldték a tébolydába, gyógykezelt. Ha kigyógyult, semmi akadálya, hogy az ítéletet végrehajtsák.

Az ám - de csak nem örült meg kigyógyulni?

Mikroszkóp. Mégiscsak a legnagyobb, legdöntőbb jelentőségű találmány és felfedezés eddig, az emberiség történetében. Mert, hogy repülni lehet, azt tudtuk kezdettől fogva, és azt is tudtuk, hogy száguldani lehet, mint a vihar, és tudtuk a villámot is, és sejtettük, hogy távoli világok vannak, hasonlóak a miénkhez - de azt nem tudtuk, hogy a porszem és a vízcsepp *nem az, aminek látjuk*, hanem valami egészen más, ezerszer bonyolultabb és ravaszabb valóság. És a mikroszkóp felfedezésének nem is az a lényege, érzésem szerint, hogy a valóság világába világított be - hanem az, hogy a lélek világába világított be, amikor nyilvánvalóvá tette, *hogy értelmünk nem megbízható forrása az ítéleteknek, nem megbízható mérlege az igazságnak*, miután valóságellenőrző készülékei, a szervek, egyszerűen *rosszul működnek*. Az értelembe vetett vakhit borult fel üdvös és hasznos módon, amikor kiderült, hogy szemünk a lélek tükre (közbevetően megjegyezve, érdekes, hogy ezt a képet a fejlődéstan is igazolta: a szem mint szerv, egyenesen az agyból fejlődik, agysejtek nyúlványa, két kidugott csáp, periszkóp) rossz tükör, rosszul mutat: *kívülről befelé*.

Az új lélektan hivatása, belátván, hogy ez a tükör *belülről kifelé* se mutathat tökéletesen, korrigálni az öntudat hibás megismeréseit.

Bokszolás. Most tanulom a nehezebbik részét: *elviselni* az ütéseket.

Rossz darab. Mi volt a szerző célja? Nem lehet tudni, mert nem érte el. Nem lehet tudni, hová volt irányítva a nyíl, mert beleesett a pocsolába.

A jámbor esztéta erre kijelenti, hogy nem is volt célja. L'art pour l'art.

Repülő. Jó magasan lehetek. Onnan gondolom, mert már senki se bámul alulról. Alulról már nem látnak.

A jó pacifista nem mondja, hogy ne legyen harc. Csak azt, hogy béke is legyen.

Koldus ajándéka. Az, hogy kér.

Egy kis félreértés.

- Azt a szép darabját játssza, művész úr, Beethovennek, amit Danténak ajánlott.

- Danténak? Nem emlékszem ilyen opuszára.

- Ugyan, ne beszéljen... Na nézze, már meg is van! Ez itt! Nem látja? Felül, oldalt, oda van írva:

„*Andante.*”

JOSÉPHINE BAKER

35. vasárnap

„És láték egy asszonyt ülni veres fenevaden, mely teljes vala káromlásnak jeleivel...”

„Öltözött vala pedig bíborba és skarlátba... kezeiben aranypohár vala, tele útálatosságokkal és az ő paráznaságának tisztátalanságával...”

Így a próféta.

Bécsben félreverik a harangot, a főpap remegő hangon szólítja fel a sátánt, hogy távozzék a leányzó testéből.

Pesten a parlamentet nézi templomnak, önmagát Bouillon Gottfriednek egy gyenge stílus képviselő, és keresztes hadjáratot hirdet. A miniszter (később kiderül, milyen okosan) figyelmezteti, hogy ne csináljon reklámot annak, ami ellen harcol.

Spengler fáradtan legyint. Mit karattyoltok itt bűnről, erényről? Nem A Nőről és A Sátánról van szó - ez mind pusztán metafizika! A kézzelfogható valóság, ennek a nőnek fekete bőre, világosan mutatja, milyen célból küldetett, előőrsnek, hogy engem igazoljon. Európa haldoklik, kultúránk kiélte magát - hadd jöjjön az új népvándorlás, jöjjenek a néger, és... mongolok - a behelyettesítő módszerrel megoldott kétismeretlenű egyenletet, amint az kétkötetes művemben meg vagyok írva, íme, nyilvánvalóan helyesen állítottam fel: az egyik Ismeretlen, a néger Salome, már meg is jelent.

Egy szimultanista költő mindössze arra utalt könnyedén, minden további nélkül, vajon nem tűnt-e fel nekem, hogy a balkáni földrengések akkor kezdődtek, s azóta fokozódnak, egyre hevesebben, mikor és mióta ez a Joséphine megindult Párizsból, és jön, egyre közelebb. Kelet felé? Ő nem akar rémképeket festeni, de majd jegyezzem meg, mi lesz itt május elsején, ha tényleg fellép a Royal Orfeumban.

„És az ő homlokára egy név vala írva: Titok, a nagy Babilon, a paráznának anyja...”

Valami rokoni közöm mégiscsak van vagy volt mindeme látnokokhoz. Ugyanazt tegyem, mint a rokonság - látatlanul mondjak ítéletet Heródiás felett, aki fültanúk szerint, több ízben határozottan kijelentette, hogy nem óhajtja a fejemet, mindössze egy négypengős belépőjegyet szeretne eladni nekem, mint a többieknek?

Nem. Jánosi mivoltomban a lényegét mindig többre tartottam a formáknál - s amíg eleven szemem és fülem bírja, a látványt nem fogom látomással pótolni. Én bizony kimászom a ciszternából, lemászom az oszlopról, és megnézem ezt a Salomét, ezt a Thaist, ezt a Kisértő Némbert, ezt a Nagy Paráznát.

- Madame vient tout de suite.³⁴

A szomszéd szobában, oldalt, a tükör mellett, meghökkentően sovány, barna karok nyúlnak fel. A következő pillanatban, mélyen kivágott estélyi atlaszruhában egy igen magas, sovány, furcsán lefésült, fekete leány siet ki az ajtón.

---

³⁴ *Madame vient tout de suite* - A hölgy rögtön jön

Először profilból látom meg.

Óriási meglepetés számomra. Salome feltűnően hasonlít egy bizonyos Jolán nevű lipótvárosi hölgyhöz, akit még a békéből ismertem, és mondhatom, nem volt nagyon szimpatikus nekem, egyetemre járt, minden ok nélkül, feminista volt, galileista volt, freudista volt, amellet azonban neokatolikus is volt, lovagolt, táncolt, szónokolt, folyton véleménye volt, egészben véve minden nőiesség ellentéte volt, mégis nagyon lenézte a férfiakat, akik szerint csak a nőt látták benne, pedig dehogy.

„Full face”³⁵ viszont mulatságosan kedves pofa Baker. Csupa ellentét. Okos, könnytelen és mosolytalan, folyton ugráló bogárszeme alatt minden pillanatban jóízű nevetésre csattan a két piros banán, a pompás fogsor: de a mosolyt minden átmenet nélkül hagyja abba, mintha dróton járna a nevetőizom: akkor egyszerre túl komoly lesz. Ideges, finom majomkezzei az ujjak végén egészen feketék.

Komolykodó kérdéseket is teszek, hogy elnyomjam nevetési ingeremet, mert muszáj nevetnem, hogy minden idegenszerűsége mellett milyen ismerős.

- Azt hallom, Joséphine, vallásos lélek vagy, templomba járó. Gyermekkorodban is az voltál?

- Ó, igen, mindig.

- Mondd meg őszintén - milyennek képzelted Istent? Fehérnek vagy feketének?

Gyanakodva néz rám.

- Istennek nincs bőre. Isten láthatatlan. Isten a tisztaság.

- Rosszul értettél, Joséphine. Azt kérdeztem, *gyermekkorodban* milyennek képzelted, amikor még érezni és hinni nem tudtál, csak képzelni.

De csak hajtogatja, makacsul, szinte ellenségesen, gyanakodva:

- Isten láthatatlan. Isten a tisztaság.

Nem ugrik be. Ő metafizikai alapon áll, ne tessék őt zavarba hozni. Gyorsan abbahagyom, még kiderül, hogy én vagyok a kísértő sátán.

A két impresszáriót, egy kis olaszt meg egy kis franciát, nyugtalanítja angol nyelven folyó beszélgetésünk. Beleszólnak, háborgatnak, aztán elhallgattatva Joséphine-t, kézzel-lábbal kezdik nekem magyarázni, „Milyen intelligens, kérem, az ember nem hinné!”

És hevesen gesztikulálva, példákat mesélnek, egymásra licitálva, Joséphine értelmességéről. Kérem, milyen okosat mondott Dekobrának, aki filmet írt neki.

Mintha valami kiskutyáról vagy idomított majomról lenne szó. Tessék elhinni, több esze van ennek, mint némely embernek.

Kínosan feszengek, Joséphine-re nézek, lopva, gépiesen mosolyog. Tévedtem volna? Lehetetlen.

- Mondja, chère Baker, súgom oda neki egy óvatlan pillanatban, nem feszélyezi önt, ha a jelenlétében úgy beszélnek önről, mint egy tárgyról?

Rám néz gyorsan.

- Ön is vágott egy grimaszt, amit más nem látott.

---

³⁵ *Full face* - teljes arcát mutatva

- Mikor?

- Mikor Z. úr, aki bemutatta, az ön jelenlétében biztosított engem, hogy ön egy rendkívül jelentékeny és nagy tehetségű író.

Bravó Baker! Most már látatlanban elhiszem, hogy - pompásan táncolsz!

Vadság!

Vad egzotikum - ősi erő, bestiális szépség!

Ősember, állati tűz - ősi, vad ösztönök! A meztelen nőtény!

És a többi, és a többi.

Ugyan kérem.

Múltkor egy fényképen tűnődtem, valami ausztráliai utazó hozta, vad nők és férfiak guggolnak a tűz körül, az egyik furulyázik, a másik tűnődik.

Mindegyik hasonlított valamelyik pesti ismerősömhöz, jólelkű, szelíd, kedves népekhez - egyik se hasonlított azokhoz a Lombroso-típusú bűnöző fejekhez, amik naturalista színdarabokban és regényekben, filmplakátokon, mint *Szőrös majom* és *A bestia* és a többi képviselik, vérben forgó szemekkel az „ősemberre való atavisztikus emlékeztetést”.

Ez a „vad” szó - ezzel kezdettől fogva visszaélnék.

Az ókorban nem is ismerték, pedig, időben, közelebb voltak az őseemberhez. A középkor teremtetten meg a vadember fogalmát - Cortez Ferdinándék és a többi condottieri. Vad indiánok, emberevők, akiket tüzzel-vassal kellett (hát kellett?) pusztítani.

Rémes pofák jelentek meg a naiv otthonulók képzeletében: csillogó fogak, fölborzolt haj. És volt is a dologban valami - a kép ugyanis abban a pillanatban ábrázolta istennek e szegény, legelésző állatkáit, amikor a „szelíd” európai váratlanul rátámadt, puskával lövöldözött rá.

Abban a pillanatban vadultak meg, mikor bennünket megismertek. Egy bárány arca a halálos rettegés pillanatában borzalmasabb látvány, mint a tigrisé, mikor jóllakottan sütkérezik.

Egyszer már jusson eszünkbe, hogy a „vad” szó (németül „wild” és „scheu”) a „félénk” szóval is rokon.

Drága Joséphine, kedves nőnemű embertársam, ezt csak úgy titokban intem feléd - hát mit tegyünk, ugye? Muszáj vadnak lenni, muszáj rettenetes négertáncot csattogni, muszáj vérivó őseembernek lenni, mert így kívánja tőlünk Spengler és a csőcselék és a nagyszájú proféták - ha nem tudjuk kimutatni előkelő őünket, a neandervölgyi bestiát, nem hiszik el nekünk, hogy jogunk van a boldogsághoz, amit egymásnak adni tudunk, egymáshoz hasonló emberek. Ha nem megy másképp! A csőcselék borzongani akar, vadságtól, fenyegető szólamoktól, föld-rengéstől - mozgasd hát, öreg Föld, lomha irhádát, hadd mulassanak a gyerekek.

Téged, Josephine, még külön azért is sajnállak, hogy nőnemű vagy, ebben a megvadult, meg-négeredett Európában - te kedves, jó kis hű kis cselédkéje és kedveskéje Van Zanten boldog éveinek! Ugyan mit akarnak szemérmes meztelenségedtől ezek a furcsa, részeg tekintetű, vad tekintetű fehér emberek?

Te már megtanultad, egy önérzetben elnyomott nép okosságával és intelligenciájával rájöttél.

Szemérmetlen meztelenséget akarnak - húzzad fel hát azt a pár libegő rongyot, ami többet sejtet, mint amennyit eltakar! Fekete angyal, játszd el a mumust és krampuszt, hadd borzongjon kéjesen a magát angyalnak képzelő fehér ördög!

Én a Rossz Nőt, a Bestiát, a Női Sátánt, akit régi és új próféták festettek a falra, nem találtam meg benned sem. Távozz békével - nem te vagy a nagy Babilon.

MŰVÉSZET, SZOBOR, VERS

36. vasárnap

A millenáris emlékmű előtt újból két lovas szobor bukkant fel - első pillanatban közlekedési lovas rendőrnek véltem őket, még csodálkoztam, minek kellenek ide, az aránylag kis forgalom színhelyére. Közelebbről kiderült, hogy Álmos és Előd vezérek halhatatlanságát hirdetik.

A hét vezér hét lovas szobra lassanként elkészült. Meglehetősen egyformák - egyik jobbra néz, másik balra, harmadik a kantárszárat fogja, negyedik előredől.

Nem értek szobrászathoz. A pesti szobroknál meg különben is pechem van: egyik se tetszik, vagyis hát ők se értenek hozzám. Mindegy, hiszen mondom, hogy nem értek a képfaragáshoz. Minap egy szobrász csaknem kihajított a műterem ablakán, mert elmondtam neki naiv véleményemet az egész mesterségről: ha már egy művészet olyan durván közeledik a valósághoz, hogy három kiterjedésben, valóságos anyagból utánozza a valóságos életet, miért nem teszi meg az utolsó lépést - miért nem festi ki természetes színekkel a bálvány képét, valóságos ruhába öltöztetvén figuráját? A panoptikum viaszfigurái nem igénylik a művészi alkotás tekintélyét - pedig hát, ha nem többet, még kevésbé kevesebbet jelentenek az életábrázolásban, mint például az úgynevezett „naturalizmus” és „verizmus” jelent az irodalomban.

De hát aszongya, stilizálás, idealizálás, jelképezés meg minden. Magam részéről ugyan hiába keresem mindezt a városligeti lovas rendőrökön. Annyit megállapítok, hogy a hangsúly mindig a lovon van ezeknél a lovas szobroknál. Eltekintve attól, hogy egy ló, tömegben legalább négyszer akkora valami, mint egy ember, a szobrász még műgondban is rendesen a lovat részesíti előnyben: a lóra odabiggyesztett szomorú figura holmi mellékes tehernek hat, amit az életteljes paripa a legszívesebben lerázna. Hol itt az idealizálás, az emberi génusz, emberi lélek halhatatlan eszméje?

Nem hét ember, hét ló halhatatlanságát hirdetik ezek a szobrok. De a szobrászok makacsul ragaszkodnak ezekhez az óriási lovakhoz, mihelyt arról van szó, hogy hős hazafiaknak kell emlékművet állítani. Ló nélkül nem ér az egész - nem is hős, aki nem lóhátról nézi a világot, közben nem is veszik észre, hogy inkább a lói hősiségnek emeltek emlékművet, mivelhogy testi értelemben a ló csakugyan bátrabb és erősebb, mint az ember. Különben nem az ember ülne védekezésből az ő hátára, hanem megfordítva. A hatást még fokozza, hogy a ló rendesen prüsszöl, toporzékol, nyerít, tüzet lövell orlikain, iszonyú mérges és bátor: az egész figyelmet magára vonja.

Hiába, a szokás ígézetében a modern szobrászok se tudnak megszabadulni ezektől a rettenetes lovaktól - lóvá teszik az egész szobrászművészetet. Több mint elég, nagyon is sok volt a lóból középkori műveken, mégse akarják abbahagyni. S mintha valóban *csak* a ló volna fontos, nem az ember, akkor is ragaszkodnak a lóhoz jelképesen, mikor ember és ló természetes viszonya, mint történelmi emlék, már régen nem igazolja ezt a párosítást, melyben mindig az ember veszít a ló javára. Jó, nem bánom. Álmos és Előd csakugyan lovon jártak, többnyire, csatában és békében - de mit akarnak Hindenburgtól például, mennyiben jellemzi Hindenburgot az a rémséges, nagy lovas szobor (tömegarányban: hadvezér törve ló, úgymint 1:5), ami ott éktelenkedik Berlin főterén? Hindenburg végre is a világháború hőse volt, s a frontokon való közlekedésre autót használt, csakúgy, ahogy Álmos és Előd lovat használtak, az akkori közlekedési viszonylatoknak megfelelően. Igaz, az automobil is jókora tömeg, de legalább szerényen viselkedik, nem ugrál és toporzékol, észre lehet venni azt is, aki rajta ül. Miért nem automobilon ábrázolják tehát Hindenburgot? Mert az nem költői? Mert az nem jelképes? Mert az nem örök motívum? Ugyan, kérem!

Először is: ami azt illeti, hogy örök motívum. Miért volna örökebb az, ami régi? És különben is, pusztá kifogás az egész - ha a lovat csak azért tették Hindenburg alá, mert a ló időtől és divattól és korszerűsegtől független ábra, a hősiség eredetére emlékeztető valami, akkor miért ül ezen a jelképen egy modern tábornoki egyenruhában feszengő Hindenburg? Miért nincs rajta páncél és sisak? Csacsi beszéd. Ha a ruháját a modern igényeknek megfelelően ábrázolták, a közlekedési eszközét is annak vehették volna, ami volt: automobilnak. Mert igenis, ismétlem és ragaszkodom hozzá, a ló közlekedési eszköz, (hacsak nem *külön* ábrázolják, mint természetrajzi valóságot és szépséget), annyira az, hogy volt idő, mikor még ló sem volt, mint ahogy ma *már* nincsen ló, hanem automobil van helyette. Miért jelképes dolog tehát a ló és nem jelképes dolog az automobil?

Maradna az utolsó érv: hogy a ló eleven és művészi tárgya a művészetnek, az automobil pedig nem az.

Ez már komolyabb ellenvetés. Ebbe belemehetünk, egyszerűen azért, mert a művészet tárgya csakugyan a természet - márpedig a lovat mint eleven, rejtelmes valóságot az életerőnek, a természet alkotta, az automobilt azonban ugyanaz az ember, aki más irányú becsvágyának ösztönzésére művészi művekben örökíti meg a természetet. Az automobilt az ember csinálta, az automobilt tehát csak másik, jobb automobil pótolhatja, mint ahogy egy eleven ló pusztulásáért csak a kőbe faragott ló művészi szépsége kárpótolhat bennünket. A művészet magát az életet akarja halhatatlanná tenni, nem azt, amit az élet produkál.

Még így is nyitva marad a kérdés - miért éppen ott alkalmazzák a lovat olyan sűrűn és makacsul, ahol nem önálló, önmagáért való létezése a fontos, hanem gépies, közlekedést lebonyolító minősége: az ember társaságában? Persze hogy szép látvány egy szép ló, talán csakugyan szebb, mint egy automobil - de ember nélkül, csak úgy magában, még sokkal szebb volna.

Különben, ami ezt a „jelkép” dolgot illeti...

Ez is pusztá szokás, semmi köze a külső vagy belső törvényhez, ahhoz a bizonyos „örök” törvényhez...

Jól van, békében hagyom már a lovat, eleget nyargaltam rajta. És „jelképekkel” végre is nemcsak a képzőművészetek dolgoznak - a költészet, trópusaival és hasonlataival, éppen elég anyagot ad a „jelkép” kultusz tanulmányozására. Véletlenül a lovat a költészet is sűrűn emlegeti hasonlatképpen - egyebek közt önmagát is lovasította, holmi szárnyas, táltos pegazus formájában. De hát megígértem, hogy leszállok a lóról. Nincs is rá szükségem, hiszen abból akarok kiindulni, hogy a „jelkép” és „hasonlat” nem mindig természeti jelenség, nagyon sokszor emberi kéz alkotása.

Ha már a közlekedési eszközöknél tartunk, itt van például a hajó.

A hajó kedvenc hasonlata és jelképe a költészetnek, jelenti a gyorsaságot, az élet tengerén való hanyódást, akadályok, balsors hullámaival dacoló bátor lelket.

Partra szállottam. Levonom vitorlám.

A szelek mérgét nemesen kiálltam...

mondja a költő, életének egy fordulátát jelképezve, máskor meg:

Repülj hajóm,

Ne félj hajóm...

ami azt jelenti, hogy én nem félek, nem tartok lépést a közepszerűséggel és átlagossággal (nem leszek a szürkék hegedőse), hanem előrerohanok.

Méghez a hajóval.

A hajó közlekedési eszköz. Emberi kéznek e célra irányuló alkotása.

Ezúttal jelkép...

Hogy van az mégis, hogy a hajónak mint közlekedési eszköznek fejlődéséről nem akar tudomást venni a jelkép?

Miért tartjuk „költőinek” és „művészi”-nek, ha azt mondja a költő, hogy repülj, hajóm - és miért tartanánk mesterkéltnek és művészietlennek, holmi futurisztikus és aktivisztikus affektálásnak és erőszakoskodásnak, ha a költő, aki véletlenül ma él és nem abban a korban, mikor a hajót feltalálták, azt mondaná, hogy repülj, gőzhajóm, vagy repülj, villanymotoros csónakom, vagy repülj, turbinásom - holott a hajó-jelkép, tekintettel a „repülj” szóra, ezúttal tényleg a gyorsaság képletét óhajtja kelteni.

Mert arról nem is merek beszélni, mi lenne, ha egy költő annyira meg merné sérteni a „művészet” „örök” törvényeit, hogy például ilyen örültséget és képtelenséget és költőietlenséget merészelné leírni: repülj, repülőgépem.

Fidonc! Micsoda parlagi, prózai hasonlat!

Egy repülő repülőgép!

A költészetben csak a hajónak szabad repülni. Mert azt már megszoktuk.

Az ördög ismeri ki magát.

DIKTATÚRA

37. vasárnap

Megsebesült a jobb kezem, néhány napja felkötve hordom. Ezt a jegyzetet nem a kéz írja, nem az összetanult apparátus, gondolaton, idegen, izmokon át, a tökéletes államgépezet, melyről a szocialisták álmodoznak. Diktálom, amit gondolok, s mint valami új és másféle folyamat visszaható tüneteit (nem szoktam meg a diktálást) figyelem, hogy alakítja gondolatomat az a tudat, hogy így van.

Hiába próbálom elhithetni magammal, hogy nincs különbség: hogy az idegen kéz, mely helyettem ír, annyit végez csak, mintha a kabátomat gombolná be helyettem valaki. A kéz nem gép, s minden, ami szóvá és beszéddé válik bennem, szükségképpen átmegy annak az élő embernek a gondolatain is, akinek diktálok. Átmegy, megszűrődik, s engem sem hagy közömbösen, mivé szűrődött. Akárki az illető - gépirókiasszony, iskolásgyerek, író társam vagy laikus - biztos, hogy valami módon másféleképpen alakul a szó az ő jelenlététől, mintha egyedül volnék. Ő az első olvasó, még hozzá egész különös minőségben, ha jól meggondolom. Több, mint olvasó, tulajdonképpen munkatárs. Kénytelen vagyok számolni vele, mert jelen van, látom kérdő arcát, és máris az az érzésem, hogy szinte a szóban forgó tárgynál is jobban érdekel a tárgyról szóló véleményemről való véleménye. Ebben a pillanatban világosan érzem a gondolkodó és hirdető, az alkotó és teremtő, a tudós és tanító közti lényeges különbséget. Gondolkodó és hirdető és alkotó egyedül van a tárgyával: ketten vagyunk (szubjektum és objektum, ahogy a régi lélektan nevezi) egyik a tehetetlen és formátlan létező, a másik, aki formát és kifejezést teremt.

A forma és kifejezés nem több és nem kevesebb, mint amennyi a tárgy tartalma. Azzal, hogy az asztalt meghatároztam, négy lábával és lapjával, akár szóval, akár papíron az ábrázoló mértan segítségével, maradék nélkül tettem tudatossá és örökkévalóvá az asztal fogalmát. De mindjárt megváltozik a helyzet, ha a két fél, tárgy és tudós közé, egy harmadik tolaikodik: harmadik, aki a tárgyat nem ismeri. Annak a számára formát kell változtatni. És megszületik kifejezésen túl a közlés szükségessége. Most már nem elég, hogy tárgyamot kifejeztem, úgy kell kifejeznem, hogy a harmadik, aki soha nem látta a tárgyat, képet kapjon róla. Sem a definícióból, sem az ábrázoló mértan kusza vonalaiból nem fogja megtudni, milyen valójában az az asztal. A művészhez kell fordulnom, aki a szemfényvesztés és ámtás különféle eszközével úgy varázsolja ide a papírra, mintha valóság volna: íme, a roppant különbség. Ez a harmadik személy, nevezd tanítványnak, olvasónak, közönségnek, élvezőnek, egész világnak, aki felé fordulsz, a nagy ismeretlen előtted: ez érdekli a művészt. Enélkül légüres tudás és megismerés volna a világ, a magános Ádám paradicsomkertje, pusztá lét és formula. A nyugtalan ösztön, hogy van valaki, aki nem tud arról, amit te tudsz, és nélküled nem is tudná meg soha, rákényszerít, hogy erőt végy magadon, s megtagadva magad másképpen szólj, mint ahogy magaddal beszélsz, az ő szótárát vedd kölcsön. - Figyeld a jó tanítót és a jó művészt: ők ketten tudják csak megcsinálni, ami a legnehezebb, s amihez se tudós, se alkotó nem ért: hogy tulajdon gondolatait annak a szavaival fejezze ki, akivel közölni akarja: a gyermekével.

S mindjárt a magyarázat is kész, miért érezzük önkéntelenül, hogy a hadvezér, művész és diktátor közt van valami rokonvonás. Az ember sorsának, társadalomtörvényeinek nagy kutatói egyedül voltak szobájukban, mikor tökéletes értékű és teljesen használhatatlan törvényeiket megformulázták. Az eleven élet, mely szakadatlanul és makacsul ontja magából a valóságot megismerő látnokot, a törvényalkotó tudást és tudatlan gyermeket, nem elégszik meg ezzel. Napoleon híres kiáltványai egyszerűek és naivak, mint a népiskolák ábécés könyveinek fogalmazványai.

Marx és Napóleon - mind a kettő, diktatúráról ábrándozott, de Marx csak írt, és Napóleon csak diktált.

Ibsen azt mondja: írni annyi, mint ítélszékkel tartani önmagunk felett. Diktálni talán annyit jelent, megfellebbezni ezt az ítéletet, áthárítani a felelősséget.

Mert művészet ide, művészet oda - annyi bizonyos, többet ér egy jó zsarnok, mint egy rossz forradalmár. A világot nem megismerés és belátás, hanem a képzelet kormányozza - nagy szerencséje a világnak, ha szép és jó és boldogító képeket tud inspirálni az, aki a kormánykeréknél áll. S az emberek nem szívesen engedik ki kezükből ezt a szerencsét - a történelem sok képtelensége közt egyik legfeltűnőbb az a tény, hogy a cirkuszt rendező zsarnokhoz sokszor jobban ragaszkodott a nép, mint a kenyeret osztogató uralkodóhoz. Nem mindig a Brutusok hiányán múlt, ha a cészárok túléltek március idusát. Bármilyen furcsa dolog, bármennyire ellenkezik minden logikával - a tapasztalat azt mutatja, hogy *érettük legalább annyi ember pusztult el, lelkesedésből, önfeláldozásból, mint általuk, ellenszegülés és lázadás miatt* - legalább annyi a harctéren, mint a verpadon vagy száműzetésben. Élni nem kell, de hajózni kell, mondta a nagy admirális - az egyszerű emberi lélek pedig ezt: élni nem kell, de boldognak lenni kell. S ha boldogságot csak a képzelet ad - inkább meghalni egy boldogító illúzió utolsó percéért és perceiben, mint élni illúziók nélkül.

S ha mégis a fejlődés iránya a diktatúrák hanyatlását mutatja - ennek az az oka, hogy egyre kevesebb illúziót tud teremteni az emberi lélek. Az illúziók ősi forrása kiapadóban van, s új forrásokat még nem fedeztünk fel magunkban (csak sejtjük néhányan, hogy vannak, talán dúsabbak és gazdagabbak a régienél).

Freud Zsigmond legújabb, testamentumszerűen ható könyve: *Egy illúzió jövője* címén a legboldogítóbbak egyikével számol le: elemzéssel mutatván ki, hogy Istent szükségszerű akarunktól, tudatunktól független munkájával lelki apparátusunknak, mi magunk teremtettük, saját részünkre - a mennyboltra vetített óriási tükörképünket vettük valóságnak, gyermeki önszerelmünk révületében.

Alapjában nagyon mindegy. Így, ez a fogalmazás, *a valódi hívő* számára egyáltalán nem istentelen. Annyit jelent csak, mint mikor a matematikus egyik számítási rendszerből a másikra tér át - Ptolemaiosz helyett Kopernikusz: amit tudni akarunk, az üdvösség és megváltás útját ezzel a rendszerrel is ki lehet jelölni. Isten a teremtő és alkotó - ha tehát Istent az Emberi Lélek teremtette és alkotta, akkor legfeljebb az emberi lelket nevezzük ezentúl Istennek: az is van olyan ismeretlen és láthatatlan, mint Jehova, vagy Allah. A Külső Bizonyosság helyett. Belső Bizonyosság - fő, hogy legyen valami bizonyosság. Értsük meg végre, ó filozófusok, papok, ateisták, tudósok és költők, gondolkodók és hívők - *minden* olyan tan, mely elismeri, s abból indul ki, hogy *Valami Van*, vallásos és istenes - istentelen és vallástalan tétel egyetlenegy van csak, azé, aki azt állítja, hogy *Nincs Semmi*.

A freudi hitvallás kritikája eszerint abból indulhat csak ki, hogy szebben, könnyebben, rövidebben, világosabban és egyszerűbben fogalmazza-e meg számunkra a Nagy Létezőt, mint az uralkodó vallások, vagy sem. Mindegy az, a lélek teremtette-e Istent, vagy Isten a lelket - az a kérdés, hol érezzük magunkat nagyobb biztonságban: a szemünk ablakán át beömlő valóságnak nevezett külső világban, amit Isten teremtett, nem tudni, hogyan - vagy behunyt szemmel, lelkünk mozgását figyelve.

Nos, egyelőre úgy látszik, a behunyt szem nem adja meg ama nagyobb biztonságérzést - tántorgunk és tapogatózunk. A lélekelemzés nem tart még ott, hogy össze is tudja szedni megint, amit szétszedett: enélkül pedig hullaboncolás az egész, keresés, kísérletezés, nem eleven, alkotó és teremtő valóság.

A szétszedett lélekkel nem tudunk semmihez fogni. Ha az Emberfölötti Ember, az Ember-isten, valahonnan, az idők távolából, elém toppanna most, megjelenne előttem, mint Mózes istene a csipkebokorban, hogy megkérdezze: mennyit tudsz a lélekről, fiam? azt kellene felelnem: Uram, beszéltem egy csomó „kianalizált lelkű” embertársammal, a te papjaiddal, s megkérdeztem tőlük, ki vagyok - de ők megint csak annyit feleltek rejtélyes mosollyal: nem azt gondolod, amit akarsz, nem azt mondod, amit gondolsz, nem azt teszed, amit mondasz. Ez a Lélek szentháromsága.

Kicsit konfúzus isten ez nekem. Isten, aki nem hisz önmagában - hogy higgyek benne én?

POLITIKA

38. vasárnap

No és - mi a véleménye a politikai helyzetről - kérdezte végül az újságíró. Kitérő válaszmra - (olyasféle gesztusom volt, zavartan huzigálva mutatóujjamat az íróasztal lapján, mint az Övé, mikor a házasságtörő asszonyról kérdezték) - a gúnyos kérdések egész sortüze következett. Hogy van az, hogy ön soha nem foglalkozott politikával? Nincs politikai meggyőződése? Vagy talán - *izé* - nem is meri - *izé* - kimondani? Talán bizony nem azonosítja magát az uralkodó politikai felfogással? No és? Akkor meg éppen hogy kutyakötelessége volna beszélni, lázadni, harcolni. Bezzeg Shaw Bernát, akit az ön kritikusan gyakran emlegetnek, nem fogja be a száját - támadja és ostromozza, negyven éve az angol kormányt, a világkormányt, mindent és mindenkit, nemcsak *közvetve*, az irónia képletein át, hanem közvetlenül is, bíráló szavakkal, hozzászólva a napi eseményekhez.

Erre már felütöttem a fejem. Hogy mondta ön, hány éve?

Negyven éve. Na látja, fiam, helyben vagyunk, most már tudok valamit mondani.

Annál is inkább, mert éppen az éjszaka olvastam el a *Vissza Matuzsálemhez* kitűnő előszavát, melyben ez a remekbe készült Shaw Bernát mintegy összefoglalja különféle lázadásait és tiltakozásait a társadalmi és politikai rend örült törvényei ellen, amik negyven éve halmozódtak fel lelkében.

Az írás kitűnő, a tiltakozások és ellenvetések az emberszeretet és jó szándék legnemesebb forrásából bugyognak elő, lángoló tűzzel és fénnel - az érvek metszően okosak és igazak, csaknem mindegyiket (külön-külön véve) aláírom.

És mégis - együttvéve az egész inkább elrettent attól, hogy kicsiny körömben magam is politizáljak, mintsem hogy serkentene erre.

Mindjárt meg fog érteni, ha jó matematikus módjára leegyszerűsíttem, képletbe foglalom az esetet.

Tegyük fel, hogy egy ilyen Shaw Bernát negyven évvel ezelőtt talál egy olyan politikai úton létrejött törvénycikkelyt, melyben mintegy gőcsejtjében a rákos daganatnak sok baj és szerencsétlenség és méltatlanság forrását ismeri fel. Shaw Bernát író, nagyszerű író, népszerű író - semmi akadálya, hogy megkezdje harcát a veszedelmes törvénycikkely ellen. Meg is kezdi - meggyőződésétől fűtve az érvek és bizonyítékok egész arzenálját sorakoztatja fel. Az érvek és bizonyítékok kitűnőek, a világ tapsol, minden okos és jóakarátú ember igazat ad neki - negyven év múlva, mert körülbelül ennyi idő kell hozzá, hogy egy eszme a maga tisztaságában, közismertté váljék.

No és - mondja ön, hát kérem, mit akarok ezzel mondani? Hát persze, ez így van rendjén - mi ebben a lehangoló?

Ebben az a lehangoló, kedves barátom, hogy Shaw Bernátnak minden okos ember igazat ad, könyveit szétkapkodják, darabjait megnézik - de a szóban forgó törvénycikkely éppen úgy megvan, mint negyven évvel ezelőtt, izmosabb és erősebb, mint valaha, mintha csak önnön képtelensége és ostobasága táplálná, vagy éppen az érvek és ellenvetések pergőtüze. Ez az ostoba pofájú törvény, mint egy városligeti kardnyelő, vigyorogva kapja be a feléje hajított bombákat, jóízűen megrágja és lenyeli, mintha lekvárosgombóc volna, és utána vidáman dörzsöli egyre puffadó hasát.

Hát persze, mondja ön Shaw Bernáttal, ez csak azt jelenti, hogy a törvényeket ostoba és önző (elismerem, hogy a kettő összefügg) emberek csinálják és tartják fenn - éppen azért kell, hogy az okos és derék emberek tiltakozzanak.

Én pedig azt mondom - lassan a testtel! Maradjunk csak az előbbi hasonlatnál. Egyik oldalon áll a Törvény mint pofozógép - másikon a lelkes író, harcos fegyverzetben - oldalt ön, aki figyel a nagy mérkőzést. Eleinte hangos brávókkal üdvözlí a telitalálatokat, amint a bombák elpukkannak a pofozógép szájában. De mikor kezdi elunni magát, a brávók lanyhulni kezdenek, és ön eltűnődik. Negyven éven át dobálta az igazság és fölény bombáival az író a Rossz Törvényt, - a Rossz Törvény összepofozva és bombázva ott áll a helyén, s az Író még mindig, egyre hevesebben, bombáz és sustorog és lángol. Nem ködlik fel az ön lelkében, öntudatlanul is, a gyanú, hogy az Írónak fontosabb a bombásdi-játék, mint a látszólagos cél, hogy ledöntse a bálványt? Hogy tehát a férfias és pompás támadás, melyben tehetséges és erejét csillogtatja, éppen úgy kell neki, mint a Rossz Törvénynek a bomba - nem lehetnek el egymás nélkül, szükségük van egymásra. Különb, ha nem így volna, ennyi idő alatt az Írónak már régen észre kellett volna vennie a fentebb szerényen említett lehetőséget, hogy a Rossz Törvényt minden *kívülről* származó támadás csak táplálja és erősíti.

Hogy mit akarok ezzel mondani? Világos, hogy mit akarok ezzel mondani. Azt, hogy akinek igazán nem tetszik egy politikai úton létrejött törvény, és őszintén óhajtja, hogy azt eltöröljék vagy megváltoztassák - az, ha részt akar venni ebben a munkában, okvetlenül politikusnak megy. Igyekszik politikai hatalmat szerezni, minél nagyobb, akkorát, hogy módjában legyen eltörölni vagy megváltoztatni ezt a törvényt. Ha Shaw Bernát annak idején, mikor a Rossz Törvényt fölfedezte, őszintén és lelke mélyén fel lett volna háborodva ellene, abba kellett volna hagynia az írást, meg kellett volna választatnia magát képviselőnek, igyekeznie kellett volna hatalomhoz jutni, pártot alapítani, megbuktatni a kormányt, kormányra kerülni, és *akkor* beszélni a Rossz Törvényről. Bármily különösen hangzik, de ilyen karriert könnyebb csinálni, mint írói karriert - vagy, ha nem is könnyebb, legalábbis biztosabb és célravezetőbb. Shaw negyven éven át támadta a maga Rossz Törvényét - azóta egy tucat Mussolini törült el egy csomó Jó Törvényt, amit Rossz Törvénynek hitt, öt év alatt, meg három év alatt, meg egy év alatt.

De Shaw Bernát lenézi a politikusokat és törvénycsináló hatalmasokat. Viszont a törvényt amit csinálnak, veszedelmesnek tartja, tehát nem nézi le, sőt igen komolyan és behatóan foglalkozik velük, szétszedi és megvizsgálja őket, hogy ártalmas természetüket kimutassa. A politikussal, aki csinálja a törvényt, egy megvető kézlegyintéssel végez, ostoba ember és kész, mondja róla - de viszont nagyon komolyan veszi azt, amit ez az ostoba ember csinál. Ez éppen olyan, mintha a tudós egy életen át kutatná a mikróba által okozott daganat természetét, de nem törődne a mikróba természetével. A tudós még tehet ilyet, esetleg, azzal a megfontolással, hogy a mikróba az állattan körébe vág, ő pedig hisztológus és nem entomológus - de az *orvos*, ha *gyógyítani* akar, mind a kettőt kell, hogy komolyan vegye.

(Sőt, a mikróbát még komolyabban, mint a daganatot, mivelhogy előbb van a mikróba s csak aztán a daganat.)

Nézze, mondok egy egész butát.

Hogy van az, hogy Shaw Bernátnak negyven éve nem tetszenek az angol törvények - és még egyszer sem jutott eszébe, hogy vagy megváltoztassa ezeket a törvényeket, vagy otthagyja azt az országot, melyet igen rosszul kormányoznak? Nyilván azért, mert, még ha önmagának sem vallja be, a politikus ostobaságáról és alávalóságáról titokban csakúgy vélekedik mint Goethe:

Übers Niederträchtige
Niemand sich beklage
Denn das ist das Mächtige,
Was man sich auch sage

(Kosztolányi szép fordításában:

Az alávalóság
Ellen kár a zokszó,
Mert ez a Valóság,
Hiába a sok szó.)

Ne felejtsek el - ön kettőt kérdezett. Hogy *érdekel-e* a politika és hogy *van-e* politikai *véleményem*?

Az első kérdésre habozás nélkül felelek egy harsogó igennel. Már hogyne érdekelne. Hiszen mindnyájunk sorsa függ tőle, jobban mint tulajdon jellemünktől, amivel a tudomány és művészet határoz meg bennünket. E pontban Napóleon és Goethe egy gyékényen árultak. De be kell vallanom valamit, amin csodálkozni fog. A politikából mindig csak a politikai beszédek olvasom el, amik pedig többnyire ostobák, hiszen politikusok mondják őket - soha a vezércikket vagy tanulmányt, amik pedig többnyire okosak, hiszen írók írják őket. Mert azt óhajtom tudni, *mi van* - hogy *mi lehetne*, azt köszönöm szépen, magam is el tudom képzelni.

A második kérdésre, hogy *van-e* politikai véleményem? - ezt abból fogja megtudni, hogy fellépek képviselőnek: de ebből is csak legföljebb annyi fog kiderülni, hogy igenis, *van*. Hogy *mi* a véleményem - ezt majd csak akkor mondom meg, ha legalább miniszterelnök leszek.

Addig...

Parancsoljon, szívesen nyilatkozom Rómeó és Júliáról.

ÚRIEMBER

39. vasárnap

Valami párbajhistóriával kapcsolatban mondotta ki valaki ezt a szót ma: úriember. A párbajról is volt szó, általában - a társaság két részre bomlott azonnal, az „okosak” habozás nélkül eldarálták a két sablont, hogy a párbaj nevetséges csökevénye a középkornak, anakronizmus. A másik párt gúnyosan mosolygott, végre kereken kijelentette, határozatilag, hogy a párbaj-ellenesek egyszerűen gyávák és nem férfiak, és nincs becsületük, mert igenis, a becsületet védő „modern” törvények képtelenek elégtételt adni finomabb és érzékenyebb becsület-sérelmekért: ezt csak vérrel lehet lemosni.

Hazafelé menet, kettesben maradtunk a párbaj hőisével, aki a vita folyamán hallgatott, vállát vonogatta. Kérlek, mondta, és hirtelen megállt - én úgy veszem észre, ezek mind szamarakat beszéltek. Hogy párbajozni, általában és minden esetben, ostobaság és barbárság - ez éppen úgy nem igaz, mint hogy nem igaz, hogy az ember azért párbajozik, hogy a becsületét rendbe hozza. Nézd, itt van ez az én párbajom. Jól sikerült, ugye, ő engem megsértett, pimaszkodott, erre párbajoztunk, én kicsit felhasítottam a bőrét, erre ő is bocsánatot kért, én is, nagyon jóba váltunk el. Na mármost, ha visszagondolok az egészre - ez volt az, ami miatt történt, érted -, ez, hogy most sokkal jobba vagyunk mint azelőtt. Szó sincs itt az én becsületemről. Mondok valamit - akár hiszed, akár nem. Az ő becsülete miatt párbajoztam, nem a magamé miatt. Nekem ez a Sándor, akivel párbajoztam, már régen tetszett, nagyon derék, tisztességes, értékes embernek tartottam mindig, par distance, szerettem volna a barátaim közé számítani. De ő valahogy mindig bizalmatlan volt velem - éreztem, hogy hamis képe van rólam, azért nem szeret. Ez bosszantott, feszélyezett és ingerült voltam a társaságában. Én provokáltam ki belőle a sértést. Párbajozni akartam vele. Ha valaki megakadályozta volna a párbajt, valamelyik párbajjellenes, modern barátod, a sértést egyikünk se tudta volna elfelejteni - egy életen át gyűlöltük volna egymást. Szerencsére nem sikerült megakadályozni. Ott aztán, a vívóteremben, kitárva egymás előtt meztelen mellünket, őszintén egymás szemébe nézhettünk, két ember. Az első bevágásom után láttam, hogy elmosolyodott - tetszett neki, hogy határozottan mérges vagyok rá. Ő engem affektált és nagyképű, hazug embernek képzelt (te tudod, nem vagyok az), most láttam, hogy megváltoztatta a véleményét. Kíváncsian nézett rám, ingerkedt, jobb vívó lévén - a vége az lett, hogy elnézett egy duplavágást, jól felhasítottam a képét. Kicsit bosszankodott, de már nem rám, hanem a saját ügyetlenségére - ő maga nyújtotta a kezét, miközben varrták. Mindketten nevtünk. Meghívott a birtokára, ezt nem is mondtam el ezeknek. Tudod, kérlek, meggyőződése, hogy mi mind a ketten finom érzésű és jó, de kicsit szemérmes, tartózkodó emberek vagyunk, ebben kicsit hasonlítunk is, és éppen ezért nem értettük meg egymást évekig, holott közös eszményekért harcolunk. A párbaj lehetővé tette, hogy megértsük egymást és kibéküljünk. Azt hiszem, ez a modern párbaj tulajdonképpeni célja. Két úriember, akik valami félreértés folytán haragszanak egymásra, békejobbot nyújtanak a kardon keresztül. Kölcsonösen elismerik egymásról azzal, hogy kiállnak egymásnak, hogy méltónak tartják egymást erre a megtiszteltetésre. Ő sértve érzi magát - én hajlandó vagyok testi épségemet, esetleg életemet kockáztatni, hogy a sértettség fájdalmas érzése elmúljon a lelkéből. Én sértve érzem magam - ő is hajlandó erre. Nem furcsa? Igazán úgy van, voltaképpen nem a *magam* - az *ő* becsületéért párbajoztam. Embertársamnak ennél önfeláldozóbb nagyrabecsülését igazán nehéz elképzelni - mennyire becsüljük egymást. Az életünket kockáztatjuk egymás becsületéért! Természetes, hogy ezután ki kell békülni - a test kiontott vére behegesztette a lélek sebet, amit sértett hiúság lékelt belé. Azt pedig igazán nem kell magyarázni, hogy milyen jó üzletet csinál, aki lelki sebet testi sebre vált be - nagyon jól tudjuk, mennyivel hamarabb gyógyul az utóbbi.

Nem tudom, tréfa volt-e vagy se, amit ez az úr mondott. De valahogy mintha egy árnyalattal mégis visszavilágított volna az úriemberség fogalmának eredetére. (Soha még ilyen zavaros, százféle, ellenkező értelmű nem volt ez a fogalom, mint napjainkban.) Az úriemberség forrására mutatott vissza, a *lovagiasságra* - az úriember családfájának egyik előkelő, régi (ha nem is a legrégebb) őst idézte: a lovagot. A középkor nemes lovagját, aki mindig *más becsületéért* harcolt, soha nem a magáé miatt - özvegyek, árvák és szegények védelmében. És ezzel az úriemberség, a lovagság (chevalier, caballeros, gavallér) fogalmának első föltételét jelölte meg - úriember csak önzetlen, alázatos lélek lehet -, aki a sértékeny és érzékeny önérzet patyolat-keszkenőjének dölyfös lobogtatásában érzi, az már karikatúráját, elcsenevészedett korcs utódját ismerte csak az úriembernek. A párbajhóst, aki „becsületére kényes”, összetévesztette Mancha nemes lovagjával - pedig csak a hiú, számár Sancho Panza ő, aki fölvette ura vértetét.

Nehéz is őket megkülönböztetni - vannak korok, amikor ruhát cserélnek Don Quijote, a rajongó s gyakorlatias érzékű fegyverhordozója. Don Quijote az Sancho Panza és Sancho Panza az Don Quijote: így haladnak végig a történelmen.

Honnan ismered hát meg az urat?

A magyar példaszó módot ad rá, megjelölve a választóvizet, melyből sértetlenül kerül ki a nemesfém. Az úr a pokolban is úr - próbáld ki hát balsorsban, nyomorban a két figurát. Sancho Panza üvölni és nyávogni, vagy legjobb esetben káromkodni kezd, mihelyt a lángok felcsapnak körülötte: Mucius Scaevola összeszorított foggal tartja közöttük kinyújtott karját. Az úr a pokolban is úr - úr volt Szókratész, és úr volt Confucius és Buddha s a Názáreti is, és mindazok, akikről tudjuk, hogy megjárták a szenvedések poklát, s kikerültek belőle, sértetlenül.

Honnan ismered meg?

Az ideális úriember két dologból van összetéve: úr és ember.

Nietzsche hőse nem az: hatalmának teljében csak úr, de nem ember - a lemondás hősei emberek, de nem urak.

Úr és ember. Erő és hatalom, az egyik feltétel - vissza nem élni vele, jóra használni, a másik. Az uralkodó lehet úriember, a zsarnok soha.

És azonkívül: az úriember férfi is.

Ez már keményebb próba.

Egy évszázadon át szenvedett lovagi ruhában Sancho Panza, a *gáláns férfi* - szerelmi alamizsnát kunyoráló szolgalelek: íme, az úriember egyik karikatúrája. A másik Nietzscheé - ha nőhöz mégy, korbácsot vigyél magaddal. Egyik sem bizonyult úriembernek a szerelem poklában. Aminthogy nem úriember az a figura, akit minap láttunk egy vígjáték hőseként, ki a gögös nőt azzal bünteti meg, hogy egy éjszakát kell vele töltenie - ellenben úriember a Schiller lovagja, aki felhossa ugyan a kesztyűt az oroszlánok közül, de nem fogadja el jutalomnak azt, aki ilyet merészelt kívánni tőle.

Mert ami a szerelmet illeti - mint az úriemberség egyik mértékét... - itt egy kis baj van.

Aki nem férfi, nem lehet úriember. Viszont nem lehet úriember, aki csak férfi, semmi más.

Mert: úriember volt-e például Don Juan?

Ő talán az volt - csak az a baj, hogy nem úrinőkkel volt dolga -, különben nem derült volna ki róla, hogy Don Juan.

TOLSZTOJ [1]

40. vasárnap

Háború és Béke, Karenina Anna...

Nincs kétség benne, ez a regényírás klasszikus értelemben vett tökélye: ezt jobban nem lehet csinálni. Egyrészt a *külső valóságnak*, mozgásnak és cselekvéseknek és helyzeteknek és állapotoknak olyan éles és színes plasztikus *tükörképe*, amihez képest a tulajdon szemünkkel látott valóságos élet, hétköznapi hangulatban, homályosnak és szétfolyónak tűnik. Ez élesség és életteljesség minőségének és fokának jellemzésére hasonlatot már a technika legújabb eredményei adhatnak csak: ma már vannak olyan fényérzékeny lemezek, amik az emberi szemnél százszor hívebben, és mélyebben és többet „látnak” meg a valóságból. (Persze, ez a hasonlat is gyöngé és egyoldalú - de mit lehet tenni? Amikor egy író „megjelenítő erejé”-ről van szó, lévén a megjelenítés hatása elsősorban képszerű valami, hozzászoktunk ahhoz, hogy hasonlatainkat a képzőművészetből vegyük kölcsön, festőiségről, plaszticitásról beszéljünk. Ebből jön ki aztán a sok zavar, határvillongás a művészetek között. Azonban nem lehet ezen segíteni - az írva alkotás, mint már többször nekirugaszkodva megpróbáltam eldadogni, *több*, mint művészet, muzsika, retorika, költészet, filozófia *összessége* lévén, *egészében* fölötte áll mindeme művészeteknek, külön-külön, tökéletesebbet, összefogóbbat akar mindegyiknél - s mivel magában foglalja ilyenformán a tulajdon önmagát ellenőrző *kritika művészetét* is, tulajdonképpen fölötte áll a kritikának: innen a zavar. Bármelyik művészetről van szó, a kritika, a valósággal hasonlítván össze a művet, mértéket és hasonlatokat kölcsön vehet más művészetekből, a valóságnak *egy részével*, egy kategóriájával lévén csak dolga, azzal, amit fül vagy szem, vagy szív, vagy értelem fedez fel belőle. Az írva alkotás azonban fül is, meg szem is, meg szív is, meg értelem is egyszerre és együtt, méghozzá mindezeket ellenőrző kritika is - röviden, az egész ember. Az író művészetét csak egy magasabb művészethez lehetne hasonlítani, de magasabb művészet nincsen, hacsak!... Hacsak az nem, mely a valóság világát teremtette. Hiába mondom hát, hogy Tolsztoj figurái olyan klasszikusan élnek, mint mondjuk Leonardo da Vinci figurái. A festészet és szobrászat figuráiról, ha nézem őket, elsősorban a valódi, élő ember jut eszembe, másodsorban az eposzokból, legendákból, regényekből ismert ember - az eposzban vagy regényben szereplő figura azonban *csak* a valódi modellre emlékeztet, mint legközelebbi, egyetlen és közvetlen mértékre. Festészettől, muzsikától, filozófiától, költészettől indulva a valóság felé az eposz és regény az utolsó állomás: azontúl már csak a meztelen valóság van. Egy festő Napóleonja hasonlíthat és emlékeztethet Nagy Sándorra, vagy Julius Caesarra - vagy egy állatra, vagy egy istenre, vagy egy virágra -, az író Napóleonja *csak* a valódi Napóleonhoz hasonlíthat, különben rossz a mű. Mert fület és szemet és szívet és értelmet lehet az egész emberhez mérni, de az egész ember legfeljebb istenhez mérhető, ha van.

Ami pedig a tolsztoji figurák *belső valóságát* illeti, aminek lélektan és filozófia volna összehasonlító kritikája...

Egy kis lelki kalandomat mondom el, olvasás közben adódottat, annak igazolására, hogy a lélektan és filozófia mérőnja éppen úgy félrebillen Tolsztoj lelki élesenérzésének szinte rejtelmes mélysége fölött, mint ahogy félrebillen a külső valóságot ellenőrző kritika mérőnja Tolsztoj élesenlátása előtt.

A *Karenina Anna* című regény nem tudom, hányadik oldalán Annát egy régi, a regényben nem jelentékeny szerepet játszó barátnője látogatja meg. Anna már elvált férjétől, Vronszkijjal

él együtt. Kedvesen, vidáman, kicsit mégis kényszeredetten beszélgetnek. A barátnőnek feltűnik, hogy Anna egy új szokást vett fel, amit eddig nem tapasztalt nála - néha, mosolygás közben, furcsán, idegesen hunyorít az egyik szemével.

Olvasás közben, ezt minden jó olvasó tudja, csak tudatos figyelmünk és kritikánk koncentráldik az olvasmányra - féltudatos képzeink szabadon csaponganak közben, kényük-kedvük szerint társulnak egymással, logikátlanul, ahogy szubjektív élményeink, emlékeink véletlene összedobálja őket. Én se tűnődtem hát, hanem, mint jelentéktelen és érdektelen asszociációt egyszerűen tudomásul vettem, hogy ennél a sornál, mikor a barátnő észreveszi Annának furcsa hunyorgatását, egy bizonyos mondat jutott eszembe, amit a terjedelmes regény elején bizonyos Levin mondott bátyjának a parasztok helyzetéről Oroszországban.

És természetesen el is felejtettem volna rögtön ezt a logikátlan képzettársulást, ha átfordítva a következő oldalra, akkora megdöbbenésemre, hogy felkiáltottam olvasás közben, nem kapom a következő passzust.

„...ennél a mondatnál Anna megint elmosolyodott, mosoly közben hunyorítva egyik szemével. Barátnőjének ismét feltűnt ez a hunyorgás, és maga sem tudta miért, erről a hunyorgásról Levin jutott eszébe s az a beszélgetés, amit bátyjával folytatott az ő estélyükön... (a parasztok helyzetéről stb.).”

E csodálatos kaland jelentőségét éppen olyan nehéz megmagyarázni, mint amilyen könnyű megérteni.

Az orosz írók általában gyakran dolgoznak hőseik belső gondolatbeli történéseinek leírása közben úgynevezett „szabad képzettársulások” ábrázolásával: természetessé, közvetlenné teszik ezzel a leírást, valószínűvé és valószínűvé, hiszen ezeket minden olvasó, magából, jól ismeri. Ezek a képzettársulások a könyvben is éppoly logikátlanok és ellenőrizhetetlenek, mint a valóságban, hiszen nem az a céljuk, hogy valami igazságot vagy törvényt fedezzenek fel, éppen csak utalni akarnak az emberi képzelet jellemző csapongására.

Itt más történt.

Anna barátnőjének eszébe jut valamiről valami, a két dolog között semmi összefüggés nincs („maga se tudja, miért jutott eszébe...”), az író tovább megy.

De az olvasó döbbenve megáll.

Ez a logikátlan képzettársulás a két dolog közt, egy perccel előbb, mint a regényfigurával, tehát függetlenül a regényfigurától, vele is megtörtént.

A képzettársulás tehát mégse véletlen. És nem önkényes ötlete az írónak. Anna hunyorgása és az Anna által nem ismert, más világban élő Levinnek bátyjával a parasztkérdésről szóló beszélgetése közt összefüggés van: a két jelenségnek valami közös gyökere van, valami titkos jelentőség köti össze őket - valami ismeretlen lelki vagy erkölcsi törvényességnek kétféle megnyilatkozása utal az együvé tartozásra.

De mi ez a titkos gyökér, ez a közös jelentőség, ez a törvény?

Anna barátnője nem tudja.

Én se tudom.

Tudja-e vajon az író?

Nem valószínű. Kérlelhetetlenül lelkiismeretes, hőseivel és olvasójával éppen úgy, mint önmagával szemben szinte gyötrődve őszinte íróról lévén szó: ha tudná, meg is írná - olcsó, szemfényvesztő hatás pillanatra se csábította Tolsztojt.

Ő csak tükröt ad - hű tükrét az ábrázolt léleknek, amit tulajdon lelkéből konstruált meg. S ha a tükörképen, íme, ott találunk egy fényfoltocskát, valahol a képzetek labirintusában, amiről kiderül, hogy valami ismeretlen, de nyilván létező fényforrás vetítette oda - ugyanazzal a bámulattal ismerjük el vele szemben való tökéletlenségünket, mint mikor a csillagos eget fotografáló fényérzékeny lemezen felfedezzük, halvány pontocska formájában, a távoli csillag képét, amit szabad szemmel nem vettünk észre.

A műszer, utóbb, igazolja a fényérzékeny lemezt, hogy nem „művészi ábra” volt a pontocska, hanem rejtelmes távolba látás - a távcső majd felfedezi a láthatatlan csillagot. Valamikor, kétháromszáz év múlva a ma még tökéletlen lélektan is igazolni fogja talán Tolsztoj tökéletes művészetét.

Van vagy ötszáz figurája, az élet panoptikumának egész műsora felvonul.

Érdekes, most veszem észre: ennyi figura közt egyetlen *író*t se találok. Művész akad egykettő, (a *Kreutzer-szonáta* zongoristája stb.) - *önmagát* soha nem keverte bele regényeibe. Nem is lehetett - hiszen az ötszáz figura úgy született meg, hogy önmagát törte ötszáz részre.

Az ötszáz figura *együttvéve*: ez ő, az író.

Hetvenéves korában megtagadta a regényeit. Ötszáz sors börtönét írta meg - azután a Megváltás problémája döbrent belé -, hogy lehetne utat találni, kifelé, a Sors börtönéből?

Senki nem látta úgy a valóságot, mint ő. Végre elfáradt - ennyi valóság után, egy korty Igazságot szeretett volna.

TOLSZTOJ [2]

Múlt heti, Tolsztoj művészetéről szóló naplójegyzetem hatása alatt elmentem és megnéztem a *Feltámadás* című filmet, amit Tolsztoj hasonló című regényéből csináltak, nem Oroszországban és még csak nem is Németországban, hanem Amerikában, vagy mondjuk ki kerekén: Hollywoodban. Úgyis annyit mászkál a fejemben mostanában ez a sok kérdőjeles gondolat: írás, szó, kép, művészet, a szó halála, a képletesség térhódítása, a film jelentősége, jövője, viszonya szülőanyjához, a szépirodalomhoz, kép és gép, gép és ember, ember és néember és a többi, és a többi. Hadd látom, okosabb leszek-e ettől a filmtől.

A *Feltámadás* Tolsztoj kibontakozásának legjellemzőbb étappja. Itt kísérelte meg először megtalálni a belső békének, az etikumnak azt az archimedesi fix pontját, amelyből ki lehetne emelni a művészetet sarkaiból - az Igazság fix pontját, ahonnan a Valóságot rendbe lehetne hozni. A Megváltás halhatatlan fantasztikuma mint keresztülvihető reális lehetőség, itt ígéri meg képzeletét neki is, mint ahogy Krisztustól kezdve minden nagy lelket megigézett. Adva van az egyéni sorsok végzetes kerete, a Valóság - a művész Eldorádója, paradicsomkertje, melyből boldogan, fáradság nélkül lakmározhatnak. S mégis éppen a legnagyobb, legtökéletesebb művészei és látói a valóságnak, életük delelőjén megcsömörlenek a dionüszoszi lakomától, s kifelé vágyakoznak. Valami nyugtalan sejtelem fogja el őket, rémes gyanú, hogy tévedés volt az egész - az ismert valóság talán mégse az egész világ, annak csak egy picike része? Az ember talán mégse fogható fel, ismerhető meg csakúgy, mint egyéb dolgok, pusztá tapasztalásból, „megfigyelés”-ből? S ha nem - akkor viszont az egész Végzet és Sors és Rendeltetés álom, amiben már kezdtünk megnyugodni, ami művészi alkotásunk építőállománya volt. Kicsúszik alólunk: művészi értelemben sem lehet tovább építeni.

A művész megakad. Eddig nagyon kényelmesen ment minden. Regényem hőseit, Iksz urat és Ipszilon kisasszonyt, úgy ismertem, mint a tenyeremet - de most egyszerre kiderült, hogy Iksz úr és Ipszilon kisasszony nem mérhető meg tenyerem serpenyőjében, kicsúszik a tenyeremből, miután Iksz úr és Ipszilon kisasszony nagyobb, mint a tenyerem, legalább akkora, mint én magam, hozzám hasonló valami, hozzám, az alkotóhoz, akit tapasztalásból és „megfigyelésből” nincs módomban megismerni, már csak amaz egyszerű oknál fogva sem, mert például legfontosabb részemet, az arcomat nem látom, csak tükörből. Könnyű Brehm bácsinak, a természettudósnak, akinek hatalmas regényében a földi paradicsomról még nem jelent meg az ember!

A macskát meg a kutyát meg az elefántot, ha egyszer jól leírtam és megírtam, befejezettnek tekinthetem a művet - macska és kutya és elefánt nem fognak rám csúfolni, meghazudtolni - a macska mindig nyávogni fog és a kutya mindig ugatni fog és ha még nem láttam macskát és kutyát, csak Brehm bácsi könyvében, rá fogok ismerni könyvből, ha egyszer találkozunk majd - adott körülmények közt macska és kutya adott módon fog viselkedni. És könnyű Flaubertnek és Zolának is - Gervaise és Homais úr és Saccard örökké lesznek, mert le vannak rögzítve, meg vannak állapítva. Lesznek - de vajon élnek-e tovább? Vajon e lerögzítés nem ölte-e meg őket, szoborrá, kővé, múmiává dermedtve bennük azt, ami élő emberben a legfontosabb: a jövőt, a megváltozás, megváltás lehetőségét? Tolsztojt mélyebben, jobban, igazabban izgatta hőseinek a sorsa, mint Flaubert-t vagy Zolát - a megrajzolt és megírt hős, miután megírta regényét, tovább élt benne, túlélte regényét, s nem hagyta békén a művészt - újra meg kellett szülni őt, megváltozott, más alakban.

A *Feltámadás* hőse, más néven, ugyanaz az ember, akit a *Háború és béké*-ben, *Karenina Anná*-ban már ismertünk (ott Pierre-nek vagy Andrejnek, vagy Levinnek hívták) - ott, egyre,

leélte életét, meghalt, vagy beletörődött sorsába. Itt, harmadnapra, feltámadott sírjából - ki-egyeneseodik, s azt mondja, nem ér az egész. Adott tulajdonságaim, melyeknek alapján eldőlt a sorsom, íme, levetkőztem, s íme, mégis én vagyok az, bizonyosságául, hogy tulajdonságaim összessége nem én voltam, ezek csak eltakartak engem - íme, itt vagyok, élek, pertörlést kérek és új ítéletet - más sorsot, jobbat, igazabbat. Más sorsot, atyám, ó Művész, ki alkottál engem - másat, igazabbat, olyat, amilyent magadnak kívánsz, magadnak, aki élni akarsz, hogy alkothassál, s aki élni csak úgy tudsz, ha sorsod halált jelentő eredendő bűne alól felmentenek.

Tolsztoj nem szobrokat és múmiákat és arcképeket gyártott - ő az eleven embert akarta megörökíteni - ez az, ami benne talán reménytelenebb, de több, mint művész. A művész számára az eleven világ tulajdonképpen csak alkalom rá, hogy halott szobrot és képet csináljon belőle - a művész az élet halhatatlanságában nem hisz, csak a lét halhatatlanságában - a művész homályos ösztöne annyi csak, hogy emléket állítson az embernek, valami ismeretlen, emberhez hasonló isten számára, aki majd ellátogat a földre, ha élő ember már nem lesz a világon. Tolsztoj hitében az élő ember szobra és képmása maga az élő ember, a másik, az elkövetkező, az utód, aki mindig lesz, akkor is, amikor ama ismeretlen isten megérkezik, hogy felismerjék, s egymáshoz hasonlóan ismerjék fel egymást. Ezért nem elégszik meg a „tökéletes arckép”-pel, amit hősről alkotott, hanem mindig újra visszakeveri szobrát a gipsztömegbe, mindig újrakezdi, mindig mássá gyúrja, mint ahogy maga a természet teszi hősévé és céljával, az emberrel.

Most mit csinál ebből az egészsből Hollywood!

Néhány technikailag is gyatra papírmásé jéghegy, prospektusokból kivágott Oroszország, a párizsi díszletekből megmaradt anyaggal felhígítva, pár ócska ruha, à la 1878 - kész a külsőség. Hát a belsőség?

Zuhog az eső, a katonavonat megindul, Katyusa a zuhogó esőben utánarohan a vonatnak, mintha csakugyan azt hinné, hogy meg tudja állítani. Aztán megint kitérnek egymás felé karjaikat, zökkenve megindulnak, mint az Operában, majd a nő arcán nagy lelki tusa játszódik, s megindul, roskadozva, ellenkező irányban, miközben a hős arcán szintén nagy lelki tusa játszódik, miközben kinyújtja karját.

S méghozzá ez mind „rendezés” - a két színész, Rod la Rocque és Dolores del Rio, igen tehetséges és jó művészek, a szó európai értelmében azok, van bennük invenció, megértés, ízlés, stílusérzék - de mit tehetnek e hollywoodi „rendezés” ellen, mely mostanában mind-abból, amit Európa kétszáz éven át, vérrel és agyvelővel öntözött, megszentelt földjében kicsírázott és gyöngéd virággá és mélyízű gyümölcsevé érett, gőzkazánban összepréselt és kilúgozott gyalázatos ciberepálínkat főz, megcukrozza, sőt Zukorozza, hogy aztán en gros borítsa rá Európa szépségéhes közönségére. Mindegy ezeknek Tolsztoj, Eugène Sue, Bernard Shaw, Pirandello, Sudermann vagy Rinaldo Rinaldini - megfilmesítik ezek, a teremtetést neki, Kant filozófiáját és Pascal gondolatait csakúgy, mint Courts-Mahler és az *Ezeregyéjszaka*-t. Rémes.

Pesti Napló 1928. márc. 4.

VITÁK

41. vasárnap

Az *Evening Standard* című angol lap múlt heti számában érdekes cikket olvastunk az emberi kegyetlenkedés kérdéséről, igen bonyolult nevű úr tollából, aki mint látjuk, pap vagy püspök, mindenesetre így írja magát alá, „W. R. Inge D. D. Dean of St. Paul”, amiből nem tudnánk kiokoskodni, ha a következő számban Shaw Bernát nem reflektált volna a cikkekre mint sértett fél, akit a cikk írója idézetében, úgy látszik, hamisan értelmezett.

Válaszának további soraiban Shaw úr igen nyájasan és lelkesen igyekszik meggyőzni W. R. Inge urat, csaknem könyörög neki, hogy higgye el, hogy ő, mármint Inge úr, a világ egyik legnagyobb ökre, akit, Etonban és a teológiai főiskolában, ahol (sic!) „műveletlenségét tanulta”, a legnagyobb fáradsággal képezték ki ökörré - csak így történhetett, hogy őt, már mint Shaw-t, ennyire félre tudta érteni. Legenyhébb kifejezése Inge úrról „this monster” „ez a szörnyeteg”.

Nem tudom, mit felelt Inge úr Shaw-nak, megegyeztek-e az elvi kérdésben, hogy ő, mármint Inge úr, ökörré, avagy Inge úr új tárgyalási alapul inkább Shaw Bernát ökörré nyilvánítását ajánlotta kiindulópontnak. Én csak a szólás-és vélemény szabadságnak erre a megkülönböztetett értelmezésére szeretném felhívni a figyelmet - magam, mióta sűrűbben olvasom az angol essay- és debatter-irodalmat, kezdek már hozzászokni, hálaistennek. Chesterton egyik legújabb, *Halhatatlan Ember* című, metafizikai mélységekben és magasságokban járó remek könyvében egyoldalú vitát folytat egyebek közt, H. G. Wellsszel is, melyben krisztusi szelídséggel és sugárzó szeretettel fejtegeti, hogy kitűnő barátjának, írókollégájának és szeretett klubtársának gondolatmenete miért is teljesen „stupid” és „idiot”, azaz hülye és agyalágy.

Rosszul ismer az olvasó, ha most azt hiszi, hogy fenti példákat holmi naiv káröröm jegyében idézem - hogy lám, lám a „művelt” Nyugat, a Nagy Angol Példa, na, ennél mi barbár magyarok igazán finomabbak vagyunk - nálunk ilyen faragatlan tónus igazán nem képzelhető el irodalmi vitában.

Ó nem, sajnos nem, sajnos, éppen ellenkező cézzal idéztem. Sajnos, nem kárörömmel, inkább mély irigységgel. Irigyen olvasom és nézem *magát a tényt* függetlenül a tónustól, a tényt, hogy Londonban, ha egy író megpendít valami közérdekű és izgató kérdést, akár gyakorlati, akár elvi jellegűt, akkor a másik író *hozzászól* ehhez a kérdéshez, magáévá teszi, a maga ügyének érzi, természetesnek találja, hogy nyilatkoznia kell, mintha csak egyenesen hozzá fordultak volna. Az Eszmék és Gondolatok birodalmában úgy érzi magát az angol író, mint nálunk a miniszter a parlamentben, ahol természetesen felszólal, kötelességszerűen, ha egy reszortjába tartozó ügyet feszeget a képviselő. Élet, halál. Isten, emberiség, morál, fejlődés, művészet, társadalom, boldogság, jóság, kegyetlenség - az angol író úgy érzi és tudja (oka van *hinni is!*), hogy a kérdések megoldása, a kérdésekben való kutatás *az ő feladata és hivatása* - ez rá van bízva, éppolyan természetesen, mint ahogy a suszterre van bízva a cipőcsinálás és a fejedelemre a kormányzás. Bátran lehet az angol író a vita hevében olyan goromba, mint a pokróc - a lényeg ugyanis nem a gorombaság, hanem a kultúrának és civilizációnak az a mélységes beidegzettség, aminek tudatában *éppen azért* lehet bátran goromba, mert hiszen mind a két vitatkozó fél tisztában van vele, hogy a gorombaság nem *egymás személyének szól*, hanem a kettőjük személyénél fontosabb *kérdésben, problémában* való magatartásának. Mind a két fél tudja, hogy a probléma a fontos, a problémát kell elintézni, a probléma kedvéért kell feláldozni egyéni büszkeséget, érzékenységet, finnyás finomkodást, udvariasságot, csupa olyan dolgot, ami „nem tartozik a tárgyhoz”. Így aztán

érthető és nagyon helyes és rokonszenves a nálunk érthetetlen „lovagiatlan”-ság, hogy effajta „elvi” diskurálás után a két angol író nem provokáltatja egymást, nem ránt kutyakorbácsot, hanem karonfogva vacsorázni megy a Pen Clubba.

Mert lehülyezés és leökrözés mögött sokkal mélyebb tisztelete rejlik viszont az *egyén*, az *egyéni élet* hozzáférhetetlen integritásának, mint amilyenről mi álmodni mernénk valaha. Chesterton ökörnek és hülyének nevezheti Wellst, és Shaw szörnyetegnek nevezheti Inge urat, abból az alkalomból, hogy előbbi hibásan magyarázza Darwin tételét, utóbbi rosszul értelmezi Johanna szerepét Shaw darabjában - de elképzelhető-e, hogy akár Shaw, akár Chesterton egyetlen bíráló szót, vagy akár csak véleménynyilvánítást merészelne megengedni magának abból az alkalomból, hogy mondjuk Wells megnősült, vagy Inge úr autót vett magának, vagy Akárki úrnak jól megy, vagy rosszul megy.

Na most, magyarom. Ezzel szemben találj ki nálunk a spanyolviaszkot, vagy akár csak a gyufát (amit véletlenül magyar talált fel) - mit fogsz tapasztalni? Nyugodt lehetsz, semmi bántódásod nem esik, se a spanyolviaszkért, se a gyufáért. Senki sem mászik a képedre, hogy a spanyolviaszkot kár volt feltalálni, mert az már fel volt találva, még hozzá sokkal jobban, mint ahogy te csináltad - viszont a gyufát egyszerűen nem veszik tudomásul, szaladgálhatsz vele fűhöz-fához, míg aztán valami külföldi vigéc el nem viszi Svédországba, ahol csakhamar rájönnek, hogy egy ilyen kis szál fácskával fel lehet gyújtani a világ összes rothadó és fertőző szemetét, esetleg fel is gyújtják vele. Ez esetben itthon is felfigyelnek a nagy kivilágításra, amikor is számíthatsz rá, hogy szülőháza és pipagyűjteményed fényképe belekerül a képeslapokba.

Kérdés, probléma, eszme, gondolat, felfedezés?

„Ki kérdezett?”

Ezt a címet adtam, óvatosan, egyetlen könyvemnek, melyben nem krokik és novellák, hanem úgynevezett *értekezések* vannak, hozzászólások a szellemi arisztokrácia, az írók és gondolkodók világparlamentjének napirenden lévő, tehát égetően fontos kérdéseire. A cím rendben is van, mert hiszen *kérdezni* valóban senkit sem kérdeznek a világparlament permanens ülésén - akinek mondanivalója van, jelentkezik. Ami azonban speciális magyar tanulság, hogy a kérdezetlen hozzászólásra *senki nem is felel*. Beszélhetsz, amit akarsz, feldobhatsz ötleteket, reformokat - bejelentheted a dobostorta egy jobb és gazdaságosabb készítési módját, csakúgy, mint a világmegváltás harmadik, bővített és javított evangéliumát - rábukkanhatsz a poloskajárvány és az általános boldogtalanság rejtett forrásaira - beszélhetsz tücsköt-bogarat, vagy mélységes igazságot közölhetsz -, aztán ugyan nézheted, hogy támogassanak, igazoljanak, vagy ellentmondással erősítsenek. Nem fognak gorombáskodni, nem haragszik senki, nem állnak oda vitatkozni veled - nincs gáncs, nincs elismerés: egy nagy-nagy hallgatás van.

Azaz hogy...

Talán jobb, hogy így van.

Mert ha egyszer-kétszer mégis előfordul, hogy kritika és vizsgálat tárgyává teszik elméd és lelked egyszülött hitét: a vizsgálat második percében az a kínos meglepetés ér, hogy nem a gyereket vizsgáztatják itt, hanem a papát. Lelkesen, naivan, fiatalon nekimesz az élet ezerfejú szörnyetegének, hogy megközelítsed Augiász istállóját, hogy kibontsad, vagy kettévágjad a gordiuszi csomót - érdeklődést látsz, boldogan fellélegzel, hogy társakat kaptál a nagy műhöz: míg egyszerre csak azt látod, hogy az érdeklődés központja nem a mű, hanem a te személyed. Véleményt mondasz a cserebogár halhatatlanságáról, s közben rájössz mindjárt, hogy Shakespeare külön író, mint Kotzebue. S ekkor megszólal a debatter, a kritikus, az ellenfél, s azt feleli, hogy Shakespeare már csak azért sem lehet külön, mint Kotzebue, mert hiszen te,

aki ezt állítod, két évvel ezelőtt bizonyos okokból kiléptél a fogyasztási szövetkezetből, és különben is az unokafivéredről furcsa hírek vannak elterjedve a városban.

No de az istenért, mondd meghökkenve, ez magánügy...

Magánügy?

Az ám - az író magánügye!

De erről majd máskor.

TÁRSADALOM

42. vasárnap

Swift Gulliverje beszéli, hogy a törpék országában egy különös törvénykönyv keltette fel a figyelmét, kiegészítése a mi törvénykönyveinknek, amit ebben az országban olyan természetnek találnak, hogy nélküle nem tudnák elképzelni a másikat se. Mi csak *büntetőtörvényt* ismerünk, de ők, a liliputiak (talán éppen azért olyan kicsikék) bizonyos fajta *jutalmazótörvényt* is kodifikáltak. Aki bűnt követ el, a törvény megbünteti - de aki jót cselekszik, annak ugyanolyan természetű jutalom jár, mint amilyen büntetés érte a gonosz cselekedetet: ugyanolyan értékű örömben, haszonban részesítik, mint amekkora szenvedést, kárt okoznak annak, aki a bűnével szenvedést és kárt okozott.

Ebben az országban kevesebb szükség van sejtelmes és bizonytalan, földöntúli és testentúli ígéretekre, mint amilyenekkel mifelénk szokták toldozni-foldozni holmi zavaros teozófiák az eleven életet élő és harcoló embernek azt a kellemetlen tapasztalatát, hogy rosszat tenni rizikóval jár ugyan, esetleg veszít az ember, viszont esetleg nyerhet is - a jó cselekedetet azonban egészen bizonyosan legfeljebb odafönt, egy ismeretlen országban írják fel az ő „követel” rovatába: itt e Földön pedig nem adnak rá még előleget se. És kellemetlen tapasztalatából kénytelen azt a kellemetlen következtetést levonni, hogy az emberi társadalomban nem jó és rossz harcol egymással, hanem éppen úgy gyenge és erős, mint a természetben - ebből viszont világosnak látszik, hogy amit mi jónak nevezünk, az emberi nyelven gyengeségnek, amit pedig rossznak, az erőnek számít.

Holott, holott - ez a következtetés egészen hamis: nem az emberre, csak a társadalmi törvényekre jellemző, azokból merítjük. Mivel eredményét és hasznát (szerencsés esetben) csak sikerült rossz cselekedetnek látjuk, és mivel hozzászoktunk (a gépies, fizikai világ törvényeit alkalmazván magunkra), hogy energiát csak ott tegyünk fel, ahol munkasiker jelentkezik, a levertség és szomorúság gyenge, rossz óráiban, hajlamosak vagyunk rá, hogy a rosszság mögött erőt, a jóság mögött az erő hiányát, tegyük fel, gyengeséget, ami csak szükségből, kényszerből nevezte el magát érénynek. Mindjárt megváltozna, megjavulna ez a hamis értékelésünk, ha volna *jutalmazó* emberi törvény is, mely felismerve, hogy csak az állatra áll a pusztá *gyenge vagy erős* ellentét bizonyossága - az ember mélyebb és bonyolultabb érzelmi életénél fogva, igenis, *jó vagy rossz*, függetlenül erejétől vagy gyengeségétől - belátva, hogy a jó nem *hiánya*, hanem *ellentéte* a rossznak, éppen úgy eleven erő, mint az: a jó cselekedetet éppen úgy pozitív valóságnak tekintené, mint a rossz cselekedetet. Kiderülne az, amit mármár lehetetlennek kezdünk tartani, pusztá felületességből, hogy nem minden rossz ember erős és nem minden jó ember gyenge ember - sőt (ez már más kérdés, külön kell bizonyítani, hogy miért, valószínű, hogy emberek közt, ellentétben az állatokkal, inkább az erők szoktak jók lenni!

Mindez egy barátomról jut eszembe, akit most bizonyos vétekkel vádol a törvény. Nem akarván elébe vágni az igazságszolgáltatásnak, nem nevezem meg sem őt, sem a vétket, amivel vádolják. Mondjuk, egyszer megsértett, megbántott valakit, vagy valakit, akikhez tartozik testben és lélekben, érdekből és érzelemből. Tegyük föl, hogy vétkét annak rendje és módja szerint megállapítja a törvény: ez esetben büntetés vár rá. De hol a törvény, mely *nemcsak* a vétket kutatja, hanem *egyebet* is? Az eset tudniillik nem olyan egyszerű. Az illetőről pontosan megállapítható, számtalan dokumentummal, hogy ugyanazok érdekében, akiket állítólag, egyszer megbántott, rengeteg jót tett már, harcolt értük, cselekedett, áldozatot hozott, igyekezett hasznát hajtani nekik és érdektársaiknak.

Mi itt a teendő? Ha azt az egy vétket büntetjük csak, és nem vesszük tekintetbe a jót, amivel nyilvánvalóan több hasznát hajtott azoknak, akik miatt tette, mint amekkora kárt okozott vétkeivel - furcsa eredmény jön ki, azzal a tudatos vagy tudattalan utóízzel, vétkes és szemlélő lelkében, hogy rosszat tenni kár volt ugyan, de jót tenni nem volt érdemes. Vagy belenyugodjunk annak a groteszk anekdotának tanulságába, melyben a kormányost, miután megmentette a hajót, érdemrenddel tünteti ki a kapitány, de utána rögtön föbe löveti, mert mentés közben megsértette a hajóreglamát?

Ha volna jutalmazó törvény is, volna rá mód, hogy jó és rossz, mint ellentétes *erők*, kiegyenlítsék egymást, harmóniát teremtsen a világban.

Mert fontosabb az, hogy jó és hasznos emberek legyenek közöttünk, mint az, hogy rosszak és kártékonyak ne legyenek.

Nem mondom azt, ó kegyes és hívő lelkek, hogy ne bocsássatok meg ellenségeiteknek. Azt szeretném, ha egyszer kivételesen, barátaitoknak is meg tudnátok bocsátani.

Más.

Egy nőt láttam rettenetes helyzetben - az életéről volt szó, egy másik nő miatt - döntő pillanat, melyben kockán forgott minden, ami féken tartja a mindnyájunkban ott leselkedő öngyilkost: hiúság, önérzet, szerelem. Beszélnie, határoznia, cselekednie, döntenie kellett: esetleg gyilkolni, ha másképp nem megy: életveszélyben volt. Halotthalvány lett az arca, a szája elfeketedett, a torka összeszorult - ijesztő volt. Ekkor véletlenül a szemben levő tükörrre esett pillantása - pillanatra, ájultan behunyta a szemét, aztán a retikülje után kapott -, a következő percben ott ugrált már remegő ajkai közt a pirosító.

Bámulva néztek rá, valaki elnevette magát. Én nem nevettem, nagyon jól megértettem. Ugyanaz az életfenntartó ösztön ágaskodott fel benne, mint a férfiban, mikor halálos veszedelemben verekedni kezd támadóival.

Úgy kapott a retikül után, mint a férfi, mikor a revolverzsebéhez kap.

Nagyzási hóbort - hm. Vajon okvetlenül örült-e? Császárnak képzelte magát - pedig nem az! No és? Napóleon talán nem képzelte magát császárnak? Mégis az volt.

No, nem kell megijedni - nagyon jól tudom a különbséget: csak hogy ez a különbség sokkal *kisebb*, mint hinnétek. Mindössze annyi, hogy nemcsak elképzelte, de el is tudta képzelni a többiekkel.

Nem több.

Ezt a házaspárt nem ügyvéd - orvos fogja elválasztani.

Megváltás - felismerése annak, hogy jellemünk nincs determinálva.

Kétféle embernek van szüksége Istenre - az együgyűnek és a lángésznek. Előbbi nem ért meg semmit, utóbbit nem érti senki. Előbbi Isten közvetíti és tolmácsolja az emberekhez, utóbbit az emberek közvetíti és tolmácsolja Istenhez. Előbbi mindent megbízhatatlannak és elégtelennek érez, amit gondol - utóbbit mindent megbízhatatlannak és elégtelennek érez, amit emberektől hall -, szüksége van valakire, aki őt embereknél jobban megértse.

Freud Zsigmond álomfejtése egy új hieroglif ábécéjét kezdte el kibetűzni. Kiderült, hogy álmokképeink közt van néhány visszatérő, mindenkinél kivétel nélkül egyformán jelentkező kép, ami nem közvetlen ábrázolás, hanem csak *elem* - eleme, betűje, jelképe valami ősi, elfeledett képírásnak, titkos írásnak, amivel tiltott szöveget akar közölni velünk lelkünk pogány őse és alkotója: a vágy.

Morgenstern furcsa verse, magyarul.

Ló

Tanár úréknál csöngetnek. A Marcsa
Kinéz. A tepsiben a harcsa
Rotyog. Ki lehet az ilyenkor?
Ló áll az ajtó előtt.

Ajtó riadtan visszacsap, kilincs dermedve,
A szakácsné hökkenve áll. Az istenért, mi történt?
Mint látomás, a nagy leány kilép, lábán papucs
Mindenki az előszobába jön.

„Bocsánat, szól a Ló, mint ki zavarni restel
A lakatosműhelyből küldött - izé - a Mester.
Én voltam tudniillik, aki csütörtökön
Felhozta a korcsolyakulcsot...”

Tizenkét ember és egy eb
Állnak, mint a kísértetek.
A kisfiú nagyot rikolt
Állnak, gyökeret verten.

A Ló látván, hogy meg nem értik,
Fejét búsan lehajtja térdig
S szelíd mosollyal, mint a vértanúk
Indul a lépcsőn lefelé.

Tabló. - Keresvén e tünet okát,
Tanár úr összehúzza homlokát
S szól megfontoltan: „Véleményem ez:
A dolog merőben valószínűtlen.”

MAGYAR TÉMA

43. vasárnap

A kedves Fráter Lórántról meséli valaki a társaságban.

Farkas Imrével és Sebestyén Gézával ültek össze egyszer, valamikor boldog időkben, hogy egy igazán jó daljátékot kellene csinálni. Valamit, aminek a hőse ilyenféle, dalos, kedélyes magyar, mint éppen Lóránt barátunk, aki a muzsikát csinálná hozzá. Hosszas töprengés, vita, nevetgélés, borozgatás után megállapodtak benne, hogy jövő csütörtökön megint összeülnek, addig Imre barátunk kigondol valami történetet, akár kettőt is, hogy válogatni lehessen - Sebestyén igazgató úr közben számadást csinál, hogy osszák meg a munkát, jövedelmet - aztán hipp, hopp, hurrá, lehet kezdeni.

A jelzett időben pontosan találkozik az összeesküvő triumvirátus. No, Imruci, kezdi Sebestyén a negyedik pohár után, halljuk hát, mit okoskodtál ki. Farkas Imre frissen nekifog, elmond három takaros operett-témát, amiket közben megtervezett - cselekmény, történet, minden szépen rendben van, felvonásokra tagolva, még a hatásos jelenetek is jelezve vannak.

Sebestyénnek tetszik mind a három. Lórihoz fordulnak, mit szól hozzá, melyiket válasszák. Lóri csak bólint elismeréssel, de nem felel, ködös, ábrándos szemekkel mered maga elé. Nógatják, nyilatkozzék. Megvakarja hatalmas üstökét, aztán vontatva, távolba nézve kezd el beszélni, mintha magának beszélne.

- Tudod, pajtás... szép, szép... nagyon szép ám mind a három tündérmese, amit itt elmeséltél nekünk. A te patyolatos, kislányszívet álomba ringató tolladra való mind a három... gyönyörűséges lenne mind, ha megírnád. De... megmondom őszintén, nem ilyesmit gondoltam én.

- Hát miféle gondoltál, édes bátyám?

- Hiszen, ha én azt tudnám... Valamit, valami *igazit*, valami olyat, tudod, ami mese is, meg valóság is, de inkább valóság, mint mese. Valamit, amit még sose csináltak, tudod - valamit, amit még senki se próbált.

- Hm... szóval... azt akarod mondani, hogy nem elég eredeti témák?

- Dehogynem, szép is az, meg jó is, meg mulatságos is, meg eredeti is. De tudod - nem az igazi élet azért.

Kínos hangulat. Géza zavartan krárog, Imre határozatlanul feszeng. Kis szünet. Fráter Lóránt sóhajt, maga elé néz, álmatagon elmosolyodik. Aztán békítően, vigasztalóan teszi kezét Imre karjára - és mintha látomása volna, mint aki élete nagy titkát készül feladni, szakadozva vallani kezd.

- Hát tudod mit... akkor múltkor, megmondom most, amiről nem akartam beszélni. Van nekem egy témám - tíz éve forgatom a fejemben, dédelgetem a szívemben, álmodom álmodomban, bontogatom napközben. Sose gondoltam rá, hogy megcsináljam - nem íróember vagyok én -, de most, hogy így kiszedtétek belőlem... azt gondolom, pajtás... meg lehetne próbálni talán. Én csak a témát adnám - úgy, ahogy megtermett, mint a kökörcsin a mezőn -, te pedig azzal a te muzsikás, boszorkányos tolladdal szavakba öntenéd.

A két barát félig megdöbbenve, félig meghatva bámul Lórántra. Ejha, teringettét, ennek a fele se tréfa. Tíz éve rejteget itt magában egy daljáték-témát, amiről senkinek se szólt, amihez képest sablonos kis történet mind a három eredeti terv. Imrének átvillan az agyán, hogy utóvégre

Madách is egyetlen darabtárggyal terhesen járta a világot hosszú esztendőig, és senki se sejtette, mit forgat, micsoda gigászi elhatározást: nem nézte ki belőle senki a lángészt.

Elfogódva, tisztelettel szólnak meg, csaknem egyszerre, mind a ketten.

- Mondd el, Lóránt.

És Lóránt maga elé mered, és mint akinek látomása van, lassan beszélni kezd:

- Hát... elmondom... de jól figyeljetek. Elmondom, mintha mesét mondanék - mesét, ami a szívemből nőtt.

A két barát feszülten figyel.

- Hát tudjátok... arról volna szó ebben a darabban - hogy volt egyszer egy fiatalember.

Halálos figyelem.

- Volt egyszer egy fiatalember - akárki, mindegy az.

Dermedt, lélegzetfójtó várakozás.

- Mindegy az, hogy kicsoda - nem igaz?

- De igen, igen... folytasd.

- No mármost, ez a fiatalember... ez az akárki-fiatalember, én a nevét nem tudom, azt már neked kell kitalálni, pajtás, hogy mi legyen a neve...

- Hogyne, hogyne... mondd már, na...

- Mondom, mondom, hiszen abban vagyok, hogy mondjam. Hát, tudjátok - ez a fiatalember... ez a fiatalember szeretett egy lányt.

Szünet. A két barát tátott szájjal, kidagadt szemekkel vár. Lóránt bátyánk az asztalra csap, aztán két kezét üstökébe mélyesztve előrekönyököl az asztalon, nagyot, keserveset kurjant:

- De úgy szerette azt a lányt... tudod... de úúúgy szerette... de úúúúgy sze... ret... tee...

Szünet. A két barát vár, nem mer megszólalni. Végre Imrus bátorodik neki, izgatottan, sürgetve.

- No és...? No és...?

Lóránt bátyánk felkapja a fejét, gőgösen, önérzettel, villámló szemekkel.

- Mi az, hogy no és?

- No és? Aztán mi történt?

Lóránt bátyánk indignálódva méri végig.

- Mit tudom én? Nem vagyok én íróember. Az már a te dolgod, hogy a részleteket szavakba öntsed.

Az anekdotát igen jóízűen adta elő Illető, gurultunk a nevetéstől. Később eltűnődve a dolgon, még mindig mulatságosnak találtam, de már nem olyan nevetségesnek. Eszembe jutott, mennyi mindenféle csacsiságot olvas meg beszél össze az ember az alkotáselmélet nagy kérdéséről, a *témáról*. Hogy nincs téma, hogy van téma. Hogy nem az a fontos *mit*, hanem az, hogy *hogyan*. És így tovább. A témát nemcsak *előbb*, hanem még *utóbb* is, mikor a mű már megvan, úgy fogalmazhatom, ahogy nekem tetszik. Első percben, ugye, milyen komikusan hat, hogy Lóránt bátyánk nagyszerű témának találta a lelke mélyén dédelgetett élményt, a lányról, akit úgy, de úgy szeretett a fiatalember. Mégis senki nem cáfolhatja meg, ha azt mondom, hogy végeredményben például *Hamlet*-nek is csak az a témája, hogy egy egzaltált

fiatalember úgy, de úgy szerette az apját - Raszkolnyikov története pedig, egy mondatba összefoglalva nagyon közönséges, nem is túlságosan bonyodalmas detektívkaland. A *téma*, ha meggondolom, csakugyan ebben a „de úgy!”-ban rejlik, nem a leány és fiatalember egymáshoz való vonatkozásában.

Csakhogypersze - éppen ez a „de úgy!” című egészen eredeti és magában álló darabtéma és verstéma és képtéma és szobortéma az, amit senki más nem csinálhat meg, csak akinek „eszébe” jutott.

Este lefordítottam magamban Goethe híres versét, a *Wer nie sein Brot mit Tränen ass* kezdetű - közben a magyar nyelv titkán tűnődtem, mint már annyiszor. Összehasonlítás miatt ideírom az eredetét:

Wer nie sein Brot mit Tränen ass,
Wer nie die kummervollen Nächte
Auf seinem Bette weinend sass,
Der kennt euch nicht, ihr himmlischen Mächte.

Ihr fñrt in's Leben uns hinein,
Ihr lāsst den Armen schuldig werden
Dann überlāsst Ihr ihm der Pein;
Denn alle Schuld rācht sich auf Erden.

Magyarul:

Ki soha kenyérét nem szóta könnyel,
Kit nem látott, kezét véresre törvén,
Zokogni az éjféli sűket közönnyel,
Nem ismer téged az, ó égi Törvény

Te kényszerítesz élni itt alant
És bűnbeesni, hogy aztán megöld
Magárahagyva, a boldogtalant,
Mert minden bűnért bosszút áll a Föld.

Most függetlenül attól, meg vagyok-e, nem vagyok-e megelégedve a fordítás szépségével, tisztára a *hűséget* hangsúlyozva, amikor azt állítom, hogy megvan benne a német eredeti gondolat- és hangulattartalma: szinte magam is megdöbbenve nézem, összehasonlításban, hogy ugyanazt a tartalmat mennyire másféle kész anyag válogatására ösztönözte bennem, nem a formai kötöttség, nem rímek és ritmus (ez a kötöttség nem is olyan nagy, mint a laikus hinné), hanem a magyar nyelv szellemének kényszerítő parancsa. Csodálkozva eszmélek rá: minden erőfeszitésem ellenére, hogy puritán eszközökkel kifejezett, tisztán filozófiai gondolatot magam is ilyen tisztán, fölösleges cafrangoktól ment formában fejezzek ki: a magyar mégis tele van olyan *képekkel*, amiket elmaradhatatlannak érzek. Már az első sorban a „szóta” az egyszerű „ette” helyett - de írhattam mást? Hiszen nyelvünkben ezt így mondjuk, így kelti ugyanazt a hatást, még erősebben, pregnánsabban, drámaiabban, mint a német.

Tele a képek tarka, ömlő sokaságával, minden szava, minden kifejezése mögött az ősi, érzéki, élmény duzzadó nedveivel, a világ egyik *legdrámaibb*, *legepikusabb* nyelve a magyar. Az epikában klasszikus költőink a legszebb időmértékkel, a drámában. Shakespeare-fordításaink bizonyítják ezt, biztató ígérettel - mi lesz, ha egyszer megszületik az igazi magyar dráma, a nyelvnek ezekből a csodálatos lehetőségeiből.

DICKENS

44. vasárnap

Ezek gondolatbeli széljegyzetek Dickens olvasása közben. Jó húsz éve, hogy utoljára olvastam Dickenst; kíváncsi voltam magamra, mennyit változtam azóta, a rég halott, mégis maradandó mérték tükrében. Könyv és olvasó viszonya nem olyan egyszerű valami ám, nagyon nem mindegy, életünk melyik szakában találkozunk a „halhatatlan útítárs”-sal. Apám, ki hetvennyolc évet élt, gyakran mondogatta, hogy a húszéves Goethét húszéves korában szerette, a negyvenéveset negyvenéves korában, és így tovább - hetvenéves korában jutott el odáig, hogy *Faust*-ot hiánytalanul értse és élvezze. (Ugyanakkor Casanova is kedves olvasmánya volt, bizonyosságául, hogy nem a *tárgyon* múlik, vajon érett lélek volt-e, aki hozzányúlt - a gáláns önéletrajz hőse is hetvenéves korában írta meg életkalandját.)

Ezenfelül, Dickens halhatatlansága, úgy tetszik, az ütemekben visszatérő, úgynevezett *időszaki források* életéhez hasonlatos. Kiapad, csappan, hanyatlik, erőt gyűjt - tíz-húsz évenként megint felbuggyan, frissebben mint valaha. Az idők idomulnak vissza hozzá, vagy benne valami időtlen, örökké jelen és örökké jövőendő? A Shakespeare-fordítások minden ötven évben elavulnak, újakat kell csinálni, hogy megközelíthessük valahogy az eredetinek frissességét, jelenvalóságát, modernségét - Németországban, hallom, akadt már futurista fordítója is, aki kimutatta, hogy egyedül ez a formanyelv alkalmas rá, Shakespeare-t hüen adni vissza.

Dickens viszont jó néhány századdal régiebb önmagánál.

Régibb és megint újabb.

De mi a titka annak a varázsnak, mely nem engedi elavulni?

Nyilván nemcsak a „formanyelv”, az írásnak, előadásnak az a bizonyos egyéni íze és zamata, amit Bouffon magával az emberrel azonosít. A dickensi kedélyesség és kedvesség forrása nagyon is tulajdon korának geológiai rétegéből buggyan elő - nagyon könnyen elképzelhető, hogy ha avulttá nem is válik, idővel elveszíti közvetlenségét - a mosoly, amit fakaszt, inkább annak a sajátos érzésnek szól, amit a „rég, naiv és kedélyes” világ hangja vált ki bennünk: ebbe a mosolyba egy kis elnézés is vegyül, anélkül, hogy észrevenné az ember.

Kedélyességen és kedvességen túl, valami egyéb van itt. Nincs rá más szó: az esztétika a meglehetősen langyos ízű és bőségesen kompromittált „humor” kifejezést szokta használni. „Mosoly könnyek között”, „aranyos derű”, „mindent egyformán szerető bölcs megértés” és hasonló semmitmondó laposságok társulnak ehhez a szerencsétlen „humor” képzetéhez, elrontva az étvágyát annak, aki eleven emberi indulatoktól, szeretettől és gyűlölettől egyformán korbácsolva, nagyon jól tudja már, hogy aki mindent megért, az tulajdonképpen semmihez sem ért, és aki mindenkit szeret, az senkit se szeret. Ettől a „mindent megértő, szerető és bölcs mosolytól” Dickens még nagyon rossz regényíró lehetne, mert az írás nemcsak mosoly és bölcsesség, hanem vér és veríték, nemcsak elrévedező szem, hanem vadul dobogó szív, nemcsak derűs és világos megismerés, hanem rejtelmes titok és ismeretlen eredetű ösztön.

De Dickens nem az, nem rossz regényíró, hanem éppen ellenkezően, hatalmas és nagy regényíró, úgy látszik - és éppen erről akarok beszélni - nagyobb és igazibb (talán csak Tolsztojt és Dosztojevszkijt kivéve), mint akik utána következtek.

Hagyjuk hát a „humor” generálszósának ezt a nyavalyás szempontját: talán akad másik, mélyebb, igazibb, örökebb, általánosabb.

Mi az, hogy regény?

Egymás életébe és útjába kerülő emberek külső figurájának, belső és külső történéseinek, sorsának, örömének, bánatának leírása, rendszeren egy vagy két bővebben, mélyebben ábrázolt főalakkal a központban.

Miért íródik?

Azért, mert a külső és belső élet örökké változó és elsuhanó, elmúló, visszatérő, megint elszaladó képei a művészen, ki mindezeket túl még a saját múlandóságát is érzi és sejtí, nyugtalanságot kelt, nyugtalan vágyat, hogy mind e *habzó* zűrzavarban valami állandót, megfogható, lerögzíthető keressen, amit aztán életnél szolidabb anyagba: szavakkal és betűkkel kifejezhető ábrák keretébe másoljon át, hogy el ne múljon, ami el akar múlni, holott kár érte - hiszen értelem és szépség volt benne s a mindig újrászülető élethez való vonzó és tanulságos hasonlóság és különbség.

Minek íródik?

Annak, hogy az éppen soron lévő, élő életet egyre gazdagabbá és tartalmasabbá tegye, mindig újra hozzáadván az élet világából nyert tapasztalathoz az író világából nyert tapasztalatot.

De elsősorban és legfőképpen: a regény *emberről* szól, *embernek*.

És nincs elevenebb kapcsolat a világon, mint a regényhős és az élő ember közt. Ismerőseinket elfeledjük - élő ember sokszor látja embertársát az irodalom kódján át regényhősnek, pusztá hasonlatnak: a regényhőst mindig a *valósággal* hasonlítjuk össze. Az *ember* élete és drámája és problémája a regény - vagy hányszor ismétlem még, hogy az ember sorsa e világon sokkal inkább könyvtárakban intéződik el, mint a parlamentekben és főhadiszálláson?

Nem mindegy az, hogy a regényírónak, aki emberekről beszél, mi a véleménye az emberről.

A XIX. század második felében valaki, elbizakodván a tudomány nagy eredményeiben, feltette a kérdést: „íme, tudjuk már, milyen a fű és a fa és milyenek az állatok - lássuk hát, milyen az ember?”

És a méltatlan kérdésre, mert az óvatos és körültekintő tudomány elodázta a választ, kotnyelesen megszólalt a Művészet, és nagyképűen úgy tett, mintha őt kérdezték volna.

És megszületett a *naturalista* regény: Zola, Balzac, Flaubert.

És kezdődött egy korszak, mely a regény céljául nem az *emberi sors*, hanem az ember megismerését tűzte ki: pedig ez nem művészi, ez tudományos kérdés. És leírták és megírták az embert, úgy, ahogy a XIX. század természettudósai, Linné és Brehm, a növényeket és az állatokat írják meg. És regény helyett kaptunk természetrajzi könyveket, amik „emberismerettel” voltak megírva. És tapsoltunk a pompás ábráknak, amiből kiderült, hogy Nana és Gervaise és Saccard és Homais úr arca és bőre ilyen és ilyen - hogy ilyen és ilyen körülmények közt, ez meg az közülök így és így viselkedik (és fog majd viselkedni, az idők végezetéig), hogy csontjaiból enyvét főznek, és húsa ízletes. Ugyanúgy, ahogy a kutyát és macskát és elefántot írja meg Brehm.

Típusokat kaptunk, de nem kaptunk embert.

Különbségeket kaptunk, de nem kaptunk hasonlóságokat!

Míg meg nem érkezett Tolsztoj Leó, százegynéhány figurából álló menaszériájával, akiről kiderült, hogy a legkülönbébb alakban, egyenként, ahogy elővezette őket, *mind magunk vagyunk* - és kiderült, hogy történhetett ez: úgy, hogy mindegyiket önmagából alakította ki a ravasz költő, csak a külsőt maszkírozta el, mint afféle arcművész, akit az orfeumban mutogatnak.

Mert az agyoncsodált „emberismeret” csak a laikus tartja olyan nagy dolognak: a valódi művészeknek kevés dolga van vele. *Megkülönböztetni* a tudomány dolga - a művészet *hasonlít* -, mert a tudomány azzal foglalkozik, amit még nem ismer, a művészet azzal, amit már ismer.

Csak a laikus csodálkozik, ha adott pillanatban eltalálom gondolatát. Nem veszi észre a huncutságot, hogy csak a magam gondolatát mondtam el neki, és mivelhogy ez a gondolat készen van benne is, csak annyit kell elhíttetni vele, hogy *éppen az imént* társította a többihez - ennél pedig nincs könnyebb. A lélek nagyon hajlamos arra a belső kancsalságra, az időrendben, hogy valamiről, ami *most* történt, azt higgye, hogy egy pillanattól előbb vagy később esett meg.

Íme negyedszázaddal előbb, Dickens ott kezdi, ahová a naturalisták nagy fáradsággal eljutottak, hogy kipihenjék magukat egy finom és előkelő Thomas Mann-ban, mint egy jól végzett munka után.

Nem *alkot* figurákat, a figurái készen vannak, mint a bábszínház színészei - a regény arra való, hogy e bábok *elevenné* váljanak benne.

Elevenné váljanak: emberré váljanak a típusok.

A típus: figura, báb, állatfajta a természetrajzönyvben.

Az ember: ugyanez, de csak az időn kívül. Mert egy pillanat, az *akarat pillanata*, mindent felborít.

A típus: érdekes vagy érdektelen.

Az ember: *jó vagy rossz*. Sorsa teszi azzá.

Dickens jó emberekkel és rossz emberekkel dolgozik, állván a jók pártján - szereti az embert, de gyűlölve gyűlöli az emberben lakozó ördögöt.

A típus: ami *vagyok*.

Az ember: ami *lenni akarok*.

Dickens rossz emberei megjavulnak - de erről nem tudtak a regényírók, akik utána következtek, mert ők a jelent látták csak: a változatlan jelent.

Dickensé a jövő.

TEATRO DEI PICCOLI

45. vasárnap

Milyen kedvesek, de milyen kedvesek ezek a színészek, a Teatro dei Piccoli szereplői, de milyen jóízűet nevettem rajtuk, megvigasztaltak és felüdítettek, nem maradt vissza semmi kellemetlen utóíz, mint amikor eleven színészeket látok, hacsak az nem, hogy nincs módomban gratulálni nekik, megköszönni az élvezetet személyesen - szerényen feküsznek ők a skatulyában, a sok drót és zsinór közt, ami a kezükre és a fejükre és a lábukra van akasztva, nem primadonnáskodnak ők, és nem hiúskodnak, és irigykednek, és nem intrikálnak, nincs semmi baj velük, nem kell vigyázni a kritikusknak, hogy meg ne sértse valamelyiknek az érzékenységet, nem vitatkoznak az íróval, hogy melyik a fontosabb, Intimpista nem bosszantja az ízlésemet gáláns titkaik szellőztetésével - halottak és merevek ők, csak a rivalda lángja gyújtja ki bennük az elevennél elevenebb élet homéri komédiáját.

Nem vonom vissza a szuperlatívuszt: elevenebb élet ez a valódinál. Mert, odaragadva a székhöz, sóbálvánnyá dermedve bámulatomban, hogy nini, milyen pompásan *utánoznak* ezek minden elképzelhető mozdulatot: csak az első két-három produkció bűvöletében találtam éppen a *hajlékonyságukat és életteljességüket* meglepőnek. Aztán, a következőkben (A *sevillai borbély*-ből, a *Gésák*-ból játszottak egy-egy jelenetet, majd néhány karikatúra következett: egy híres zongoraművész, egy néger Salome tánca) lassanként ráeszméltem, hogy sokkal többről van itt szó, messzebb menő művészetről, hogy ezek az egyszerű drótbabák sokkal többet ambicionálnak, mint az élet utánzását, amivel pedig meg szokott elégedni a középszerű művész. Lám csak, eszméltem rá meghökkenve, nem is olyan életteljes, sőt nagyon is gépies a furcsa, groteszk rángatózásuk. Csakhogy a komikum, ami ebből árad, ezúttal nem magyarázható olyan egyszerűen, mint a Bergson híres elméletében. Hiszen én már jó félórája nem azon nevetek, hogy eleveniséget mímelő figurák árulják el a bennük működő gépezetet, hanem sokkal inkább azon, hogy eszembe juttatják, és *kicsúfolják azt a gépiességet, amivel eleven színészek mozognak* a színpadon. Főlényesen s tudatosan és szándékos művészettel csúfolják és karikírozzák az eleven színészt, aki roppant életteljesnek és eredetinek képzelet magát, holott - és éppen ez derül ki a bábjátékból - nevetséges módon és mindig egyformán rángatja őt belülről valami ostoba sablon, a „színművészet szabályaihoz” való merev ragaszkodás, „a színművészet örök törvényeiről” való hamis, tehetetlen, tehetőségtelen kényszerképzet drótszerkezete. Nini, dehogyis élethűek! csak *lehetnének*, sokkal életteljesebbek, mint bármelyik élő ember, hiszen a plafonig ugorhatnának, és úszhatnának a levegőben, de ők most nem élethűek, csak *színpadhűek* akarnak lenni, ők most nem azt akarják demonstrálni, hogy milyen élethű a drótbaba, hanem azt, hogy milyen drótbabaszzerű majom az élő ember. Rajtakapom magam, már régen nem azon nevetek, hogy dróton rángatják őket, hanem azon, *hogy úgy tesznek, mintha dróton rángatnák őket*.

A Belvárosi Színházban láttam valamikor Schnitzler *Bátor Kasszián* című úgynevezett marionettjátékát, aminek színpadi trükkje az volt, hogy a színészek úgy mozogtak benne, mintha bábok volnának. Most, hogy visszagondolok erre a produkcióra, elszégyellem magam, nem a drótbabák, hanem a színészek nevében. Most látom csak, milyen gyenge produkció volt, mereven mozogtak, tipegve jártak, recsegő, staccato tempóban mozgatták a fejüket. Nevetséges! Próbáljon egy eleven színész olyan hajlékony bukfcencet csinálni, olyan lágyan siklani át a színpadon, olyan gráciával lebbenteni a lábát, mint e drótbabák közül akármelyik, ha kedve szottyán rá - menten kitörne a csigolyája, elszakadna az izomzat belső, nehézkes drótszerkezete. Nevetséges, hogy az ember csúfolni merészelje a Gépet, az eleveniség, a mozgás tökéletessége nevében. A Gép már régen elevenebb, mozgásában és cselekvésében

célszerűbb és tökéletesebb lény, mint szülőanyja, az ember, akinek agyából kipattant - a gépiességet, mint a tehetetlenség és ügyetlenség komikumát csak addig csúfolhatja az ember, míg gyorsabb, fürgébb mozdulatai voltak, differenciáltabb, finomabb munkát tudott végezni, mint a gép. A maratoni futó, a római harcos méltán nevette ki holmi faltörő kos otromba erőfeszítését, vagy a csikorgó taligát - próbálj kinevettetni, a gépiesség komikumával egy gépfegyvert, amint végigsepri a mezőn bukácsoló katonasort, egy torpedót, amint elsiklik a víz felszíne alatt, szétrebbentve a lomha halakat, egy repülőgépet, amint kanyargó íveléssel, karcsú siklással kering fel a magasba, míg láthatatlanná, szinte éterivé finomult gyorsaságától a légsavarnak buta kövek módjára zuhannak le körülötte a makacs, „eleven” madarak. Nem emlékeztek Faremidóra? Ezek a drótbabák valamivel közelebb állanak már a *Doszirék*hez, Faremidó tökéletes géplényeihez, kiknek beszéde muzsika, gondolata cselekedet, mint mi nézők - azt máris, felelősségem teljes tudatában állítom, ahogy a *Bátor Kasszián*-ban szereplő színészek, mondjuk, egy Ibsen-darabot eljátszanának, mint ahogy ugyanezek a színészek őket utánozták a *Bátor Kasszián*-ban.

Jó, jó, persze, tudom, nem őket illeti a magasztalás, hanem, ugye, mégiscsak azt az eleven embert ott, a szuffiták közt, aki hajlékony, zongorázó ujjával a drótok és zsinórok zongoráját billegeti. De hiszen éppen ez az! Ha színész volna az az úr, aki itt *csak* rendező, soha nem tudná úgy eljátszani a szerepet, mint ahogy ezek a színészek az ő rendezésének engedelmeskednek. Kezének tíz ujjá valóban remek művészetet produkál, elismerem - de ha egy eleven színész, vagy akár a tulajdon testének drótszerkezetét, az idegek zsinórzatának központját adnátok a kezébe, feltéve még azt is, hogy el tudna igazodni rajtuk, soha nem tudná ugyanazt a szabatosságot elérni, már csak azért sem, mert az izmok és csontok durvább munkára, harcra és védekezésre és nem kizáróan művészi alkotásra rendeltetett nehézkes szerkezete nem engedelmeskedne oly könnyedén. Hogyne, itt is a rendező csinál mindent, mint a valódi színházban - de micsoda élvezet itt lenni rendezőnek! micsoda élvezet és micsoda különbség! Salome megszemélyesítője nem idegeskedik rendezés közben, hogy őt végrehajtással fenyegeti a szabója, adjanak neki előleget. Ofélia nem válik figyelmetlenné, gazdag szeretőjére gondolva. Stuart Mária nem pikkel a rendezőre, mert az a másik primadonnának udvarol. Lohengrin nem küzd indiszpozícióval, gyomorsav-túltengése miatt, Othello nem retteg, hogy a féltékeny férj, akinek elcsábította feleségét, beveri a fejét, és Rómeó esze nem jár a délutáni lóversenyen, ahol eldől a halmozása.

Nagyszerű dolog ez a bábszínház. Betetőzése annak a fejlődési folyamatnak, aminek, a színház ősi formájából kibontakozva második etapja a film volt. A halhatatlan és tökéletes, életnél életebb, mert az életből elvont, az életet sűrítő gépiesség egyik legfontosabb feltételét, *a megbízhatóságot*, már a film jobban közelíti meg: amit a filmrendező egyszer, eleven színészekkel alkotott, az pontosan úgy játszódik le, százszor és ezerszer, a szaladó szalagon, ahogy ő megcsinálta - a gép forog, az Alkotó pihen. Íme, a bábszínház még tovább megy - az eleven színészből sűríti ki és vonja le, ami benne tiszta, a művészet nyersanyagául száz százalékgig felhasználható érték: hogy mozgatható tagjai vannak. Jó rendező soha nem kívánt többet egy színésztől.

Lesz-e még tökéletesebb? Nem tudom. Én a legközelebbi darabomat mindenesetre a Teatro dei Piccoli érdemes igazgatójának fogom először felajánlani.

ARABESZK

46. vasárnap

Mit dolgoztál ma? Megint semmit? Szóval henyéltél, pedig jól tudod: *nulla dies sine linea*.³⁶

Talán éppen azért nem írtam, mert túlságosan sok írni valóm volt. Ma nagyon tele voltam, indulatom túl nagy tömegben lódította ki magából a szennyes, forró lávát - egész energiámra volt szükségem, hogy visszatartsam, hogy szét ne vesse edényét, hogy korai *cselekedetté* ne váljon, ami még csak gondolatnak való.

Ma azt csináltam egész nap, hogy nem dolgoztam. Nagyobb fáradságomba került, mintha dolgoztam volna.

Koppenhágában kérvényt adtak be az állatvédők, hogy bocsássák szabadon az állatkerti fenevadakat. Méltányos kívánság. Élőlényeket a szabadságukban gátolni jogtalan dolog - de miért nevezik ezt *állatvédelemnek*? Ez talán valamivel mégis több: ez már *állattámogatás*, és érthetővé tenne egy embervédelmi kérvényt, oly irányban, hogy arra az időre, míg a fenevadak szabadlábbon szaladgálnak a városban, az emberek bebújhassanak az elhagyott ketrecekbe.

Az állatkertben különben tanácskozás volt ebben az ügyben - nagy vita alakult ki, melynek folyamán többen felszóltak. Az oroszán egészen jelentéktelen kis részt követelt magának abból a külvilágból, melyen osztozkodniok kell - éppen csak annyit, amennyi őt jogosan megilleti, mivel ő nem akar hozzányúlni a máséhoz, neki elég az oroszánrész. A zsiráf felállt, és csak annyit mondott: uraim rövid leszek. A kutya mindenről lemondott, ő pietista alapon áll, elég neki az a tudat, hogy odafenn a mennyországban meghallgattatást talál. Csak előre, édes fiam, kiáltott lelkesen a rák, miközben a hiéna a konzervativizmus ellen szónokolt. A papagáj aggályosnak találta a papok szerepét, és az eszperantót ajánlotta az emberek és állatok közti hivatalos nyelvül. A krokodil gúnyosan kacagott, és a medve élesen kikelt a charleston ellen.

Hát igen, némi zűrzavar, némi bomlási tünet - nem csoda, hogy a gondolkodók gondolkodóba esnek, és a kritikusok kritikusnak érzik századunkat. Spengler új Atlantiszt jósol, a keresztény kultúra végvonaglását jelzi. Egy nagyon érdekes magyar könyv, Ligeti Pál *Új Pantheon felé* című kultúrtörténeti tanulmánya ennél is messzebb megy. Hullámrendszerével, mely az építészeti, szobrászati és festői korok egymást felváltó fázisaival érzékelteti az összekapcsolódás és szétesés törvényét, arra a meglepő eredményre jut, hogy tulajdonképpen nem is *egy bizonyos kultúra*, hanem az egész eddig ismert kultúrtörténelem végnapjaihoz közeledünk, egy nagy dráma befejezéséhez, melynek első felvonása Egyiptom volt, a második Róma és Athén - s hogy ez a mostani, London és New York, az utolsó - s hogy aztán merőben ismeretlen új dráma kezdődik, amihez nekünk immár nincs közünk.

Most még egy metafizikus hiányzik, aki ez egyre nagyobbodó hullámoknál is nagyobb hullámok egységében ismerje fel a hármas törvényt. Ebben a rendszerben a ma ismert kozmikus világ történetére alkalmazná, óriásivá felnagyítva, a kicsiben felismert analógiát. Az *építészeti* kornak megfelelne az *alkotó* korszak, az általunk, emberek által ismert kozmosz *teremtése*, forrongó ködfoltjaival, tejútjaival és alakuló naprendszereivel. A szobrászi kornak

---

³⁶ *nulla dies sine linea* - egy napot se ecsetvonás nélkül

megfelelne a *kiformálódás ideje*, mikor csillagokká és bolygókká és napokká keményedik az anyag, kérget kap és alakot. Végre a harmadiknak, a festészeti kornak megfelelne a kéreg felszínén megjelenő *szerves élet*, tarka színeivel és egyéni változatosságával s végül az emberrel mint isten kifáradó alkotóerejének utolsó, „impresszionista” művével, akit már „saját képére” teremtett, önmagát mulattatva, emlékül egy másik isten számára, aki új kozmoszt teremt majd a régi helyén.

Egyszer, nagy elkeseredésemben, az embert a föld daganatának, az életet a lét betegségének neveztem. Ismétlem, nagyon el voltam keseredve. Mindenesetre feltűnő, hogy íme, az a filozófia és metafizika, mely a törvényt valahol a kívülvilágban, az *emberen kívül* keresi, szükségképpen szintén erre az eredményre jut.

Vagy például itt van a szakállam.

Tegnap rájöttem, hogy a férfiszakáll, naponta borotválkozó embernél, természetes időmérő eszköz. Finom tapintásom lévén, reggel, ha az államot tapogatom, körülbelül meg tudom állapítani, korán van-e még, vagy sokáig aludtam. Ha például turista minőségben szakadékba esnék, s elveszteném az eszméletemet (tegyük fel, hogy ugyanakkor a zsebóráim is összehúzódnának), magamhoz térve a szakállamról tudnám meg, vajon napokig feküdtem-e eszméletlenül, vagy csak órákig.

Hát ilyen is van.

Az is van, hogy az érkező vendég karakterét fel lehet ismerni azon, ahogy az előszoba csengettyűjét megnyomja. A koldus akkorát csenget csak, hogy éppen rémlik - esetleg le lehet tagadni, hogy csengetett, magától szólalt meg a csengő egy negyedpillanatra. Mind a három fiamat megismerem a csengetéséről, jobban benne van a jellemük és jövő sorsuk, mint egy grafológiai analízisben vagy tenyérjóslatban. A nagyobbiké udvarias és nyugodt, a középsőé türelmetlen, agresszív, a legkisebbé játékos, vicces. Vannak önérzétes csengetések, és vannak szemtelen csengetések, fenyegetőek és biztatóak. Másképp csenget a postás, mikor pénzeslevelet hoz, és másképpen, mikor fizetési meghagyást. Vannak kétségbeesett csengetések, olyanok, mint egy sikoly, amiktől lélegzetállító csend lesz, s az ember nem meri kinyitni az ajtót - a Dráma áll ajtónk előtt, revolvercső robban, ha kinyitjuk - a Halál vár künn, vagy még annál is rosszabb: *senki!* Csak a csengő szól magától.

Ma is, ahogy felmentem a szerkesztőségben a belső lépcsőn, egyik emeletről a másikra, egy kis hidegség futott át a hátamon. A lépcső szőnyegére esett a tekintetem, és észrevettem, hogy a szőnyeg alaposan elkopott. Pillanatig nem tudtam, mitől lettem ilyen levert - aztán eszembe jutott, hogy véletlenül pontosan emlékszem erre a szőnyegre, amikor először jártam rajta - vadonatúj, piros szőnyeg volt, akkor húzták fel. De hisz ez lehetetlen... Hiszen ez tegnap volt... Még emlékszem, milyen ügyben jártam itt akkor... Ugyanazok a tervek, vágyak, ambíciók, bajok, hitek, hangulatok, amik miatt most vagyok itt, amiknek nevében most rögtön, hamarosan, egy óra alatt, néhány nap alatt el kell intézni ezt meg ezt... hogy aztán végre hozzáfoghassak a Nagy Programhoz... ami miatt ezeket az átmeneti szaladgálásokat csinálom, hogy túllegyek rajtuk hamarosan, minél előbb túllenni... még ezen, meg ezen... no meg ezen, csak gyorsan, doktor úr, csak gyorsan, szerkesztő úr, csak gyorsan, fiam, essünk túl rajta, csak gyorsan, főúr, azt a kávé, gyorsan, segéd úr, ne szappanozzon olyan sokáig... Csak gyorsan, gyorsan, csak már múlna el az éjszaka, csak már reggel lenne, csak már este volna, csak már azon a dolgon túl volnék, csak már az a per a hátam mögött volna... csak már jönne a vonat, csak már megérkezne... csak már látnám, csak már itt volna, csak már megcsókolhatnám... Csak már menne, csak már ne látnám...

Micsoda téboly! Hiszen akkor, amikor mindez megtörténik, mikor a szerkesztő úr elintézi, mikor túlestél rajta, mikor hozták a kávé, mikor a szappanozást befejezték, mikor reggel lett, és este lett, mikor a vágyad teljesült, mikor a hátad mögött volt a baj - nem az élethez, hanem minden bajnál nagyobb bajhoz, a halálhoz kerültél közelebb egy lépéssel.

Útközben a villamoson, lefordítottam magamban Heine versét, a *Lazarus*-ciklusból. Életének utolsó évében írta,

Íme:

Mit nekem már cifra zsoltár,
Jámbor példa, bölcs ígéret...
Egyszer már szemébe néznék
A nagy, átkozott „miért”-nek!

Meztelen vállán kereszttel
Mért vonaglik az Igazság,
Mikor pöffedt paripáján
Göggösen feszít a Gázság?

Ki akarta így? Ez ellen
Isten is hiába lázad?
Vagy titokban a Gonosszal
Trafikál? Hát ez gyalázat!

Szánk imígy tátong szüntelen:
Mígnem egy maroknyi száraz
Földet tátott szánkba tömnek...
No, de ez csak mégse válasz!?

MINT IDEGEN FORGOK PESTEN

47. vasárnap

A Vigadó téren áll egy nagy, tizenkét személyes autó. A Hangli körül ögyelegve a rekkenő hőségben, csodálkozva veszem észre, ahogy lassan megtelik - nők és férfiak szállanak fel, nyilván nem egy társaság, nem egyszerre érkeznek, nem is beszélnek egymással. Egy cvikke-res úr, három sárga kalapos hölgy, két másik hölgy valami nyomtatványt nézeget. Fiatal-ember, diákforma, noteszbe jegyeztet. Agilis fiatalember, az autó mellett magyaráz.

Pesti ember kíváncsi. Közelebb megyek, báméskodok. Az agilis egyszerre csak hozzám lép, és angolul megkérdezi, hol a jegyem. Hanyag angolsággal, kissé orrhagon motyogok valamit. Vagy úgy, mondja ő, fent van az irodában, rendben van, tessék felszállani, ide.

Kérem. Miért ne.

Felszállok a három sárga kalapos lány mellé, gondolom, majd csak megtudom tőlük, hová megyünk, és mit akart tőlem az az angol úr. A lányok feszesen ülnek. Kicsit meleg van, mondom udvariasan vigyorogva. Nem tetszik tudni, mit akart tőlem ez; a fránya ánglius.

Az egyik lány nagy jóindulattal rám néz, nem felel, a másikhoz fordul, és angolul azt mondja neki, hogy én biztosan olasz vagyok, azért beszélek törökül. Ugyanakkor az agilis hátrakiabál: „Mehetünk, Spitzer, hű, de disznó meleg van!”

Az autó megindul.

Az agilis felpattan a sofőr mellé, és abban a pillanatban beszélni kezd. Ladies and gentlemen, that's the most fashionable tea-room of Budapest, Gerbeaud. Meine Damen und Herren, das ist die eleganteste Conditorei von Budapest, Gerbaud. Signore e signori, questa è la più elegante pasticceria di Budapest, Gerbaud.³⁷

És ettől fogva folyton beszél, mint egy automata, mindent háromszor elmond, három nyelven, de folytonosan és cezúra nélkül, mint egyetlen mondatot. A mondat elején ötven figyelnek, a közepén négyen, a végén hárman.

Rendkívül éles eszű ember lévén, máris tisztában vagyok a helyzettel. Ezek idegenek, akiknek Budapestet mutogatja az Idegenforgalmi Iroda. Nem rossz. Most legalább módomban van azt is kitapasztalni - hogy hat Budapest arra, aki először látja, és főként, hogy hat rám az ő első impressziójuk, amit így titokban lesek el. Most csak arra kell vigyázni, hogy el ne áruljam magam - amit eddig hallottam idegenektől szülővárosomról, abból sohase tudhattam, mennyit kell levonni udvariasságra: most köztük vagyok, magam is idegen, úgy beszélnek velem, mint egymás közt. A kémkedés izgalma fog el. Noteszt veszek elő. Áhítattal csüggök a *guide* ajkán, bólogatok, szorgalmasan jegyezgetek, mindenféle halandzsát firkálok a noteszba, miközben kétfelé kémlel a fülem.

Az Andrássy-szobor előtt megállunk, leszállunk. Mindenütt elől vagyok, jegyezgetek, lelkesen csóválom a fejem. Please, kérdem fontoskodva a vezetőt, nyitott notesszel a kezemben, it is a monument, isn't it? Yes, immediatly,³⁸ mondja ő, és némi szánakozással vegyes undorral néz végig rajtam, nagyon okos angol lehetek, gondolja, rögtön észrevettem, hogy ez egy szobor, nem hagyom magam becsapni. Aztán mutogatni kezdi a szobor két oldalán a reliefe-

³⁷ *Ladies and gentlemen...* - Hölgyeim és uraim, ez Budapest legelegánsabb cukrászdája, a Gerbeaud

³⁸ *Please,... it is a monument?...* - Kérem, ez ugye emlékmű? Igen, természetesen

ket. Magamban kicsit elszégyellem magam - öt éves korom óta legalább ezerszer mentem el az Andrassy-szobor előtt, rá is néztem a reliefre, és csak most látom meg, mit ábrázol, ahogy vezetőnk magyarázza - nini, csakugyan, hiszen ez Bismarck! ez meg Deák! ez Erzsébet királyné! Báméskodásom egy percre őszintévé válik, olyan őszintévé, hogy csaknem elárulom magam - lelkesedésemre a vezető gyanakodva néz rám.

Bevonulunk a parlament épületébe. Apró, bámuló kiáltások mellett, mögöttem, ahogy a díszlépcsőn felhaladunk. Hát ez igazán szép. Marvellous, isn't it? szólal meg mögöttem az egyik angol kislány és rám néz. Na végre! Persze, most jut eszembe. Amerikában csak a nők szólíthatják meg a férfit, a férfinak várni kell. Két perc múlva megtudja tőlem miss Reynolds, hogy bolgár kereskedő vagyok, először járok Budapesten. Én is megtudom, hogy ők testvérek. Chicagóból átruccantak kicsit Európát nézni, Velencéből jönnek, két napja vannak Budapesten. Mit szólok ehhez a városhoz, mi? Remek! Voltam-e már a Duna-parton, hát a Gellérthegyről láttam-e az egész várost? Még nem, holnap azt is megnézem. Hát azt okvetlenül nézzem meg, ha valami szépet akarok látni, mondja a másik. Ami azt illeti, mondom hűvösen, én láttam Velencét és Lidót a Campaniléról... Az semmi, mondja a harmadik. Nna, túlzás, mondom én kissé tartózkodva... maguk, úgy látom, túlságosan lelkesednek ezért a Budapestért. Maga nem látott semmit, mondja a legkisebb, majd mi holnap megmutatjuk magának, ha akarja, a Duna-partot. Kérem.

A vezető szigorúan néz ránk, hogy ne fecsegjünk annyit. Ez itt az ellenzéki folyosó. Mi az az ellenzék, kérdi váratlanul a cvikkeres angol úr. A vezető kezdi magyarázni neki, aszongya, akik a kormány ellen vannak.

Bevonulunk az ülésterembe. Vezetőnk középére megy a Ház asztalához, leülünk a padokba (Gömbös Gyula úrtól bocsánatot kérek, csak miután leültem, vettem észre, hogy épp az ő helyén vagyok - viszont Héjjas Ivánnak ezennel üzenem, hogy meg lehet tisztelve, Reynolds kisasszony, aki az ő padjában ült, sokkal csinosabb, mint például Lendvai-Lehner). A vezető felrohan az elnöki emelvényre, megint lerohan, eljátssza, hogy történt, mikor Kovács képviselő rálőtt Tiszára, és mutatja a golyók helyeit. Kicsit groteszkül hat rám a jelenet, így három nyelven elmondva - mintha egymás után egy angol, egy német és egy olasz Kovács Gyula követett volna el merényletet szegény Tisza ellen, ugyanazokkal a szavakkal, miközben ő nyugodtan és megadással ült az elnöki széken. De ahogy a mellett ülő angolra nézek, egyszerre az ő szemén keresztül, megérezem az emlék vad tragikumát, ahogy kiemelkedik a történelmi és földrajzi egzotikum különlegességével, idegen képzeletben. Kerekre nyílt szemmel bámul az angol - zavaros ismereteiből regényes kép szalad össze, puszták homokján száguldó paripák, villogó fokosok, cifraszűr, cigánymuzsika. Valószínűen úgy képzelem el Kovács Gyulát, borjúszerű ingben, árvalányhajás kalapban - odakünt, a folyosón lepattan lováról, és karabélyt rántva „ki a legény a csárdában?” kiáltással ugrik a Ház asztalára, miközben bíró uram, a Házelnök, kiveri pipáját.

Egy német úr ül a másik oldalamon, aki, úgy látszik, inkább a praktikum és tisztesség szempontjából mérlegeli az esetet. „Na, Gottseidank, wenn ihm nur nichts passiert ist”,³⁹ jegyzi meg megkönnyebbülve, mikor megtudja, hogy Tiszát akkor nem találták a golyók. Aztán gondosan feljegyzi, hogy melyik évben és napon történt a dolog, nehogy véletlenül elfelejtse. Na, wenn ihm nichts passiert ist, tűnődik még egyszer.

Kimegyünk a teraszra. Na, mit szól ehhez, mondja diadallal Reynolds kisasszony, Chicagóból, ahogy kitáruul előttünk a Duna kettős partkaréja - látott-e már ilyet? Hát bizony, el kell ismernem, ez már valami. Igen? hát várjon csak, most mindjárt megyünk a Margitszigetre, ott fog csak ámulni - mi hárman már voltunk tegnap, tudja, ott van egy meleg forrás... kénes víz,

---

³⁹ *Na Gottseidank, wenn ihm...* - Na, hál'Istennek, ha már semmi baja nem esett

ha bedob valamit az ember, rögtön megkövesedik. Igazán?! (nini, ezt tényleg nem tudtam, pedig háromszor nyaraltam a szigeten!)

A szigeten a három chicagói kisasszony teljesen átveszi oktatásomat. Látván, hogy nem valami tökéletesen értem a vezető hadarását, szépen lefordították nekem érthető angolra. Hallotta? Nem értette jól? Ez egy királylány volt, ez a Margit, szent nő - nézze ezt a követ, ez valami különleges, itt a romok alatt találták, és régi, titkos írás van rajta, olyanféle, mint a hieroglif. Ebben a korban divatban voltak a szentek. *Gentlemen preferred Saints*, jegyzem meg elmésen. Nevetnek. Olvastam azt a könyvet? Hogyne. De úgy látom, maguk nagyon lelkesednek Magyarorszáért. Hát mit tudtak róla odaát eddig? Hát - izé. Nagyon szép ország, a papa járt erre a háború alatt. Valami Francis Molnár nevű írónak a darabját látták. He is a very clever man.⁴⁰ Igazán? Majd megnézem. A háború után meglehetősen szétdarabolták az országot. Kár érte. Igazán? Lehet, hogy igaza van, miss Reynolds, eddig nem gondoltam rá.

Hallotta? Ez az Andrásy street. Szép street. Dehogy, rosszul értette a vezetőt, jegyzi meg az egyik kisasszony, nem Vilmos császár út. Filmos, Filmos, így kell ejteni. Mintha Párizsban volna az ember. Szép ez a nagy templom - Bazilika a neve, mit szól hozzá? Szép, de miért fordít hátat a Körútnak?

Nekem ez jobban tetszik, ez itten... hogy mondja? Hallgassa csak a vezetőt... a Deák téri evangélikus templom... mit mond róla, tessék csak mondani, hogy miről nevezetes? Ugyan kérem... na és azt nem említette meg, hogy ebben a templomban kereszteltek engem, vagy negyven évvel ezelőtt?

Krach!

Eljárt a szám. Gyorsan meglógok, köszönés nélkül.

Igaz is! Micsoda tehetségtelen vezető! Budapestet mutogatja - és a legnagyobb nevezetességet, aki itt ül a háta mögött, nem ismeri meg.

Meg vagyok sértődve. Ebben az országban csak szobornak érdemes lenni.

---

⁴⁰ *He is very clever man* - Ő nagyon okos ember

TÁNCOLÓ EGÉR

48. vasárnap

Belvárosi állatkereskedés kirakatában bukkantam rá ma délelőtt, különben régi ismerősöm, pár év előtt az állatkertben is volt belőle néhány darab, nem tudom, megvan-e még.

Kínai táncoló egér a hivatalos neve. Ezek az állatfurcsaságok, félszemű halak és kétfejű teknősbékák, többnyire kínai eredetűek - ott állítólag évezredek óta tenyésztik ki az effélét, valami sajtós makacssággal, amit mégis nagyon emberinek érzek, éppen, mert természetellenes.

De hiszen éppen ez az.

A táncoló egér táncát ne tessék hasonlatnak vagy kölcsönzött megjelölésnek képzelni. Ez a kis állat, egyébként a rendes fehér egértől semmivel sem különböző külső megjelenésével, a szó szoros értelmében táncol - nem úgy, hogy táncszerű mozdulatai vannak, vagy életszükségeinek elvégzése táncra emlékeztető ugrálásokkal történik. A lepkék tánca nem igazi tánc, azok így keresik egymást és a virágot, számukra a legegyszerűbb és legpraktikusabb és célravezetőbb életfenntartási érdek, ami számunkra gyönyörködtető játék. Az én egeremet, ha két percig figyeled, rájössz, hogy nála nem erről van szó. Az én egerem tánca a legöccselőbb tánc a világon, az emberi táncnál is érdektelenebb művészet. Az emberek mégiscsak azért táncolnak, hogy egymásnak tessenek, vagy szórakozzanak, erőgyűjtés céljából. Az én egerem, hogy úgy mondjam, nem mulatságból táncol, de nem is meggyőződésből, mint a dervisek, akiknek vallási szertartásuk a tánc - vallási etikáról, nem hinném, hogy szó lehet az én egeremnél, aki egyébként, ismétlem, ugyanolyan, mint a többi.

Megpróbálom leírni ezt a táncot. Egerem, mondjuk, a kuckóban észrevesz egy búzaszemet. Felfigyel, fülét hegyezi, orrát mozgatja, aztán egyenesen megindul a búzaszem felé. Ám mielőtt odaérne, a félúton, váratlanul, de mindig ismétlődő gépies egyformasággal, kicsit felemelkedik hátsó lábain, villámgyorsan megpördül háromszor a tengelye körül, aztán nyugodtan folytatja útját a búzaszem felé.

Gyorsan megelőzőm a misztikus természetbölcselő közbeszólását, aki olyasfélét rebesgetne, hogy talán a búzaszem és a tánc közt valami ismeretlen összefüggés van. Nincs semmi összefüggés. Ez nem táplálkozási tánc és nem is szerelmi illegés, mint a madaraké. Egerem egyedül is ezt a táncot táncolja, és olyankor is, mikor nem éhes. Egerem egyszerűen nem tud meglenni e nélkül a tánc nélkül. Nem örömeiben táncol és nem bánatában és nem indulatában és nem gerjedelmében - magától értetődően táncol, minden negyedik-ötödik lépése után háromszor villámgyorsan megpördül a tengelye körül, aztán megy tovább, dolgára. Ha két perc helyett négy percig figyeled, ellenállhatatlanul az az érzésed van, mintha azok közül a bizonyos jux-automatajátékok közül látnál egyet, amiknek ferdére faragott kerék, vagy speciálisan beállított rugó lévén a hasában, természetes mozdulataik közt váratlanul egy nem odavaló, komikus mozdulatot tesznek. Egerem is automatikusan és minden érzés nélkül csinálja ezt a pörgést, mint valami nyilván számára is kellemetlen és terhes, beteges kényszer hatása alatt, mint mikor az ember köhög például - látni valóan terhére van a saját tánca, akadályozza őt szabad mozgásában, sokszor lekési miatta kitűzött célját, idegesen legyint, mint a köhögő ember, hogy ne zavarják - tánc után pihegve csóválja a fejét, hm, megfojt ez az átkozott tánc, aszongya.

De hát akkor miért táncol, az istenért?

Ösztönből? Az iskolában azt tanultam, hogy az ösztön létfenntartó intelligenciája a létért versengő fajnak, mindig valami életérdek irányában. Nahát, ezzel a tánccal nem sokra viszi egerem ebben a versenyben. Sőt ellenkezően - más, rendes egér elkapja előle a magot, míg ő táncol.

Azt mondhatnám, soha ekkora marhaságot nem láttam, mint ez a tánc, ha nem félnék, hogy megsértem a derék, egészséges marhákat, akiknek igazán nem jutna eszébe ilyesmi.

Viszont hová tegyem a természet bölcsességéről szóló darwini világszemléletemet, tisztesség ne essék szólván, ha faji értelemben normális dolognak veszem a táncot? Mert ha csak holmi egyéb betegség volna ez a rendes egerek között, hát rendben van - végre, kerge birkák is vannak, de azért a birka mégis okos állat, aki tudja, mit kell tennie, hogy neki minél több gyapja és húsa legyen az ember számára. Itt azonban egy egész fajta van megkergülve - a kölykök kergén születnek, és továbbadják a kergeséget, mint a bölcs természetnek bármilyen más rendeletét és intézkedését.

Egyébként pedig az efféle furcsaság nem elszigetelt eset a fajták világában. Ismerünk egy galambfélét, az is folyton táncol, és hozzá olyan furcsán húzza vissza a fejét hátrafelé, hogy minden percben elveszti az egyensúlyát emiatt, és felbukik. Maeterlinck a természetekről szóló könyvében megemlíti egy hangyafajtát, amelyik olyan örült gyorsasággal száguld előre, hogy rendesen túlszalad azon a célon, ahová elindult. Ha, mondjuk, cukrot tesznek elébe, és ő megérzi, úgy nekiiramlik, hogy aztán nem tud megállani, átszalad a cukron, aztán ijedten és fejvesztetten, szédítő iramban szaladgál összevissza, nem tudja többé megtalálni, és ugyanabban a tempóban szégyenszemre hazaszalad. Évmilliók óta él ez a hangyafajta, a legkeservesebb körülmények között, évmilliók óta a legnagyobb kellemetlenségei és hátrányai vannak e miatt a veszekedett, hebehurgya viselkedése miatt, és még mindig nem jött rá, hogy egy kicsit fegyelmeznie kellene magát. Nem, ő csak száguld, mint a veszett fene - meg van örülve!

Igenis, meg van örülve!

De nemcsak ez a fajta. Még nagyon, nagyon sok fajtája az élőknek. Talán... talán a legtöbb.

Sőt lehet, hogy mind.

Nekem ez régi gyanúm, csak nem mertem soha beszélni róla, féltem, hogy engem tartanak majd bolondnak, mint a bolondházba került épeszűt a bentlakók.

Régi gyanúm, hogy az élők világa, kormányzójával, a „bölcs természettel” együtt, meg van keveredve. Nem lehet tudni, mibe bolondult bele, talán éppen a „létért való küzdelembe”, amit meg lehetne érteni, ha a természettudósok nem próbálnák folyton azt bizonyítani, hogy ettől a küzdelemtől szükségképpen kiélesedett az esze és ösztöne az élőknek. Holott éppolyan logikusan azt is lehetne mondani, hogy beleőrültek ebbe a küzdelembe, mint ahogy a túl soká tartó és túlfeszített harcba az egyén is behülyülhet.

Éppen annyi bizonyítékom van erre, mint az ellenkezőjére. A természetekről és méhekről és hangyákról nem győznek áradozni a tudósok, hogy milyen tökéletes és harmonikus „társadalmi életük” van, milyen remek összjátékával az ösztönnek támogatja bennük minden egyén a fajtát, hogy életben maradjon. De arról senki se beszél, hogy milyen gyalázatos és háborodott és értelmetlen és oktalan és kegyetlen, mániákus szadizmussal öldösi és kínozza az egyént a fajta ezekben a társadalmakban egészen fölöslegesen is, tönkretéve a keserves kínnal előkészített boldogság egyetlen pillanatát, mániákus mohóságában, hogy minél gyorsabban új egyéneket termeljen új kínszenvedésekre, a fajta érdekében. Még csak azzal sem lehet ésszerűvé mentegezni ezt a módszert, hogy a régi generáció boldogságát az új generáció tökéletesebb boldogsága kedvéért áldozza fel, hiszen a fajta megháborodott „génusz”-a

falanszteri fegyelmével azt is megakadályozza, hogy legalább a gyermekek mások legyenek, mint a szülők voltak. Fejlődésről beszélnek, de ki mondja meg, hogy egyén és társadalom ellentétes érdekei közül melyik az, aminek érvényesülése jelenti ezt a fejlődést? Vajon az agyondicsért természetársadalom nem végső foka-e, szemléltető képben, mint *ad absurdum* bizonyíték, azoknak a lehetőségeknek, amik várnak ránk, ha „társadalmi életünk” tökéletesen kifejlődik? Hiszen a természetek sok millió évvel idősebbek minálunk.

Nem vagyok éppen anarchista, de köszönöm alássan, nem kérek ebből a tökéletes társadalomból. Nekem a „bölcstermészet” nagyon gyanúsán viselkedik, mielőtt szakértő meg nem vizsgálja az elmeállapotát, eszem ágában sincs útmutatását fenntartás nélkül követni, édesjő Bicsérdy barátom, semmi garanciát nem látok benne, hogy a bölcstermészet valami jót akar velem vagy általam, vagy rajtam keresztül mással, vagy akár saját magával. A bölcstermészet, mióta munkáját ismerjük, az élők világában folytonos szenvedéseket okoz az élőknek, márpedig a bölcstermészettől kapott tudatlan és tökéletlen értelmem, akárhogy csűrjük-csavarjuk, minden bölcstermészettől függetlenül, túl társadalmon és életen, halálon is túl, test nélkül is, az üres űrben is, azt fogja ordítani, hogy a szenvedés rossz, a boldogság pedig jó, aki tehát szenvedést okoz, aki a boldogságot is csak úgy tudja megoldani, hogy szenvedéssel és halállal köti össze, az nem bölcstermészet és nem tökéletes, hanem örvölt - minden cselekedetében az -, ezeknek a cselekedeteknek következményeit nem is ő, a bölcstermészet, hanem a bölcstermészet felett álló Isten segítségével az Ember kell, hogy kikorrigálja, természetellenes hitével a jóban, természetellenes tagadásával a rossznak.

FUKSZ ÚR

49. vasárnap

Ma ismét megjelent Fuksz úr, fél évi pauza után.

Most már tudom.

Tizennyolc évvel ezelőtt jelentkezett először. A Népszínház utcában laktam, éretlen fiatalember és roppant tekintélyes szerkesztő egyszemélyben, már saját lakásom volt, szobalány, és előszoba és fürdőszoba és „bokros teendők” és rendkívüli elfoglaltság és „sajnálom, nem érek rá, tárgyalnom kell” és lázas tervek és kétszázkilencven évre való program, napra beosztva és mellékesen az emberiség megváltása, e célból elsősorban előkészítése annak az egyetlen hónapnak, melynek folyamán nem kell dolgoznom és ijedeznem, hogy mi lesz holnap, hanem nyugodtan leülhetek szemlélődni és megfejteni a világrejtvényt lóugrás szerint - előkészítése ennek az egyetlen hónapnak, amiről, őszintén szólva, még ma is hiszem, hogy döntő eredményt jelentett volna számomra és a világ számára - sajnos, nem tudtam bebizonyítani eddig, mert ez a hónap, a függetlenségnek és gondtalanságnak ez a hónapja most van éppen előkészületben, eddig nem jutottam hozzá.

De már akkor ez a hónap lebegett előttem, és mikor a szobalány bejött, hogy keresik az urat, szigorúan felnéztem az íróasztal mellől, hogy engem ne zavarjanak. Ám a szobalány tanács-talanul és zavarban állt, és én is zavarban jöttem, és az előszoba felől valami különös és feszült és aggodalmas csönd csapott be, mint egy léghezam.

- Ki az? - mondtam halkítva.

- Azt mondja, valami Kuksz úr, vagy Fuksz úr.

- Mit akar?

- Az urat keresi, hogy ha lehet, tessék kijönni...

- Miért nem jön be?

A szobalány vállat vont.

- Áll az ajtóban.

Ez valami számla lesz vagy kéregető.

Felugrottam, és az előszobába mentem.

Fuksz úr valóban az előszobaajtóban állt, a félig nyitott ajtóban, egyik kezével még mindig a kilincset fogta Fuksz úr, várva arra, hogy első türelmetlen mozdulatomra vagy tekintetemre visszahúzódik, és lefut a lépcsőn, hátrálva, mint egy visszafelé forgatott filmalom. Kalap nem volt Fuksz úron, homlokán vastag verítékcseppek gyöngyöztek a szuszogó izgalomtól - vastag száján különös, tétova mosoly, ami jelenthetett alázatos elfoglaltságot és szemtelen gúnyt egyszerre - annyira úrrá lett rajta ez a kétértelmű, bamba vigyorgás, hogy ajka szélén a nyál is kicsordult. És ugyanez a kétértelműség volt a hangjában is, mikor végre a harmadik kérdésemre, hogy mi tetszik, riadtan és rekedten megszólalt:

- Bocsánatot kérek... ugyanis nem akartam háborgatni.

- Kérem, kérem - mi tetszik?

- Ó kérem, nem fontos... úgyszólván... nem sürgős... csak tessék befejezni, ha dolga van a szerkesztő úrnak... bizonyos tekintetben...

- No, de kérem - mégis miről van szó?

- Majd eljövök máskor...

És már hátrált. Most már én is meghökkentem - mi az, talán nyers volt a hangom vagy durva? Mintha hirtelen elhomályosult volna Fuksz úr savós színű tekintete...

És túlzott nyájassággal marasztaltam:

- De kérem... kérem... nincs semmi sürgős dolgom... tessék talán bejönni.

- Ó kérem... ne tessék fáradni... úgyszólván... nem akarom háborgatni... bizonyos szempontból ámbár... itt is maradhatok... majd várok...

Jó öt percig kellett kapacitálni, míg az írószobáig kényszerítettem - ott is megállt az ajtóban, és nem volt hajlandó leülni.

Próbáltam kedélyes lenni, hogy fokozódó nyugtalanságomat és zavaromat leplezzem. Nem tudom, miért, az a feszült érzésem volt, hogy ha nem erőlködöm, két perc múlva én is ugyanígy dadogok és vigyorgok, mint ő, és abból valami kínos és elviselhetetlen helyzet kerekedik, amiből nem lehet kimászni, mindketten megállunk, dermedten, vigyorogva nézzük egymást, és nem tudunk megszólalni többé, és sóbálvánnyá válunk, és úgy maradunk.

- Hát mi újság, kedves Fuksz úr? - mondtam, éppen ezért, csevegőn és a vállát veregettem. - Állás kellene talán? vagy valami segítség - vagy protekció?

- Á... szó sincs róla - sietett biztosítani -, úgyszólván... bizonyos tekintetben... ámbár nincsen szükségem, kérem...

Ezután igazán nem lehetett volna mást kérdezni megint, hogy hát akkor mit akar? De képtelen lettem volna még egyszer elviselni, ha nem kapok erre választ - az az érzésem volt, hogy akkor fel kell ordítanom, vagy hozzávágni valamit, vagy nekimenni és legurítani a lépcsőn - és ahogy ránéztem, mintha észrevett volna valamit a tekintetemen, hamuszürke lett az arca, behunyta a szemét, és ájultan vigyorgott a rémülettől.

Elfordítottam a fejem, és gyorsan beszélni kezdtem, összeviessza. Mutogattam neki a tárgyakat, a könyvszekrényemet - idegesen néhány szót ejtettem készülő munkámról, a nehéz viszonyokról. Egyszer véletlenül ránéztem, és úgy rémlett, vastag mosolya most megint inkább szemtelen és gúnyos, mint alázatos. Az órámhöz kaptam.

- Hát, kedves Fuksz úr - mondtam tettetett könnyedséggel, álszórakozottan -, nem haragszik, nekem most mennem kell - talán elkísérne?

- Ó kérem, kérem... ugyanis... ne tessék zavartatni magát... ámbár... lehet mondani...

Határozott mozdulattal kaptam fel köpenyem, kalapom. Az ajtóban előretessékeltem, csökönyösen ellenállt, végre előrementem. Lent az utcán még egy darabig hallgatott mellettem, én folyton beszéltem, hangosan, összeviessza, mint a kereplő, hogy csönd ne legyen, mert akkor megint meg kell kérdeznom, mit akar. Ő vigyorgó tisztelettel hallgatott.

Az utcasarkon kocsi állt. Semmi dolgom nem volt sehol, aminthogy az utcára se kellett volna lejönnöm. De ez nem mehetett tovább.

- Na, isten vele, Fuksz úr - én felszállok. Kocsis... izé... a Bajza utcába...

- Kérem... ne tessék zavartatni...

- Hát akkor...

Állt, vigyorgott.

- Majd máskor... lesz szerencsém...

- Ó, dehogyis... úgyszólván... nem akarom zavarni...
- Dehogy, nem zavar egy cseppet se - csak tessék, bármikor...
- Ne tessék haragudni... ugyanis...
- Igazán nem haragszom, higgye el. Isten vele...

És a kocsit elhajtotta velem. Nem fordultam hátra, tudtam, hogy ott áll még a sarkon a kettévágott „ugyanis”-sal nyelvében, éreztem, hogy nyers és durva módon hagytam faképnél, mielőtt elmondhatta volna, hogy nem akart zavarni, mielőtt erről olyan őszintén és szívből meggyőztetett volna, ahogy ő érezte. De nyomasztó köd ült az agyamon - tudtam, hogy örökéletű valami kezdődött, ami engem is el fog kísérni a sírig.

Úgy is volt.

Tizennyolc év óta, mind a mai napig, Fuksz úr szabálytalan, de elég sűrű időközökben megjelenik nálam - lakásváltoztatásaim, magánéletem, családi ügyeim alakulása nem nyugtalanítja, mindig tudja a címemet.

Szabálytalanul, de csökönyösen, megújra megjelenik nálam, közölni velem, hogy nem akar háborgatni. Beszélgetésünk tárgya idegállapotom és a magam hozzájárulása szerint, változó formában ugyanaz, mint első alkalommal volt. Halkan, gyorsan csönget, akkorát csak, amennyiből még nem derülhet ki biztosan a szándék, hogy csakugyan be akar jönni - az a csöngetés, amit esetleg vissza lehet szívni és amit nem ismétel meg az ember akkor se, ha nem nyitják ki az ajtót.

Ha mégis kinyitják, megáll az ajtóban, és fogja a kilincset. Izzad, és kétértelműen vigyorog. Rendesen olyankor jön - és ez már szinte jelképes -, mikor éppen valami nagy izgalom előtt vagy után vagyok, nagy bajban, döntő jelentőségű változás előtt, a tizenkettedik órában, mikor cselekedni, intézkedni kellene végre ebben a húsz év óta húzódó problematikus ügyben, ami az életem - mikor éppen meg kellene tenni azt az egyetlen, kicsike, igazán egyszerű lépést, amivel gyökeresen rendbe jönne minden -, már a telefonhoz nyúlok, már felkelek, már nyitom a szám, már indulok, hogy megtegyem, mikor felhangzik halk, nyöszörgő csengetése, s nekem már nincs erőm kiszólni, hogy ne nyissák ki az ajtót.

Elébe sietek, és még mielőtt megszólalna, gyorsan, határozottan és férfiasan beszélni kezdek. Részletesen kifejtem neki, hogy milyen kár, hogy éppen most, nekem ugyanis el kell mennem, tudja, ezek az új választások meg minden. Izzadva, figyel, és néha, ahogy lélegzetet veszek, egy-egy szót kinyög a régi mondatból, hogy ámbátor, ugyanis, bizonyos tekintetben, semmiképpen nem akar háborgatni. És én veszem a kalapom, és együtt lemegyünk, és én megindulok ellenkező irányban, mint amerre dolgom volt, mint amerre azt a bizonyos intézkedést kellene tenni. Ő elkísér, alázatosan és türelmesen, míg valami ismeretlen ház kapujában el nem tűnök előle, ahol aztán tíz percet várok a kapu alatt, hogy utóbb óvatosan kikémleljek: elment-e már?

Egyszer talán vele kellene tartani. Elkísérni, utánamenni - vezessen hát ő -, egyszer meg kellene tudni, mit jelent a titokzatos ige, hogy nem akar háborgatni. Mennék utána, míg félszeg, furcsa alakja besuhanna a kerepesi temető nagykapuján, ahol az a négy hosszú hét vár, a független nyugalom, mikor majd megoldom a nagy kérdést.

ISTEN

50. vasárnap

Mi lenne, ha egyszer komolyan venném a szót, ha egyszer azt mondanám: most pedig hallgassatok el, *szavak*, csörgő cserepek, odabent a koponya csontcsészéjében, amikből, ha felrázom őket, mindig kialakul valami képlet, valami gondolat és ítéletszerű *vélekedés* - ha egyszer megfordítanám a gép lendítőkerekét, visszafelé - vagy egy pillanatra megállítanám az egészet? Értsük meg: tisztában vagyok vele, hogy a gondolataim tulajdonképpen nem az *enyémek* - küszködő életéért harcoló ember vagyok, nem váltottam *passzpartut* az életre, minden nap reggelén újra be kell bizonyítanom, kiverekednem az élethez való jogomat, mindennap újra meg kell szülnöm magamat fájdalommal és vérrel, ahogy rendeltetett, életem fenntartásához minden pillanatban legalább akkora energia kell, mint amekkora ahhoz kellett, hogy világra verekedje magát az a kis sejtmag, amiből lettem. Ez a harc testem és értelmem minden frontján állandóan áll - gondolatok és szavak, érzelmek és indulatok, különféle fegyvernemei ezek hadseregemnek, valamilyen érdekét szolgálják a titokzatos, makacs Aka-ratnak, mely tehetetlenül ragaszkodik hozzá, hogy *ebben a formában* legyek és maradjak, vakon tagadva egy *másféle forma* lehetőségét. Örömeim és fájdalmaim, ennek a harcnak stációi ezek - amaz győzelmi ujjongást, emez veszített csaták páni félelmét jelzi bennem, mint harctéri jelentés, amiből kiderül, mihez állok közelebb: élethez vagy halálhoz. Nem adatott meg nekem a biztonságérzésnek amaz egyetlen pillanata, melyben önmagammal találkozhatnék - az Igazság, mely ott szunnyad lelkem mélyén, felszínre nem kerülhet -, katonák állják el a tudat bejáratát, hogy megvizsgálják: *hasznos-e, életfenntartó-e* amaz igazság? mert ha nem: vissza a homályba!

Mi lenne, ha egyszer becsapnám tulajdon katonáimat, s magam állnék oda őrszemnek, feltolakodó önmagam elé: - megállj, ki vagy? A jelszót!

Egyszer-kétszer majdnem sikerült. Erőfeszítés kellett ehhez is - erőlködtem, hogy ne figyeljek a gondolataimra. A szórakozottságnak néhány tiszta, boldog pillanatában sikerült *elhallgattatnom* magamban a harci zajt, behunyt szemmel és hegyező füllel próbáltam meghallani, ami *túl van rajta*, azt a másikat, halk neszt, ami *kívülről* hangzik, a külső valóságból, amit meg lehetne hallani, ha vérem zuhogása, szívem zakatolása, tudóm lihegése, gyomrom rángatózása, idegeim telegráfdrótfjainak csengetése nem szólna szüntelenül.

Gyermekkoromban, mikor muzsikát hallgattam, előbb a szöveget kellett elfelejtenem, aztán a muzsikához fűződő indulat emlékeket és vágyakat: szomorúságot, életkedvet. Azt, amit beleképzeltem a muzsikába, aztán azt, amit a szerző képzelt bele. És mikor mindez eltűnt és megszűnt, az a borzongó, furcsa érzésem volt, hogy *valami maradt még* mindezek mögött - a hangok kapkodó ugrálásában valami távoli, távoli erőfeszítés, nyugtalan dörömbölés, zongora és hegedű húrján és koponyám külső falán - mintha valaki kétségbeesett jeleket adna, sürgetne és figyelmeztetne, hogy mondani akar valamit, emlékeztetni akar valamire - mintha beszélne *hozzám* valaki, *hozzám* és nekem, ismeretlen nyelven, amit elfelejtettem.

És én is próbáltam akkor és azóta jelt adni ennek a Valakinek. De hogyan tehettem? Sejtettem én homályosan, hogy szóval hiába hívom - a szót emberek használatára tanultam, s ez a Valaki nem ember. Betanult imát ha daráltam, hegyezett füllel várva a választ, siket csönd volt utána. Behunytam hát a szemem, s elállítottam a szavak gépezetét. S ilyenkor, egy-egy pillanatra, hallottam is azt a távoli kopogást.

És hallottam a tengerparton is, fülemhez emelve a homokból felszedett kagylót - valami zúgott a kagylóban, egyformán, makacsul, és én elálló szívveréssel suttogtam: Halló! Ki beszél? Ott a horizont másik oldalán ki tartja kezében a másik kagylót?

És próbáltam összeköttetést kapni artikulálatlan ordítással, mikor tűrhetetlenül fájt, hogy a másik ember meg nem ért engem, rossz hozzám, gyűlöl, mert azt hiszi, hogy gyűlölöm. És a másik ember riadtan nézett rám, azt hitte, megőrültem, vagy meg akarom őt sérteni, pedig nem neki szólt kiáltásom, hanem annak odaát, az egyetlennek, aki ismeri inkognitómat.

És próbáltam jelt adni neki könnyel a szememben és nevetéssel a számon és óvatos, szelíd csókkal az asszony száján - és ő próbált jelt adni nekem mennydörgéssel az égen és fenyegető morajjal a föld alól.

Két dolgot most már biztosan tudok. Az egyik, hogy *rajtam kívül* van valahol ő, aki tud rólam, aki jobban tudja nálam, ki vagyok. A másik, hogy hiába keresem így - hatalmasabb ő nálam, csak ő találhat meg engem - vakon tapogatózva, ha mindketten keresgélünk, eltévesztjük egymást, elmegyünk egymás mellett. Egyikünknek csendben kell maradni, - hadd legyek én az, a gyöngébb és fáradtabb. Várom kell és figyelnem - várnom és figyelnem türelemmel - és csak mikor közelemben érzem tapogató kezét, szabad immár suttognom halkan: itt vagyok, itt vagyok, itt vagyok, én vagyok az - lám, milyen egyszerű és világos lett minden, jaj, Istenem, én Istenem, én külön Istenem.

KALEIDOSZKÓP

51. vasárnap

A kifejezés és közlés, a formanyelvek sok mindenféle *izmus*a soha nem nyugtalanított túlságosan - gondolkodás, beszéd és írás közt valahogy közvetlenebb kapcsolatot éreztem magamban, mióta az eszemet tudom, semhogy a formakérdés nagy problémává dagadhatott volna számomra, amikor beszéltem vagy írtam. Bevallom, mindig is egy kicsit komikusan hatott rám (első írásaim, a karikatúrák is erre vallanak) az a halálosan komoly, kétségbeesett erőfeszítés, amibe a legtöbb író beleőrül, hogy érzése vagy hangulata, vagy gondolata, vagy megfigyelése számára kiválogassa az eddig ismert és ezután még elképzelhető írásmódok és modorok legjobbnak vélt lehetőségeit. Én bizony valahogy naivan úgy gondoltam, hogyha betartom a mindenkor éppen érvényben levő grammatikai szabályokat, a közlésnek (vagyis annak a célnak, hogy a másik ember lelkében és értelmében ugyanazt a folyamatot felidézzem és megindítsam, ami engem közlésre ingerelt) ezeket a gyakorlati konvencióit, ez éppen elég, ezzel minden formakötelezettségemnek eleget tettem - a többi, hogy *mit* idéztem fel, mekkora hullámot vertem a másik lélekben, úgyis attól függ, hogy *bennem* mekkora volt az indulat vagy gondolat hulláma - ezen nem segít semmi úgyse, semmiféle díszes skatulya: hiába veszem kölcsön Lehel kürtjét és Paganini hegedűjét, ha nincs mit muzsikálni rajta - ha pedig van, két ajkam összecücsörített fütyülője is nagyon megfelelő hangszer. Lehet, hogy a stílus maga az ember, de embernek mégis csak előbb születünk, mint stilisztának. Vállat vonok, ha ilyet hallok például: ez meg ez az író a görög bölcsek klasszikus nyelvét beszéli - a másik kecses és könnyű, mint a népdal - a harmadik Shakespeare erejével szól - a negyedik az „apostolok pátozáig tért vissza”, „biblikus hangot ütött meg”. Nem hiszem, hogy van külön biblikus hang és nem biblikus hang. Én azt hiszem, hogy Jézus Krisztus a maga korának természetes hangján beszélt, azon a hangon, abban a stílusban, ahogy abban az időben általában beszélni szoktak - csak hát volt mit mondania. Nem gondolnám, hogy például a szabadalmi iroda örömmel fogadná, ha egy merőben új és csodálatos és korszakalkotó találmány leírását, mondjuk expresszionista stílusban kapná meg, vagy az „apostolok pátozával” megfogalmazva. Minél homályosabb a dolog, amiről beszélek - annál világosabban kell beszélnem róla, hiszen beszédem célja éppen az, hogy e homályt eloszlassam - sötétséggel nem lehet világítani.

Mégis és mindennek ellenére, ahogy ma végigfutottam az újságot, egy nemrégiben divatba jött írásmódor jogosultságát éreztem meg: a *szimultanizmusét*, azt az ábrázolási módot, mely mozgóképszerűen rakja egymás mellé a térben adott jelenségek tömegét, válogatás és összefüggés nélkül. Megértettem, hogy nem kiagyalt „izmus”-ról van szó - aki egy ilyen újság elolvasása után gondolkodni próbál, egyszerűen elképed és összezavarodik. A nép gyermekét félig-meddig még az állati életre berendezett idegrendszerével a feldolgozni való impressziók olyan tömege vágja fejbe óránként és percenként megújuló rohamban, hogy mindeme dolgok összefüggésének megítéléséről le kell tennie - elég, ha arra képes, hogy a pusztá tény tudomásul vegye.

Reggel hat órakor Byrd kapitány elindul New Yorkból. Tíz perc múlva jelenti rádión, hogy az óceán fölött repül, az idő kedvező. További negyedóra, múlva jelenti, hogy most az egyik tartályból ki fogják szivattyúzni a benzint. Félóra múlva ezt a jelentést a világ valamennyi újságja közli - Tokióban és Melbourne-ben éppen úgy beszélnek róla, hogy most félóráig várni kell, mert Byrd benzint szivattyúz a negyedik tartályból, mint Washingtonban vagy Budapesten. A rádió tovább berreg: Byrddel, aki hétezer méter magasban csücsül egy felhő tetején, közlik, hogy pilótakollégája közben Honoluluba érkezett. Öt perc múlva az illető

pilótakollégájával közlik Honoluluban, hogy Byrd, aki New-Foundland fölött ebédel éppen, szívélyesen gratulál neki a kellemes úthoz, amiért ő viszont hálás köszönetét továbbítja az ír partok felé, ahová Byrd közben megérkezett.

A Földgolyó teljes lakossága, másfél milliárd ember, összevissza kiabál kedélyesen - egy óriási füllé változott világ, mindenki hallja -, egy-két év, és mindenki látni is fogja egymást. Varázslat történt: az óriási bolygó összezsugorodott, akkorává, mint valami kedélyes kocsmá, ahol az élő emberek összegyűltek egy kis tereferére. Mindenki hallja a másikat, mindenki elmondja baját, örömét, mindenki kíváncsi a másokra.

Összezsugorodott a Föld - ó, ezek a költői lelkek! csóválna fejét a Haladás lelkes apostola. Talán azt akarja mondani, hogy az Ember nőtt meg óriássá?

Az ember?

Fordíts azon az újságlapon - Byrd kapitány útja csak az első két oldalt foglalkoztatja. A következő oldalon:

A gorilla-ember eddig tizenhét gyilkosságot ismert be - csak úgy passzióból fojtogatta meg a nőket. Grosavescuné felmentésének hatása alatt a második hitvesgyilkosság. Öngyilkosság a szállodában. Öngyilkosság az igazgatói irodában. Öngyilkosság a börtönben. Öngyilkosság a táncteremben. Öngyilkosság a csillagásztoronyban. Öngyilkosság az Eiffel-torony tetején.

Hogyan? Ezek mind a Haladásnak és Reménynek és Kibontakozásnak e nagyszerű napján lettek öngyilkosok - nemcsak önmagukat, ezredévekre való sorát a nemzedékeknek pusztítva el önmagukban - fiakat és unokákat, akiknek számára most készül mennyországgá átalakulni a világ? Ezek öngyilkosok tudtak lenni, mielőtt értesülhettek róla, hogy Byrd hány órákor érkezik meg Párizsba - ezek nem voltak rá kíváncsiak, hogy megérkezik-e egyáltalán? Ezeket nem érdekelte a rádiójelentés, amit nekik is percenként ordított fülükbe a rikkancsgyerek, hogy ha estére nem, hajnalra biztosan megérkezik - ezek nem várták be a hajnalt, az Ember-fölötti Ember megváltó hajnalát? Nem gondoljátok, ti öngyilkosok, hogy Byrd kapitány méltán érzi majd sértve magát, ha nem siettek elébe - hogy undorodni tudtok, és lenézitek azt a világot, hogy ott tudjátok hagyni azt az életet, melynek szerencséje lehet ujjongva ünnepelni őt?

Hallgattok, ti öngyilkosok?

Hallgattok, ti öngyilkosok - mit is mondhatnátok? Ugyan minek érdekelt volna engem, megérkezik-e Byrd kapitány? Talán nekem hozott jó hírt, örömhírt - azt a szalmaszálat elhozta-e magával, amire szükségem volt, hogy élhessek tovább az önzésnek és kegyetlenségnek és gyilkolásnak és remegésnek és gyűlöletnek és meg nem értésnek ebben a poklában, amitől örülök, hogy megkímélhettem meg nem született gyermekemet. Érdeklem én Byrd kapitányt? Őt a repülés érdekli. Én őt nem érdeklek - ő se érdekel engem.

Ezt feleli az öngyilkos - azért hát hallgass, haladás lelkes apostola, aki folyton az Emberről papolsz, a diadalmas Emberről, a győzelmes Emberről, holott Ember nincsen, csak emberek vannak, akik közül egy-kettő fent repül, magasan, a többi meg legszívesebben lelökné onnan, hogy a helyébe üljön. Hadd el a filozófiát, az összefüggéseket, úgyse érted az egészet - a kedélyes kocsmává összezsugorodott földgolyón folyik tovább a harc. Jönnek a repülőgépek, egyre jönnek, nyugat felől, hozzák a harcos katonákat, az anyag fölötti győzelem boldog hőseit - mikor jön egy kelet felől, a boldogtalan lelkek orvosával?

Addig kár összefüggést keresni e tarka képek panorámájában. Ha Madách ma élne, *Az Ember tragédiája*-t nem *időben* írná meg, hanem *térben* - egy óriási, szimultanista drámában, amelynek színei a földgolyó életének egyetlen napját ábrázolnák - és kiderülne, hogy ezen az egy napon, ezerkilencszázhuszonhét július elsején Ádám és Éva, a föld különböző pontjain,

különböző alakban éppen úgy eljätsszák sorsukat a gorilla-embertől az eszkimóig, mint ahogy eljätaszották az egymásra követező századok egymásra rakodó rétegei közt - hogy az Idő éppen úgy nem segít, mint ahogy nem segít a Tér -, hiába minden, az emberen csak az isten segíthetne, ha akarna.

SZILVESZTER

52. vasárnap

Alkalom.

Az ember alkalmakat keres, hogy kiélje, kicselekedje, kiörülje és kiszenvedje a belészorult mindenféle indulatot - ennyi az egész. Évforduló, újév, Szilveszter, születésnap, vasárnap, emlékünnap, halotti tor: *csupa titulus bibendi*⁴¹ és *titulus vivendi*.⁴² Ezek a csomópontok az egyformán szaladó időben, mindnyájan igen jól tudjuk, nem jelentenek valóságos határokat, illetve nem különböznek a többi naptól és pillanattól. Az idő nem áll meg attól, ha megállítjuk az órát - a mennybolt óriási, látványos cifferblattján azért csak tovább szalad Nap és Hold, Nagymutató és Kismutató, senki őket megállani nem látta. De hát menjünk bele, hogy újév van, hogy ez egy kiemelkedő, magasabb pont, ahonnan messzebb lehet látni múltba és jövőbe - hiszen mindig erről van szó: emlékezni és jósolni. Menjünk bele, használjuk fel az alkalmat - emlékezzünk százmilliomodszor a változhatatlan tegnapi, és jósoljunk meg százmilliomodszor azt a holnapot, amit nincs erőnk és kedvünk megcsinálni - lévén jósolni sokkal kényelmesebb és egyszerűbb, mint cselekedni. Rendes ember, finom ember, úriember nem avatkozik bele a Gondviselés dolgába - ő tanult tudományt és mindenféle okosságot, és ha ő látja, hogy a torony teteje ingadozik, akkor ő, a nehézkedési erő törvényét ismervén, szépen megjósolja, hogy a torony le fog szakadni, esetleg annak a másik, nem eléggé rendes és okos embernek a fejére, aki abban a pillanatban éppen arra sétál.

Van szerencsém tehát az ezerkilencszázhuszonnyolcas esztendőre megjósolni, hogy minden nagyon szép és kíváncsú lesz: a bárány nem fogja megenni a farkast, ha illedelmesen viselkedik.

De a költőt hagyjuk békén, szegényt, e szent ünnepen.

A költőnek nincs ünnepe, mivelhogy neki nincsen hétköznapija. Mivelhogy neki egyetlen ünnepe van csak, de ez születésétől halála pillanatáig tart - úgy hívják ezt az ünnepet: *jelen pillanata*. Egyetlen alkalom az ő számára - ezenkívül nincs alkalom több a világon. De micsoda alkalom. Úristen! ha csak egy pillanatig éreztétek volna, soha nem volna kedvetek, szükségetek többé, vasárnapot, évfordulót ünnepelni! Pillanat, *most*, örök évforduló, évezredforduló, ami soha többé vissza nem tér - minő csodás alkalom, szívdobogtató kaland a nagy úton, ismeretlen tájak felé! Itt állani a múlt partján, a hegy peremén, szakadék szélén - állni a parton, egy lépés még -, aztán az ismeretlen óceán, levegő, tenger. Ezt érezhette Kolumbusz Kristóf, állván az Atlanti-tenger partján, szemét a láthatár felé meresztve, melyről nem tudhatta még, idegen világ fölé borul-e, vagy közvetlenül a csillagos egekbe bomlik?

Mögötte elhagyott vidékek. Jól emlékezik. „Járt a gyermekvágy forrásvidékén - a csalódás hideg patakján keresztülágazott, sötét alagútján a kétségbeesésnek sajgó, zakatoló vonatok vitték.” De mindez mögötte van, meg nem változtatható. A mozgókép megállt, s egyik lábukkal a levegőben, szóra nyílt szájjal, felemelt kézzel állva meredtek a figurák. Egy kéz, ami felé nyúlt, egy szó, amit elkapott, a ház tetejéről zuhanó kő, ami elől félreugrott. Mindez megállt, megmerevedett a levegőben.

De ami előtte áll - azt még el nem határozta senki és semmi. Abba még *beleszólhat*, ott még dolgoz van, ott nem parancsol se bölcs belátás, se okos tudomány - ott még senki se járt,

⁴¹ *titulus bibendi* - ürügy az ivásra

⁴² *titulus vivendi* - ürügy az életre

síneket senki se rakott le, vonalakat senki se húzott, házat senki se épített, ott nincs enyém és tied, ott nincsenek akták és bizonyítványok, bélyegek és pecsétek, ott sorsa nincs bent lajstromokban, mert az az ország még senkié, azt még el nem foglalta senki, azt még nem osztották fel egymás között a hatalmasok. Mert ennek az országnak utaira táblákat és kerítéseket nem raktak, utait senki sem ismeri - ott az utak talán - felhőbe szaladnak, talán a föld alatt mennek - ott talán fehér, ami itt fekete, ott talán fent van, ami itt lent, ott talán nem a földre esik az eleresztett kő. Senki se merje mondani, hogy ott is a földre esik, mert ebben az országban még nem látott követ senki, és nem látott fehéret és feketét, mert ez az ország az ismeretlen jövő.

Ebben az országban még vannak esélyei. Ami ott van, ahhoz hozzányúlhat, megváltoztathatja, helyéről eltolhatja. Intésére ott visszafordulhat, ami elindult, s megindulhat, ami helyben áll. Mert ott lefejtí csuklójáról, és szeméről letépi a köteleket hallgatag útitársunk, a százszor megláncolt, százszor megcsúfolt képzelet.

Valaki hazugnak és képmutatónak nevezett, mert bizonyos észrevételemet bizonyos dologról nem akkor mondtam el, amikor történt - máskorra halasztottam, időszerűtlennek éreztem elmondani, és a helyzet sem volt alkalmas. Eltűnődtem ezen a dolgon - valóban hazug volnék? Igaz, hogy nem elégedtem meg a puszta hallgatással: néhány ártatlan, de mégis csak valótlan állítással próbáltam elűzni a dolgot, időt nyerni.

De a lelkem mélyén megvolt a szándék, hogy mihelyt hely és idő alkalmas lesz, mihelyt *számíthatok rá, hogy az elmondott észrevételt úgy és annak érti, aki hallja, ahogy és aminek gondoltam*: haladéktalanul elmondom.

Nem hiszem, hogy messzebb lehet menni az őszinteségben. Az őszinteségnek feltételei vannak, nemcsak annak a személyében, aki vall, hanem annak a személyében is, akinek vallunk. Az igazi igazság szempontjából nemesebb, szebb dolog ártatlanul hazudni, mint abban a biztos tudatban lenni őszintének, hogy abból, amit mondtam, éppen a valóság fordítottját fogja felfogni a tótágast álló hibás lelkiállapotban leledző gyóntató.

Férfihiba: összetéveszteni az őszinteséget az igazsággal.

Női bűn: összetéveszteni az őszinteséget az exhibicionizmussal.

A férfinak, aki hazugnak nevezett, vervén a mellét, hogy ő bizony kimondja áperthe, amit gondol, az elbizakodottságán mosolyogtam - ugyan, honnan veszi a bátorságot feltenni, hogy igazat gondolt?

A nőnek, aki képmutatással vádolt, egyszerűen azt feleltem: asszonyom, meztelenül kiszaladni az utcára nem okvetlenül nemes őszinteség, leszakítása konvenciók hazug láncainak - lehet az egészen konvencionális szemérmertlenség is. Ami a képmutatást illeti, engedje meg, ahhoz mégiscsak különlegesebb alkalmat várok a mostaninál, hogy egyebemet is mutassam, mint a képemet.

Találkoztam a röntgenszemű emberrel, a vesékbe nézővel, aki előtt nincs titok. A mélybe látóval, aki a felület mögé fúrja pillantását, és szemedbe mondja, amit magad se tudtál, vagy letagadtál magadnak, mások elől mindenestre rejtegettél. Hogy a lapockacsontod elferdült, hogy a medencecsontod nem valami sikkes, hogy szélesen és utálatosan vigyorog két állkapcsod, és szemüreged hátsó nyílásán át meglátni a mögötte kujtorgó kísértetet.

Eleinte nagyon imponált, hideg borsódzott végig hátamon, ahogy a Láthatatlan látható lett kék fényben villódzó lemezén mélységes szemének - fokozta a hatást az elsötétített szoba, titokzatosan villogó műszerek.

Ez régen volt. Ma már nem vagyok oda annyira, ha a csontvázzamat látom - megszoktam, hogy a nagy kaszás nem kívülről fenyeget, hanem ott lakik, kényelmesen, bennem, türelmesen várakozva estig, amikor majd szépen magamtól levetkőzőm - lehúzó egybeszabott bőrbekecsemet, üstököm szőrmekalapját, bőrbekecsem zsíros bélését, izmaim ingét, idegeim finom óraláncát, hogy aztán ő is lefekhessék. A röntgenszemű ember se babonáz meg többé - rájöttem némi fogyatékoságára, ami nem kisebb, talán nagyobb, mint az enyém. Lehet, hogy az én szemem tökéletlen, amiért nem látok a mélybe - de neki - csodálkozva jöttem rá idővel - szembaja van, ami talán nagyobb hiba a tökéletlenségnél. Hiába néztem rá legkedvesebb mosolyommal, ő csak csontok vigyorgását látta - belelátott a vesémbe, de nem vette észre a télikabátomat. A láthatatlan láthatóvá lett számára, de eltűnt a látható - megtanult olvasni sötétben, de a napvilág elveszett látóköréből.

A Lét titkai...

Egyelőre az élet van, a létnek ez a kis része éppen elég látni- és felfognivaló, egy életre: nyilván oly célból, hogy lássam és felfogjam. Ha *számomra* is van még, előtte és utána, valamiféle lét - ott ráérek, megfelelő eszközök birtokában, felfogni és megérteni, ami előtte és utána és körülötte van.

A kormánypálca pedig mindig annál legyen, aki ha üt is vele, legalább oda üt, ahova néz.

Vége az első kötetnek